

KAZALO – CONTENTS

ČLANKI – STUDIES

- Rajko B r a t o ž, Venencij Fortunat in shizma Treh poglavij 149–176
Venencij Fortunat and the Three Chapter Schism
- Matjaž B i z j a k, Poznosrednjeveška finančna dokumentacija in knjigovodstvo zemljiških
gospošte in uradov v osrednjeslovenskih deželah 177–222
Late Middle Age Financial Documentation and bookkeeping of Estates and Offices
in Central Slovene Lands
- Jožef S m e j, Primer čarovništva v župniji sv. Benedikta v Kančevcih iz leta 1651 223–230
Ein Hexereifall in der Pfarrei Sveti Benedikt in Kančevci aus dem Jahre 1651
- Miroslav S t i p l o v š e k, Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje
banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti
leta 1933 231–253
Efforts of the Drava Province Council to Realize Provincial Autonomy, Decentralize
Administration, and Expand Its Competences
- Danijela T r š k a n, Didaktično-metodična struktura sodobnih učnih načrtov za srednješolsko
zgodovino v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in mednarodnih šolah 255–268
Didactic and Methodical Structures of Contemporary Curriculums for Secondary-School
History in Slovenia, France, Great Britain, and in International Schools

ZAPISI – NOTES

- Katarina K e b e r, Socialna zgodovina medicine: raziskovanja na robu modernega
zgodovinopisja? 269–273
Social History of Medicine: Research on the Edge of Modern Historiography?

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

- Dr. Štefan Trojar – sedemdesetletnik (Danijela T r š k a n) 275–276
Dr. Štefan Trojar – Septuagenarian

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE –
CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

- Deseta poletna šola za razvoj visokošolskega poučevanja "Za večjo odprtost in fleksibilnost
visokošolskega študija", Radovljica, 11.–14. junij 2001 (Danijela T r š k a n) 277–278
»For a More Open and Flexible Higher Education«. The 10th Summer School for the
Development of Higher Education.

Mednarodna znanstvena konferenca ob deseti obletnici samostojnosti Republike Slovenije "Dan prej" in odhod zadnjega vojaka JLA z ozemlja Republike Slovenije, Koper, 25.–26. oktober 2001 (Jure Gombač)	279–281
»The Day Before«. The International Scientific Conference on the Occasion of the Tenth Anniversary of Slovenia's Independence, and the Departure of the Last Yugoslav Soldier from Slovene Soil.	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Helena Hauptman, Od Verneka do Oble Gorice. Gradovi in graščine v občini Litija (Davorin Vuga)	283–284
Pascal Dibie, Etnologija spalnice (Maja Gombač)	284–287
Peter Schubert, Piava 1918 : Zadnja bitka avstro-ogrske monarhije (Rok Stergar)	287–288
Kärntner Landesgeschichte und Archivwissenschaft : Festschrift für Alfred Ogris zum 60. Geburtstag (Jože Žontar)	288–290

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 55, 2001, 2 (123)	I–IV
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 55, 2001, 2 (123)	

Rajko Bratož

Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij

1. Uvod

O odnosu Venancija Fortunata do shizme Treh poglavij so bila doslej izražena precej različna mnenja. Edina podlaga za raziskovanje tega vprašanja je pesnikova literarna zapuščina¹. Dve stoletji kasnejši kratek biografski zapis Pavla Diakona temelji le na poznavanju pesnikovega opusa² in se vprašanja niti ne dotakne. Pri iskanju odgovora na to vprašanje so posamezni raziskovalci bodisi analizirali posamezne, v celoti gledano redke odlomke v pesnikovem opusu, spet drugi so skušali najti odgovor na podlagi njegove umestitve v kontekst političnih in cerkvenih razmer v severni Italiji in na celotnem Zahodu v drugi polovici 6. stoletja. Venancijev odnos do shizme Treh poglavij je v tem primeru postal sestavni del enega temeljnih vprašanj pri razumevanja njegovega življenja in dela: kateri so vzroki za njegov odhod iz Italije v Galijo 565³. Pesnik je imel po preselitvi v novo

¹ Vse navedbe sledijo ediciji: Venanti Honori Clementiani Fortunati presbyteri Italicis *Opera poetica*, recensuit et emendavit F. LEO, *MGH AA* 4,1, München 1981²; Venanti Honori Clementiani Fortunati presbyteri Italicis *Opera pedestria*, recensuit et emendavit B. KRUSCH, *MGH AA* 4,2, München 1995². Zaradi komentarja velja upoštevati tudi edicijo v *PL* 88, 9–596. Nove dvojezične edicije s komentarjem: VENANCE FORTUNAT, *Poèmes*, Tome 1: Livres I–IV), ed. M. REYDELLET, Paris 1994; VENANCE FORTUNAT, *Oeuvres*, Tome 4: *Vie de saint Martin*, ed. S. QUESNEL, Paris 1996; Venanti Honori Clementiani Fortunati *Opera* 1– VENANZIO FORTUNATO, *Opere* 1 (izd. S. DI BRAZZANO), *CSEA* 8/1, Aquileia 2001. Prevodi s komentarjem (nam dostopna dela): VENANTIUS FORTUNATUS: *Personal and Political Poems*. Translated with notes and introduction by J. GEORGE, *Translated Texts for Historians* 23, Liverpool 1995; VENANZIO FORTUNATO, *Vita di san Martino di Tours*. Traduzione, introduzione e note a cura di G. PALERMO, *Collana di testi patristici* 52, Roma 1995². Izbrane Venancijeve pesmi v izvorniku in prevodu s komentarjem prinašata dve slovenski antologiji: *Zgodnjekrščanska latinska poezija* (prev. M. ŠPELIČ), Ljubljana 1997, 249–254; *Srednjeveški cvetnik – Florarium mediaevale. Latinska lirika srednjega veka* (prev. P. SIMONITI), Ljubljana 2000, 10–19.

² PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2,13 (izd. F. BRADAČ, B. GRAFENAUER, K. GANTAR, Maribor 1988, 68–71; ed. L. CAPO, Fondazione Lorenzo Valla 2000⁵, 90–95, 436–437).

³ Temeljna bibliografija o navedenem vprašanju (v kronološkem zaporedju izida): R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus. Seine Persönlichkeit und seine Stellung in der geistigen Kultur des Merowingerreiches*. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance 22, Leipzig 1915; H. WOPFNER, Die Reise des Venantius Fortunatus durch die Ostalpen. Ein Beitrag zur frühmittelalterlichen Verkehrs- und Siedlungsgeschichte, *Schlern-Schriften* 9, 1925 (Festschrift zu Ehren Emil von Ottenthals), Innsbruck 1925, 362–417, zlasti 365; D. TARDI, *Fortunatus: Étude sur un dernier représentant de la poésie latine dans la Gaule mérovingienne*, Paris 1927; E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire* II, Paris 1949, 833–834 (pesnik privrženec shizme); G. CUSCITO, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste 1977, 287–288; ISTI, Venanzio Fortunato e le chiese istriane. Problemi e ipotesi, *Atti e Memorie della Società Istriana* 78 (26 n.s.), 1978, 207–225; J. ŠAŠEL, Il viaggio di Venanzio Fortunato e la sua attività in ordine alla politica bizantina, *AAAd* 19, 1981, 359–375 (= *Opera selecta*, Situla 30, Ljubljana 1992, 766–782); H. BERG, Bischöfe und Bischofssitze im Ostalpen- und Donauraum vom 4. bis zum 8. Jahrhundert, v: H. WOLFRAM, A. SCHWARZ (Hg.), *Die Bayern und ihre Nachbarn* I, Wien 1985, 61–108, zlasti 84–85; B. BRENNAN, The Career of Venantius Fortunatus, *Traditio* 41, 1985, 49–78; ISTI, Venantius Fortunatus: Byzantine agent?, *Byzantion* 65, 1995, 7–16; J. W. GEORGE, *Venantius Fortunatus. A Latin Poet in Merovingian Gaul*, Oxford 1992; L. PIETRI, Venance Fortunat et ses commanditaires: un poète italien dans la société gallo-franque, *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo* 39, 1992, 729–754; H. KRAHWINKLER, *Friaul im Frühmittelalter*, Wien, Köln,

domovino prav malo stikov z Italijo in očitno ni sledil razvoju tamkajšnjih dogodkov, sam cerkveni spor pa v merovinški Galiji ni bil aktualen. Svoj odnos do shizme je lahko izoblikoval v času pred odhodom v Galijo, torej v času svoje mladosti in dozorevanja na Beneškem in v Raveni.

Venancij Fortunat naj bi bil v času svojega odhoda iz Italije star ok. 25–30 let. Letnica njegovega rojstva ni določljiva (predlogi raziskovalcev se gibljejo v desetletnem razponu od 530 do 540, po mnenju velike večine naj bi bil rojen ok. 535–540), kronološka rekonstrukcija pesnikovega življenja je za prvo, italsko obdobje njegovega ustvarjanja vse prej kot jasna⁴. Gotovo je v času šolanja v Raveni dosegel odlično, na različna področja segajočo izobrazbo z vsaj temeljnim znanjem grščine⁵. Kot potomec premožne družine je imel številne pomembne zveze v rodni *Venetiji*, ki so segale prek rojstnega kraja v več mest na Beneškem. V času pred odhodom iz Italije še ne moremo računati z njegovim pomembnejšim pesniškim slovesom, saj sta od ok. 230 ohranjenih pesmi le prvi dve zanesljivo nastali na italskih tleh, od proznih spisov pa nobeden. Prav tako za ta čas ne moremo dokazati njegovih morebitnih širših, prek ozemlja med Raveno in Akvilejo segajočih osebnih ali političnih zvez s pomembnimi cerkvenimi in posvetnimi dostojanstveniki, ki so kasneje v merovinški Galiji bistveno zaznamovale njegovo življenje in delo. Zdi se, da je v beneški domovini vzdrževal stike (predvsem) z osebami duhovnega stanu, saj med sicer redkimi omenjenimi posamezniki – z izjemo pripadnikov ožjega sorodstva – ne naletimo na posvetne osebe. Na njegovo predvsem religiozno mladostno usmeritev bi kazalo tudi pesnikovo ime; izmed štirih sestavnih delov svojega imena (Venantius Honorius Clementianus Fortunatus) je uporabljal predvsem pridevek *Fortunatus*. Slednji, povzet po istoimenskem oglejskem mučencu⁶, je razodeval predvsem njegovo duhovno in religiozno usmerjenost, ne pa njegovega družbenega porekla iz premožnih slojev. Kot mlad izobraženec duhovne usmeritve je bil v desetletju pred

Weimar 1992, zlasti 24–26; M. PAVAN, Venanzio Fortunato tra *Venetia*, Danubio e Gallia merovingica, v: *Venanzio Fortunato tra Italia e Francia* (Atti del convegno internazionale di Studi), Treviso 1993, 11–23 (= V. PAVAN, *Dall'Adriatico al Danubio*, Padova 1991, 331–344; zlasti privrženost shizmi, ob tem tudi zaobljuba ob ozdravitvi); G. ROSADA, Il "viaggio" di Venanzio Fortunato *ad Turones*: il tratto da Ravenna ai *Breonium loca* e la strada *per submontana castella*, v: *Venanzio Fortunato tra Italia e Francia* (kot v predhodni navedbi), 25–57, zlasti 43–48 (zlasti privrženost shizmi, ob siceršnjih težkih razmerah v severovzhodni Italiji v letih pred langobardsko invazijo).

⁴ Predložene letnice pesnikovega rojstva: R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 11 (leta 540); D. TARDI, *Fortunat*, 24 (leta 530); E. STEIN, *Histoire* II, 694 (okrog 535); J. W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 19 (malo pred 540); B. BRENNAN, *The Career*, 50 op. 11 (nagiba se k predlogu J. Szövérfyja, da je bil rojen v drugi polovici tridesetih let, ok. 535–540); G. PALERMO, v: VENANZIO FORTUNATO (op. 1), 5 (morda 535); M. REYDELLET, v: VENANCE FORTUNAT (op. 1), VII (rojstvo med 530–540, zavrnitev Koebnerjevih argumentov za datacijo v leto 540); R. DÜCHTING, *Venantius Fortunatus*, *Lexikon des Mittelalters* 8, 1997, 1453 (pred 540); N. DELHEY, *Venantius Fortunatus*, v: S. DÖPP, W. GEERLINGS, *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, Freiburg, Basel, Wien 1999², 622 (med 530 in 540); prim. tudi S. DI BRAZZANO v: VENANZIO FORTUNATO, 15.

⁵ Pesnikova "ocena" lastne izobrazbe (VENANTIUS FORTUNATUS, *Vita Martini* 1, 26–35, *MGH AA* 4,1, 296; prim. G. PALERMO v: VENANZIO FORTUNATO, *Vita...*, 51) je literarni topos (avtorjeva ponižnost), iz katerega je jasno le to, da se je izobraževal v gramatiki, retoriki in verjetno tudi v pravu; prim. tudi PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2,13 (*Sed tamen Ravennae nutritus et doctus, in arte gramatica sive rethorica seu etiam metrica clarissimus extitit.*). O njegovem vsaj osnovnem znanju grščine prim. G. PALERMO v: VENANZIO FORTUNATO (kot v op. 1), 9–10. Njegova dela odražajo ne le odlično poznavanje poezije (tako klasikov kot krščanskih avtorjev), temveč tudi teološko znanje. O širini in globini Venancije izobrazbe so bila izražena različna mnenja; prim. ocene pri: B. BRENNAN, *The Career*, 52–53; J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 21–22.

⁶ O pesnikovem imenu gl. J. ŠAŠEL, *Il viaggio* (op. 3), 359–362 (= *Opera selecta*, 766–768); J. W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 19; B. BRENNAN, *The Career*, 50; G. PALERMO v: VENANZIO FORTUNATO, 3–4. Samo z imenom *Fortunatus* ga označujeta najprej sodobnik in prijatelj GREGORIJ TOURSKI (*De miraculis s. Martini* 1,13–15; *PL* 71, 926B; 927C), dve stoletji kasneje pa PAVEL DIAKON (*Hist. Lang.* 2,13).

odhodom v Galijo priča dogodkom, ki so globoko posegali prav v duhovno in cerkveno sfero in bistveno zaznamovali razvoj v njegovi domovini.

2. Venancijeva poročila, ki jih moremo povezovati s shizmo Treh poglavij

Shizma Treh poglavij, posledica poteka in rezultatov 5. ekumenskega koncila oziroma Justinijanove verske politike, je v akutni obliki nastopila v severovzhodni Italiji 557. Tedaj je bil za oglejskega patriarha izvoljen Pavlin, ki je prekinil stike s tedanjim papežem Pelagijem I. 7 V času teh za cerkev na Beneškem odločilnih dogodkov naj bi bil Venancij Fortunat star okrog dvajset let. V taki starosti je bil lahko le opazovalec dogodkov, vendar je kot mlad izobraženec gotovo vedel za njihov pomen. Dogodki njegovega otroštva, predvsem gotsko-bizantinska vojna (535–552), ki se je najmanj enkrat (540) dotaknila Treviza in njegove širše okolice⁸, v njegovi literarni zapuščini niso pustili opazne sledi. Na podlagi pesnikovih avtobiografskih notic se ne da dokazati, da bi v otroštvu oz. mladosti kdaj prebival v Akvileji; gotovo je le to, da je imel s tem mestom stike, ki pa so lahko potekali v obliki obiskovanja in dopisovanja⁹. Akvileja je bila tedaj središče provincialne uprave in metropolitansko središče ne le za Benečijo in Istro, temveč tudi za preostalo območje Sredozemskega Norika, za ostanke zahodnega dela panonskih in južnega dela recijskih provinc. Podoba mesta sredi 6. stoletja, eno stoletje po hunskem razrušenju in neposredno po koncu gotsko-bizantinske vojne, seveda ni bila primerljiva z ono v 4. stoletju, ko je bila Akvileja po velikosti in pomenu tretje mesto Italije in deveto v rimskem cesarstvu. Po skromnih gradbenih dosežkih v Odoakrovi in Teoderikovi dobi se je začela sistematična obnova mesta – tako kot drugod v Italiji – šele po dokončni bizantinski osvojitvi mesta 552 oziroma po koncu gotsko-bizantinske vojne 555¹⁰.

Dva pesniška vložka o Akvileji kažeta na to, da je imel v pesnik v pesnitvah iz časa ok. 575 (*Vita s. Martini*) oziroma ok. 576–580 (*Carmina* 8,3: *De virginitate*) predstavo o Akvi-

⁷ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 293–293; C. SOTINEL, Pelagio I, v: *Enciclopedia dei papi* I, Roma 2000, 529–536, zlasti 533–534; C. SOTINEL v: *Histoire de christianisme* (ur. J.-M. MAYEUR, Ch. et L. PIETRI, A. VAUCHET, M. VENARD), 3: *Les Églises d'Orient et d'Occident (432–610)* (ur. L. PIETRI), Paris 1998, 441–442.

⁸ PROKOPIJ, *Bellum Gothicum* 3(7), 1, 35 (ed. H.B. DEWING, *LCL*, Procop. IV, London 1962, 162) omenja bitko pri Trevizu 540, v kateri so Goti (kralj Ildibad) uničujoče porazili bizantinsko vojsko (vojskovodja Vitalius), v kateri so se bojevali številni herulski federati; prim. H. WOLFRAM, *Die Goten*, München 1990³, 351; *PLRE* III, 614 (s.v. Ildibadus).

⁹ Hipotezo, da je pesnik več let svoje mladosti preživel v Akvileji, kamor naj bi se njegova družina umaknila pred vojaškimi operacijami v gotsko-bizantinski vojni, je zagovarjal zlasti D. TARDI, *Fortunat*, 27–28 in 35–37, v novejšem času pa jo zastopajo le redki avtorji (na primer G. CUSCITO, Venanzio Fortunato, 209). Kot neutemeljeno je zavračajo: E. STEIN, *Histoire* II, 695 op. 1; B. BRENNAN, *The Career*, 51–52; J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 19–20 (prim. rec. J. GRUBER, *Gnomon* 71, 1999, 418).

¹⁰ AUSONIUS, *Ordo urbium nobilium* IX (ed. H.G.E. WHITE, *LCL*, 1968, Aus. I, 274). O hunskem zavzetju in razrušenju Akvileje in delni obnovi mesta v času škofov Niketa in Marcellijana gl. R. BRATOŽ, *La chiesa aquileiese e i barbari (V–VII sec.)*, v: *Aquileia e il suo patriarcato* (ur. S. TAVANO, G. BERGAMINI, S. CAVAZZA), Udine 2000, 101–149, zlasti 112–116, 122–128 in 147–149. O splošni obnovi razrušenih mest v Italiji po zmagi nad Goti poroča zadnji del Kopenhagenske kronike (*Auctarii Hauniensis extrema*, 3–4; *Chronica minora* I, ed. Th. MOMMSEN, *MGH AA IX*, 1892, 337: (3) *Narses patricius ... Italiam Imperio Romano reddidit urbesque dirutas restauravit ...* (4) *Narses patricius cum Italiam florentissime administraret et urbes atque moenia ad pristinum decorem per XII annos restauraret et populos suo iure atque prudentia fovaret...*). Narzesovo prizadevanje, da bi obnovili cerkve, omenja tudi PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2,3 (... *in recuperandis basilicis satis studiosus ...*), za njim pa DANDULUS, *Chronica* A. 557–565 (ed. E. PASTORELLO, Bologna 1939, 73,13). Gl. kratko S. TAVANO, *Aquileia e Grado*, Trieste 1986, 45 in *PLRE* III, 926 (Narses 1).

leji svoje mladosti, iz dobe pred odhodom v Galijo (565). Iz kratkih omemb ne dobimo vtisa, da bi pesnik vedel za pomembne dogodke, ki so po letu 565 spremenili podobo in pomen mesta: beg cerkvenega središča v Gradež, nato langobardsko zavzetje in ponovno rušenje mesta 568, ki seveda ni bilo primerljivo z onim v času Atilovega vdora v Italijo 452.

Obe omembi Akvileje se v prvi vrsti nanašata na češčenje domačih mučencev v mestu, pesnikova knjiga pa naj bi sedaj razširila tjakaj tudi slavo sv. Martina¹¹. Mesto se označuje kot *Aquiliensis urbs*. Oznaka *urbs*, ki se pojavlja v tem času sorazmeroma redko, je bila primerna predvsem za večja in pomembnejša mesta¹². Pridevniška oblika *Aquiliensis* (namesto starejše *Aquileiensis* in poznejše srednjeveške *Aquile(i)ensis*) je bila v tej dobi očitno precej razširjena, saj naletimo nanjo večkrat v zapisih cerkvene proveniencie od druge polovice 6. do sklepnega dela 7. oz. začetka 8. stoletja¹³. Venancij Fortunat je v odlomkih navedel oglejske svetnike, katerih grobovi so bili takrat splošno poznani in očitno priljubljeni romarski cilji. Ob enkratni omembi Kancijeve skupine (*Cantianos domini nimium veneris amicos* [sc. libellus Vitae s. Martini]) sta kar dve omembi češčenja mučenca Fortunata, pesnikovega soimenjaka, svetnika v mučeniški dvojici Feliks in Fortunat, čigar posmrtni ostanki so tedaj počivali v Akvileji¹⁴. Na podlagi dvakratne in zato izstopajoče omembe Fortunata kot oglejskega mučenca¹⁵ se zdi, da je bilo češčenje tega svetnika v mestu posebej razširjeno in samemu pesniku posebej drago. Njegov rojak, mladostni vrstnik, prijatelj in sošolec v času študija v Raveni in kasnejši škof v Trevizu Feliks¹⁶, pa je nosil ime somučenca v tej svetniški skupini. Ker je v oglejskem izročilu poznanih več Fortunatov, obstaja sicer teoretično majhna možnost, da bi se omemba Fortunata v pesnitvi

¹¹ Verzi, ki se nanašajo na Akvilejo, se glasijo (*Vita s. Martini* 4,656–662, str. 368–369): *hinc Venetum saltus campestris perge per arva, / submontana quidem castella per ardua tendens; / aut Aquiliensem si forte accesseris urbem, / Cantianos domini nimium veneris amicos / ac Fortunati benedictam martyris urnam / pontificemque pium Paulum cupienter adora, / qui me primaevus converti optabat ab annis*. Prim. tudi VENANCE FORTUNAT, *Oeuvres* IV (ed. S. QUESNEL), 99 in 170 (komentar); VENANZIO FORTUNATO, *Vita di san Martino di Tours* (ed. G. PALERMO), 151–152.

¹² Akvileja se kot veliko in pomembno mesto pojavlja z oznako *urbs* že v virih od 4. stol. dalje (eno prvih omemb posreduje AUSONIUS, *Ordo urbium nobilium* IX,2 [*nona inter claras Aquileia ... urbes*]), nato pa večkrat v virih vse do 9. stol., vendar pa je bil vseskozi v uporabi tudi izraz *civitas* kot najbolj splošna oznaka za mesto (prim. R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese prima di Costantino*, Udine–Gorizia 1999, 44 op. 43). Očitno je Venancij Fortunat uporabljal oznako *urbs* že precej svobodno, saj jo v nadaljevanju najdemo že pri omembi Padove (gl. op. 38).

¹³ Pridevniška oblika *Aquiliensis* (namesto starejše *Aquileiensis*) se nahaja v naslednjih virih: *Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 9; 17; 18; 19 (*Concilium universale Constantinopolitanum sub Iustiniano habitum*, ed. E. SCHWARTZ, *ACO* IV/2, Argenterate 1914, 133,9 [*in sancta Aquiliensi ecclesia*]; 135,4 [*in sancta sede Aquiliensi*]; 135,11 [*metropolitana Aquiliensis ecclesia*]; 135,16 [*ad Aquiliensem synodum*]; 135,25–26 [*matris nostrae Aquiliensis ecclesiae*]); *Concilium universale Constantinopolitanum tertium* (ed. R. RIEDINGER, *ACO*, series secunda, I,1, Berlin 1990), Actio quarta (155,7: *episcopus sanctae ecclesiae Aquiliensis*); prim. k slednjemu zapisu R. BRATOŽ, *Das Patriarchat Grado im monotheletischen Streit, v: Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo* (ur. R. BRATOŽ), Situla 39, Ljubljana 2000, 609–658, zlasti 636.

¹⁴ *Carmina* 8,3, 165–166 (*MGH* AA 4,1, 185): *Felicem meritis Vicetia laeta refundit / et Fortunatum fert Aquileia suum...* O češčenju obeh oglejskih mučencev v tej dobi prim. R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese* (kot v op. 12), 389–399; nazadnje G. CUSCITO, *I martiri aquileiesi, v: Aquileia e il suo patriarcato* (ur. S. TAVANO, G. BERGAMINI, S. CAVAZZA), Udine 2000, 33–50, zlasti 43–47.

¹⁵ V pesmi *De virginitate*, 137–176 (*Carmina* 8,3; *MGH* AA 4,1, 184–185) našteva pesnik posebej "reprezentativne" svetnike za posamezna mesta in dežele, ponavadi po enega ob vsaki geografski omembi, le redko (kot za Rim ali Milano) po dva svetnika. Akvilejo v tem primeru zastopa Fortunat; analogije iz sosedstva: ... *dat Siscia clara Quirinum* [v. 153]... *Vitalem ac reliquos quos cara Ravenna sepultat, / Gervasium, Ambrosium, Mediolane, meum: Iustinam Patavi...* [v. 167–169].

¹⁶ O tarvizijem škofu Feliksu gl. op. 34.

Vita s. Martini ne nanašala na Feliksovega družabnika v mučeništvu, pač pa na Mohorjevega istoimenskega diakona, ki v elogiju v Hieronimijanskem martirologiju (sreda 5. stol.) kot edinem zapisu o tej mučeniški skupini iz antike nastopa na prvem mestu (pred škofom Mohorjem). Medtem kot grob in relikvije Mohorja in Fortunata pred "odkritjem" v začetku 7. stoletja niso bili poznani, pa je bila *benedicta urna* Feliksovega družabnika v mučeništvu znan romarski cilj¹⁷.

a. Venancij Fortunat in oglejski patriarh Pavlin

Posebno pozornost zaslužita dva verza o oglejskem škofu Pavlu (oz. Pavlinu, kot se splošno imenuje v zgodovinopisju). Škofa je označil na izredno spoštljiv in obenem osebni način, ki kaže na to, da sta se dobro poznala. *Paulus* (in ne *Paulinus*, kot se omenja v dveh pismih papeža Pelagija I.)¹⁸ je označen kot *pontifex pius*, s pridevkom, ki poudarja njegov rang in njegove osebne odlike. Tudi izraz *pontifex*, če ni bil izbran le iz metričnih razlogov, je bolj vzvišen od običajne oznake *episcopus* in je bil primeren za predstojnika pomembne škofije¹⁹. Knjiga, ki jo pesnik pošilja na pot, naj ob prihodu v Akvilejo na posebej spoštljiv način izkaže čast tamkajšnjemu škofu (*cupienter adora*), pri čemer iz same uporabe glagola *adorare* ni povsem jasno, ali si je pesnik s tem predstavljal še aktivnega (kar se zdi vsekakor verjetnejše) ali že pokojnega škofa²⁰. Tak osebni odnos se je lahko izoblikoval na podlagi dolgotrajnih stikov. Pesnik poroča, da ga je Pavel (oz. Pavlin) že od otroštva (*primaevs ab annis*) skušal usmeriti v duhovno življenje (*qui me ... converti optabat*). Ker je bil Pavlin pred izvolitvijo za škofa menih in ker označuje pesnik njegovo prizadevanje z glagolom *converti* se zdi, da ga je skušal pridobiti za meniški stan. Iz hagiografskega izročila 5. in 6. stoletja je znanih več primerov vplivanja odraslega asketa na otroka v smislu vzgoje v meniško *conversio*; enega takih opisuje med severnoitalskimi pisci Enodij²¹. Poročilo samo

¹⁷ Prim. G. CUSCITO, I martiri aquileiesi, 45 in S. DI BRAZZANO v: VENANZIO FORTUNATO, 437 op. 24; nejasna v tem oziru G. PALERMO, v: VENANZIO FORTUNATO (op. 1), 152 op. 39 (mučenec iz dobe Numerijana ali Dioklecijana) in S. QUESNEL v: VENANCE FORTUNAT IV (op. 1), 170 op. 89 (F. akvilejski škof in mučenec). O vprašanju identificiranja različnih oglejskih svetnikov z imenom Fortunatus prim. R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese*, 79–82 in 395–396.

¹⁸ Z imenom *Paulinus* (le-temu sledi oznaka *pseudoepiscopus*) ga označuje (le na dveh mestih) njegov sodobnik in nasprotnik PELAGIUS I PAPA, *Epistulae quae supersunt (556–561)*, *Epist.* 59,1 (ed. P.M. GASSÓ – C.M. BATTLE, Montserrat 1956, 155 oz. *Epist.* 46 v *PL Supplementum I*, Paris 1967, 1303) in *Epist.* 57 (*PL Suppl.* IV, 1306 oz. ed. P.M. GASSÓ – C.M. BATTLE, 182). Ne le pri sodobniku Venanciju Fortunatu, tudi dve stoletji kasneje pri Pavlu Diakonu (*Hist. Lang.* 2,10; 2,25) in štiri stoletja kasneje v gradeško-beneških kronikah se dosledno označuje kot *Paulus* (gl. G. MONTICOLO, *Cronache veneziane antichissime*, Roma 1890, 6, v. 4 in 7 [*Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie*]; 41, v. 33; 42, v. 4 in 26; 49, v. 1 in 4 [*Chronicon Gradense*]; 62, v. 9 in 15; 68, v. 4 [IOHANNES DIACONUS, *Chronicon Venetum*]); *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum* [ed. R. CESSI, Roma 1933], 40–42, 72–75, 122–123, 128), enako ga označuje tudi DANDULUS, *Chronica*, a. 557–569 (ed. E. PASTORELLO, Bologna 1938, 72, 75, 76).

¹⁹ Gl. op. 11. Naslov *pontifex* je v tem primeru sinonimna oznaka za naslov *archiepiscopus*, ki so ga uporabljali shizmatični škofje kot uradno oznako za patriarha Helija in Severa (*Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 6,8,9 [ACO IV/2, 133]).

²⁰ Prim. S. QUESNEL, v: VENANCE FORTUNAT IV, 170 op. 90; gl. tudi J.F. NIERMEYER, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden 1976, s.v. *adorare*. Če bi se pesnikova oznaka nanašala na pokojnega škofa, bi izraz kazal na njegovo svetniško češčenje (*adoratio*).

²¹ ENNODIUS, *Vita beati Antonii* 8–9 (ed. F. VOGEL, *MGH AA* 7, 1961², 186; sv. Severin iz Norika je Antonija od osmega leta dalje vzgajal na pot bodočega asketskega življenja). Prim. A.N. NOCK, *Bekehrung*, *RAC* 2, 1954, 105–118, zlasti 117; M. ROTHENHÄUSLER, *Conversio morum*, *RAC* 3, 1957, 422–424.

kaže na tesne stike Venancija Fortunata z menihom Pavlom (Pavlinom), kasnejšim patriarhom, pod vplivom katerega je kot otrok duhovno dozoreval²². Dejstvo, da Venancij ni doživel *conversio* in stopil na pot askeze, kaže na to, da ti stiki le niso bili tako intenzivni, da bi privedli do cilja. Pesnik je ostal temu življenjskemu idealu vseskozi blizu in ga je visoko cenil.

Mladi Venancij je odraščal in dozoreval v času stopnjevanja spora Treh poglavij. Po koncu gotsko-bizantinske vojne (555), ki mu je sledil nekaj let kasneje izgon Frankov in ostankov Gotov iz severne Italije (561–563)²³, je postal cerkveni spor osrednji politični problem v severni Italiji. Ob postopnem zmanjševanju in umirjanju spora v drugih delih bizantinske Italije sta to krizno žarišče skušala pogasiti papež in bizantinska posvetna oblast v Italiji²⁴. Pisma papeža Pelagija I. različnim bizantinskim dostojanstvenikom omogočajo vpogled v oblike in intenzivnost pritiska na shizmatičnega patriarha le v kratkem razdobju od februarja do aprila leta 559. V pismu patriciju Joannesu je Pelagij I. v februarju 559 ostro napadel shizmatike, oglejskega škofa ironično označil kot "patriarha" Benečij in Istre in "prvaka" shizmatikov (*quispiam Venetiarum, ut ipsi putant, atque Histriae patriarcha ... eorum princeps ... non consecratus sed execratus episcopus...*)²⁵. Ko je Pavlin omenjenega bizantinskega dostojanstvenika, ki se je očitno nahajal v Akvileji, izobčil, je papež proti koncu marca nastopil ostreje in s konkretno grožnjo: v pismu patriciju Valerijanu je v temperamentnem tonu navedel razloge za policijski poseg proti shizmatičnemu patriarhu²⁶, prav tako je spodbudil k ostremu postopanju proti shizmatiku, ki je uzurpiral škofijski prestol (*Aquileiensis ecclesiae inuasor*), patricija Joannesa²⁷. Podobne vsebine so bila tudi druga papeževa pisma patriciju Valerijanu²⁸, patriciju Narzesu in drugim posvetnim dostojanstvenikom, da bi odstavili shizmatične škofo tudi drugod v Italiji²⁹. Venancij Fortunat se je v letih pritiska na oglejskega patriarha nahajal v Raveni, ki je bila v tem času kot cerkveno in upravno središče nasprotnik Akvileje: škof Agnellus je stal trdno na papeževi strani, tamkajšnje bizantinske posvetne dostojanstvenike pa je papež skušal pridobiti za energično ukrepanje proti Pavlinu.

Po papeževih pismih iz leta 559 viri o Pavlinu vse do langobardske invazije v Italijo devet let kasneje presahnejo. Kaj se je dogajalo s patriarhom v letih 559–565, ko se je Fortunat nahajal v Raveni, ni znano; očitno je le to, da je pritisk prek Ravene in Rima vzdržal. Ob langobardski nevarnosti je prav on – kot se zdi ob popolni odsotnosti posvetne

²² PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 24, 5 (ed. kot v op. 18; 75 v. 17): ... *Quid autem iam de eorum principe loquar, qui et monachum, si tamen aliquando fuit, inuadendi episcopatum ambitu perdidit...* Ob pomanjkanju dokazov, da bi pesnik v mladosti prebival v Akvileji, je S. DI BRAZZANO (VENANZIO FORTUNATO, 16) izrazil hipotezo, da je do teh stikov prišlo v enem od urbanih središč v pesnikovi ožji domovini (Treviso, Opitergium, Altinum), kjer naj bi pesnik odraščal in pridobival osnovno izobrazbo. Vprašanje določitve kraja njunih stikov ostaja nerešljivo.

²³ PLRE III, 923 sl. (Narses 1); E. STEIN, *Histoire* II, 610–611.

²⁴ G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 293 sl.; C. SOTINEL, Pelagio I (kot v op. 7), 533–534.

²⁵ PELAGIUS I PAPA, *Epistulae* 24,1;5;7 (ed. P.M. GASSÓ – C.M. BATTLE [kot v op. 18], 73–75). O omenjenem patriciju gl. PLRE III, 669–700 (Ioannes 71).

²⁶ PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 52 (kot v op. 18, 134–139).

²⁷ PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 53 (kot v op. 18, 140–142), zlasti 53,10 (142, 33–36; papež ja patricija spodbudil, naj oglejskega škofa kot prestopnika aretira in pošlje k cesarju na zagovor); prim. tudi *Epist.* 52,14,64–65 [138]: ... *hi qui talia praesumpserunt ad piissimum principem sub digna custodia dirigantur...*

²⁸ PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 59 (kot v op. 18, 155–158); o patriciju Valerijanu gl. PLRE III, 1361 (Valerianus 1).

²⁹ PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 60; 65 (kot v op. 18, 159–173). V *Epist.* 65,5 (173,19–21) je papež neposredno izrazil svojo zahtevo po policijskih posegih proti shizmatikom (... *ut ab ecclesiae unitate diuisi, et eius pacem iniquissime perturbantes, a saecularibus etiam potestatibus conprimantur*).

oblasti(!) – vodil preselitev cerkvenega središča in s tem v znatni meri tudi prebivalstva v Gradež³⁰. Med relikvijami večjega števila mučencev, ki so bile po kasnejšem izročilu bodisi tedaj, bodisi nekoliko kasneje, ko so se Langobardi umaknili iz porušenega mesta, prenešene v Gradež, se omenjajo tudi relikvije mučencev Kancijeve skupine in drugih mučencev, ne pa relikvije mučenca Fortunata³¹. Akvileja je bila po langobardskem zavzetju in razrušenju izpraznjeno mesto, sadovi kratkotrajne obnove so bili izničeni. V naslednjem letu je patriarh Pavlin po dvanajstletnem pontifikatu v neznanih okoliščinah v Gradežu umrl³².

Zdi se, da pesnik po odhodu v Galijo ni imel nikakršnih vesti o Akvileji. V času nastanka obeh odlomkov o Akvileji je bil namreč Pavlin že več let pokojni, cerkveno središče pa se je nahajalo v Gradežu. Tam (in ne več v Akvileji) so bile spravljene relikvije mučencev Kancijeve skupine, za relikvijami mučenca Fortunata pa se je začasno izgubila vsaka sled. Langobardska Akvileja v sedemdesetih letih 6. stoletja ni bila in ni mogla biti romarski kraj v takem smislu kot pred 568, saj se je večji del relikvij domačih mučencev nahajal v Gradežu.

b. Venancij in cerkve na Beneškem

Venancij omenja tri cerkve na Beneškem: Konkordijo, Treviso in Padovo. V primeru Konkordije je pesnikov zapis za naš vidik obravnave malo zanimiv, saj se nanaša le na svetniško češčenje, ne vsebuje pa nobene reminiscence na pesnikovo sodobnost³³. Tamkajšnji škof v šestdesetih letih 6. stol. tudi sicer ni poznan.

Povsem drugače je z omembo rojstne škofije Treviza. V tem primeru pesnik ne poroča o lokalnem svetniškem kultu, pač pa o svojem rojaku, vrstniku in prijatelju v času študija v Raveni Feliksu, s katerim je skupaj doživel čudežno ozdravitev pred podobo sv. Martina³⁴. Feliks, pesnikov *inlustris socius*, je izbral drugačno življenjsko pot kot Venancij Fortunat.

³⁰ PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2, 10: *Aquileiensi quoque civitati eiusque populis beatus Paulus patriarcha praeerat. Qui Langobardorum barbariem metuens, ex Aquileia ad Gradus insulam confugit secumque omnem suae thesaurum ecclesiae deportavit.* O vlogi škofov v pozni antiki kot duhovnih in posvetnih voditeljev skupnosti gl. S. MOCHI ONORY, Vescovi e Città, *Rivista di storia del diritto italiano* 4, 1931, 245–329 in 555–600; 5, 1932, 99–179 in 241–312; 6, 1933, 199–238.

³¹ *Chronicon Gradense* (G. MONTICOLO, *Chronache veneziane antichissime*, Roma 1890, 40–41): ... *qui sanctissimus patriarcha ... corpora autem sanctorum Cancii, Canciani et Cancianille in ecclesia sancti Johannis evangeliste celeberrime composuit ... corpora sanctorum Quirini, Illari et Taciani et ceterorum secum asportaverunt.* Relikvije Feliksa in Fortunata naj bi bile po kasnejšem izročilu odkrite šele 628 in nato prenešene v Gradež; prim. *Cronica de singulis patriarchis Nove Aquileie* (G. MONTICOLO, *Cronache*, 10; R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese*, 395 op. 141).

³² PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2, 25: *Paulus quoque patriarcha annis duodecim sacerdotium gerens, ab hac luce subtractus est regendamque ecclesiam Probino reliquit.*

³³ *Vita s. Martini* 4, 663–676 (MGH AA 4,1, 369): *si petis illud iter qua se Concordia cingit, / Augustinus adest pretiosus Basiliusque.* O češčanju teh svetnikov v Konkordiji, ki ga izpričuje samo Venancij Fortunat, prim. S. TAVANO v: *La chiesa concordiese 389–1989 I. Concordia e la sua cattedrale* (izd. C.G. MOR, P. NONIS), Pordenone 1989, 47; prim. tudi S. QUESNEL v: *VENANCE FORTUNAT IV*, 171 op. 91 (nagiba se k mnenju, da se za imeni skrivata sv. Avguštin in Basilijski Veliki); k zapletenemu vprašanju prim. tudi P. ZOVATTO, *Le origini del cristianesimo a Concordia*, Udine 1975, 27–28; 82 (nagiba se k mnenju, da gre za lokalna mučenca).

³⁴ *Vita s. Martini* 4, 663–676 (MGH AA 4,1, 369): *Qua mea Tarvisus residet, si molliter intras, / inlustrum socium Felicem quaeso require, / cui mecum lumen Martinus reddit olim.* Epizoda čudežne ozdravitve v Raveni, ki sta je bila deležna Venancij Fortunat in Feliks (*ipsius socius*), opisujeta tudi GREGORIUS EP. TURONENSIS, *De miraculis s. Martini* 1,15 (PL 71, 927C) in PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2, 13.

Neznano kdaj, skoraj gotovo pa šele po njuni ločitvi ob Fortunatovem odhodu v Galijo (565), je postal škof v rodnem Trevizu. Če je bil Fortunatov vrstnik (torej tudi rojen ok. 535 ali kako leto kasneje), bi v času izvolitve (kmalu po 565?) dosegel starost šele (dobrih) tridesetih let, vsekakor premalo, da bi mogel po tedaj veljavni zakonodaji prevzeti škofovsko dostojanstvo³⁵. Dolžina njegovega pontifikata ni poznana. Po presenetljivi odsotnosti tarvizijske cerkve na gradeški sinodi (579) se omenja naslednji škof (Rusticus) šele v času maranske sinode (590), njegov naslednjak Feliks (II.), ki se omenja leto zatem v pismu beneških škofov cesarju Mavrikiju, pa očitno ni identičen s Fortunatovim mladostnim prijateljem. Ta je bil očitno izrazita, močna in samozavestna osebnost, saj je poleti 568 ob približevanju Langobardov kot edini med italjskimi škofi tvegati drzen korak in bil poplačan z uspehom: langobardskemu kralju Alboinu je sam prišel naproti in od njega dosegel celo pisno potrjeno obljubo, da se Langobardi ne bodo polastili cerkvenega premoženja³⁶. S tem je domačo cerkveno skupnost vsaj za nekaj časa rešil pred usodo večine drugih skupnosti, ki jih je prihod pod langobardsko oblast bistveno bolj prizadel. Z doseženim stanjem je postal pravzaprav predhodnik shizmatičnih škofov 7. stoletja, ki so se – ob zaščiti langobardske oblasti – izognili verskemu pritisku papežev in Bizanca in vztrajali v shizmi vse do leta 698. O njem ne poroča noben drugi vir. Glede na zadržanje celotne oglejske metropolitanske cerkve je bil zelo verjetno privrženec shizme Treh poglavij, tako kot vsi njegovi soškofi na Beneškem in kot naslednja dva poznana škofa iz Treviza, Rustik (590) in Feliks [II.] (591)³⁷.

Nekoliko bolj obširno je Venancijevo poročanje o padovanski cerkvi, pri katerem naletimo, tako kot v primeru Akvileje, na oba elementa: svetniško češčenje in omembo uglednega sodobnika in znanca³⁸. Tudi ta kraj je Venancij Fortunat očitno dobro poznal (saj omenja detajl v tamkajšnji cerkvi), zlasti pa je poznal tamkajšnjega dostojanstvenika (očitno škofa) Johannes, za katerega je uporabil sicer bolj poredko izpričani pridevek "vzvišeni" (*celsus Iohannes*)³⁹. Ker je pesnikovo izražanje nejasno, Johannes pa se ne omenja v nobenem

³⁵ Venancij Fortunat ga označuje z izrazom *socius*, torej ne omenja njegovega škofovskega naslova, ki ga je zelo verjetno imel še leta 575, ko je pesem nastala. Po cerkveni ureditvi v pozni antiki bi lahko postal Feliks v tridesetem letu starosti *presbyter* (Concilium Neocaesariense, c. 11; Concil. Trullanum, c. 14; gl. C. KIRCH, *Enchiridion fontium ecclesiae antiquae*, Barcinone itd. 1965⁹, 226; P.-P. JOANNOU, *Les canons des conciles oecuméniques*, Grottaferrata (Roma) 1962, 143). Justinijanov zakon iz leta 546 je določil starostno mejo za prevzem škofovskega dostojanstva, ki je znašala *non minus quam triginta quinque aetatis annos* (IUSTINIANUS, *Novellae* 123, 1,1 [Coprus *iuris civilis* III, edd. R. SCHOELL, G. KROLL, Berlin 1959⁷, p. 594]).

³⁶ PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2, 12 (ediciji kot v op. 2: 68 in 90 op. 42 oziroma 90 in 435): *Igitur Alboin cum ad fluvium Plavem venisset, ibi ei Felix episcopus Tarvisianae ecclesiae occurrit. Cui rex, ut erat largissimus, omnes suae ecclesiae facultates postulanti concessit et per suum praematum postulata firmavit*. Feliksovo dejanje, ki spominja na srečanje med Atilo in papežem Leonom Velikim 452, ima več analogij v 5. in 6. stoletju, ko so škofje (ali možje svetniškega slovesa) z neustrašenim nastopom pred barbarskimi vladarji rešili svojo cerkveno skupnost iz eksistenčne stiske (prim. nekaj primerov v R. BRATOŽ, *Der "heilige Mann" und seine Biographie*, v: *Historiographie im frühen Mittelalter* [Hg. A. SCHARER, G. SCHEIBELREITER], Wien, München 1994, 233 op. 44 in 45). Feliksovo dejanje je bilo izredno tvegano ne samo zaradi negotovega izida srečanja, temveč tudi zato, ker bi bil lahko s strani svoje skupnosti ali bizantinske posvetne oblasti izpostavljen očitku izdaje mesta.

³⁷ PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 3,26 (*Rusticus de Tarvisio*); *Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium*, v: ACO IV,2, 135 (*Felix episcopus sanctae Teruisianae ecclesiae*).

³⁸ *Vita s. Martini* 4, 672–676 (MGH AA 4,1, 369): *Si Patavina tibi pateat via, pergis ad urbem: / huc sacra Iustinae, rogo, lambe sepulchra beatae, / cuius habet paries Martini gesta figuris; / quove salutis opus celso depende Iohanni / atque suis genitis, sociis per carmina nostris*.

³⁹ Prim. epitafa papeža Feliksa IV. († 530; ILCV 986,4: ... *promeruit ... celsum locum*) in Janeza II. († 535; ILCV 988,5: *celso dignus honore*). Kot škofa ga nazadnje označuje G. FEDALTO, *Aquileia una chiesa due patriarcati*, Roma, Gorizia 1999, 350.

drugem viru, ne vemo o njem tako rekoč nič⁴⁰. Nenavaden in zato težko razumljiv zadnji verz – pozdrav Venancijeve knjige naj velja tudi “Johannesovim sinovom, prek pesmi našim družabnikom” – postavlja dodatno vprašanje brez odgovora. Dokaj neobičajen, pravzaprav v nasprotju z veljavno zakonodajo, bi bil v tistem času v bizantinski državi primer škofa, ki bi bil pred prevzemom škofovskega dostojanstva poročen in bi imel otroke⁴¹. Verzi, ki se nanašajo na Padovo, ne posredujejo nobenega podatka, ki bi ga mogli povezati s pesnikovim odnosom do shizme Treh poglavij. Naslednji poznani padovski škof Virgulus (Bergullus) je bil kot udeleženec gradeške sinode (579) eden od škofov shizmatičnega oglejskega patriarhata⁴². Kot se zdi izvolitev obeh omenjenih beneških škofov v okviru shizmatične oglejske cerkve ni bila v skladu z normami Justinijanove zakonodaje. V tem primeru očitno ne gre za taka odstopanja od veljavne zakonodaje, ki bi posebej izstopala. Omenjena škofa, od katerih je bil prvi (verjetno) premlad, drugi pa poročen, oba pa po pesnikovi oznaki spoštovanja vredni osebi, gotovo niti zdaleč nista izstopala na tak način kot njun vrstnik in stanovski kolega iz Poreča (Evfracij), ki naj bi po – nedvomno vsaj deloma pretiranih – trditvah papeža Pelagija I. zagrešil prava hudodelstva, za katera je bila po Justinijanovih zakonih zagrožena smrtna kazen⁴³.

c. Venancijeva škofa Vitalis in Johannes: vprašanje njenega izvora in njune opredelitve v sporu Treh poglavij

Medtem ko sta Venancijevi omembi oglejskega in padovanskega škofa v pesnitvi *Vita s. Martini* prostorsko in časovno opredeljivi, pa je predstavitev dveh nadaljnjih italjskih škofov, Vitalisa in Johannes, nejasna in dopušča različne razlage. Škofa nastopata v prvih dveh pesmih Venancijevega opusa, ki sta bili kot edini zanesljivo napisani na italjskih tleh. Prva pesem je naslovljena na “ravenskega” škofa Vitalisa, druga pa opisuje cerkev sv. Andreja, ki jo je ta škof zgradil, njegov stanovski kolega Johannes pa obdaroval z dragocenimi relikvijami. Izhodišče za nastanek različnih razlag je omemba “ravenskega” škofa⁴⁴. Ker se v

⁴⁰ Mnenja komentatorjev tega mesta: S. QUESNEL, v: *VENANCE FORTUNAT IV*, 171 op. 94: padovski Johannes morda identičen s škofom Janezom, ki je preskrbel relikvije za cerkev sv. Andreja (gl. op. 52); G. PALERMO, v: *VENANZIO FORTUNATO*, 153 op. 47: padovski škof, o katerem ni sicer nič znanega.

⁴¹ Po Justinijanovih zakonih iz leta 528 (*Codex Iustinianus* 1,3,41,2–4 [*Corpus iuris civilis* II, rec. P. KRÜGER, Dublin-Zürich 1967¹⁴, 26]) in 531 (*Codex Iust.* 1,3,47 [prav tam, 34]) ni mogel postati škof tisti, ki je imel ženo in otroke; če je bil izvoljen tak škof, je njegova izvolitev veljala za nično. Izvolitev škofa Janeza, ki je bil eno generacijo starejši od pesnika in s tem vrstnik oglejskega patriarha Pavlina (Janezovi sinovi so se že pred 565 posvečali poeziji!), je bila v tem primeru protizakonita. O vprašanju poročenih klerikov v tej dobi kratko R. BRATOŽ, *Ecclesia in gentibus, Grafenauerjev zbornik* (ur. V. RAJŠP), Ljubljana 1996, 205–225, zlasti 217–218 sl. op. 59. Edini poznani poročeni klerik v shizmatični oglejski cerkvi v tem času je bil poreški arhidiacon Klavdij, ki je upodobljen skupaj s svojim sinom na apsidalnem mozaiku Evfracijeve bazilike (M. PRELOG, *The basilica of Euphrasius in Poreč*, Zagreb, Poreč 1994, 66).

⁴² H. WOLFF, *Die Kontinuität der Kirchenorganisation in Raetien und Noricum bis an die Schwelle des 7. Jahrhunderts*, v: *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert* (Hg. E. BOSHOFF, H. WOLFF), Köln, Weimar, Wien 1994, 1–27, zlasti 26; gl. tudi G. FEDALTO, *Aquileia* (kot v op. 39), 350.

⁴³ PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 53,7–8 (ed. kot v op. 18, 141–142: ... *Eufrasii ... scelera ... in homicidio ... incestuoso autem in adulterio ...*). Prim. *Codex Iustinianus* 9,9,29(30) (kot v op. 41, 376).

⁴⁴ V vrsti rokopisov je škof Vitalis označen s pridevkom (v akuzativu) *rauennensem* (tudi: *rauensem, rauenatem*), ki ga v uvodnem seznamu pesmi ne najdemo (prim. *MGH AA* 4,1, 3 in 7; M. REYDELLET, v: *VENANCE FORTUNAT I*, 19 in 166 [komentar]; S. DI BRAZZANO, v: *VENANZIO FORTUNATO*, 108–109).

izročilu ravenske cerkve za obravnavano razdobje ne omenja noben škof z imenom Vitalis – v času Venancijevega prebivanja na Beneškem in v Raveni sta vodila ravensko cerkev dva škofa, Maksimijan (546–557)⁴⁵ in Agnellus (557–569/70)⁴⁶ –, je pesnikova omemba še enega škofa dala povod za več med seboj izključujočih se razlag. Naj najprej kratko predstavimo vsebino obeh pesmi.

Prva pesem⁴⁷, v kateri je pesnik omenjenega škofa že uvodoma predstavil s pridevki v presežnikih, opisuje njegov veliki gradbeni podvig, cerkev sv. Andreja, ki je bila po pesnikovem pričevanju očitno izredno lepa in razkošna z mozaiki okrašena stavba⁴⁸. Pri gradnji sta bila zaslužna tudi dva neimenovana posvetna velikaša (*egregii viri*), ki jih je škofu uspelo pridobiti za ta podvig: vojaški poveljnik (*dux ... armis*) in visoki funkcionar v pravosodju oziroma civilni upravi (*praefectus legibus*)⁴⁹. Pesnik je zaključil pesem v himnično vzvišenem tonu in ob tem izrazil upanje, da bo Vitalis zgradil še nove božje hrame (*Dei ... templa*).

Druga pesem⁵⁰, ki enako kot prva šteje 28 verzov, spominja na verzificirane gradbene napise v cerkvah iz 6. stoletja, kakršni so se ohranili v Poreču, Gradežu, Raveni in drugod v severnoitalskem prostoru⁵¹. Za uvodnimi verzi (1–6), ki ponovno slavijo Vitalisa kot graditelja cerkve sv. Andreja, so predstavljeni svetniki, katerih relikvije (*veneranda viscera, viscera sancta*) so shranjene v cerkvi. Kot najbolj zaslužen za pridobitev le-teh se omenja “dobri škof Janez” (*bonus antistes ... Iohannes*), ki je vse te relikvije na spodbudo škofa Vitalisa pokopal na častnem mestu (*egregio loco*), očitno v oltarju⁵². Te relikvije kar enajstih svetnikov (treh apostolov, dveh mučenecov in ene mučenke iz dobe preganjanj kristjanov, enega škofa-mučenca in treh njegovih klerikov iz časa poganske reakcije ob koncu 4. stoletja, enega škofa-asketa) je pesnik kratko predstavil glede na njihov izvor in način njihove smrti. To so bili: apostoli Peter, Pavel in Andrej, rimska mučenca Lavrencij in Cecilija, mučenec Vitalis iz Bologne, tridentinski škof-mučenec Vigilij, mučenci Marturij, Sisen-

⁴⁵ AGNELUS (qui et Andreas), *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* 69–83 (ed. O. HOLDER-EGGER, *MGH Script. rerum Langob. et Ital.* s. VI–IX, Hannover 1878, 325–333); gl. komentarje v naslednjih edicijah: *Codex pontificalis ecclesiae Ravennatis* I (ed. A. TESTI RASPONI, *RIS* II/3, Bologna 1924), 186–213; D.M. DELIYANNIS, *The Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis. Critical edition and commentary*, Ann Arbor (Michigan) 1994, 523–533; AGNELUS von Ravenna, *Liber pontificalis – Bischofsbuch*. Übersetzt und erläutert von C. NAUERH, *Fontes christiani* 21,1–2, Freiburg itd. 1996, 300–337.

⁴⁶ AGNELUS (qui et Andreas), *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* 84–92 (ed. O. HOLDER-EGGER, 333–336).

⁴⁷ *Carmina* 1,1 (*MGH AA* 4,1, 7–8); prim. VENANCE FORTUNAT, *Poèmes* I (ed. M. REYDELLET), Paris 1994, 20–21 in 166–67 (komentar) in VENANZIO FORTUNATO 1 (ed. S. DI BRAZZANO), Aquileia 2001, 108–111.

⁴⁸ Prim. *Carm.* 1,1,11–12: *emicat aula potens, solido perfecta metallo, / quo sine nocte manet continua-ta dies*.

⁴⁹ *C.* 1,1, 19–22: *Prosperitas se vestra probat, quae gaudia supplens / intulit egregios ad tua vota viros. / dux nitet hinc armis, praefectus legibus illinc: / venerunt per quos crescere festa solent*.

⁵⁰ *Carm.* 1,2 (*MGH AA* 4,1, 8–9); prim. VENANCE FORTUNAT, *Poèmes* I (ed. M. REYDELLET), 21–23, 167–168 [komentar] in VENANZIO FORTUNATO 1 (ed. S. DI BRAZZANO), 110–113. Ker se Vitalis v njej označuje s pridevkom *rauennensis* le v dveh rokopisih, v vseh ostalih pa s krajevno oznako *Rauenna* ali *Rauennae*, se M. REYDELLET (166 op. 1) nagiba k mnenju, da oznaka *Rauenna* označuje kraj, kjer je pesem nastala; le-tega naj bi prepisovalci zamenjali s škofijskim sedežem protagonista te pesmi.

⁵¹ G. CUSCITO, Venanzio Fortunato (kot v op. 3), 215, opozarja na podobnost z Evfrazijevim gradbenim napisom iz Poreča (*Inscriptiones Italiae* X,2, 81). Prim. tudi: G. CUSCITO, Vescovo e cattedrale nella documentazione epigrafica in Occidente. Italia e Dalmazia, v: *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne* (izd. N. DUVAL, Collection de l'École Française de Rome 123 – Studi di antichità cristiana 41), Roma 1989, 735–776, zlasti 746–753 in 759–765.

⁵² *Carm.* 1,2,25–26 (*MGH AA* 4,1, 9): *haec bonus antistes Vitale urgente Iohannes / condidit egregio viscera sancta loco*.

nus in Aleksander, ter galski asket in škof Martin⁵³. Seznam omenjenih relikvij je v znatni meri skladen z relikvijami, ki so bile v tej dobi v posesti ravenske cerkve; po lokalnem izročilu jih je škof Maksimijan spravil v cerkvi sv. Štefana⁵⁴.

Kdo se skriva za štirimi pesnikovimi sodobniki (dva škofa in dva posvetna veljaka), ki se omenjajo v teh dveh pesmih: naslovljenec pesmi škof Vitalis in njegov stanovski kolega Johannes ter neimenovana vojaški in civilni dostojanstvenik? Pri iskanju odgovora na to vprašanje je bil vseskozi razumljivo v ospredju Vitalis, medtem ko so bili poskusi razlage ostalih osebnosti bolj ali manj podrejeni razlagi osebnosti prvo imenovanega škofa. Po našem vedenju so raziskovalci v zadnjem stoletju postavili najmanj štiri razlage o njegovem izvoru in obe možni razlagi o njegovi versko-politični opredelitvi (privrženec ali nasprotnik shizme Treh poglavij). Za Vitalisom naj bi se skrival (1) ravenski, (2) milanski, (3) altinsko-agunski ali (4) istrski škof. Naj jih kratko predstavimo, pri čemer se bomo bolj podrobno posvetili zadnjima dvema poskusoma.

Najstarejša je vsekakor razlaga, da gre za ravenskega škofa, kot ga v obeh pesmih označuje sam pesnik. Ob dejstvu, da v izročilu ravenske cerkve v tem času ni poznan noben Vitalis, sta se pojavila dva predloga za rešitev tega vprašanja. Po prvem mnenju naj bi se za tem imenom skrival škof Maksimijan (546–557), ena velikih osebnosti ravenske cerkve, doma iz puljske škofije v Istri, ki ga je ustoličil Justinijan in je veljal v času spora Treh poglavij za osrednjo osebnost v cesarjevi cerkveni politiki v Italiji⁵⁵. Zagovorniki te teze so navajali, da je po lokalnem izročilu Maksimijan dejansko obnovil cerkev sv. Andreja v Raveni. Pri tem dejanju bi mogli sodelovati tedanji najvišji posvetni in cerkveni dostojanstveniki v Italiji: *dux armis* naj bi bil Narzes, “dobri škof Janez” pa sam papež Janez III. (561–574)⁵⁶. Ta hipoteza je danes opuščena, saj temelji na celi vrsti šibkih in komajda verjetnih predpostavk⁵⁷.

⁵³ *Carm.* 1,2,7–24. Relikvije apostolov (zlasti Andrejeve) so bile že ok. 400 prenešene na Zahod in nato razširjene v raznih cerkvah (prim. Y.-M. DUVAL, *Aquilee et la Palestine entre 370 et 420*, *AAAd* 12, 1977, 263–322, zlasti 309–314; o njihovi navzočnosti v severni Italiji in na oglejskem območju ok. 400 prim. tudi R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese* [kot v op. 12], 97–98).

⁵⁴ Od omenjenih relikvij sedmih posameznih svetnikov in ene svetniške skupine se omenja za ta čas v Raveni navzočnost kar petih svetniških relikvij. Škof Maksimijan je zgradil cerkev sv. Štefana, v kateri je spravil relikvije dvajsetih svetnikov, med katerimi se omenjajo tudi naslednje: apostolov Petra, Pavla in Andreja, na 12. mestu se omenja Lavrencij (AGNELLUS, *Liber pontificalis*, c. 72 [ed. O. HOLDER-EGGER, kot v op. 45, str. 327–328; ed. A. TESTI RASPONI, 191]). V Raveni so se nahajale tudi relikvije mučenca Vitalisa, kateremu je škof zgradil posebno cerkev (AGNELLUS, *Liber pontificalis*, c. 77, prav tam, 329–330) in je po Venancijevih predstavah veljal za ravenskega mučenca (prim. *Vita Martini* 4, 682). V omenjeni ravenski skupini relikvij manjkajo sv. Martin, tridentinski škof Vigilij s tremi spremljevalci (*Marturius, Sisennus, Alexander*; gl. A. QUACQUARELLI, I. ROGGER [izd.], *I martiri della Val di Non e la reazione pagana alla fine del IV secolo*, Trento 1985, zlasti 159–170), prav tako v tej skupini ne nastopa nazadnje imenovana *Cicilia* (namesto Cecilia). Slednja se istodobno pojavlja – v enaki grafiji kot pri Venanciju (!) – med upodobitvami dvanajstih svetnic v Evfrazijevi baziliki v Poreču (M. PRELOG [kot v op. 41], 19; R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese*, 440 op. 273).

⁵⁵ AGNELLUS, *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* 69–83 (ed. O. HOLDER-EGGER, 325–333); Maksimijan je bil velik častilec apostola Andreja in je v mestu obnovil njemu posvečeno cerkev (*Liber pontif.* 76; ed. O. HOLDER-EGGER, 329; ed. A. TESTI RASPONI, 195–196).

⁵⁶ Prim. LUCHI v: *PL* 88, 63–66 (komentar); tezo je sprejel in nekoliko korigiral J. DOSTAL, *Über Identität und Zeit von Personen bei Venantius Fortunatus*, Separat-Abdruck aus dem “Jahres-Berichte des k. k. Staats-Obergymnasiums zu Wiener-Neustadt”, Wiener-Neustadt 1900, 18 (*bonus antistes Iohannes* ni papež Janez III., ki je nastopil šele po Maksimijanovi [=Vitalisovi] smrti, temveč kasnejši istoimenski ravenski škof [578–595]), prav tako (z rezervo) D. TARDI, *Fortunatus*, 31–33; k temu mnenju se je nagibal tudi HOLDER-EGGER, 329 op. 2.

⁵⁷ Prim. že O. HOLDER-EGGER, 329 (komentar); G. CUSCITO, *Venantio Fortunato*, 215–216; M. REYDELLET, 166 (komentar); J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 23 (z razlago, da je “ravenski” izvor škofa konjektura prepisovalca, ki je vedel, da je pesnik študiral v Raveni).

Maksimijan se nikjer ne pojavlja s pridevkom "Vitalis", ki ga tudi ne najdemo na nobenem od njegovih gradbenih napisov; v Raveni je že obstajala cerkev sv. Andreja, ki jo je Maksimijan (le) prenovil in jo obdaroval z relikvijami apostola Andreja, tako da ne bi mogel "prevzeti" vloge graditelja *a fundamentis ad dedicationem*, pač pa v najboljšem primeru vlogo drugega škofa Janeza⁵⁸. Slednji se ne omenja v nobenem od sodobnih ravenskih virov.

Stvarnejšo podlago tezi, da gre v primeru Vitalisa res za ravenskega škofa, je dal E. Stein⁵⁹. Po ponovni analizi virov za zgodovino ravenske cerkve sredi 6. stoletja, v katerih se ne omenja noben Vitalis, je spričo domnevne kronološke vrzeli več kot dveh let med Maksimijanovo smrtjo (po Steinu ok. 554) in Agnellovim nastopom (23. junij 557) postavil tezo, da je v tem času vodil ravensko cerkev prav tisti Vitalis, ki ga opeva Venancij Fortunat. Njegov sicer malo pomembni in zato tako malo opaženi (v ravenskem izročilu "pozabljeni") pontifikat bi lahko padel v čas po Maksimijanu, saj je šele ta pridobil iz prestolnice relikvije apostola Andreja. Po tej razlagi bi bil Vitalis katoliški (protishizmatični) škof, *dux ... armis*, ki ga omenja Venancij, pa bi bil lahko Narzes. Teza je bila – kljub veliki avtoriteti njenega avtorja – sprejeta v večini primerov s pridržki, le kot verjetna ali vsaj možna rešitev vprašanja⁶⁰.

Hipoteza, da se za Venancijevim Vitalisom skriva istoimenski shizmatični škof iz Milana (552/3 – 556/7), je bila izražena samo kot možnost, ne da bi bila posebej utemeljena⁶¹. Čeprav tako ime kot kronologija pontifikata milanskega škofa Vitalisa tako hipotezo podpirata, pa se zdi le-ta brez stvarne podlage. Ni znano, da bi zveze Venancija Fortunata segale na območje Milana, prav tako ni tamkaj za ta čas nič znanega o gradnji Andrejeve cerkve.

Po naslednji domnevi naj bi se za tem škofom skrival altinski škof Vitalis, ki se je po bizantinski zmagi v vojni proti Gotom in po izgonu Frankov iz severne Italije, "mnogo let" pred letom 565, zatekel v frankovsko kraljestvo in to *ad Agonthisensem civitatem* (verjetneje v Aguntum kakor v Mainz). Bizantinski poveljnik Narzes naj bi ga v letu Justinijanove smrti in nastopa Justina II. (565) ujel in ga nato kaznoval z izgonom na Sicilijo⁶². Vitalis naj bi bil

⁵⁸ AGNELLUS, *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* 76 (ed. O. HOLDER-EGGER, 329): *Ecclesiam vero beati Andreae apostoli hic Ravennae cum omni diligentia non longe a regione Herculana, columnas marmoreas suffulsit, ablatasque vetustas ligneas de nucibus, proconisas decoravit. Tunc ablatum corpus ipsius apostoli Ravennam ducere conabatur...*: c. 82 (332)... *sepultusque est in basilica sancti Andreae apostoli iuxta altarium, ubi barbas praedicti apostoli condidit*. Prim. komentar pri A. TESTI RASPERSONI (kot v op. 45), 195–196.

⁵⁹ E. STEIN, Beiträge zur Geschichte von Ravenna in spätrömischer und byzantinischer Zeit, *Klio* 16, 1920, 40–71, zlasti 53–56; kratko ISTI, *Histoire* II, 832.

⁶⁰ F.W. DEICHMANN, *Ravenna. Hauptstadt des spätantiken Abendlandes* II/2, Wiesbaden 1976, 303–306. Prim. tudi C. NAUERTH v ediciji: AGNELLUS VON RAVENNA, *Liber pontificalis eccl. Ravenn.* (gl. op. 45), 20–21 in 314–315 op. 316; J.-Ch. PICARD, *Le souvenir des évêques. Sépultures, listes épiscopales et culte des évêques en Italie du Nord des origines au Xe siècle* (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 278), Roma 1988, 489 (hipotezo obravnava kot možnost, vendar daje prednost domnevi, da gre za škofa, ki je izhajal iz Ravene, njegov škofijski sedež pa naj bi bil drugod).

⁶¹ Kot možnost jo navaja M. REYDELLET, 166 (milanski škof Vitalis, naslednik škofa Datija, je bil izjemoma posvečen v Raveni v navzočnosti predstavnikov posvetne oblasti). O milanskem škofu Vitalisu prim E. STEIN, *Chronologie des métropolitains schismatiques de Milan et d'Aquilée-Grado*, v: ISTI, *Opera minora selecta*, Amsterdam 1968, 131 in J.-Ch. PICARD, *Le souvenir*, 58, 72–73.

⁶² PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2.4 (ed. F. BRADAČ ... [op. 2], 62 in 87 op. 17 oziroma ed. L. CAPO, 82; 427–428 [komentar]): *Inter haec Iustiniano principe vita decedente, Iustinus minor rem publicam apud Constantinopolim regendam suscepit. His quoque temporibus Narsis patricius, cuius ad omnia studium vigilabat, Vitalem episcopum Altinae civitatis, qui ante annos plurimos ad Francorum regnum confugerat, hoc est ad Agonthisensem civitatem, tandem comprehensum apud Siciliam exilio damnavit*. Prim. O. HAGENEDER, *Die kirchliche Organisation im Zentralalpenraum vom 6. bis 10. Jahrhundert*, v: *Frühmittelalterliche*

profrankovsko usmerjen škof, torej nasprotnik Bizantincev; in kot tak naj bi bil privrženec shizme Treh poglavij. Vitalisov beg na frankovski teritorij bi mogli postaviti v zvezo z Narzesovimi zmagami nad Franki (dokončno 561/3) in z njegovimi ukrepi proti shizmatičnim škofom⁶³. Spričo tesnih vezi med Vitalisom in pesnikom naj bi bil ta škof celo "prvi patron Venancija Fortunata", ki se je po padcu tega škofa v roke Bizantincev in njegovem kaznovanju z izgonom umaknil v Galijo, na poti pa obiskal tudi Aguntum, kjer naj bi pred tem več let prebival njegov patron in somišljenik Vitalis⁶⁴. Tako kot nekdanj altinski škof naj bi se kasneje tudi pesnik umaknil z bizantinskega ozemlja na frankovsko iz versko-političnih razlogov, še več; Venancij naj bi na podlagi stikov z Vitalisom dobil priporočilna pisma, ki so mu omogočila dostop v visoke cerkvene in posvetne kroge v merovinški državi⁶⁵.

Ta razlaga, ki ima največ zagovornikov, vsebuje – ob hipotetičnem istovetenju "ravenškega" škofa z istoimenskim altinskim – še nekaj šibkih točk. V njej ne najdemo opornih točk za identifikacijo drugega škofa, Vitalisovega vrstnika Johannes, ki je cerkev obdaroval s celo vrsto prestižnih relikvij in je moral biti potemtakem vsaj v zvezi z nekim pomembnim cerkvenim središčem kot so bila Ravena, Milano ali Akvileja⁶⁶. Tudi za razlago neimenovanih posvetnih dostojanstvenikov (*dux armis, praefectus legibus*) nimamo zanesljivih opornih točk⁶⁷. Kakršnakoli gradnja v Altinu, ki bi jo mogli postaviti v predstavljeni kontekst, ni poznana⁶⁸. Na območju Agunta na ozemlju frankovske države, kamor je altinski škof zbežal, pa tudi ni poznana stavba, ki bi jo mogli primerjati z Venancijevim opisom. V samem Aguntu (Lienz-Patriasdorf) so bili pod tlakom farne cerkve, posvečene apostolu Andreju (!), odkriti ostanki zgodnjekrščanske cerkve iz 5.–6. stol. Vendar velja pri tem opozoriti, da ni dokaza za obstoj patrocinijske cerkve v antiki (pač pa šele v karolinški dobi in kasneje), da sami ostanki cerkve kažejo na (pre)skromno zgradbo in da Venancijev Aguntum očitno ni identičen z rimsko naselbino v Lienzu, temveč z višinsko utrdbo Kirchbichl nad Lavantom jugovzhodno od antičnega mesta. Poleg tega si ne moremo predstavljati, da bi

Ethnogenese im Alpenraum, Nationes 5, 1985, 201–235, zlasti 219–220; H. BERG, Bischöfe (kot v op. 3), 84; H. KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 3), 24. Proti večinsko sprejetemu mnenju, da se za oznako skriva Aguntum, daje H. WOLFF, Die Kontinuität (kot v op. 42), 11 op. 20 prednost nekaterim rokopisom, ki prinašajo obliko *ad Magonthiensem civitatem* (Mainz). Tudi če rokopisno izročilo dopušča to možnost, se vendar zdi nemogoče, da bi mogel Narzes aretirati ubeglega škofa globoko znotraj frankovske države.

⁶³ O Narzesovi osvojitvi severne Italije in ukrepih proti shizmatikom gl. *PLRE* III, 923–924 (Narses).

⁶⁴ Domnevo, da se za Venancijevim Vitalisom skriva omenjeni altinski škof, je prvi izrazil R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus* (kot v op. 3), 120–125. V novejšem času so jo sprejeli: H. BERG, *Bischöfe* (kot v op. 3), 84–85; B. BRENNAN, *The Career* (kot v op. 3), 53 in 58; J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus* (kot v op. 3), 23 in 26 (če je Venancijev Vitalis identičen z altinskim škofom, ki je zbežal na ozemlje frankovske države, moremo tu iskati začetke "frankovskih zvez", prek katerih naj bi dobil pesnik priporočila pred potovanjem v Galijo); H. KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 3), 24–25 (Vitalis označen kot pesnikov prijatelj); H. WOLFRAM, *Österreichische Geschichte 378–907. Grenzen und Räume*, Wien 1995, 98 (Vitalis iz Altina prvi pesnikov patron). K tej razlagi se nagiba tudi J.Ch. PICARD, *Le souvenir* (kot v op. 60), 489.

⁶⁵ J.W. GEORGE *Venantius Fortunatus*, 26; B. BRENNAN, *The Career*, 57–58 (z domnevo, da so te zveze vodile prek treverskega škofa Nicetija, ki je vzdrževal stike s cerkvenimi dostojanstveniki v severni Italiji).

⁶⁶ R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 125 op. 1 je izrazil domnevo, da je *bonus antistes Iohannes* identičen z istoimenskim škofom iz Padove (*celsus Iohannes*; gl. op. 40).

⁶⁷ R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 123–124, je izrazil domnevo, da se za drugim skriva *praefectus praetorio per Italiam*, za prvim pa bizantinski vojaški poveljnik na severni meji z naslovom *dux* s sedežem v Tridentu. V tistem času (do upora 566) je to funkcijo opravljal Herul Sindual (gl. *PLRE* III, 1154–1155, s.v. Sindual). Na nezanesljivost te razlage je opozoril E. STEIN, *Beiträge* (kot v op. 59), 53–54 (opombe); *ISTI, Histoire* II, 832.

⁶⁸ P. TESTINI, G. CANTINO WATAGHIN, L. PANI ERMINI, *La cattedrale in Italia*, v: *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne* (kot v op. 51), 22 ("nessuna proposta di ubicazione").

Vitalis kot begunski škof, v vlogi gosta tedanjega škofa iz Agunta (ta iz virov ni poznan), lahko v svojem imenu zgradil tako prestižno cerkev, kot jo opisuje Venancij⁶⁹.

Do povsem drugačnih sklepov vodi (četrt) hipoteza, po kateri naj bi bil Vitalis pravoverni istrski škof. Ta razlaga ne temelji na identičnosti z imenom nekega iz drugih virov znanega škofa (kot sta bila Vitalis iz Altina ali Vitalis iz Milana), pač pa na razširjenosti apostolu Andreju posvečenih cerkva na ozemlju bizantinske Istre. Njeno izhodišče sta istrski izvor ravskega škofa Maksimijana in poskus ravske cerkve, da bi uveljavila svoje interese v (južni) Istri.

Na podlagi odločitve cesarja Justinijana je ravskega škofa Maksimijana (546–556), doma iz puljske škofije, posvetil papež Vigilij v grškem Patrasu, kraju mučeništva sv. Andreja. Maksimijan je bil odtlej še posebej privržen češčanju apostola Andreja⁷⁰, kot voditelj ravske cerkve pa tudi vnet zastopnik pravovernosti. Kot Istran in pravoveren škof si je ob podpori posvetne bizantinske oblasti prizadeval, da bi okreplil svoj položaj v Istri. Leta 548 je po zaključku spora za gozdno posest pri Vistru v bližini Rovinja (domnevem rojstnem kraju), pridobil od Justinijana to območje v trajno posest ravske cerkve⁷¹, zatem je v Puli zgradil veličastno cerkev (S. Maria Formosa) in škofijski dvorec⁷². Po darovnici zelo sporne vrednosti z datumom 21. februar 546(?) naj bi Maksimijan tudi obdaroval samostan sv. Andreja na otoku ob vhodu v puljsko pristanišče in omenjeno Marijino cerkev v Puli. Darilo naj bi potrdili s svojimi podpisi oglejski škof Makedonij, tržaški škof (Frugiferus), puljski škof (Isaacius) ter škofa German in Teodor neugotovljive provenience⁷³. Darovnica, ki se je ohranila le v leta 1657 odkritem prepisu, vsebuje poleg nepreverljivih tudi napačne podatke, kot na primer datum (letnico) izstavitve, saj je bil Maksimijan posvečen šele 14. oktobra istega leta. Vendar pa prinaša zapis tudi podatke, ki jih potrjujejo drugi viri, zlasti v zvezi s prizadevanjem ravske cerkve, da bi razširila svoj vpliv na območje južne Istre. Obstoje zgodnjekrščanske cerkve (samostana sv. Andreja?) na otoku pred Pulo potrjujejo arheološke

⁶⁹ O zgodnjekrščanskih cerkvah na območju Agunta gl. F. GLASER, Die Christianisierung von Noricum Mediterraneum bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen, v: E. BOSCHOF, H. WOLFF (Hg.), *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis in s 11. Jahrhundert*, Köln, Weimar, Wien 1994, 218–221; ISTI, *Frühes Christentum in Alpenraum*, Graz, Wien, Köln, Regensburg 1997, 143–147 (s podrobno literaturo). Toponim Patriasdorf in patrocinij sv. Andreja kažeta na oglejsko vplivno območje v zgodnjem srednjem veku (prim. H. DOPSCH, Salzburg als Missions- und Kirchenzentrum, v: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etogeneze* [ur. R. BRATOŽ], Situla 39, Ljubljana 2000, 683–684 [s podrobno literaturo]). Venancijev *Aguontus (Vita s. Martini 4, 650)* naj ne bi bil identičen z Lienzom (ki leži v dolini), temveč z vzpetino Kirchbichl von Lavant štiri kilometre jugovzhodno od antičnega mesta (*montana sedens in colle*). Prim. G. ROSADA, Il “viaggio” (kot v op. 3), 33–34; 53 op. 30–33.

⁷⁰ AGNELLUS, *Liber pontificalis...*, 69 (*ex Polense ecclesia*); 70 (*Qui [sc. imperator] iussit consecrari beatum Maximianum Polensem diaconum episcopum a Vigilio papa in civitate Patras apud Achaïam*); c. 76 (O. HOLDER-EGGER, 326 in 329).

⁷¹ AGNELLUS, *Liber pontificalis*, 74 (ed. O. HOLDER-EGGER, 328). V času spora za posest nad gozdom *Vistrum* v Istri je dvakrat potoval v Konstantinopol; pri tem naj bi Justinijana prepričal, da je izdal odlok (*praeceptum*), po katerem naj bi sporni gozd *perpetue legaliterque* pripadel ravske cerkvi. Prim. F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, Ljubljana 1902, 39 (32–33).

⁷² AGNELLUS, *Liber pontificalis*, 76 (ed. HOLDER-EGGER, 329): *Aedificavitque ecclesiam beatae Mariae in Pola quae vocatur Formosa, unde diaconus fuit, mira pulcritudine et diversis ornavit lapidibus. Domum vero, ubi rector istius ecclesiae in ipsa civitate habitat, ipse haedificavit et omnes opes suas Ravennati ecclesiae tradidit...* Prim. kratko G. CUSCITO, *Cristianesimo antico* (kot v op. 3), 286–287.

⁷³ F. KOS, *Gradivo I*, št. 38 (str. 32): ... *huic donationi ... factae monasterio b. Andreae apostoli, vel basilicae s. Mariae, vel eisdem locis deservientibus...* Prim. tudi: B.M. DE RUBEIS, *Monumenta Ecclesiae Aquileiensis, Argentiniae 1740, 192–193*; P. KANDLER, *Codice diplomatico Istriano*, Trieste s.a. (1986²), a. 547. O darovnici gl. tudi G. CUSCITO, Venanzio Fortunato (kot v op. 3), 218; ISTI, *Cristianesimo antico*, 287; A. TESTI-RASPONI, 194.

raziskave⁷⁴, obstoj tamkajšnjega samostana sv. Andreja pa zapisi iz časa okrog leta 1000⁷⁵. Poleg obeh ustanov v Puli, Marijine cerkve in samostana sv. Andreja, naj bi Maksimijan zgradil tudi samostanom sv. Andreja na otoku Serra (dan. Crveni otok) južno od Rovinja, ki se v pisanih virih resda omenja šele po sredi 9. stoletja, vendar pa – tako kot v primeru otoka pred Pulo – arheološke raziskave kažejo na sakralni objekt iz 6. stoletja⁷⁶. Tako naj bi po prizadevanju ravskega škofa nastale v južni Istri kar tri ustanove⁷⁷.

Dodatni element pri razjasnitvi vprašanja vloge ravske cerkve pri nastanku istrskih cerkva, posvečenih apostolu Andreju, so prinesle arheološke raziskave v letih 1975–1977 na področju samostanskega kompleksa sv. Andreja v Betiki pri Barbarigi (približno na sredini med Pulo in Rovinjem). Odkrito je bilo zgodnjekrščansko cerkveno središče v razdobju od srede 5. do konca 6. stoletja, ko naj bi se preoblikovalo v samostan⁷⁸. To cerkveno središče, ki naj bi bilo identično z istrsko Cisso⁷⁹ in je bilo očitno posvečeno sv. Andreju, izstopa z razkošno opremo. V trilistni kapeli z oltarnim grobom so bile shranjene relikvije žal neimenovanih svetnikov. Odkritje je prineslo že tretjo Andrejevo cerkev z izvorom iz antike na sorazmeroma majhnem ozemlju, ki se prostorsko umešča med obema otoškima cerkvama, na otoku pred Pulo in na otoku južno od Rovinja. Opis, ki ga posreduje Venancij Fortunat, vsebuje nekatere elemente, ki jih srečamo pri tej cerkvi (razkošni mozaik in relikvije svetnikov v oltarnem grobu), po drugi strani pa so tudi očitna neskladja: bazilika z mozaičnim tlakom je bila zgrajena v prvi polovici ali sredi 5. stol., torej celo stoletje pred Venancijevo pesmijo, krstilnica in morebitna kasnejša obogatitev oltarnega groba pa najprej sredi 6. stoletja⁸⁰. Kronološka neskladja enega stoletja je B. Marušić skušal pojasniti z domnevo, da je Venancij prikazal Vitalisa kot graditelja celotnega kompleksa, ki se je postopoma preoblikoval v več kot enem stoletju. Po njegovem mnenju se za graditeljem kompleksa v Betiki skriva *bonus antistes Iohannes*, domnevno prvi (pravoverni) kesenski škof⁸¹; njegov domnevni naslednik Vindemij, ki se je udeležil sinode v Gradežu, pa je prestopil v shizmatični tabor.

⁷⁴ G. CUSCITO, Venanzio Fortunato, 218–219 (na podlagi Kandlerja); omembo prinaša tudi B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, Pula 1967, 25 in 39; nazadnje Ž. UJČIĆ, Pola paleocristiana alla luce del catasto austriaco dell'anno 1820, v: *Acta XIII congressus internationalis archaeologiae christianae* III (ur. N. CAMBI, E. MARIN), Città del Vaticano – Split 1998, 743–758, zlasti 747 in 756 (avtor zavrača povezovanje cerkve sv. Andreja z vsebino fiktivne darovnice).

⁷⁵ V zvezi z dogodki spomladi 1000 (prihod doža Orseola II. z mornarico v Pulo) omenja samostan JOHANNES DIACONUS, *Chronicon Venetum* (G. MONTICOLO, *Cronache veneziane antichissime*, Roma 1890, 156, 19–20: ... *apud monasterii sancti Andreae insulam, quae iuxta Pollensem civitatem manet...*), nato pa diploma Otona III. iz leta 1001 (*MGH*, *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* II/2. Ottonis III. diplomata, München 1980², n. 420, p. 854,20–21: ... *cum monasterio et abbazia sancti Andrae (!) apostoli foras eandem civitatem [sc. Polam] in insula maris sita ...*). Prim. G. CUSCITO, Venanzio Fortunato, 219.

⁷⁶ Slednji se prvič omenja šele 858 (*abbas monasterii sancte Marie et sancti Andree apostoli in insula que uocatur Serra partibus Hystriensis*; gl. F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* II, Ljubljana 1906, št. 159; prim. tudi št. 480 iz leta 983). B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantinska Pula*, 39 je zastopal mnenje, da je tudi ta samostan nastal v 6. stol. in da je bil kasneje nadrejen obema ustanovama v Puli.

⁷⁷ Mnenja o tem, ali moremo pripisati Maksimijanu vse tri ustanove ali samo obe v Puli, se razhajajo; medtem ko je A. TESTI RASPONI (komentar k ediciji AGNELUS, *Liber pontif.* [kot v op. 45], 213) zagovarjal to mnenje, je bil G. BOVINI, *L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna*, *AAAd* 2, 1972, 155 in 160 v tem oziru bolj zadržan.

⁷⁸ B. MARUŠIĆ, J. ŠAŠEL, De la cella trichora au complexe monastique de St. André à Betika entre Pula et Rovinj, *Arheološki vestnik* 37, 1986, 307–342.

⁷⁹ B. MARUŠIĆ, Še o istrski Kisi (*Cissa*) in kesenskem škofu (*episcopus Cessensis*), *Arheološki vestnik* 41, 1990, 403–430; prim. R. BRATOŽ, Das Patriarchat Grado im monotheletischen Streit, v: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze* (ur. R. BRATOŽ), Situla 39, Ljubljana 2000, 609–658, zlasti 638–644.

⁸⁰ B. MARUŠIĆ, Še o istrski Kisi, 418.

⁸¹ B. MARUŠIĆ, Še o istrski Kisi, 419.

V kontekstu obeh pesmi Venancija Fortunata naj bi razvoj južnoistrskih cerkva v tem času dobil sorazmeroma jasno podobo⁸². Oznako "ravenskega škofa" za Vitalisa bi mogli razumeti v prenesenem smislu, kot oznako pravovernega škofa, ki je izvajal "ravensko" cerkveno politiko v duhu prizadevanj škofa Maksimijana. Katoliška škofa v Istri Vitalis in Johannes naj bi kot eksponenta ravenske cerkve delovala v sozvočju z nosilci bizantinske posvetne oblasti, kot sta bila neimenovana *dux armis* in *praefectus legibus*. Njuno področje delovanja naj bi bila južna Istra, oba naj bi prebivala na območju puljske škofije⁸³. Na uveljavitev ravenske cerkve v Istri naj bi kazali tudi ravenski elementi v liturgiji (559 je papež Pelagij I. vztrajal na tem, da sta v *canon missae* na ozemlju celotne oglejske cerkve vključeni samo imeni papeža in ravenskega škofa!)⁸⁴, prav tako naj bi na to kazala vloga ravenske cerkve v naslednjih desetletjih, ko je postala prestolnica bizantinske Italije središče boja proti shizmi Treh poglavij: ok. 585/6 je Pelagij II. naročil shizmatičnemu patriarhu Heliju in njegovim sufraganom, naj pridejo – če se bojijo dolge poti v Rim – v Raveno, kjer se bo srečal z njimi⁸⁵; ok. 588 je eksarh Smaragd patriarha Severa in tri njegove sufragane iz Istre nasilno odvedel v Raveno in jih tam prisilil k prestopu v katoliško cerkev⁸⁶; še 599 je Gregorij Veliki ob kaotičnih razmerah v Kopru koprsko cerkveno skupnost postavil pod jurisdikcijo ravenske cerkve, pod katero naj bi ostala do trenutka, ko bi se shizmatični škofje vrnili v naročje pravovernosti⁸⁷.

Arheološke raziskave v Betiki vnašajo dodaten element v interpretacijo Venancijevih pesmi. Češčenje sv. Andreja v južni Istri in obstoj temu svetniku posvečenih cerkva (dveh samostanskih in ene domnevno škofijske) sta z veliko mero verjetnosti potrjena na sorazmeroma majhnem ozemlju puljske škofije že sredi 6. stoletja in to kar v treh primerih. Seveda pa arheološka odkritja ne morejo dati zanesljivega odgovora na vprašanje, ali gre za isto cerkev, kot jo omenja Venancij. Če se za Venancijevim opisom Andrejeve cerkve skriva ena od istrskih cerkva, se postavlja vprašanje, ali je Venancij potoval v Istro in to zgradbo videl, saj opis kaže na zelo dobro poznavanje objekta. Povezovanje neznanega graditelja kompleksa v Betiki z Venancijevim škofom Janezom kot prvim cissenskim škofom (ok. 560) je možno le na hipotetični ravni⁸⁸. Na hipotetičnost takega sklepanja še posebej kaže dejstvo, da prinos relikvij sv. Andreja oz. posvetitev Andrejevih cerkva v Istri (torej na območju oglejske cerkve) nista nujno povezana z dejavnostjo ravenskega škofa Maksimijana. Relikvije apostola Andreja so bile namreč na oglejskem območju navzoče že ok. leta 400, ko se omenjajo

⁸² Prim. G. CUSCITO, Venanzio Fortunato, 221–223; ISTI, *Cristianesimo antico*, 287–288.

⁸³ F. LANZONI, *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del secolo VII (an. 604)*, Faenza 1927, 847–849 ju je uvrstil (pogojno) v seznam puljskih škofov za obdobje ok. 550–565 (Vitalis je označen kot "vescovo ravennate in Pola?"), Joannes kot škof "presso Pola?").

⁸⁴ G. CUSCITO, Venanzio Fortunato, 222; prim. PELAGIUS I PAPA, *Epist.* 50 (ed. P.M. GASSÓ – C.M. BATTLE, Montserrat 1956, 131).

⁸⁵ *Epistolae Pelagii Iunioris papae ad episcopos Histriae* 2, 30 (ACO IV,2, 1914, 112,9–11): *Uel si hoc pro longinquitate locorum uel temporum qualitate pauescitis, illic Rauennae fiat congregatio sacerdotum, quo nos etiam qui loco nostro intersint, diuinitate propitia dirigamus...* Gl. G. CUSCITO, Aquileia e Bisanzio nella controversia dei Tre Capitoli, *AAAd* 12, 1977, 231–262; ISTI, *Cristianesimo antico*, 293–304.

⁸⁶ PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 3,26; *Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 9 (ACO IV,2, 133–134). Prim. nazadnje P. ŠTIH, O seznamu škofov v Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum III*, 26, v: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Suppl.* 1, Rijeka 2001, 105–116.

⁸⁷ GREGORIUS MAGNUS, *Registrum* 9,156,22–27 (CCSL 140 A, 712–713): *Et idcirco sanctitas tua (ravenski škof Marinijan) illic episcopum ordinet eandemque insulam in sua diocesi habeat, quousque ad fidem catholicam Histrici episcopi reuertantur...* Gl. L. MARGETIĆ, *Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, 113–114.

⁸⁸ Prim. R. BRATOŽ, Das Patriarchat Grado (kot v op. 13), 643–644 op. 119.

v Konkordiji in Akvileji⁸⁹, eno Andrejevo cerkev pa naj bi – gotovo neodvisno od raven-
skih relikvij – po kasnejšem izročilu posvetil shizmatični patriarh Helija (ok. 571–586)⁹⁰.

V duhu “istrske” teze o škofu Vitalisu in njegovem stanovskem kolegu Johannesu kot eksponentoma ravenskega nadškofa Maksimijana ali njegovega naslednika Agnella bi se kazal pesnikov odnos so shizme Treh poglavij v povsem nejasni luči. Pesnik daje namreč petim italjskim škofom, ki jih omenja (Paulus iz Ogleja, Felix iz Treviza, Johannes iz Padove, ter Vitalis in Johannes neugotovljivega izvora) zelo spoštljive pridevke⁹¹. Prav nič ne poroča o njihovi eventualni opredelitvi v tedanjem verskem sporu, ki ga je sprožila Justinijanova verska politika. Iz drugih virov vemo, da je bil prvi voditelj shizmatikov, naslednja dva zelo verjetno njegova privrženca. O Vitalisu in Johannesu ni znanega nič zanesljivega: v primeru veljavnosti “altinsko-aguntinske” teze naj bi bila tudi onadva shizmatična škofa; v primeru veljavnosti “istrske” teze pa bi pesnik izrazil svojo privrženost dvema katoliškima škofoma iz južne Istre, ki naj bi bila privrženca ravenskega škofa Maksimijana in s tem tudi Justinijanove cerkvene politike. Hipotezi se med seboj izključujeta, saj vodita do različne razlage pesnikove osebnosti in razlogov za njegov odhod v frankovsko državo.

V dobi pred pesnikovim odhodom v Galijo so napetosti v bizantinski severni Italiji prišle do izraza predvsem v obliki versko-politične polemike na področju publicistike (ko-respondenca papeža Pelagija I. 559), le v posameznih primerih pa kot neposredna fizična oblika nasilja (Narzesov poseg proti altinskemu škofu Vitalisu, ki se je zatekel na frankovsko ozemlje, in njegovo kaznovanje z izgonom 565). Pesnikova spoštljiva, vendar idejno “nevtralna” oznaka škofov kaže na to, da je bilo v letih po odkritem izbruhu spora (557) možno obdržati “distanco” do dramatičnih dogodkov in njihovih protagonistov⁹², kar je bilo kasneje vedno težje, eno generacijo kasneje (ok. 588–591), ko je spor dobil oblike fizičnega nasilja⁹³, pa očitno nemogoče.

d. Venancijev opis shizme Treh poglavij

Pesnikov odnos do shizme Treh poglavij je na najbolj izrazit način razpoznaven iz zahvalne pesmi, ki jo je naslovil na Justinijanovega naslednika Justina II. (565–578) in

⁸⁹ R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese* (kot v op. 12), 97–98.

⁹⁰ *Origo civitatum Italiae seu Venetiarum, ed. secunda* (ed. R. CESSI), Roma 1933, 78,27–29; 164,25. Prim. F. KOS, *Gradivo* I, 78 (79 z op. 2; 83); P. ZOVATTO, *Il monachesimo benedettino del Friuli*, Quarto d'Altino (Venezia) 1977, 80 (cerkev in ženski samostan na otoku sv. Andreja v Maranski laguni zahodno od Gradeža).

⁹¹ Oglejski škof Paulus se označuje kot *pius pontifex* (*Vita Martini* 4, 661), pesnikov mladostni prijatelj Felix, kasnejši škof v Trevisu, se označuje kot *inlustris socius* (*Vita Martini* 4, 666), padovanski škof Johannes je *celsus* (*Vita Martini* 4, 675); od škofov neugotovljivega izvora je Vitalis (ob vrsti častnih pridevkov) tudi *dignus apostolica praefulgens mente sacerdos* (*Carmina* 1,1,5), Iohannes pa *bonus antistes* (*Carmina* 1,2,25).

⁹² Shizmatični škofje so v pismu cesarju Mavrikiju 591 prvo obdobje shizme v času cesarja Justinijana (torej do 565) prikazali predvsem kot versko-politični spopad, ki je le v manjši meri potekal v obliki neposredne prisile. Na slednjo kaže stavek: *Et licet postea imperiali pondere ad consensum damnationis capitulorum ipsorum paulatim singuli tunc fuerint coartati, nostrarum tamen prouinciarum uenerandi decessores, quibus indigni successimus, praedicti quondam Vigili instructionibus informati, ad hoc inclinari nullo modo potuerunt* (*Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 5, v: ACO IV,2, 135,17–21).

⁹³ Prim. PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 3,26; *Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 7–9, v: ACO IV,2, 135–136 (zlasti 133,39–42: ... *archiepiscopo nostro Seuero quae contumeliae inlatae sint et quibus iniuriis ac caede corporali fustium et qua uiolentia ad Rauennatem fuerit ciuitatem perductus atque redactus in custodia, quibusque necessitatibus oppressus atque contritus fuerit* ...).

njegovo ženo Sofijo, potem ko sta ta dva ugodila prošnji pesnikove zaščitnice Radegunde in ji podarila relikvije Sv. križa. Dogodke, ki so ozadje te pesmi (Radegundina prošnja, naslovljena na bizantinski vladarski par na podlagi predhodnega soglasja kralja Sigiberta, poslanstvo, nato transport relikvij in njihov slavnostni prinos v Poitiers, zatem zahvala bizantinskemu vladarskemu paru) moremo datirati najkasneje v leta 569/570⁹⁴. Čeprav so avtorstvo te pesmi nekateri, vsekakor brez trdne podlage, pripisovali sami Radegundi, jo moremo zanesljivo šteti za Venancijevo delo⁹⁵. V sto verzov dolgi *gratiarum actio* je pesnik v panegiričnem duhu naštel odlike cesarskega para, ki ga primerja z dvojico Konstantin in njegova mati Helena (v. 65–68). Pesnik se je dotaknil cesarjevega odnosa do tedaj izredno aktualnega spora Treh poglavij. Pri tem je na več načinov izrazil svojo popolno privrženost halkedonskemu koncilu in stališčem cerkva na Zahodu. V uvodnih verzih (v. 1–10) je v pesniški obliki izpovedal bistveni deli svoje “veroizpovedi”, medsebojno razmerje med osebami Sv. Trojice, ki se ujema s halkedonsko formulo veroizpovedi in Justinovim verskim ediktom⁹⁶. V nadaljevanju (v. 11–22) je izrazil veselje nad nastopom pravovernega cesarja, “ker sledi nauku, ki ga izpoveduje Petrov (t.j. papeški) prestol”.

Uvodnemu delu pesmi sledi izredno zanimiv opis cerkvenega spora, ki naj bi bil z nastopom Justina II. odpravljen potem, ko naj bi novi cesar v celoti obnovil veljavnost sklepov halkedonskega koncila. Pesnik ga slavi kot obnovitelja halkedonske veroizpovedi⁹⁷, to je tiste veroizpovedi, na katero so vedno znova prisegali privrženci shizme Treh poglavij⁹⁸. Halkedonski koncil je veljal za privržence shizme Treh poglavij kot idejna podlaga za njihovo ločitev od katoliške cerkve, Justinijanova delna revizija njegovih sklepov pa neposredni vzrok zanjo⁹⁹. Kot tak je odigral osrednjo vlogo tudi v protishizmatični polemiki papežev Pelagija I., Pelagija II. in Gregorija Velikega, ki so vedno znova poudarjali, da Justinijan v ničemer ni storil sile veroizpovedi halkedonskega koncila, da tudi sami

⁹⁴ O Justinu II. in njegovi izredno vplivni ženi Sofiji gl. *PLRE* III, 754–756 (Iustinus 5) in 1179–1180 (Sophia 1); A. CAMERON, *The empress Sophia, Byzantion* 45, 1976, 5–21; nazadnje *The Cambridge Ancient History XIV. Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425–600* (ed. A. CAMERON, B. WARD-PERKINS, M. WHITBY), Cambridge 2000, 86–94, 828–830. O pridobitvi relikvij Sv. križa v luči te in še nekaj drugih Venancijevih pesmi gl. J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus* (kot v op. 3), 62–67; ISTA, v: VENANTIUS FORTUNATUS, *Personal and Political Poems* (kot v op. 1), 111–115. Od sodobnih virov poročča o pridobitvi relikvij tudi GREGORIUS TURONENSIS, *Historiae* 9,40 (ed. R. BUCHNER, Darmstadt 1974, II, 302). Spričo Venancijevih aluzij na Justinov nastop (ne pa na kasnejše dogodke) datira A. CAMERON, *The empress*, 13, prinos relikvij v čas “nedolgo po 566/67”.

⁹⁵ B. BRENNAN, *The disputed authorship of Fortunatus' Byzantine poems, Byzantion* 66, 1996, 335–345 (avtor je prepričljivo zavrnil hipotezo o Radegundinem avtorstvu te pesmi).

⁹⁶ Gl op. 119.

⁹⁷ Appendix II, 21–26 (*MGH AA* 4,1, 276): *Gloria summa tibi, rerum sator atque redemptor, / qui das Iustinum iustus in orbe caput. / Ecclesiae turbata fides solidata refulget / et redit ad priscum lex veneranda locum. / Reddite vota deo, quoniam nova purpura quidquid / concilium statuit Chalcedonense tenet. ...* (v. 35–38) *dat tibi Christus opem, tu Christo solvis honorem: / ille dedit culmen, reddis et ipse fidem. / Nil fuit in terris quod plus daret ille regendum, / nec quod plus reddas quam valet alma fides.* Prim. tudi S. DI BRAZANO v: VENANZIO FORTUNATO (kot v op. 1), 630–637 (s prevodom in komentarjem).

⁹⁸ *Concilium universale Chalcedonense, Actio* 5, 32 (ed. E. SCHWARTZ), *ACO* III/1, Berlin-Leipzig 1935, [394] 135; prim. tudi A. HAHN, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche*, Breslau 1897, 146–147 (str. 166–168) oz. H. DENZINGER, A. SCHÖNMETZER, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcinone itd. 1973³⁵, 301–302 (str. 108).

⁹⁹ *Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium* 3–4 (*ACO* IV/2, 133,8–15): *... scandalum ecclesiae, quod tempore diuae memoriae Iustiniani principis totius mundi ecclesias conturbavit ... quae in sancta synodo Chalcedonensi recepta sunt, et Vigilio tunc Romano praesuli atque omnibus paene sacerdotibus damnatio ipsa (sc. trium capitulorum), sicut reuera contraria sancti Chalcedonensis concilii, execrabilis noscitur extitisse ...*

dosledno priznavajo sklepe tega koncila¹⁰⁰ oziroma – kot sta se neposredno izrazila papeža Pelagij II. in nato Gregor I. – da gre za odvečna vprašanja¹⁰¹ ter da je vzrok za razkol ničev¹⁰². Pesnik se je pri tem izognil omembi cesarja Justinijana in njegove verske politike, zlasti sklepom petega ekumenskega koncila. Izredno povzdigovanje novega cesarja Justina II. s poudarkom na bistveni pozitivni novosti v njegovi politiki pa že samo na sebi meče temno senco na versko politiko preminulega cesarja in predpostavlja pesnikov najmanj kritičen odnos do nje. Čeprav je Venancij zrastel, se izobrazil in tudi že formiral kot pesnik v Justinijanovem času, cesarja nikjer ne omenja, kot tudi ne omenja sočasnih papežev (Pelagija I. [556–561] in Janeza III. [561–574]), ki sta bila prav tako nasprotnika Treh poglavij¹⁰³.

Najpomembnejše dejanje novega cesarja po nastopu je bil preklc kazni izгона za celo vrsto škofov, ki so bili pregnani na podlagi Justinijanovih ediktov. Temu dejanju pripisuje pesnik izreden pomen in velike dimenzije¹⁰⁴. Pri tem velja poudariti, da drugi viri dajejo temu dejanju le skromnejši pomen: ukinitve kazni izгона za pregnane škofe omenjata le sodobnik Euagrius in na njegovi podlagi en kasnejši zapis¹⁰⁵, medtem ko je kratek zapis sodobnega španskega kronista splošen in dopušča različne interpretativne možnosti¹⁰⁶. Viroslavno izročilo očitno dogodku samemu ne daje takega pomena kot mu ga pripisuje pesnik, najbolj izčrpni viri za ta čas ga namreč sploh ne omenjajo. Dejansko je bila cerkvena politika novega cesarja dokaj zmerna, njegov prelom z Justinijanovo dobo niti zdaleč ni bil radikalen¹⁰⁷.

Ponoven nastop pravovernosti na cesarskem prestolu naj bi izzval veliko navdušenje na vsem Zahodu, navdušenje, ki ga je pesnik orisal v dveh katalogih, prvem “geografskem”, z imeni rek, dežel in ljudstev na Zahodu¹⁰⁸, in drugem, “etnografskem”, v katerem je naštel ljudstva, ki se veselijo te spremembe¹⁰⁹. Oba kataloga se glede na geografski okvir precej razlikujeta.

¹⁰⁰ Prim. *Epistolae Pelagii Iunioris papae ad episcopos Histriae I–III* (ACO IV/2, 1914, 105–132), zlasti *Epist. I*, 11–13 (106); *Epist. II*, 11–17 (109–110); *Epist. III* (*passim*; avtor tega polemičnega traktata naj bi bil bodoči papež Gregor); GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epist.* 3,10 (CCSL 140, 157–158); 4,3 (prav tam, 219–220); 4,4 (220–221); 4, 37 (257–258); 5,52 (346–347); 6,2 (370–371); 8,4,75–79 (CCSL 140A, 520–521); 9,148,52–118 (700–702).

¹⁰¹ *Epistula II ad episcopos Histriae* 16 (ACO IV/2, 110,8–10: ... quantum sit periculum pro superfluis quaestionibus et haereticorum defensione capitulorum tam diu ab uniuersali ecclesia segregari.); 19 (prav tam, 110,26–27: ... tantis temporibus per superfluas quaestiones ab ecclesia dei ... diuidi uos ... duratis).

¹⁰² Prim. GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epist.* 4,3,12–13 (CCSL 140, 218): ... postquam talis scissura pro nulla re facta est, iustum fuit ut sedes apostolica curam gereret... (pismo milanskemu škofu Konstanciju 593).

¹⁰³ Prim. E. STEIN, *Histoire II*, 669–675; o papežih te dobe gl. E. CASPAR, *Geschichte des Papsttums II*, Tübingen 1933, 286–305; *Enciclopedia dei papi I*, Roma 2000, 529–536, s.v. Pelagio I. (C. SOTINEL); 537–539, s.v. Giovanni III. (M.C. PENNACHIO).

¹⁰⁴ Appendix II, 39–44 (MGH AA 4,1, 276): *Exilio positi patres pro nomine Christi / tunc rediere sibi, cum diadema tibi. / Carcere laxati, residentes sede priore / esse ferunt unum te generale bonum. / Tot confessorum sanans, Auguste, dolores / innumeris populis una medella venis.*

¹⁰⁵ EUAGRIUS, *Hist. eccl.* 5,1 (PG 86, 2789A); sporočilo je v 14. stol. vsebinsko razširil in preciziral NICEPHORUS CALLISTUS, *Hist. eccl.* 17,33 (PG 147, 304 D).

¹⁰⁶ JOHANNES BICLARENSIS, *Chronica*, ad a. 567 (ed. Th. MOMMSEN, MGH AA XI, 1894, 211 oz. PL 72, 863B): *Qui Justinus anno primo regni sui, ea quae contra synodum Chalcedonensem fuerant commentata, destruxit...*

¹⁰⁷ Prim. E. STEIN, *Histoire II*, 681–682 op. 1; *Histoire du christianisme* 3 (ur. L. PIETRI), Paris 1998, 461–462; *The Cambridge Ancient History XIV* (kot v op. 94), 828–829.

¹⁰⁸ Appendix II, 27–32 (MGH AA 4,1, 276): *Hoc meritis, Auguste, tuis et Gallia cantat / hoc Rhodanus, Rhenus, Hister et Albis agit. / Axe sub occiduo audivit Gallicia factum, / Vascone vicino Cantaber ista refert. / Currit ad extremas fidei pia fabula gentes / et trans Oceanum terra Britannia favet.*

¹⁰⁹ Appendix II, 45–46 (prav tam): *tot confessorum sanans, Auguste, dolores / innumeris populis una medella venis. / Thrax Italus Scythia Phryx Dacia Dalmata Thessalus Afer / quod patriam meruit nunc tibi vota facit.*

Prvi katalog je izrazito "zahoden". Reference v njem se nanašajo na tri dežele. Najprej na Galijo ali točneje na merovinško državo v celotnem obsegu, saj se od štirih rek, ki označujejo to deželo (Rodan, Ren, Donava in Laba)¹¹⁰, zadnji dve nanašata na ozemlja Alamanov, Bavarcev in Turingijcev (ob srednjem toku Labe), ki so jih Franki premagali več kot tri desetletja pred tem (Alamane že 506/7, Turingijce in Bavarce ok. 531/34), po sodobnih predstavah pa so spadala v Germanijo in ne v Galijo¹¹¹. Naslednja referenca se nanaša na špansko Galicijo, torej katoliško državno tvorbo Svebov, v kateri so prebivali tudi omenjeni Baski in Kantabri, zadnja na čezmorsko Britanijo. V celoti moremo reči, da teh dežel Justinijanovi ukrepi proti privržencem Treh poglavij, zlasti dekret o izgonu škofov, niso prizadeli. Te dežele so v sporu ostale pasivne (npr. območje Britanije) ali pa je bila njihova vključenost v spor kratkotrajna in le delna. Temeljila je na slabi obveščeni ali kar nepoznavanju prave teološke vsebine spora in je bila brez kakih pomembnejših ali trajnejših posledic (Galija in Španija). V tem primeru je očitno, da je pesnik pretiraval v maniri panegirične poezije. Vendar pa njegovo mnenje ni bilo izolirano. Na podobno predstavo o shizmi Treh poglavij, ki naj bi prizadela tako rekoč vse dežele na Zahodu, naletimo najprej pri škofu Nicetiju iz Trierja, enem od pesnikovih gostiteljev, v njegovem pismu cesarju Justinijanu¹¹²; še dve desetletji po nastanku Venancijeve pesmi so shizmatični škofje Benečije v pismu cesarju Mavrikiju (591) trdili, da je obsodba Treh poglavij prizadela cerkve "vsega sveta"¹¹³.

Drugi katalog daje bolj konkretno in precizno podobo območja, ki je bilo prizadeto zaradi Justinijanove cerkvene politike: Trakija, Italija, Skitija, Frigija, Dakija, Dalmacija, Tesalija in Afrika, torej balkansko-podonavski prostor, Italija, Afrika, deloma tudi grške dežele in Mala Azija. Od omenjenih osmih dežel je bil v štirih (Dakiji, Dalmaciji, Italiji in Afriki) odpor proti Justinijanovi verski politiki močan ali vsaj opazen; več tamkajšnjih škofov (zlasti v Afriki) je bilo odstavljenih in pregnanih in ti so se po nastopu Justina II. lahko vrnili v domovino. Prav malo ali nič pa ni znanega o odporu proti tej politiki v Traški diecezi (Trakija, Skitija), ter v Tesaliji in Frigiji. Vključitev teh dežel v seznam je možna le,

¹¹⁰ Prim. F. DELLA CORTE, Venanzio Fortunato, il poeta dei fiumi, v: *Venanzio Fortunato tra Italia e Francia* (kot v op. 3), 137–147.

¹¹¹ Prim. *MGH AA* 4,2, p. 129 (Index regionum et locorum, s.v. Germania). Izjema v tem oziru je GREGORIUS TURONENSIS, *Historiae* 4,23 in 4,29 (ed. R. BUCHNER, Darmstadt 1974, I, 224 in 232); avtor označuje dva pohoda Avarov proti frankovskemu kraljestvu (561 in nato 566) z odločilnima spopadoma v Turingiji kot pohoda v Galijo(!) (*Chunni Gallias appetunt ... iterum in Gallias venire conabantur*). Bolj precizen je bil pri opisu istih dogodkov PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2,10 (izd. F. BRADAČ, B. GRAFENAUER, K. GANTAR, 68: ... in Turingia ... iuxta Albem fluvium ... in locis ubi et prius pugnantes...).

¹¹² *Epistulae Austrasicae* 7, 8,62–64 (ed. W. GUNDLACH, *CCSL* 117, 1957, 418): *Nam notum tibi (sc. Iustiniano) sit, quod tota Italia, integra Africa, Hispania uel Gallia coniuncta nomen tuum cum deperditione tua plorant, anathematizant*. Tendenciozna trditev galskega škofa zasluži še posebej pozornost zato, ker je bil Nicetij eden od prvih pesnikovih gostiteljev in pokroviteljev, ki ga je pesnik obiskal še pred prihodom v Metz (prim. B. BRENNAN, *The Career* [kot v op. 3], 57–58; J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus* [kot v op. 3], 26–28).

¹¹³ Gl. citat v op. 99. O odmevih spora Treh poglavij v omenjenih deželah na Zahodu, ki so bile izven dosega bizantinske politike, gl. kratko J. DANIÉLOU – H. MARROU, *Zgodovina Cerkve* 1, Ljubljana 1988, 422, zlasti pa *Histoire du christianisme* 3. *Les Églises d'Orient et d'Occident (432–610)* (ur. L. PIETRI), Paris 1998, 431–433 in 747–750; É. AMANN, Trois-Chapitres, *Dictionnaire de théologie catholique* 15/2, Paris 1950, 1868–1924, zlasti 1913–1914; R. SCHIEFFER, Zur Beurteilung des norditalischen Dreikapitel-Schismas. Eine überlieferungsgeschichtliche Studie, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 87, 1976, 167–201, zlasti 168–169; kratko C. SOTINEL, Le concile, l'empereur, l'évêque. Les statuts d'autorité dans le débat sur les Trois chapitres, v: *Orthodoxie, christianisme, histoire* (Collection de l'École Française de Rome 270), Roma 2000, 275–299, zlasti 285–286.

če je pesnik mislil tudi na druge cerkvene spore Justinijanove dobe (kot je bil v zadnjih letih njegove vlade zlasti aftartodoketski spor), pri katerih so bile morda prizadete tudi omenjene dežele¹¹⁴. Vsekakor moremo reči, da Venancijeva “kataloga” dežel in ljudstev, ki jih je prizadela Justinijanova verska politika, nista produkt gole pesniške domišljije, temveč (ob očitnih velikih pretiravanjih) do neke mere ustrezata dejanskemu stanju. Pesnik, ki se je nahajal v času nastanka pesmi že okroglo pet let v Galiji, je očitno poznal posledice Justinijanove verske politike. Njegovo navdušeno poročanje o Justinu II. je odraz zavračanja ali vsaj posredne kritike politike njegovega predhodnika, zlasti v tistem delu, ki je bil za Zahod ključnega pomena: pritisk na privržence Treh poglavij.

e. Venancijeva “veroizpoved”

Venancijeve teološke predstave, ki jih zasledimo na več mestih v njegovem pesniškem in proznem opusu, ne morejo prispevati nobenega uporabnega podatka o njegovem odnosu do shizme Treh poglavij. V razdobju od 557 do 565, v času pesnikovega prebivanja v italjski domovini, shizmatična oglejska cerkev še ni razvila svoje specifične teologije, v kateri bi se mogla na razpoznaven način izražati – neodvisno od splošnega zavračanja Justinijanove obsodbe Treh poglavij – distinkcija med halkedonskim in drugim carigrajskih koncilom. Kasnejša in zato nezanesljiva rekonstrukcija veroizpovedi gradeške sinode, ki jo sporoča šele Dandulus, je po vsebini le nekoliko poenostavljena formula nikajskega koncila, potrjena in dopolnjena na naslednjih ekumenskih koncilih do Halkedona (451) in zato brez kakršnihkoli izvornih potez¹¹⁵. Interpretacija materialnih spomenikov – kot na primer mozaične kompozicije v Evfrazijevi baziliki v Poreču ali arhitekturnih značilnosti cerkva v Noriku iz 6. stoletja – v smislu izražanja teološkega “programa” shizmatikov je možna zaenkrat samo na hipotetični ravni, saj zanjo ni dovolj zanesljivih elementov¹¹⁶. V razmerah ločitve od katoliške cerkve in polemike s papeži, ki se je nanašala na tedaj aktualna teološka vprašanja, so si oglejski patriarhi gotovo prizadevali, da bi prišli do teološke literature in na tej osnovi poglobljali svoje znanje ter s tem idejno krepili svoj položaj. Zapisi iz 7. stoletja, iz časa monoteletskega spora in zadnjega obdobja oglejske shizme, kažejo na to,

¹¹⁴ Gl. kratko E. STEIN, *Histoire* II, 681–682 op. 1. O razmerah v grških deželah Vzhodnega Ilirika (kamor je spadala tudi Tesalija) in v dačanski diecezi gl. Ch. PIETRI, La géographie de l’Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l’Église de Rome (V^e – VIe siècles), v: *Villes et peuplement dans l’Illyricum protobyzantin* (Collection de l’École Française de Rome 77), Roma 1983, 21–62, zlasti 52–53; o razmerah v Dalmaciji gl. C. CAPIZZI, I vescovi illirici e l’affaire dei “Tre Capitoli”, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria* 12, 1987, 71–117, zlasti 108–117; kratko R. BRATOŽ, Razvoj organizacije zgodnjekrščanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, *Zgodovinski časopis* 40, 1986, 363–395, zlasti 379 op. 83; o odporu v Afriki, Iliriku in Italiji gl. *Histoire du christianisme* 3, 433–434; 705–709. Za omembo Trakije in Frigije, ki v tem sporu nista igrali nobene vloge, je predlagal E. STEIN (l.c.) dve možni razlagi: ali se omemba nanaša na drugi spor, v katerega sta bili deželi vključeni (aftartodoketizem; gl. kratko A. FLICHE – V. MARTIN [izd.], *Storia della Chiesa* IV, Torino 1972, 607–608; A. GRILLMEIER, Aphantodoketismus, *Lexikon für Theologie und Kirche* 1, 1993², 803–804) ali pa naj bi bili enozložni imeni *Thrax* in *Phryx* vnešeni iz metričnih razlogov. Prvi predlog se nam zdi verjetnejši.

¹¹⁵ DANDULUS, *Chronica*, A. 579 (ed. E. PASTORELLO, Bologna 1938, 83); gl. G. CUSCITO, La fede calcedonense e i concili di Grado (579) e di Marano (591), *AAAd* 17, 1980, 207–230, zlasti 217 in 228.

¹¹⁶ V tem smislu J. KASTELIC, Stil in ideja mozaikov Evfrazijeve bazilike v Poreču, *Situla* 8, 1965, 209–212 in P. GLEIRSCHER, Der Drei-Kapitel-Streit und seine baulichen Auswirkungen auf die Bischofskirchen im Patriarchat von Aquileia, *Der Schlern* 74, 2000, 9–18.

da so bili v severni Italiji razširjeni spisi vzhodnih teologov, katerih dela so pomenila izhodišče teh sporov (pronestorijanski pisci Teodor iz Mopsuestije, Teodoret iz Kira in Ibas iz Edese, verjetno tudi monofizitski teolog Sever iz Antiohije)¹¹⁷. Za začetno obdobje shizme, pred Venancijevim odhodom v Galijo, se obstoja nekega specifičnega shizmatičnega teološkega "programa" ali celo obstoja domače teološke literature ne da potrditi.

Upoštevati moramo tudi, da so bili pesnikovi stiki z domovino po odhodu v Galijo zelo šibki¹¹⁸. Besedila, v katerih je pesnik izrazil svoje teološke predstave, so nastala v Galiji od ok. 570 (pesem v čast Justina II.) do pozne dobe njegovega ustvarjanja (pesnitev v čast Mariji, prozni komentarji veroizpovedi)¹¹⁹, zato niso mogla nastati pod vplivom sočasnih razmer v pesnikovi domovini. Ta dela na nobenem mestu ne odražajo pesnikovega odnosa do cerkvenega spora in so v celoti pravoverni. Predstavitev Sv. Trojice v uvodu zahvalne pesmi v čast bizantinskega kraljevskega para je pesniška sinteza doktrine o sv. Trojici, ki se vsebinsko ujema s sočasnimi pravovernimi besedili¹²⁰. Tudi pesnitev v čast Mariji, katere avtorstvo je dolgo časa veljalo za sporno, po današnjem večinskem mnenju pa gre za eno poznih pesnikovih stvaritev, prav tako ne izkazuje nobenih teoloških posebnosti¹²¹. Med pravoverne razlage veroizpovedi spadajo tudi trije krajši prozni teksti, *Expositio symboli*, t.i. *Symbolum Athanasianum* in *Expositio fidei catholicae*. V vseh treh naletimo na eno značilno sestavino stare oglejske veroizpovedi (in veroizpovedi še nekaterih drugih, spočetka sicer maloštevilnih cerkva), kot jo sporoča in pojasnjuje ok. 400 Rufinus: na predstavo o

¹¹⁷ Prim. R. BRATOŽ, *Das Patriarchat Grado* (kot v op. 13), 626–627 in 648. Temeljna študija o tem vprašanju: R. SCHIEFFER, *Zur Beurteilung* (kot v op. 113), zlasti 176–180 (po avtorjevi analizi so obstajali v oglejskem patriarhatu teksti, ki so bili za shizmatično cerkev temeljnega pomena, kot na primer dela Fakunda iz Hermiane [*Pro defensione trium capitulorum, In Mocianum*], latinski prevod obsežnih aktov halkedonskega koncila in izbrani odlomki iz besedil, ki so bila v teološkem oziru najbolj aktualna). Obstoj domačih teoloških besedil je dokumentiran šele za čas patriarha Helija (571–587; gl. *Pelagii papae II epistula II ad episcopos Histriae* [ACO IV72, 108–112], ki je papežev odgovor na predhodno patriarhovo pismo [*scripta, epistula*] teološke vsebine) in Severa (588–606; na maranski sinodi 590 je patriarh predložil *libellus erroris sui* [PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 3,26]).

¹¹⁸ Prim. *Carmina* 7,9,7–12 (MGH AA 4,1, 163): *exul ab Italia nono, puto, volvor in anno / litoris Oceani contiguante salo: / tempora tot fugiunt et adhuc per scripta parentum / nullus ab exclusis me recreavit apex. / Quod pater ac genitrix, frater, soror, ordo nepotum, / quod poterat regio, solvis amore pio*. Prim. tudi *Carm.* 9,7,89 (prav tam, 214): *... me in Galliis posito post tot annos...*

¹¹⁹ *Expositio symboli* (MGH AA 4,1, 253–258; s prevodom in komentarjem S. DI BRAZZANO, v: VENANZIO FORTUNATO, 600–613); *Symbolum Athanasianum* (MGH AA 4,2, 105–106); *Expositio fidei catholicae* (prav tam, 106–110).

¹²⁰ Appendix II, 1–10 (MGH AA 4,1, 275): *Gloria summa patris natique et spiritus almi, / unus adorandus hac trinitate deus, / maiestas, persona triplex, substantia simplex, / aequalis consors atque coaeva sibi, / virtus una manens idem, tribus una potestas, / (quae pater haec genitus, spiritus ipsa potest), / personis distincta quidem, coniuncta vigore, / naturae unius, par ope luce throno, / secum semper erat trinitas, sine tempore regnans, / nullius usus egens nec capiendo capax*. Venancijev opis Sv. Trojice je vsebinsko podoben verskemu ediktu Justina II., ki je po svoji vsebini komentirana veroizpoved (EUAGRIUS, *Hist. eccl.* 5,4 [PG 86, 2793–2801, zlasti 2796]); prav tako se vsebinsko ujema z opisom Sv. Trojice v Koripovem panegiriku (CORIPPUS, *In laudem Justini* 4, 290–299 [PL Supplementum IV, Paris 1967, 1177–1178]). Prim. J. GEORGE v: VENANTIUS FORTUNATUS, *Personal and Political Poems*, 111–112 op. 3; A. CAMERON, *The empress* (kot v op. 94), 13; L. PIETRI, *Venance Fortunat* (kot v op. 3), 752–753.

¹²¹ *In laudem sanctae Mariae* (MGH AA 4,1, 371–380; izdajatelj F. LEO jo je prištel med *spuria*). Prim. R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 143–148 (po njegovem mnenju gre za pozno Venancijevo delo); A. DI BERARDINO, *Patrologia* IV, Genova 1996, 328. Venancijeva pesniška predstavitev Marije v 360 verzih je vsebinsko primerljiva z nekaj desetletij starejšo in bistveno krajšo (v 18 verzih) pesniško upodobitvijo, ki jo je spesnil ok. 566/567 CORIPPUS, *In laudem Justini* 2, 52–69 [PL Suppl. IV, 1148–1149]; gl. DI BRAZZANO, v: VENANZIO FORTUNATO, 633 op. 24).

Kristusovem spustu v podzemlje (*descendit ad infernum* oz. *descendit ad inferos*)¹²². Ker drugih poglavitnih posebnosti oglejske veroizpovedi iz časa ok. 400 ne najdemo, sama predstava o Kristusovem odhodu v podzemlje pa se je v 6. stol. na Zahodu precej razširila, Venancijevo veroizpoved le z velikimi pridrčki označujemo kot "oglejsko"¹²³. Omenjeni element Venancijeve veroizpovedi v sporu Treh poglavij ni odigral nobene vloge.

3. Sklep: shizma Treh poglavij kot eden od vzrokov za pesnikov odhod iz Italije?

Omembe dogodkov in osebnosti, ki so bile v povezavi s shizmo Treh poglavij, omogočajo vsaj okvirno oceno pesnikovega odnosa do cerkvenega spora. Uvodoma naj poudarimo, da pesnik shizme nikjer ne omenja z imenom, le na enem mestu uporablja zanjo opisno obliko (*ecclesiae turbata fides*)¹²⁴. O posameznikih, ki so bili bodisi protagonisti shizme (patriarh Pavlin) bodisi njeni privrženci (pesnikov vrstnik in kasnejši škof v Trevizu Feliks, domnevno tudi škof Johannes iz Padove), se je izrazil z veliko naklonjenostjo in spoštovanjem, kar kaže na to, da je te ljudi visoko cenil. Pesnik na nobenem mestu ni omenil nasprotnikov shizme kot sta bila zlasti papež Pelagij I. in cesar Justinijan, izredno pozitivno pa je predstavil Justina II., ki je po nastopu razveljavil Justinijanove najbolj radikalne ukrepe proti privržencem Treh poglavij oz. kar povrnil pravo vero (... *reddis et ipse fidem* ...). Prostorski okvir, ki ga je pri tem predstavil, kaže na to, da je upošteval celotni tedanji krščanski svet in ne samo Benečije z Istro ali oglejskega patriarhata, kjer so nasprotja dobila najbolj akutne oblike. Vse pesnikove omembe dogodkov in protagonistov shizme izhajajo iz prvega desetletja bivanja v frankovski državi. Na osnovi njegovih šibkih stikov z domovino¹²⁵ si moremo razlagati njegovo slabo informiranost o tamkajšnjih razmerah. Pesnik ni poznal ali vsaj ne upošteval cele vrste sprememb, ki so se zgodile v razdobju 565–575. Ni upošteval posledic vdora Langobardov v Italijo; le-ti bi tudi mogli predstavljati, tako kot omenjeni Bavarci¹²⁶, oviro na fantazijskem potovanju njegovega pesniškega življenjepisa sv. Martina iz Toursa v Raveno. Prav tako ni upošteval posledic drugega padca Akvileje, njenega ponovnega razrušenja ter pred tem uspelega prenosa cerkvenega središča v Gradež. Od osebnih usod mu ni bilo poznano dejanje škofa Feliksa iz Treviza ob prihodu Langobardov, prav tako zelo verjetno ni vedel za smrt patriarha Pavlina v Gradežu 569.

Temeljnega pomena za ocenjevanje pesnikovega odnosa do shizme Treh poglavij in sploh do njegovega razmerja do takratnih centrov moči v Italiji in na Zahodu je razumevanje prvih dveh pesmi v zbirki, v katerih je proslavil izjemni gradbeni podvig "ravenskega" škofa Vitalisa. Če je bil Vitalis res ravenski škof (naslednik Maksimijana) ali pa škof na

¹²² *Carmina* 11,1,29 (= *Expositio symboli* 29; *MGH AA* 4,1, 256); *Expositio fidei catholicae* 36 (*MGH AA* 4,2, 110); enako tudi *Symbolum Athanasianum* 36 (prav tam, 106); prim. RUFINUS, *Expositio symboli* 12; 14–16 (*CCSL* 20, 149–153); R. BRATOŽ, *Il cristianesimo aquileiese* (kot v op. 12), 129–134. O odnosu med Rufinovim in Venancijevim komentarjem k veroizpovedi gl. F. KATTENBUSCH, *Das apostolische Symbol* I, Leipzig 1894, 102, 106 in 130–132. Na pesniški način je Venancij upodobil Kristusov odhod v podzemlje v pesnitvi *In laudem sanctae Mariae*, 328–330 (*MGH AA* 4,1, 379: ... *cuius et agnus ovis conterit ora lupi, / Tartara dirumpens, patriae captiva reducens / et libertati post iuga pressa refers* ...).

¹²³ Prim. J.N.D. KELLY, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse. Geschichte und Theologie*, Berlin 1971, 371–377 in 403–411. O zapletenem vprašanju izvora Venancijeve veroizpovedi (Akvileja ali Poitiers) prim. F. KATTENBUSCH, *Das apostolische Symbol* II, Leipzig 1900, 458–459 op. 1 in 482 op. 13.

¹²⁴ Gl. op. 97.

¹²⁵ Gl. op. 118.

¹²⁶ *Vita s. Martini* 4, 644 (*MGH AA* 4,1, 368): *si vacat ire viam neque te Baiovarius obstat*.

istrskih tleh, ki je izvajal "ravensko" cerkveno politiko, potem bi imeli pred seboj katoliškega škofa na liniji Justinijanove cerkvene politike, torej človeka, ki bi bil vsaj z ozirom na verskopolično opredelitev (skupaj z drugo imenovanim Janezom) nasprotnik shizmatikov. Če bi se za tem Vitalisom skrival istoimenski shizmatični škof iz Altina, ki se je pred nasprotniki shizme zatekel na frankovsko ozemlje, bi bila razlaga dogodkov bolj jasna: Bizantinci (Narzes) so posegli na frankovsko ozemlje in kaznovali ubeglega škofa Vitalisa, ker je bil profrankovsko usmerjen shizmatik. Pesnik, ki se sicer politično ni izpostavljal, bi odšel v Galijo tudi zato, da bi se izognil škofovi usodi.

Vprašanje identifikacije oseb v prvih dveh pesmih je ključnega pomena za razlago vzrokov in motivov za pesnikov odhod v Galijo. Vsi moderni raziskovalci so si enotni, da je motiv, ki ga omenja pesnik sam, romanje na grob sv. Martina zaradi čudežne ozdravitve pred svetnikovo podobo v eni od ravenskih cerkva (*peregrinatio religiosa*), sekundarnega pomena¹²⁷. Pesnik samega sebe označuje kot izgnanca (*exul*)¹²⁸ in ne kot romarja na svetnikov grob (*peregrinus*), kar kaže na to, da glavni motiv za odhod ni bil religiozne narave, čeprav same religiozne komponente pri globoko vernem pesniku, ki je vzdrževal stike predvsem s cerkvenimi dostojanstveniki in je očitno rad obiskoval grobove svetnikov in častil njihove relikvije, ne smemo minimizirati ali celo izključiti.

O tem, kateri so bili poglavitni "posvetni" vzroki, so bile izražene razlage, ki so med seboj težko uskladjive ali pa se kar izključujejo. Poleg splošne razlage o političnih vzrokih¹²⁹ sta se izoblikovali dve razlagi, ki sta skušali dati konkreten odgovor na postavljeno vprašanje: (1) pesnik naj bi odšel iz Italije zaradi privrženosti shizmi Treh poglavij¹³⁰ oziroma zato, (2) da bi – kot neke vrste skrivni diplomat – deloval v merovinški državi v duhu interesov bizantinske države¹³¹. Zadnji dve razlagi se med seboj izključujeta. Obe sta bili v predloženih obliki v novejšem času zavrjeni¹³².

Vzrokov za pesnikov odhod je bilo kot se zdi več. Ti vzroki in motivi se prepletajo in medsebojno pogojujejo, tako da ni mogoče izdvojiti glavnega med njimi. Najprej velja poudariti, da odhod v tujino kot *peregrinatio religiosa* le ni tako nepomemben motiv, da bi ga mogli nujno podrežati nekemu konkretnemu "posvetnemu" cilju. Na to kaže več primerov iz pozne antike¹³³. J.W. George je ta motiv povezala s pesnikovim prizadevanjem, da bi

¹²⁷ O čudežu gl. *Vita s. Martini* 4, 686–701 (MGH AA 4,1, 369–370; ed. S. QUESNEL [kot v op. 1], 100–101; ed. G. PALERMO [kot v op. 1], 153–154); o njem poročata tudi GREGORIUS TURONENSIS, *De miraculis s. Martini* 1,15 (PL 71, 927 C) in PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2, 13 (ed. F. BRADAČ, B. GRAFENAUER, K. GANTAR, 68–71). O sekundarnem pomenu religioznega motiva prim. že R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 14.

¹²⁸ Gl. navedbo v op. 118; prim. *Carmina* 3,13, 32 (MGH AA 4,1, 66: *exul*). Shizmatični škofje, ki jih je Justinijan pregnal, Justin II. pa po nastopu osvobodil kazni pregnanstva, se prav kato označujejo *Exilio positi patres* (*Appendix carminum* 2, 39; prav tam, 276).

¹²⁹ R. KOEBNER, *Venantius Fortunatus*, 14; H. BERG, Bischöfe (kot v op. 3), 84–85 (nezadovoljstvo z bizantinsko oblastjo); H. KRAHWINKLER, *Friaul* (kot v op. 3), 25 (domnevna protibizantinska usmerjenost).

¹³⁰ H. WOPFNER, *Die Reise*, 365–366 in zlasti E. STEIN, *Histoire* II, 833–834 (oba kot v op. 3).

¹³¹ V najbolj izdelani obliki J. ŠAŠEL, *Il viaggio* (kot v op. 3); to mnenje zagovarja tudi M. ROUCHE, *Autocensure de diplomatie chez Fortunat à propos de l'élegie sur Galeswinthe*, v: *Venanzio Fortunato tra Italia e Francia*, Treviso 1993, 149–159, zlasti 157–158, deloma tudi M. REYDELLET, v: VENANCE FORTUNAT (kot v op. 1), XIX (Venancijeve stiki z Martinom iz Brage naj bi imeli politično ozadje; v ozadju Martinovega prihoda v Španijo naj bi bili Justinijanovi načrti rekonkviste).

¹³² L. PIETRI, *Venance Fortunat* (kot v op. 3), 735–736; B. BRENNAN, *Venantius Fortunatus: Byzantine agent?* (kot v op. 3).

¹³³ Navedemo naj primera dveh osebnosti, za kateri obstajata (najmanj) dve različni razlagi vzrokov in motivov za začasni ali trajni odhod v daljne dežele (predvsem *peregrinatio religiosa* ali predvsem politični motivi): sv. Severin iz Norika († 482) in sv. Martin iz Brage († ok. 580), s katerim je Venancij Fortunat vzdrževal stike (prim. *Carm.* 5,1–2 [MGH AA 4,1, 246–252]). O različnih razlagah življenjske poti

našel kultiviranega in vplivnega zaščitnika, da gre pri Venanciju Fortunatu za primer "potujočega pesnika", kakršni so bili v pozni antiki poznani tudi drugod, najbolj številni pa so bili v Egiptu¹³⁴. Pesnik naj bi povezoval romanje na svetnikov grob s prizadevanjem, da bi našel takega zaščitnika. Pri tem naj bi mu pomagal škof Vitalis iz Altina s svojimi zvezami v frankovski državi, ki naj bi mu s priporočilnimi pismi utrl pot do vplivnih galskih škofov¹³⁵. Pri iskanju vzrokov za pesnikov odhod iz Italije velja upoštevati motive osebne narave, kot je bila osebne narave njegova kasnejša odločitev, da ostane v novi domovini¹³⁶.

V ozadju pesnikove odločitve so bile razmere v severovzhodni Italiji v razdobju ok. 560–565. Te razmere so bile zapletene na vojaško-političnem in cerkvenem področju, dostikrat v tesni medsebojni prepletenosti. Tudi po Narzesovih zmagah v severni Italiji 560/63 je na severnem obmejnem področju vladala napetost z občasnimi vojaškimi spopadi¹³⁷. Ob negotovih vojaško-političnih razmerah so se stopnjevale tudi verske napetosti zaradi vse hujšega pritiska na shizmatično oglejsko cerkev. Ta pritisk je od začetne polemike postopoma prešel na oblike vojaško-policijskih posegov proti shizmatičnim škofom, kot kaže primer Narzesove aretacije in kaznovanja profrankovsko usmerjenega shizmatičnega škofa Vitalisa iz Altina 565. Shizmatična oglejska cerkev pod vodstvom patriarha Pavlina, s katerim so pesnika povezovale že od rane mladosti tesne osebne in duhovne vezi, je bila zaradi svoje obmejne lege izpostavljena posegom tako Bizanca kot Frankov¹³⁸. V takih razmerah je odhod v Galijo kljub velikemu tveganju obetal mirnejšo prihodnost.

Še bolj kot pesnikova odločitev za odhod postane ob upoštevanju razmer v severovzhodni Italiji razumljiva njegova odločitev, da v Galiji tudi ostane. Če opisuje pesnik v *Vita s. Martini* potovanje kot sorazmeroma varno, saj se omenjajo kot morebitni moteč element na čezalpskih potovanjih samo Bavarci, pa je vdor Langobardov v Italijo 568 pomenil bistveno poslabšanje razmer. V vzhodnem sosedstvu je nastanek avarskega kaganata s središčem v Panoniji, z rušilnimi premiki Avarov in Slovanov (spočetka sicer predvsem v smeri vzhodne-

sv. Severina prim. R. BRATOŽ, Der "heilige Mann" (kot v op. 36), 246–252 (z bibliografijo); v ozadju prihoda Panonijca Martina iz Palestine v špansko Galicijo je videl J. ŠAŠEL, Il viaggio (kot v op. 3), 373 (oz. *Opera selecta*, 740–745; prim. tudi: ISTI, Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem, *Kronika* 24, 1976, 151–158, zlasti 152, 155–156; Postila k Martinu iz Brage, *Kronika* 25, 1977, 166–167) politične namene, ki naj bi sovpadali z Justinijanovo politiko, B. BRENNAN, Venantius Fortunatus (kot v op. 3) pa je zavrnil to razlago kot premalo utemeljno.

¹³⁴ A. CAMERON, Wandering Poets: a literary movement in Byzantine Egypt, *Historia* 14, 1965, 470–509 (za obdobje od 4. do 6. stoletja).

¹³⁵ J.W. GEORGE, *Venantius Fortunatus*, 26. Pomen škofov kot patronov pesnikov v 5. in 6. stol. poudarja tudi I.N. WOOD v: *The Cambridge Ancient History XIV* (kot v op. 94), 433.

¹³⁶ L. PIETRI, Venance Fortunat (kot v op. 3), 736.

¹³⁷ Še okvirno v času pesnikovega odhoda v Galijo je – po Justinijanovi smrti sredi novembra 565 – izbruhnil upor Herulov na Tridentinskem, ki so svojega poveljnika Sinduala oklicali za kralja. Narzes je uzurpatorja premagal, zajel in usmrtil (najverjetneje 566; gl. *PLRE* III, 1155). Obseg in pomen nevarnosti na severni meji bizantinske Italije v tej dobi odraža zelo izpoveden komentar k omembi Narzesove zmage nad upornimi Heruli v *Liber pontificalis*, LXIII (Iohannes III), 2 (ed. L. DUCHESNE, Paris 1955², 305): *Erat enim tota Italia gaudens*.

¹³⁸ Pritiske ene in druge strani v razdobju od Justinijanove vlade do 591 v dramatičnem tonu opisuje pismo shizmatičnih škofov cesarju Mavrikiju (*Episcoporum schismaticorum epistula ad Mauricium*; *ACO* IV/2, 132–135), zlasti c. 7–10 (pritisk bizantinske posvetne oblasti v osemdesetih letih 6. stol.) in c. 18–19 (nevarnost s strani frankovske cerkve v času Justinijana, t.j. pred 565, nato ponovna potencialna nevarnost s te strani ok. 590).

ga in osrednjega Balkana), pomenil potencialno grožnjo tudi za severovzhodno Italijo¹³⁹. V primerjavi z nevarnimi in povsem nepredvidljivimi razmerami v severovzhodni Italiji po 568 so bile politične in cerkvene razmere v Galiji bolj stabilne, boljši so bili tudi izgledi za kulturno delovanje, ki je v langobardski Italiji v tem času skoraj povsem zamrlo, v bizantinski Italiji pa je bilo tudi v upadu¹⁴⁰. V vrsti med seboj prepletenih subjektivnih in objektivnih motivov za pesnikov odhod v Galijo in za njegovo kasnejšo odločitev, da ostane v novi domovini, nastopajo vsaj v posrednem smislu tudi konfliktna cerkvena razmera zaradi shizme Treh poglavij.

Seznam kratic:

- AAAd *Antichità Altoadriatiche*, Udine.
 ACO *Acta conciliorum oecumenicorum*, Berlin (in drugod).
 CCSL *Corpus Christianorum. Series Latina*, Turnhout.
 CSEA *Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis*, Aquileia.
 ILCV *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres* (ed. E. DIEHL, Dublin – Zürich 1970.³)
 LCL *The Loeb Classical Library*, Cambridge (Massachusetts) – London.
 MGH *Monumenta Germaniae Historica*, Hannover–Berlin.
 MGHAA *Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi*, Berlin.
 PG *Patrologia Graeca*, Paris.
 PL *Patrologia Latina*, Paris.
 PLRE III *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Vol. IIIa-b A.D. 527–641 (by J.R. MARTINDALE, Cambridge 1992).
 RAC *Reallexikon für Antike und Christentum*, Stuttgart
 RIS *Rerum Italicarum scriptores*, Bologna.

P.s.: Prispevek prinaša dopolnjeno slovensko besedilo referata “Venanzio Fortunato e lo scisma dei Tre capitoli”, ki ga je avtor predstavil na mednarodnem simpoziju “Venanzio Fortunato e il suo tempo” v Trevizu (29. 11. – 1. 12. 2001). Avtor se zahvaljuje kolegom, ki so mu pomagali pri zbiranju nekaterih težje dostopnih publikacij: dr. Stefano Di Brazzano (Trst), dr. Reinhardt Harreither (Dunaj), prof. dr. Peter Štih in doc. dr. Gerhard Waldherr (Regensburg).

¹³⁹ O tem prostoru pesnik ne daje omembe vrednih podatkov. Panonija (in v enem primeru posebej Savarija) se omenjata kot domovina sv. Martina iz Toursa (*Vita s. Martini* 1,46; *Carmina* 10, 6, 93; gl. *MGH AA* 4,1, 237 in 296), Panonija še enkrat kot domovina Martina iz Brage (*Carmina* 5, 2, 21; prav tam, 104), Siscia kot domovina mučenca sv. Kvirina (*Carmina* 8, 3, 153; prav tam, 185). Ilirik se omenja kot območje misijona apostola Pavla (*Carmina* 5, 2, 7; prav tam, 104) in območje, kamor se je razširil arianizem (*Vita s. Martini* 1,110; prav tam, 299). Pesnik ne daje o tem prostoru nobenega podatka, ki bi pojasnjeval sočasne razmere na tem območju. O razmerah v podonavsko-balkanskem prostoru v razdobju od 567 do ok. 600 gl. W. POHL, *Die Awaren*, München 1988, 58–162.

¹⁴⁰ Prim. nazadnje *The Cambridge Ancient History* XIV, 416, 873.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Venantius Fortunatus und das Drei-Kapitel-Schisma

Rajko Bratož

Die Meinungen der Forscher über das Verhältnis von Venantius Fortunatus zum Drei-Kapitel-Schisma bildeten sich parallel zur Interpretation von wenigen Stellen im Dichteropus und zur Deutung seines Schicksals heraus, vor allem der Gründe für seinen Abgang aus der italischen Heimat nach Gallien im Jahre 565. Von grundlegender Bedeutung für die im Titel gestellte Frage sind der Entstehungsgeschichte nach: 1. die ersten zwei Gedichte im literarischen Nachlaß, die auf italischem Boden (also vor 565) entstanden sind; 2. das Danklied an Kaiser Justinus II. und die Kaiserin Sophie (um 569–570) und 3. einige Verse in der Beschreibung der Reise des Dichters von Italien nach Gallien aus der Zeit um 575, die in Form eines Phantasie-Itinerariums der Dichtung *Vita s. Martini* von Gallien nach Ravenna im Schlußteil der gleichnamigen Dichtung (Buch 4, vor allem die Verse 658–676) überliefert ist.

Jugend- und Ausbildungsjahre des jungen Venantius fielen in die Zeit des ausbrechenden Drei-Kapitel-Streits (557) und des Pontifikats des ersten schismatischen Patriarchen Paulus von Aquileia (um 569). Den Patriarchen Paulus schildert er auf eine respektvolle und persönliche Weise, mit ebenso großer Zuneigung auch zwei Bischöfe aus dem Raum des Patriarchats von Aquileia: Johannes von Padua und seinen jugendlichen Freund Felix, der erst nach ihrer Trennung Bischof von Treviso wurde. Äußerst verwickelt und vorerst ungeklärt ist aber die Identität der Bischöfe Vitalis und Johannes, die in den ersten beiden Gedichten erwähnt werden, den einzigen, die eindeutig auf italischem Boden entstanden sind. Vor allem der erste Bischof wird in Superlativen angepriesen, die von ihm errichtete Andreaskirche als ein Meisterbauwerk gerühmt. In den bisherigen Forschungen bildeten sich (mindestens) vier verschiedene Deutungsversuche hinsichtlich des Bischofs Vitalis heraus: es handele sich 1. um einen in anderen Quellen nicht überlieferten katholischen Bischof von Ravenna, 2. um einen gleichnamigen schismatischen Bischof von Mailand, 3. um einen gleichnamigen schismatischen Bischof von Altino, der sich aus dem byzantinischen Territorium ins fränkische Äguntum zurückgezogen hätte oder 4. um einen durch andere Quellen nicht belegten katholischen Bischof aus Südtirrol, der als Exponent der Kirche von Ravenna eine der drei spätantiken Andreaskirchen (auf der Insel des Hl. Andreas vor Pula oder in Betika zwischen Pula und Rovinj) erbaut haben soll. Nach der ersten und vierten Deutung wäre Vitalis (zusammen mit Johannes) ein katholischer Bischof auf Seiten Ravennas gewesen, nach der zweiten und dritten aber ein Schismaanhänger wie die drei oben genannten Bischöfe. Alle vier Interpretationen enthalten eine Reihe von Schwachstellen, vor allem ist aber keine von ihnen durch materielle Funde überzeugend belegt. Auf der Grundlage der verhältnismäßig gut bekannten historischen Umstände in Nordostitalien in der Zeit um 560–565 spricht das meiste für die dritte Deutung.

Über das Verhältnis des Dichters zum Schisma legt das Danklied zu Ehren von Justin II. und Sophie bestes Zeugnis ab. In ihm pries der Dichter - nicht ganz zu Recht - den neuen byzantinischen Kaiser (Regierungsantritt Mitte November 565) und seine Gattin nicht nur als Spender der überaus kostbaren Reliquie vom hl. Kreuz an das Kloster in Poitiers, sondern auch als Herrscher, der Justinians Religionsedikt widerrufen und die Rechtgläubigkeit wiederhergestellt hat. Die Darstellung des durch Justinian ausgelösten Religionsstreites, der durch Justins Edikt nach seinem Regierungsantritt endgültig beigelegt werden sollte, enthält in der Manier der panegyrischen Poesie zahlreiche Übertreibungen, sowohl was den räumlichen Umfang des Schismas betrifft als auch dessen tatsächliche Folgen für die Kirche im Westen bzw. die Intensität und Tiefe von Justinians Eingriffen in das Leben der Kirche. Die überdimensionierte Bedeutung des Religionsedikts weist - durch Verschweigen von Justinians Namens und Hervorheben des Kontrasts zwischen den Zuständen vor und nach Justins Regierungsantritt - darauf hin, daß der Dichter gegenüber der Religionspolitik Justinians kritisch, zugleich wohlwollend gegenüber der schismatischen Kirche eingestellt war. Dabei vertiefte er sich nicht in den theologischen Gehalt des Streites selbst, weil er ihn wahrscheinlich nicht gut genug kannte. Er verließ Italien nämlich bereits 565, bevor der Streit seinen Höhepunkt in der theologischen Polemik erreichte (zur Zeit Pelagius II. und Gregorius des Großen), in Gallien selbst war das Wesen des Streites nur wenig bekannt.

Eine der Fragen, die sich im Zusammenhang mit dem Verhältnis des Dichters zum Schisma stellt, betrifft die Gründe für seinen Abgang nach Gallien. Außer dem religiösen Streit in Norditalien könnte einer der folgenden persönlichen Gründe eine Rolle gespielt haben: Dichterambitionen eines begabten, jedoch noch nicht etablierten Dichters, Pilgerfahrt zum Grab des hl. Martin von Tours, eventuelle vorangegangene Verbindungen mit fränkischen Bischöfen - gefolgt von verwickelten militärisch-politischen Verhältnissen in Nordostitalien. Einleuchtender als die Beweggründe für seinen Abgang ist der Entschluß des Dichters, in der neuen Heimat zu bleiben. Die allgemeinen Sicherheits-, Gesellschafts-, Wirtschafts- aber auch Religionsverhältnisse in Nordostitalien haben sich im Gefolge der langobardischen Oberherrschaft, der Steigerung des religiösen Drei-Kapitel-Streits und der unsicheren Verhältnisse an der Nord- und Ostgrenze radikal verschlechtert.

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj - 1. junij 1996. - Ljubljana 1997. - 1.000 SIT

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimirja Ravniharja. - Ljubljana 1997. - 1.500 SIT

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. - Ljubljana 1999. - 1.000 SIT

Mikužev zbornik. - Ljubljana 1999. - 2.000 SIT

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).

Matjaž Bizjak

Poznosrednješka finančna dokumentacija in knjigovodstvo zemljiških gospodstev in uradov v osrednjeslovenskih deželah¹

I. Uvod

1. Utemeljitev pojma. Finančna dokumentacija ali z drugimi besedami računsko gradivo po mnenju novejših diplomatičnih in arhivskih stroke ne predstavlja posebne veje ali tipa arhivalij, ampak spada glede na svoj značaj med listine oziroma akte.² V ti dve veji se namreč deli tisto arhivsko gradivo, ki ga glede na “notranje razmerje do dogodkov oziroma do zgodovinskega stanja”³ imenujemo preostanki, če seveda pustimo ob strani geografske karte, fotografije, avdio-vizualni material in ostale nepisane arhivalije. Nekoč so na listine in akte gledali kot na dve ločeni vrsti gradiva, značilni za dve različni zgodovinski obdobji; listine naj bi bile produkt srednjega, akti pa novega veka. Vendar ta delitev ne ustreza povsem dejanskemu stanju, saj so tako viri enega kot drugega tipa nastajali v obeh obdobjih. Tako se je (postmabilionska) diplomatika, prvenstveno “veda o listinah” nujno morala ukvarjati tudi z ostalim srednješkim gradivom, torej z akti, vsaj kolikor so se le-ti navezovali na listine,⁴ novoveško gradivo pa je tako bolj ali manj ostalo zunaj njenega interesa. Novejša stroka pojmuje listino ne glede na čas nastanka kot pravno relevanten (*rechtserheblich*) dokument, akte pa v nasprotju s tem kot celotno pisno gradivo, ki je

KRATICE: **ADG** – Archiv der Diözese Gurk, Klagenfurt; **AEM** – Archiv des Erzbistums München und Freising, München; **AÖG** – Archiv für österreichische Geschichtsforschung (olim **AKÖGQ** – Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen); **AS** – Arhiv Slovenije, Ljubljana; **ASL** – Auswärtige Staaten Literalien; **BayHStA** – Bayerisches Hauptstaatsarchiv; **BKStGQ** – Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen; **CDA-F** – Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis; **DAB** – Diözesanarchiv Brixen; **FRA** – Fontes rerum Austriacarum; **GVK** – Geschichtsverein für Kärnten; **GMS** – Glasnik muzejskega društva za Slovenijo; **GZL** – Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku; **GZM** – Gradivo za zgodovino Maribora; **Heck.** – Heckenstalleriana (olim Heckenstaller's Frisingensia); **HHStA** – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien; **HL** – Hochstiftliterale; **HKA** – Hofkammerarchiv, Wien; **HS** – Handschrift; **IFÖG** – Institut für österreichische Geschichte; **IMK** – Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko; **JiČ** – Jugoslovenski istorijski časopis; **KA** – Kapitelarchiv (v DAB); **KAL** – Kapiteljski arhiv Ljubljana (v NŠAL); **KLA** – Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt; **LR** – Loški Razgledi; **MIÖG** – Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte; **MMK** – Mitteilungen des Musealvereins für Krain; **NŠAL** – Nadškofijski arhiv Ljubljana; **SAZU** – Slovenska akademija znanosti in umetnosti; **StLA** – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz; **ŠAL** – Škofijski arhiv Ljubljana (v NŠAL); **TLA** – Tiroler Landesarchiv, Innsbruck; **U** – Urbare, urbarji; **Vic. a.** – Vicedomski arhiv (v AS); **ZČ** – Zgodovinski časopis; **ZIMK** – Zgodovinski inštitut Milka Kosa; **ZRC** – Znanstveno raziskovalni center.

¹ Razprava je nekoliko predelan in dopolnjen del magistrske naloge “Računske knjige v slovenskih deželah kot vir za zgodovino (13.–15. stoletje)”, ki je bila obranjena 17. marca 2000 na Filozofski fakulteti v Ljubljani pred komisijo v sestavi: predsednik dr. Peter Štih in člana dr. Janez Peršič ter dr. Dušan Kos; slednjemu se kot mentorju za nasvete in pomoč pri nastajanju pričujočega prispevka iskreno zahvaljujem.

² Heinrich Otto MEISNER, Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918, Leipzig 1960, str. 52.

³ Bogo GRAFENAUER, Struktura in tehnika zgodovinske vede, Ljubljana 1960, str. 258.

⁴ Harry BRESSLAU, Handbuch der Urkundenlehre, Leipzig 1912², str. 3.

služilo oblastnim strukturam za interno poslovanje.⁵ V skladu s tem uvršča med listine tiste računске dokumente, ki so predstavljali podlago za denarne terjatve in torej služili kot dokaz.⁶ V to skupino spadajo predvsem različna računska pisma (*raittbrief*, *ratio finalis*), ki so bila izstavljena po polaganju obračuna na podlagi vpisa v računski knjigi, pa tudi npr. sumarni obračuni v kodeksih, v kolikor so vsebovali overovitvene elemente.⁷ Običajne računске knjige, ki niso zapuščale registraturne skrinje, in so bile torej namenjene interni uporabi finančnega urada, štejemo med akte, natančneje med serijske akte, kamor sodijo vse poznosrednjeveške poslovne oz. uradne knjige (razen če seveda ne vsebujejo gradiva z listinskim značajem – npr. kopalne knjige).⁸

2. Viri. Pričujoča razprava temelji na načrtno zbranem gradivu, ki zajema precejšen del v slovenski historiografiji znane kot tudi doslej še neopažene srednjeveške finančne dokumentacije za ozemlje osrednje Slovenije.⁹ Zaradi povsem ločenega razvoja je bila iz obravnave v celoti izvzeta slovenska obala z neposrednim zaledjem, prav tako pa tudi nekateri specifični računski viri, ki se ne nanašajo na redno poslovanje teritorialnih oziroma urbanih oblasti, kot npr. vsi eventualno ohranjeni produkti trgovskega knjigovodstva, ali pa denimo računska knjiga, ki dokumentira popravila na t. i. bovški cesti v letih 1399–1400.¹⁰ Medtem ko snov kronološko navzdol omejuje že sama ohranjenost virov, je iz pragmatičnih razlogov kot zgornja meja upoštevana že običajna letnica 1500 (mestoma ne povsem toga). Te, za razpravo temeljne vire¹¹ v nadaljevanju navajam okrajšano, pri čemer so kratice tvorjene na podlagi tematskih sklopov (RDK – računске knjige deželnih knezov; RBR – briksenške škofije; RFR – freisinške š.; RKR – krške š.; RLJ – ljubljanske š. in RMI – računске knjige mestnih institucij), v okviru teh pa se držijo kronološkega reda:

⁵ Ahasver von BRANDT, Vorbemerkungen zur einer Mittelalterlichen Aktenlehre, Archivar und Historiker, Studien Zur Archiv- und Gesschichtswissenschaft (Zum 65. Geburtstag von Heinrich Otto Meisner), Berlin 1956, str. 431; prim. MEISNER, Archivalienkunde (kot v op. 2), str. 52.

⁶ Kurt DÜLFER, Urkunden, Akten und Schreiben in Mittelalter und Neuzeit, Archivalische Zeitschrift, München 53 (1957), str. 34–5.

⁷ Npr. obračuni ljubljanskega stolnega kapitlja, glej spodaj, str. 193.

⁸ Za pojma “poslovna knjiga” in “serijski akti” glej BRANDT, Vorbemerkungen (kot v op. 5), str. 435 ss.

⁹ Od ustreznih znanih virov mi v času raziskave niso bili dostopni le obračuni šentviškega urada (Šentvid pri Stični) samostana v Rheinu (v zaenkrat neznanem obsegu!), celoten tekst habsburške računске knjige iz 1422–1424 (urada Guštanj in Črna na Koroškem) in računska knjiga oglejskega patriarha Ludvika iz let 1360–1361. Prim. Gerhard JARIZ, Die Reiner Rechnungsbücher (1399–1477) als Quelle zur klösterlichen Sachkultur des Spätmittelalters, v: Die Function der schriftlichen Quelle in der Sachkulturforschung, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 1 (= Sitzungsberichte des Philosophisch-Historischen Klases der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 304/4), Wien 1976, str. 148–9; Milko Kos, Gradivo za starejšo zgodovino Slovencev v arhivih izven naših meja, JIČ 2/1 (1963), str. 39; ibidem, JIČ 2/2 (1963), str. 64.

¹⁰ Prvi znani trgovski knjigi s slovenskega ozemlja izvirata iz 16. stoletja (obj.: Sergij VILFAN, Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja, Viri za zgodovino Slovencev 8, Ljubljana: SAZU, 1986). Glede bovške ceste glej Janez ŠUMRADA, O popravilu bovške ceste na prelomu iz 14. v 15. stoletje, ZČ 41 (1987), str. 313 ss.

¹¹ Vsi še neobjavljeni rokopisi so opisani po diplomatskih načelih v: Matjaž BIZIAK, Računske knjige v slovenskih deželah kot vir za zgodovino (13.–15. stoletje), Magistrska naloga (tipkopis), Ljubljana 2000, str. 105–53.

- RDK 1** *Tirolska računska knjiga 1289–1293*; BayHStA, ASL, Tirol, št. 8; Obj.: Christoph Haidacher, Die älteren Tiroler Rechnungsbücher (Analyse und Edition), Tiroler Geschichtsquellen 33, Innsbruck 1993, str. 183–432.
- RDK 2** *Habsburška računska knjiga 1326–1338*; HHStA, HS B 19; Obj.: Joseph Chmel, Zur österreichischen Finanzgeschichte in der ersten Hälfte des vierzehnten Jahrhunderts, Der österreichische Geschichtsforscher 1, Wien 1838, str. 28–49; 2/2, Wien 1841, str. 203–59; 2/3, Wien 1842, str. 418–48.
- RDK 3** *Habsburška računska knjiga 1392–1394*; BayHStA, ASL, Tirol, št. 18; Obj.: Christian Lackner, Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III. von Österreich, Edition und Textanalyse, Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde, Band 23, Wien 1996.
- RDK 4** *Obračuni goriških uradnikov 1398, 1402*; HHStA, HS W 594; Obj.: Joseph Chmel, Aus einem Rationarium und Diplomatarium der Grafen von Görz aus den Jahren 1398 und 1402, Notizenblatt, Beilage zum AKÖGQ 3/1853, str. 290–6; z ozirom na slov. ozemlje: Milko Kos, Urbarji Slovenskega primorja II, Viri za zgodovino Slovencev 3, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3, Ljubljana 1954, 118–32.
- RDK 5** *Habsburška računska knjiga 1422–1424*; HKA, HS 107; Obj. obr. za kranjski vicedomski urad: Božo Otorepec, GZL IX, Listine 1220–1497, Ljubljana 1964, št. 61.
- RDK 6** *Računska knjiga deželnoknežjih uradov na Kranjskem 1436–1439*; AS, Vic. a., šk. 101, ex TLA, U 275/1.
- RDK 7** *Računska knjiga deželnoknežjih uradov na Kranjskem 1442–1448*; AS, Vic. a., šk. 101, ex TLA, U 276/1.
- RDK 8** *Obračun deželnoknežjega urada Vivodina 1463–1469*; AS, Vic. a., šk. 101, ex TLA, U 277/1.
- RBR 1** *Obračun prošitje na blejskem otoku 1458*; DAB, KA, fasc. 38, št. 7 A; Obj.: Milko Kos, Briksenški urbarji, tipkopis, pripravljen za objavo, Rokopisna zapuščina prof. Milka Kosa na ZIMK, ZRC SAZU, fasc. 5.
- RFR 1** *Knjiga obračunov freisinških gospostev 1395–1401*; BayHStA, HL Freising, št. 69; Obj. dveh obračunov (Klevez 1395, Loka 1396): Pavle Blaznik, Urbarji freisinške škofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4, Viri za zgodovino Slovencev 4, Ljubljana 1963, str. 259–78.
- RFR 2** *Knjiga obračunov freisinških gospostev 1437–1450*; BayHStA, HL Freising, št. 70; Obj. obračuna za loško gosp. 1437: ibidem, 279–87.
- RFR 3** *Obračun freisinškega loškega gospostva 1476*; α) AEM, Heck. 142; β) BayHStA, HL 4, fasc. 36, št. 194.
- RFR 4** *Obračun freisinškega loškega gospostva 1477*; BayHStA, HL 4, fasc. 36, št. 194.
- RFR 5** *Obračun freisinškega loškega gospostva 1485*; α) in β) BayHStA, HL 4, fasc. 36, št. 194.
- RFR 6** *Obračun freisinškega loškega gospostva 1486*; α) in β) BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 1.
- RFR 7** *Obračun mitmine in sodišča v Škofji Loki 1486*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 1.

- RFR 8** *Obračun freisinškega klevevskega gospostva 1486*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 1.
- RFR 9** *Obračun freisinškega loškega gospostva 1487*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 2.
- RFR 10** *Obračuna freisinškega loškega gospostva 1489 in 1490*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 4.
- RFR 11** *Triletni obračun kaščnega urada freisinškega loškega gospostva 1488–1490*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 3.
- RFR 12** *Register izdatkov in oddaje žita freisinškega loškega gospostva 1489*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 4.
- RFR 13** *Registeri izdatkov in oddaje naturalij freisinškega loškega gospostva 1490 in 1491*; AEM, Heck. 164.
- RFR 14** *Obračun mitnine in sodišča v Škofji Loki 1492*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 6.
- RFR 15** *Knjiga dolžnikov freisinškega loškega gospostva 1485–1492*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 4.
- RFR 16** *Obračun freisinškega loškega gospostva 1493*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 7.
- RFR 17** *Obračun freisinškega loškega gospostva 1494*; BayHStA, HL Freising, št. 516.
- RFR 18** *Obračun freisinškega loškega gospostva 1495*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 8.
- RFR 19** *Obračun freisinškega loškega gospostva 1496*; BayHStA, HL Freising, št. 518.
- RFR 20** *Obračun mitnine in sodišča v Škofji Loki 1497*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 9.
- RFR 21** *Štiriletni obračun freisinškega loškega gospostva 1497–1500*; BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 5.
- RKR 1** *Računska knjiga krških uradov v "Marki" 1425–1437*; ADG, HS 106.
- RKR 2** *Računska knjiga krških uradov v "Marki" 1438–1452*; ADG, HS 122.
- RKR 3** *Obračuni krških uradov v "Marki" 1467–1472*; KLA, GVK, HS 2/9.
- RLJ 1** *Večnamenska poslovna knjiga ljubljanskega stolnega kapitlja 1494–1533*; NŠAL, KAL, U 1.
- RLJ 2** *Priročni urbar gospostva Gornji Grad 1476 s popisom izdatkov*; NŠAL, ŠAL, Gg, A, fasc. 11/9.
- RLJ 3** *Obračuna gospostva Gornji Grad 1493–1494 in 1494–1495*; NŠAL, ŠAL, Gg, A, fasc. 13/1.
- RLJ 4** *Obračuna gospostva Gornji Grad 1496 in 1497*; NŠAL, ŠAL, Gg, A, fasc. 13/1.
- RLJ 5** *Register prejemkov gospostva Gornji Grad 1497*; NŠAL, ŠAL, Gg, A, fasc. 14.
- RLJ 6** *Register prejemkov gospostva Gornji Grad 1498 in 1499*; NŠAL, ŠAL, Gg, A, fasc. 14.
- RLJ 7** *Register izdatkov gospostva Gornji Grad 1506 (?)*; NŠAL, ŠAL, Gg, A, fasc. 14.
- RLJ 8** *Skupni obračuni gospostva Gornji Grad 1498, 1499, 1500 in 1501*; NŠAL, ŠAL, Gg, A, fasc. 20.

- RLJ 9** *Urbar župnije s. Pankracija v Slovenjgradcu 1452 z obračunom 1455*; NŠAL, ŠAL, Spisi, fasc. 28/1/2; Obj. obračuna: Arnold Luschin, Das Fürstbischöfliche Archiv zu Laibach, BKStGQ 5/1868, str. 86–95.
- RLJ 10** *Registri Marijine bratovščine v cerkvi Sv. Radegunde v Slovenjgradcu 1488, 1490, 1494*; NŠAL, ŠAL, Spisi, fasc. 28/1/7.
- RLJ 11** *Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489–1518*; NŠAL, KAL, fasc. 92, št. 11; Obj.: Božo Otorepec, GZL VIII, Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489–1518, Ljubljana 1963.
- RMI 1** *Računska knjiga celjskih mestnih sodnikov 1457–1513*; StLA, Cilli, fasc. 1, št. 4.
- RMI 2** *Mariborski davčni registri in obračuni 1452–1531*; StLA, Marburg, fasc. 7, št. 42–44; Obj.: Jože Mlinarič, GZM XVII, Davčni registri in obračunske knjige 1452–1593, Maribor 1991.

3. Terminologija. Dejstvo, da v domači zgodovinski literaturi srednjeveški finančni viri še niso bili deležni sistematične obravnave, mi daje povod, da se dotaknem nekaterih terminoloških vprašanj. Pri tem ne gre za kakšno obsežnejše poseganje v jezik, konstruiranje novih izrazov ipd., ampak zgolj za prilagajanje strokovnega izrazja različnih strok in fiksiranje pomenov nekaterih dvoumnih pojmov, v kolikor je to nujno za jasno izražanje in boljše razumevanje napisanega. Kar se tiče usklajevanja, gre tu predvsem za dve stroki; na eni strani *diplomatično*, ki ima za predmet svojega raziskovanja (pretežno) srednjeveške pisane vire in na drugi moderno *knjigovodstvo*, ki dokumentira tekoče poslovanje pravnih oseb. Usklajevanje je potrebno zaradi specifičnosti obravnavanih virov. Današnja knjigovodska terminologija ne ustreza več dokumentom na tako nizki razvojni stopnji, kot so srednjeveške računske knjige, diplomatično izrazoslovje pa se je razvilo predvsem na podlagi listin in je za obravnavane vire v podrobnostih precej pomanjkljivo. Poleg tega je treba ovrednotiti in po potrebi zamenjati nekatere že uveljavljene izraze, ki so se v domačem zgodovino-pisju pojavili priložnostno, običajno s prevajanjem iz drugih jezikov (predvsem nemščine).

Kot splošna oznaka za vse srednjeveške (in novoveške) finančne dokumente se je v slovenski historiografiji uveljavil pojem "računska knjiga". Izraz je dobesedni prevod nemškega *Rechnungsbuch*, kar v prvi vrsti pomeni knjigo (tekočih) računov, pretežno pa se uporablja v množini za bolj ali manj kontinuirano večletno serijo tovrstnih knjig. V svojem ožjem pomenu se izraz nanaša na različne vrste knjig, ki jih pozna sistem dvojnega knjigovodstva (dnevnik, glavna knjiga, itd.), v širšem pomenu pa predstavlja krovni pojem za vse knjige s finančno-računsko vsebino. V tem primeru zajema tudi t. i. "obračunske knjige" (*Abrechnungsbücher*), ki vsebujejo zgolj periodične obračune. Ti so bili v večini primerov edini ohranjeni produkt srednjeveškega, če izvzamemo trgovsko, večinoma enostavnega knjigovodstva. Obračuni pa so lahko nastajali tudi posamično, v obliki tankih sešitkov ali zvezkov; v tem primeru je nesmiselno govoriti o knjigah, še manj pa, kadar imamo v mislih konkreten obračun v računski knjigi. V tem primeru je uporaba tega termina celo zavajajoča.¹²

¹² Prim. Pavle BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije, Viri za zgodovino Slovencev 4, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4*, Ljubljana: SAZU, 1963, str. 20.

Gledano s stališča diplomatike je obračun sestavljen iz *protokola* in *konteksta* (redkeje tudi *eshatokola*). Delitev je bila prevzeta iz listinskega besednjaka. Ta podobnost, ki se v grobem kaže med dvema tipoma virov s povsem različno pravno vlogo pa je zgolj odsev navad v tedanji pisarniški praksi; pri nadaljnjem razčlenjevanju nas listinska terminologija namreč pusti na cedilu. Protokol je povsem nasprotno kot pri listinah izvleček s *karakterističnimi podatki*, ki so nekakšni elementi identifikacije. Tudi kontekst ni sestavljen iz različnih formul kot pri listini, ampak se deli na tri osnovne dele; na *popis prejemkov*, *popis izdatkov* in *bilanco oz. zaključek*. Pojma prejemkov (*percepta, innemen, einnemen*) in izdatkov (*exposita, expedita, defalcationes, awsgaben*), se z majhnimi odstopanji skladata z današnjim pojmovanjem blagajniškega poslovanja; načeloma namreč predstavljata dejanske spremembe v blagajni, kadar gre za denarni, oziroma v kašči, če gre za naradni promet. Odstopanje obstaja v tem, da prejemki, navedeni v obračunih dostikrat (npr. pri vseh urbarialnih uradih) niso dejanski, ampak predvideni, torej fiksirana vsota podložniških obveznosti, ne glede na realizacijo. Kot protiutež temu vključujejo izdatki poleg dejanskih izplačil tudi odstopanja od te fiksirane vsote, t. i. *primanjkljaj* ali *izgubo (abgang)*. Pri takem načinu knjiženja sta lahko vsoti prejemkov in izdatkov večji od dejanskih, a se presežka pri bilanciranju izničita. *Bilanca* ali *zaključek obračuna* pomeni prikaz razlike med prihodki in izdatki, torej ugotavljanje salda, ki je izražen kot dolg ene ali druge stranke.

Popisa prihodkov in izdatkov tvorijo posamezne *vknižbe*, vodene po različnih *rubrikah*, katerih vsebina ustreza nekako knjigovodskima pojmom *konta* oz. *postavke*. Konto je namreč skupek vseh *vknižb*, ki se tičejo določenega področja ali predmeta poslovanja, sumarno izraženo stanje nekega konta v določenem trenutku, vnešeno v knjigovodsko bilanco pa predstavlja postavko. Bistvena razlika obstaja v tem, da so rubrike srednjeveških obračunov skoraj izključno oblikovane ločeno za prihodke oz. izdatke, medtem ko sodobni konti oz. postavke združujejo pozitivno in negativno poslovanje posameznega področja.

4. Tipologija. Glede na vsebino delimo računsko knjige v več tipov, ki predstavljajo različne faze knjigovodskega procesa. Najbolj pogost tip srednjeveške finančne dokumentacije, ki ga danes srečujemo v arhivih je obračun. To pa še zdaleč ne pomeni, da so se srednjeveške pisarne pretežno omejevale na tovrstno dokumentiranje svojega poslovanja. Stanje ohranjenosti je le posledica dejstva, da je po izgotovitvi obračuna, ta je predstavljal periodično poročilo o poslovanju, večina druge dokumentacije, nastale v obračunski periodi, ostala brez praktične vrednosti. To je tudi vzrok, da razmeroma slabo poznamo razne vrste predlog, ki so jih v vsaki pisarni vodili nekoliko po svoje.

a) Prvo stopnjo v knjigovodskem procesu predstavljajo *registri prejemkov in izdatkov*. Njihova vsebina in načini vodenja so se od pisarne do pisarne močno razlikovali. Najpreprostejši tip je bil kronološko urejeni register. Vanj so brez razlike vpisovali vse izdatke oziroma prejemke v kronološkem zaporedju. *Vknjižbe* so običajno datirane (RLJ 2, 7), ni pa nujno (RLJ 5). Lahko so jih vodili vsakodnevno, lahko pa tudi v krajših intervalih, morda po spominu ali na podlagi zapisov na lističih. V tem primeru so datirani le nekateri vpisi, nekoliko pa je lahko porušen tudi kronološki red (RFR 12, 13). Navadno je vpise omejevala obračunska doba, ponekod pa so lahko registri pokrivali krajša, nekajmesečna obdobja (RFR 12, 13). Razen časovne so možne še drugačne ureditve; register prejemkov gornjegrajskega oskrbnika iz let 1498–1499 (RLJ 6) je npr. urejen tematsko in znotraj tega po uradih, freisinški kaščarjevi registri iz približno istega obdobja (RFR 12, 13) pa so sestavljeni iz kronološkega popisa predvsem izrednih izdatkov, seznama oddanega žita v kaščo (prejemki !), urejenega po uradih, popisa izgub, itd.

b) Ti registri so se kot ena od predlog¹³ uporabljali pri izdelavi *periodičnega obračuna*, ki je predstavljal izkaz poslovanja nekega urada v določenem obračunskem obdobju. Zanj sta značilni trodelna zgradba: prejemki – izdatki – bilanca (s saldom, ki se je prenesel v naslednje obračunsko obdobje) in shematska ureditev po tematskih postavkah. V teh bistvenih elementih med izdelki posameznih pisarn praktično ni razlik. Vsekakor se je moralo poslovanje obračunavati redno, običajno enkrat na leto. Ponekod je obračunsko obdobje trajalo tudi dlje, dve ali tri leta, medtem ko so nekateri dvorni uradniki v državni upravi polagali svoje obračune v nekajmesečnih intervalih.¹⁴

c) Na *sumarne večletne obračune* naletimo bolj poredko; z obravnavanega območja poznam le tri primerke; dva za freisinško loško gospostvo in enega za kranjski deželno-knežji urad Vivodino. Za razliko od običajnih obračunov so vse postavke navedene sumarno in navadno zelo pregledno. Najverjetneje niso sodili med redno dokumentacijo, ampak so jih sestavljali na izrecno zahtevo nadrejenih organov ob različnih izjemnih priložnostih.¹⁵ Kot taki so lahko predstavljali dopolnilo redni dokumentaciji (RFR 11, 21) ali pa morda nadomeščali več izostalnih zaporednih letnih obračunov (RDK 3).

d) *Knjige dolžnikov* so predstavljale osnovo za izterjavo neporavnanih dajatev. Zaenkrat ne poznam primera, da bi tako knjigo vodili skozi daljše obdobje (nekaj desetletij) in sproti beležili nove dolgove, stare pa nemara črtali, kot je bilo običajno pri trgovcih.¹⁶ Edini primerek iz loškega gospostva (RFR 15) je nastal v izjemnih razmerah, ko je nelikvidnost podložnikov dosegla alarmantne razsežnosti. Seznam so sestavili naenkrat za več let nazaj na podlagi starih registrov.

e) Ponekod so, namesto da bi vodili več različnih knjig, vse poslovanje zapisovali v eno. Te t. i. *večnamenske poslovne knjige* so bile v srednjem veku dokaj pogost pojav.¹⁷ Pri nas so se tega sistema posluževali pri stolnem kapitlju ljubljanske škofije (RLJ 1), pa tudi v različnih bratovščinah (RLJ 10, 11); glede na njihov omejen obseg poslovanja povsem razumljivo. V teh knjigah najdemo vse prej omenjene tipe, poleg tega pa še kakšen urbar, statut ustanove, in podobno.

f) Na tem mestu bi rad omenil še nekaj virov, ki jih sicer ne moremo označiti kot računске knjige, so pa z njimi v najtesnejši povezavi. Gre predvsem za dva tipa listin; *pobotnice* in *računska pisma*. Oskrbniki uradov so pri vsakem izplačilu po nalogu svojega gospoda od sla, ki je denar prevzel, zahtevali pobotnico, to je pisno potrdilo o prejeti vsoti. Te pobotnice (*literae, brief, quitung*) so predstavljale tako predlogo pri sestavljanju, kot tudi dokazilo pri polaganju obračuna. Oskrbnik jih je moral skupaj z obračunom oddati svojemu predpostavljajenemu.¹⁸ Računsko pismo (*ratio finalis, raitbrief*) se je imenovala listina, izstavljena po

¹³ Običajno so pokrivali le določen segment poslovanja; nekateri podatki so se črpali iz drugih predlog, kot so pobotnice, priročni urbarji, itd., prim. spodaj, str. 215.

¹⁴ Rolf KÖHN, Die Auszahlungen des Kammermeisters Georg von Welsberg für 1399–1400. Zur Finanzverwaltung in den österreichischen Vorlanden unter Herzog Leopold IV., Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins 140 (1992), str. 83.

¹⁵ Šestletni obračun za deželnoknežji urad Vivodino je denimo izvedel kranjski vicedom Jurij Raynner *auf geschafft des r. k. etc. meins allgerenedigisten herrn vnd nach beuelhen heren Krystoffen von Mörsperg*. RDK 8, fol. 18; prim. spodaj, str. 188 in pril. 7.

¹⁶ Npr. VILFAN, Trgovski knjigi (kot v op. 10), str. 166.

¹⁷ BRANDT, Vorbemerkungen (kot v op. 5), str. 434; Hans PATZE, Neue Typen des Geschäftsschriftgutes im 14. Jahrhundert, Vorträge und Forschungen 13 (= Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert 1), Sigmaringen 1970, str. 55.

¹⁸ Christian LACKNER, Das Finanzwesen der Herzoge von Österreich in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts, Unsere Heimat 63 (1992), str. 286–7; Christian LACKNER, Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III. von Österreich, Edition und Textanalyse, Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde 23, Wien 1996, str. 19.

izvršenem obračunu. Gre za posebno obliko zadolžnice (*schuldbrief*), ki je izkazovala morebitni saldo in je v primeru deficita predstavljala podlago za oskrbnikove terjatve do gospoda, v nasprotnem primeru pa kontrolni element v rokah slednjega.¹⁹

Druga delitev jemlje za kriterij obseg teritorija, ki ga pokrivajo računske knjige, ali bolje rečeno nivo obračunanega urada. število različnih tipov je odvisno od tega, kako razvejan je bil upravni sistem in s kako obsežno posestjo imamo opravka. Spodnjo mejo predstavlja povsod nivo gospostva ali izjemoma urada (pri tem je mišljen urad kot del zemljiškega gospostva). To je bila najnižja upravna enota, katere predstojniki so svoje poslovanje izkazovali z obračuni; globlje finančna kontrola ni segla. Ti lokalni uradniki so bili v nekaterih primerih direktno podrejeni centralni upravi, lahko pa so bili tej strukturi dodani vmesni, regionalni organi. Tipi računskih knjig, ki jih je producirala tako organizirana uprava so naslednji:

1. centralne računske knjige
2. regionalne računske knjige
3. obračuni in druga finančna dokumentacija posameznih gospostev oz. uradov.

Ta delitev v grobem ustreza dejanskemu stanju, vendar jo je treba jemati bolj fleksibilno. Zaradi različnih načinov uprave in velikosti enako imenovanih upravnih enot je razpon v okviru ene kategorije lahko precejšen; značilno pa je tudi, da praktično noben upravni sistem ni poznal finančne dokumentacije na vseh treh omenjenih stopnjah. Problematika je v vsej razsežnosti razvidna na primeru računskih knjig različnih deželno knežjih posesti.

Christian Lackner v uvodu k svoji ediciji računske knjige avstrijskega vojvode Albrehta III. iz let 1392–1394 zastopa dvostopenjsko delitev. Na eni strani vidi računske knjige centralnega knjigovodstva, na drugi pa posamezne računske zapise lokalnih uradnikov oziroma dvornih funkcionarjev. Iz konteksta je razbrati, da mu centralni nivo predstavlja dinastični okvir vseh habsburških dednih dežel, računsko knjigo na tem nivoju pa naj bi sestavljali obračuni lokalnih uradnikov.²⁰ Že iz strukture objavljene računske knjige, ki jo razgrne na naslednjih straneh pa je videti, da to drži le deloma, saj se kot polagalci obračunov razen v (Zgornji in Spodnji) Avstriji namesto lokalnih oskrbnikov (ali ob njih) povsod pojavljajo regionalni uradniki (označuje jih z *überregionale Amtsträger*) deželnega ranga kot npr. kranjski in koroški vicedom ali štajerski deželni pisar.²¹ Neenotna upravna struktura, ki se zrcali v tej računski knjigi, je bila posledica spontane preobrazbe avstrijskih deželnih upravnih organov v centralne, ko so jim postopoma postajali podrejeni upravni organi priključenih dežel (V šestdeset let starejši centralni računski knjigi denimo še ni kranjskih in tirolskih obračunov.²²)²³ V prvotni obliki, ki jo je mogoče izluščiti iz te sheme (če odmislimo tirolske, štajerske, koroške in kranjske dodatke), je vrhnjo instanco predstavljala deželna uprava pod vodstvom hubnega mojstra (*Hubmeister*), ki je obračunavala z lokalnimi uradniki. Natanko takšno upravno strukturo kažejo nekatere mlajše računske knjige, npr. za deželno knežje urade na Kranjskem sredi 15. stoletja. V računskih knjigah, kjer se kot kontrolni organ omenja vicedom, so zbrani obračuni lokalnih uradnikov.²⁴

¹⁹ IDEM, Finanzwesen (kot v op. 18), str. 287; IDEM, Rechnungsbuch (kot v op. 18), str. 21–2.

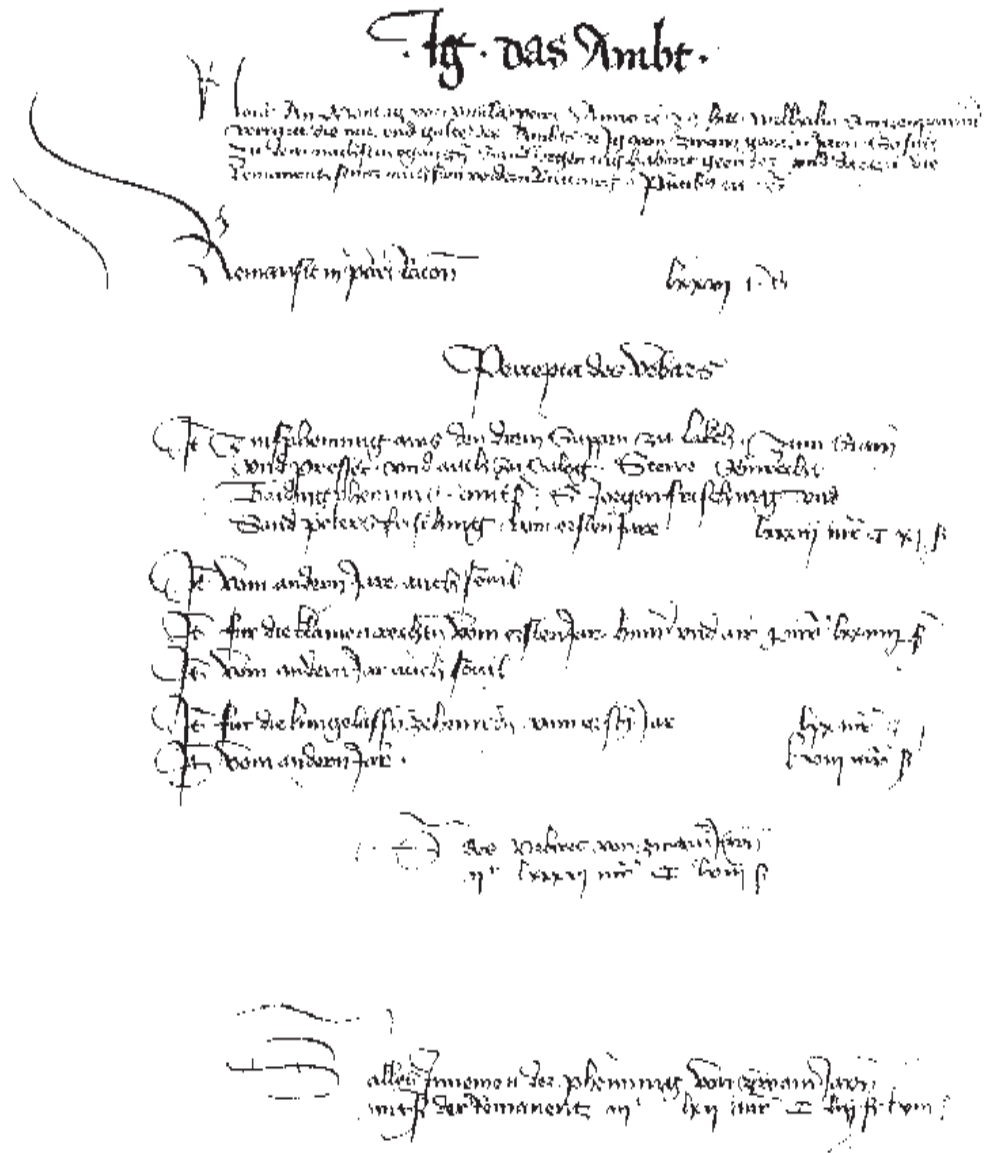
²⁰ IDEM, Rechnungsbuch (kot v op. 18), str. 9.

²¹ Ibidem, str. 16.

²² Joseph CHMEL, Zur österreichischen Finanzgeschichte in der ersten Hälfte des vierzehnten Jahrhunderts, Der österreichische Geschichtsforscher 1, Wien 1838, str. 28–49.

²³ LACKNER, Finanzwesen (kot v op. 18), str. 298; Otto BRUNNER, Das Archiv der niederösterreichischen Kammer und des Vicedoms in Österreich unter der Enns und seine Bedeutung für die Landesgeschichte, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, n. s. 29 (1944–1948), str. 146.

²⁴ RDK 6 in RDK 7.

Slika 1: Obračun deželnoknežjega urada Ig za leti 1437 in 1438, prva stran s protokolom, remanenco in urbarialnimi prihodki (Ig das ambt/ Nota an montag vor vincula Petri anno etc. 39 hat Wilhalm Snitzenpawmer/ verraitt die nutz vnd gulte, ...). Računska knjiga deželnoknežjih uradov na Kranjskem 1436–1439; AS, Vic. a., šk. 101, ex TLA, U 275/1, fol. 28.

Nekoliko drugačno strukturo navaja Walter Ziegler za Spodnjo Bavarsko v drugi polovici 15. stoletja. Tam je med centralno upravo na ravni dežele (točneje dela dežele – *Teilfürstentum*) in lokalnim nivojem obstajala tudi vmesna stopnja, t. i. urad rentnega mojstra (*Rentmeisteramt*), ki je pokrival območje posameznega okraja.²⁵ Lokalni uradniki so polagali svoje obračune rentnemu mojstru, ta pa je na podlagi njihovega in svojega poslovanja sestavil obračun za celoten okraj, ki je vseboval tudi sumarne lokalne obračune. Zagovarjal ga je pred dvorno računsko komisijo (*Hofrechnungskommision*), priložnostno sestavljeno iz dvornih uradnikov, ki je predstavljala najvišjo instanco na tem področju in tako rekoč nadomeščala neobstoječo centralno finančno upravo.²⁶ Tako organizirana uprava je torej producirala dva tipa obračunov: lokalne in okrajne; obračunavanja na deželni ravni (v tem primeru tudi centralni) na Bavarskem niso poznali.

Tristopenjska hierarhija finančne uprave in obenem dokumentacije, ki je bila na Bavarskem zaključena v okviru ene dežele oz. vsake od njenih polovic, je bila na habsburških tleh v 14. in 15. stoletju raztegnjena na celotno unijo dežel pod njihovo oblastjo. Z izjemo Tirolske, kjer se je po zaslugi izjemno napredne uprave v času goriško-tirolske oblasti razvila notranja organizacija, celo naprednejša od bavarske,²⁷ in Avstrije, kjer centralni organi nikoli niso izgubili svojih deželnih funkcij,²⁸ so regionalni nivo predstavljali vrhovni finančni uradniki dežel (oba vicedoma in deželni pisar) oziroma njihove knjige obračunov z oskrbniki deželnoknežjih gospostev, centralnega pa avstrijski hubni mojster in že omenjene centralne računske knjige.

Finančno-upravna organizacija cerkvenih knezov je v tem času običajno shajala z enostopenjsko dokumentacijo poslovanja. Obračunavanje je navadno potekalo na nivoju gospodstva. Pri tem so lahko nastajale računske knjige centralnega oz. regionalnega tipa, ali pa zgolj ločeni obračuni posameznih gospostev. Freisinška centralna uprava je denimo obračunavala neposredno z oskrbniki gospostev, raztresenih po različnih deželah (Bavarski, Tirolski, Spodnji Avstriji, Štajerski in Kranjski). V začetku so bili vsi ti obračuni vpisani v enotno centralno računsko knjigo (RFR 1, 2). Ko pa je kasneje pravni akt obračunavanja prešel na pooblaščne škofove odposlance in se je njegovo izvajanje preneslo na sedeže dislociranih gospostev, je taista uprava producirala le še separatno dokumentacijo za posamezna gospodstva (RFR 3–21). Krška škofija s podobno strukturo posesti in načinom obračunavanja je vodila finančno dokumentacijo ločeno po deželah. Računske knjige z obračuni gospostev na Koroškem oz. v Marki (Spodnja Štajerska in del Kranjske) so tako predstavljale regionalni nivo (RKR 1, 2). Edino finančna uprava ljubljanske škofije je poznala dvostopenjsko obračunavanje. Princip je bil podoben, kot so ga izvajale bavarske deželne oblasti, le da je bil tu velikostni rang za stopnjo nižji. Na najnižjem nivoju so obračunavali oskrbniki uradov, o njihovem in obenem svojem poslovanju pa je na nivoju gospodstva sestavil obračun oskrbnik in ga zagovarjal pred organi centralne uprave. Te oskrbnikove obračune s popisi sumarnih obračunov lokalnih oskrbnikov uradov bi v tem primeru lahko označili kot nekakšne "mikroregionalne računske knjige" s pridržkom, da ta mikroregija ne presega lokalnega okvira (RLJ 3, 4, 8).

²⁵ Walter ZIEGLER, Studien zum Staatshaushalt Bayerns in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Die regulären Kammereinkünfte des Herzogtums Niederbayern 1450–1500, München 1981, str. 51.

²⁶ Ibidem, str. 14, 54–55.

²⁷ Theodor MAYER, Beiträge zur Geschichte der tirolischen Finanzverwaltung im späteren Mittelalter, Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs 16–17 (1919–1920), str. 121, 125, 168.

²⁸ BRUNNER, Archiv der niederösterreichischen Kammer (kot v op. 23), str. 146.

II. Strukturne značilnosti obračunov

Ohranjeni srednjeveški obračuni uradov kažejo dokaj enostavno strukturo. V svoji razviti obliki, v 15. stoletju, so bili v grobem sestavljeni iz uvodnega protokola in konteksta, ki se je delil na prihodke, izdatke ter bilanco. Prihodki in izdatki so se dalje delili na posamezne, ob koncu sumirane postavke, njihova razporeditev pa je bila bolj ali manj neobvezna. Z rahlimi zunanji (lepotnimi) izboljšavami je ta tip obračuna urada, t. i. *Amtsrechnung* ali *Stuckrechnung*, kljub glasnemu grajanju sodobnih ekonomskih in knjigovodskih teoretikov preživel v avstrijski državni upravi vse do konca 18. stoletja.²⁹

Ko so se ob koncu 13. stoletja na dvorih posameznih velikašev pojavili prvi (danes znani) obračuni,³⁰ se je to zgodilo iz žive potrebe po čim boljšem pregledu nad delovanjem finančne uprave, ki je dobivala vedno večje razsežnosti. Vzniknili so v različnih delih Evrope bolj ali manj sočasno, zgledujoč se morda na prakso trgovcev v svojem okolju. Za obračune, ki so se uveljavili na srednjeveškem nemškem govornem območju ob koncu 13. stoletja (predvsem tirolske računске knjige) je značilno, da imajo oblikovno precej stičnih točk s sodnimi zapisniki.³¹ Za to obstajata najmanj dva praktična razloga: prvič so sodno in upravno oblast izvrševali isti organi in drugič se obračunski postopek vsaj v začetku tehnično precej spominjal na sodnega; obračunavajoči uradnik je namreč zagovarjal svoje preteklo poslovanje pred nadrejenim uradnikom ali komisijo (nekakšnim rabsodniškim telesom), kar lahko v nekem smislu primerjamo s sodno obravnavo. V veliki meri se ta vez med obema vrstama virov odraža v obračunskem protokolu.

1. Protokol je navadno od sledečega besedila z nekoliko večjim razmakom ločeni odstavek, ki vsebuje vse najpomembnejše elemente identifikacije uvajanega obračuna. V jedrnatem slogu, navadno v eni povedi, navaja:

- datum (čas, včasih tudi kraj) izvršitve pravnega dejanja,
- računopolagalčevo ime in položaj,
- predmet obračunavanja (kraj (lokacija) in vrsto (tip) obračunavanega urada oziroma podrobneje navedenih predmetov),
- obračunsko obdobje,
- priče oz. člane obračunske komisije.

Vsaka pisarna je razvila svoj vzorec, ki se je običajno prenašal s starejše generacije pisarjev na mlajšo in ponekod ostajal nespremenjen skozi daljša obdobja. Pisarna krške škofije je med leti 1425–1472 uporabljala praktično isti protokol, le manjše spremembe pa je opaziti pri protokolih freisinških obračunov v letih 1395–1448 in obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1501. Na drugi strani pa opazamo dokajšne razlike med protokoli različnih pisarn. Razlikujejo se tako po vsebini, t. j. izboru vsebovanih elementov, kot tudi po njihovi razvrstitvi in obliki – načinu izražanja.

²⁹ Josef Calasanz LICHTNAGEL, *Geschichte der Entwicklung des österreichischen Rechnungs- und Controlwesens*, Graz 1872, str. 13.

³⁰ Najzgodnejša ohranjena finančna dokumentacija teritorialnih oblasti izvira iz Savojsko-Piemontske grofije (ca. 1260), Tirolske (od 1288 dalje) in Bavarske (1291–1294), Otto STOLZ, *Der geschichtliche Inhalt der Rechnungsbücher der Tiroler Landesfürsten von 1288–1350*, Schlern-Schriften 175, Innsbruck 1957, str. 10.

³¹ Christoph HAIDACHER, *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher. Analyse und Edition*, *Tiroler Geschichtsquellen* 33, Innsbruck 1993, str. 19. Primerjaj Kamniške sodne zapisnike iz zač. 16. stol. v: Wladimir LEVEC-ARNOLD LUSCHIN, *Ein Protokoll der Stadt Stein in Krain aus der Jahren 1502/3*, MMK 18 (1905), predvsem str. 64–6.

Za računске knjige Majnhardove Tirolsko-goriške komore s konca 13. stoletja je značilno zapisovanje obračunov v zgoščeni obliki. Posamezen vpis se je običajno nanašal na obračun nekega uradnika, ki pa je vseboval le izvlečke obračunov njemu podrejenih uradnikov v sumarni obliki (v komornikovem obračunu (pril. 1) so med drugim zajeti prejemki ljubljanskega kletarskega urada). Pri tako zgoščnem načinu protokol navadno ni bil fizično ločen od konteksta ampak se je z njim zlival. Njegova vsebina še ni bila strogo določena kot pri kasnejših detajlnih obračunih. Nepogrešljiva sta bila le datum in navedba obračunavajočega uradnika, ostali elementi pa so bili dodani po potrebi. Protokol v obračunu ljubljanskega ključarja (pril. 2) je dokaj izčrpen; poleg nujnega vsebuje tudi predmet obračunavanja (*de eo, quod dedit domino comiti Alberto de Goricia*) in celo obračunski termin (*de anno presentis, qui expirat in epyphania domini*), kar je precej redko, treba pa je poudariti, da samostojni obračuni tako nizkih uradnikov nasploh niso bili običajni.

Dokajšno neustaljenost je opaziti tudi v protokolih habsburške računске knjige iz druge četrtine 13. stoletja (1326–1338). Ti so sicer bili že deloma ločeni od konteksta – ne še povsem; v okviru protokola je običajno navedena zakupna vsota, ki nadomešča popis prihodkov³² – vsebina pa je še vedno do neke mere variirala. Poljubno je navajan ali izpuščen predvsem datum izvršitve obračuna, razlike pa nastopajo tudi v dokumentiranju obračunskega leta; v najboljšem primeru je navedena letnica, običajno pa je izraženo zgolj opisno: *anno preterito, a. precedenti, eodem a. ipd.* (v vseh treh primerih v odnosu do datuma izvršitve, pri čemer zadnja opcija ni povsem točna, saj se letnica na začetku vpisa nanaša na obračunski akt, obračunsko leto pa prevzema letnico koledarskega, v katerem se je začelo; torej prihaja navidezno do enoletnega zamika). Zanimivo je občasno navajanje precizne lokacije obračunskega akta, npr. *in domo plebani Wiennensis* (pril. 3). Novost, ki tudi ni upoštevana striktno, je navajanje prisostvujočih, ki pa so tu še povsem običajne priče, kar jasno izpričuje fraza *et aliis viris fidedignis* (pril. 3). V dobre pol stoletja mlajši računski knjigi vojvode Albrehta III. so protokoli obsežnih obračunov, ki se raztezajo čez več folijev, že jasno ločeni od konteksta, vendar je njihova oblika in vsebina še vedno dokaj neenotna. Značilno je, da so se pri različnih vrstah uradov uporabljale različne oblike protokolov; obračun vicedomskega urada (pril. 4) se je začel z *Raittung* (ali *Racio*) *von dem vicztumampt...*, obračuni večinoma zakupljenih sodišč z *Iudicium in* (npr.) *Wienna. Conductum per...* in podobno. Na povsem razvito obliko protokola naletimo v habsburških računskih knjigah šele v 15. stoletju. Protokol uvaja precizen datum izvršitve, sledi mu računopolagatelj, obračunsko obdobje z mejnima datumoma in obračunani urad. Obračun vicedomskega urada za Kranjsko za obr. leto 1421–1422 (pril. 5), ki ob koncu navaja tričlansko komisijo, pred katero je vicedom zagovarjal svoje poslovanje v preteklem obračunskem obdobju, kaže na postopen prenos funkcij na vedno bolj razvejani birokratski aparat, dejstvo samo, da so tovrstne navedbe postale del protokola, pa opozarja na vedno večje zahteve po izkazovanju odgovornosti. Tak postopek je razviden tudi iz protokolov deželnoknežjih obračunov za različne urade na Kranjskem v letih 1437–1447 (pril. 6), kjer so se vsi obračuni enega leta odvijali pred isto deželno komisijo. Prav poseben primer protokola ima nekoliko mlajši šestletni obračun vivodinskega urada (pril. 7). V njem sta izrecno navedena naročnik obračunskega akta (deželni knez) in pa neposredni izdajatelj ukaza (Krištof Mörberški),³³ kar kaže verjetno na izredno zahtevo po izterjavi zanemarjene oskrbnikove dolžnosti obračuna.

³² Glej spodaj, str. 197.

³³ Christoph Mörsberg je veljal za enega vodilnih finančnih strokovnjakov cesarjevega dvornega sveta. Paul-Joachim HEINIG, Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik, Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 17, Köln, Weimar, Wien 1997, str. 204–206).

Protokoli obračunov goriških grofov so že ob koncu 14. oz. začetku 15. stoletja vsebovali vse poglobitve identifikacijske elemente, le v nekoliko drugačnem vrstnem redu, kot je bilo to običajno za habsburško finančno dokumentacijo. Nasploh sta bili v uporabi dve različici. Ločita se glede na osebo, ki jo zapis postavlja kot nosilca obračunskega akta. V prvem primeru (pril. 8) so to člani obračunske komisije, ki so z oskrbnikom *ein ganzze raytung getan habent*. Vsi tovrstni protokoli se začenjajo z uvodnim: *es ist ze merkchen daz ...*, namesto dejanskega navajanja izvršitelja obračuna pa je ponekod uporabljena nedoločna oblika *hat man gerait*.³⁴ V drugem primeru (pril. 9) je kot nosilec dejanja pojmovan sam polagatelj obračuna. Kazalni zaimek *derselb* se tu nanaša na izvleček iz protokola, ki v obliki naslova (v večje pisani knjižni minuskuli) z navedbo urada in njegovega nosilca začinja vsak obračun. Razlika med obema različicama je le slovnična oziroma stilska. Verjetno je dejansko šlo v obeh primerih za isti postopek. To, da je nekdo obračunal določen urad, pomeni obenem, da je to storil pred nekom drugim, predpostavljenim, oziroma, da je ta, drugi obračunal z njim. Morda pa je bila z izbiro enega ali drugega protokola vendarle nakazana neka razlika v postopku, ki pa je iz samih obračunov ni mogoče razbrati.

Protokol obračuna je v pisarni freisinških škofov imel dokaj ustaljeno obliko vsaj že konec 14. stoletja, medtem ko ostaja vprašanje predhodnega razvoja še povsem odprto. Objavljeni primer iz začetka 14. stoletja (pril. 10) namreč ni del običajnega obračuna v računski knjigi, ampak del kopije računskega pisma v beležnici škofa Konrada. Kot rečeno gre za zgoščeno obliko obračuna, ki pa ima presenetljivo dolg protokolarni del. Posebej preseneča zelo podrobna razčlemba obračunavajočega predmeta, ki se prepleta z navedbami različnih obračunskih obdobij (*pro anno transacto ccc xvi ... anni presentis ... usque in tempus presens*). Takšne oblike ne smemo kar avtomatično prenašati na sodobne računske knjige, ki jih protokol sicer izrecno omenja (*in libro racionum*), ohranile pa se niso. Vsekakor slabih sto let mlajši primerki kažejo nekoliko drugačno podobo (pril. 11), ki se v naslednjih petdesetih letih ni več bistveno spreminjala. Uvodni formulaciji *racio facta est cum* sledijo ime in funkcija obračunavajočega uradnika, obr. obdobje in popolna datacija, z navedbo kraja in časa izvršitve. Ker so se vsi obračuni v računskih knjigah nanašali na zemljiška gospostva, raztresena od Bavarske do Kranjske, je navedba kraja v sklopu funkcije uradnika (*in Lack*) za identifikacijo povsem zadoščala. Navedba tipa obračunanega urada je bila tako nepotrebna in je verjetno izpadla iz protokola že v predhodni razvojni fazi. Tudi nadaljnji razvoj je potekal v smislu redukcije, in sicer je sredi 15. stoletja izpadel pomožni glagol *est*, izločen je bil tudi zadnji ostanek predmeta obračunavanja (*de perceptis et distributis*), obračunsko obdobje pa je bilo navedeno enostavneje, le s končno letnico (*de anno etc. ... qui expiravit ...*). Datacija je ostala nespremenjena. V drugi polovici 15. stoletja v nasprotju s starejšimi centralnimi računskimi knjigami naletimo le še na obračune posameznih gospostev. Zaradi zahtev po večji izčrpnosti in preglednosti so obračuni postajali vedno obsežnejši (med leti 1493–1496 so loški obračuni obsegali že približno 15 folijev; 1438–1441 okoli 6, 1396–1401 pa le okoli 4), ob vedno hitrejšem naraščanju količine raznovrstnih aktov pa je postala ločena hramba dokumentov za posamezna gospostva nujna. Spremenil se je tudi sam postopek obračunavanja; med tem ko je prej računski knjiga potovala skupaj s pisarno v škofovem spremstvu in so se računi polagali v vsakokratni škofovi rezidenci, so mu sedaj že izgotovljen obračun po komisarijih pošiljali v odobritev.³⁵ Lepim, v pergament

³⁴ Npr. Obračun za Spodnji Kras, RDK 4, fol. 16, objava v Milko Kos, Urbarji Slovenskega primorja 2, Viri za zgodovino Slovencev 3, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3, Ljubljana: SAZU, 1954, str. 130–1.

³⁵ Pavle BLAZNIK, Sikstova Pisma, tipkopis pripravljen za objavo, nedokončan, gotova transkripcija (deloma v izvlečkih), register in nekaj uvodnih besed, Rokopisna zapuščina dr. Pavleta Blaznika, Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota Škofja Loka, str. 17; Franc Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, Ljubljana 1894, str. 100–2.

vezanim računskim kodeksom se je čas vsaj v Fresingu iztekel, s tem pa je bila dana možnost nadaljnji redukciji protokola. Letnim obračunom, razvrščenim v serije, je zadostovala navedba kraja urada in obračunskega leta, datum in ime uradnika sta bila opuščena skupaj z obračunskim "obredom" (pril. 12–14). Pač pa je (ponovno) postal aktualen tip urada, saj so sodišča z mitnino sedaj obračunavali ločeno sodniki sami (pril. 12), medtem ko so bila prej obračunana v sklopu matičnega urada.³⁶ Uvodna formulacija se pomensko ni bistveno spremenila, latinski *racio facta* je zamenjal nemški *vermerkht die raitung*. Izjemoma naletimo v obračunu za leto 1493 na eshatokol (pril. 15). Sestavljata ga precizna datacija in popis vseh, ki so pravnemu aktu prisostvovali (vključno s polagateljem obračuna). Očitno gre za poskus zapolnjevanja vrzeli, nastale z okleščanjem protokola, ki pa ni prešel v ustaljeno rabo.

Največjo ustaljenost pri pisanju obračunskih protokolov lahko ugotovimo za pisarno krških škofov. V petdesetih letih, iz katerih so ohranjeni obračuni za urade na Spodnjem Štajerskem in Dolenjskem, se obrazec protokola ni niti malo spremenil. Kljub temu, da so že konteksti prvih znanih obračunov iz dvajsetih let 15. stoletja pisani v nemščini, je protokol vseskozi ohranil latinsko obliko (pril. 16). Obrazec se vsebinsko od sodobnega freisinškega prav nič ne loči, stilsko pa ga zaznamuje varčno in elegantno izražanje v genitivu. Zanimiva je tudi formulacija *audite sunt rationes*, tokrat postavljena za datacijo, ki jasno kaže na način izvajanja obračunskega "obreda"; uradnik je moral svoje poslovanje ustno zagovarjati.

Od finančne dokumentacije tretjega med velikimi cerkvenimi posestniki na slovenskih tleh, briksenške škofije, se je ohranilo bore malo – vsega en obračun blejske otoške proštije. Pri tem ne gre za kako sistematično vodeno računsko knjigo ampak zgolj za priložnostni zapis, ohranjen v prepisu skupaj z urbarjem za isto posest iz leta 1431.³⁷ Sam obračun nima uvodnega protokola, objavljeni pasus (pril. 17) je del prepisa računskega pisma na zadnji strani. Protokol vsebuje vse bistvene dele, vendar je identičnost s protokoli eventualnih računskih knjig malo verjetna.

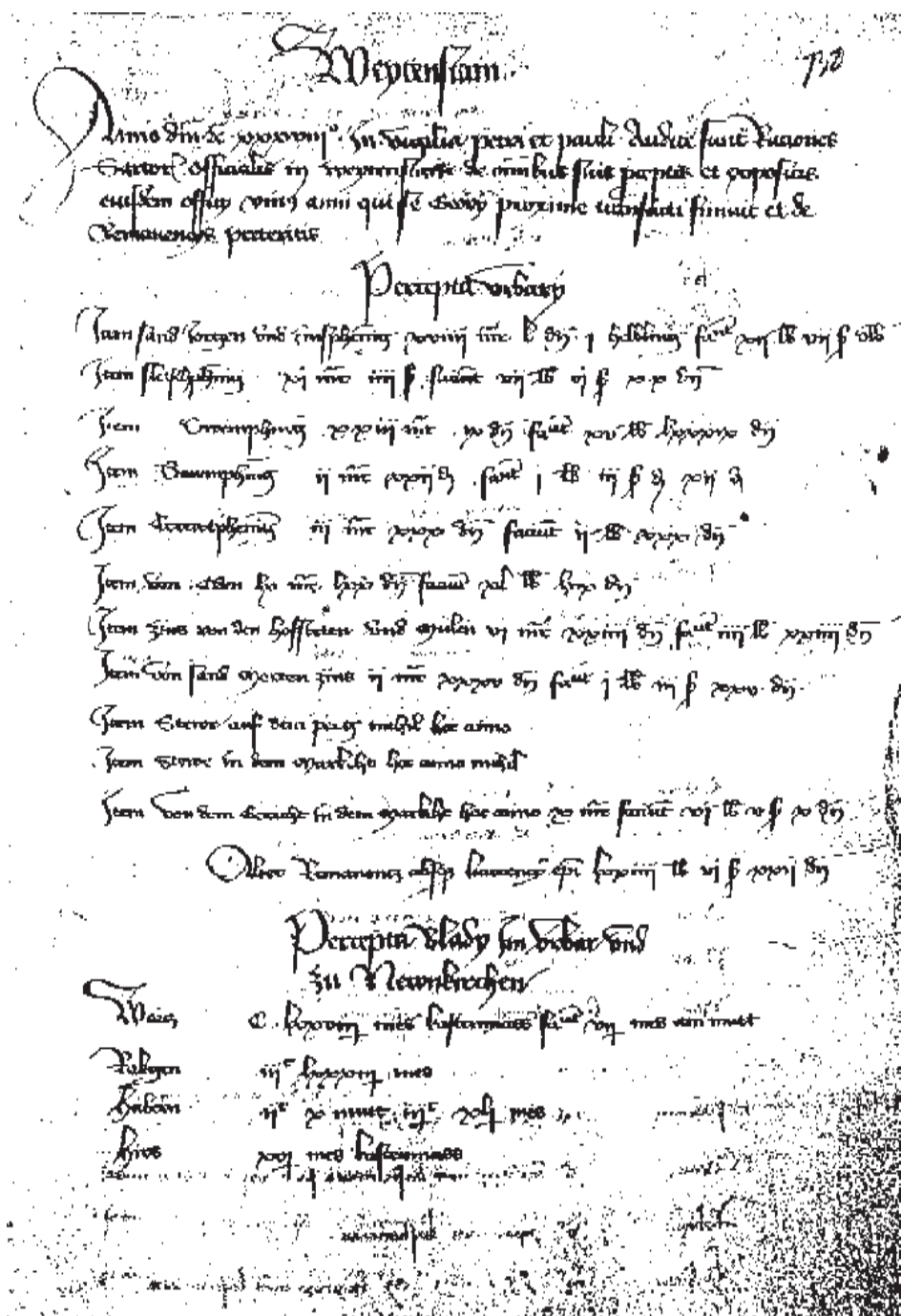
Medtem ko lahko za večino pisarn cerkvenih knezov ugotovljamo precejšnjo ustaljenost, je pomanjkanje tradicije pri računskih virih šele 1461. leta ustanovljene ljubljanske škofije več kot očitna. Obračuni gornjegrajskega gospostva s konca 15. stoletja na prvi pogled kažejo dokaj neurejeno podobo, čeprav gre v resnici za samosvoj, a razvejan sistem finančne dokumentacije, od katere so žal ohranjeni le drobci.³⁸ Računska knjiga (*gesamtrechnungen*) je bila sestavljena iz oskrbnikovega obračuna, ki je vključeval sumarne obračune podrejenih uradnikov (oskrbnikov uradov, na katere je bilo razdeljeno gospostvo). Ti sumarni obračuni so bili običajno postavljeni pred ostale oskrbnikove rubrike, tako da obračun pravega protokola večinoma sploh ni imel. Izjema je obračun oskrbnika Andreja Harerja iz leta 1496, kjer je vrstni red (sodeč po statistiki ohranjenih virov!) obrnjen na glavo (pril. 18). Protokoli sumarnih obračunov so bili zelo zgoščeni, navedbe se omejujejo na uradnika, urad in obračunska leta (pril. 19). Ostale podatke, ki so bili skupni vsem obračunom (podrobna omejitev obračunskega obdobja, datum izvršitve, obračunska komisija) je bilo mogoče najti na drugem mestu, npr. v nekakšnem skupnem zaključnem protokolu, združenem z bilanco (kontekstualni element!), na koncu knjige (pril. 20)³⁹ ali pa v kasneje pripisanem pisarniškem zaznamku z izrazito protokolarno obliko in vsebino (pril. 21). V ločenih knji-

³⁶ Glej spodaj, str. 207.

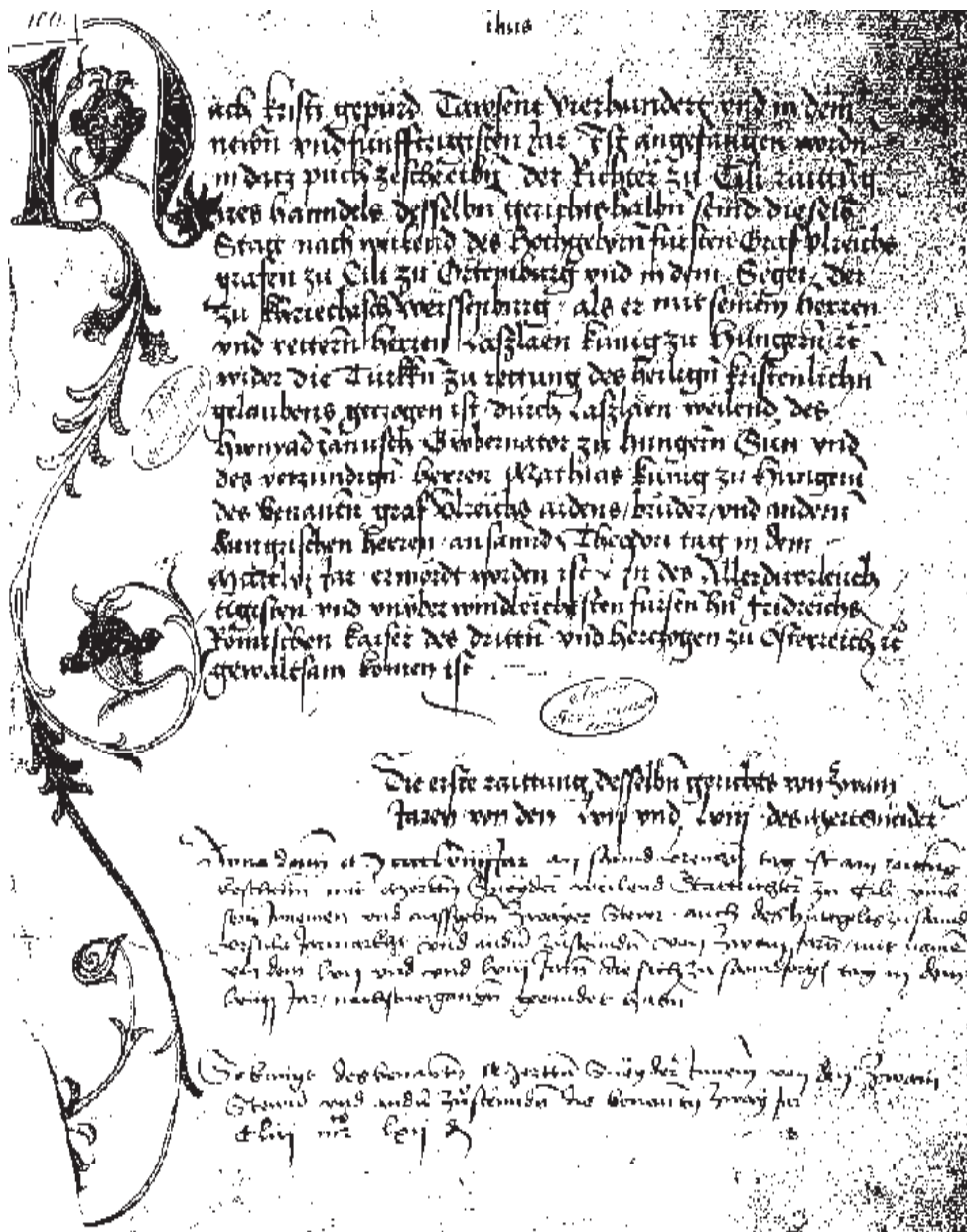
³⁷ Glej Milko Kos, Transkripcija briksenških urbarjev za blejsko gospostvo, tipkopis pripravljen za objavo, ZIMK, ZRC SAZU, uvod, str. 3.

³⁸ Glej spodaj, str. 208.

³⁹ Bilanci je bila lahko dodana tudi le datacija, RLJ 3, pag. 30.

Slika 2: Obračun krškega urada Vitanje za leto 1437, prva stran s protokolom ter denar-nimi in delom naturalnih prihodkov (Weytenstain/ Anno domini etc. xxxviiiº in vigilia Petri et Pauli audite sunt rationes/ Sartoris officialis, ...). Računska knjiga krških uradov v "Marki" 1425–1437; ADG, HS 106.

Slika 3: Računska knjiga celjskih mestnih sodnikov 1457–1513, prva stran z uvodnim pojasnilom o uvedbi računske knjige po smrti Ulrika II. Celjskega in prevzemu oblasti cesarja Friderika ter prihodki obračuna za leti 1457 in 1458 (Jesus/ Nach Kristi gepürdtausent vierhundert vnd in dem/ newen vnd fünffzigisten jar ist angefangen worden/ in ditz buch ze schreiben der richter zu Cilli raitung, ...). StLA, Cilli, fasc. 1, št. 4, fol. 1.

gah prejemkov in izdatkov, ki so jih vodili posamezni uradniki različnih rangov, najdemo posamezne protokolarne elemente (predmetne, krajevne in časovne oznake) v obliki naslovov – *Decime seruientes pecuniam anno domini etc.* in pod tem mdr. *Decima in Porebri...*⁴⁰ ali *Am suntag ante Mathei*, ki uvaja popis dnevnih izdatkov.⁴¹ Pri računovodstvu ljubljanskega stolnega kapitlja imamo spet opraviti z zgoščenimi oblikami obračunov, ki so bili skupaj z izdatki, prejemki, dolgovi, popisi posesti, itd. zapisovani v univerzalno finančno knjigo. Ti obračuni imajo obliko sicer okrnjene, vendar običajno s pečati overovljene listine.⁴² Njihov kontekst je obdan s protokolom, ki precizno navaja nazive in obračunske termine ter podrobno razčlenjuje predmet obračunavanja (pril. 22), in eshatokolom z datacijo in pričami (pril. 23). Zanimivo je, da podobno obliko protokola najdemo tudi pri obračunu slovenjegraške župnije (pril. 24), ki izvira še iz obdobja pred ustanovitvijo ljubljanske škofije. Presenetljivo je tudi ta, sicer edini ohranjeni za omenjeno župnijo, vpisan v nekakšen večnamenski urbar. Sumarni podatki o bilanci so prav tako opremljeni z uvodnim in zaključnim protokolom, ki pa sta nekoliko enostavnejša kot v kasnejših kapiteljskih obračunih. V uvodu so navedeni le osnovni podatki (predmet obračunavanja, računopolagatelj, izvršitelj in leto obračuna), ob koncu pa je podana datacija. Prav tako ni zaslediti nobenih elementov overovitve. Podobnosti med obema primeroma gotovo niso naključne in morda kažejo na neko splošno razširjeno knjigovodsko prakso župnij (morda v okviru oglejskega patriarhata?), ki jo je prevzela in izpopolnila finančna administracija ljubljanskega kapitlja; ne smemo namreč pozabiti, da je glavnino kapiteljske posesti predstavljalo šest inkorporiranih župnij, od katerih je pet predhodno pripadalo Ogleju.⁴³

Prvi ohranjeni obračuni celjskih mestnih sodnikov izvirajo iz časa, ko je mesto prišlo pod habsburško oblast. Leta 1459 so jih začeli vpisovati v novo računsko knjigo, ki je ostala v uporabi dobrih petdeset let. Protokol (pril. 25) je vse do konca 15. stoletja ohranil skoraj nespremenjeno podobo. Dataciji sledi fraza *ist ain raittung beschehen mit*, nato pa po vrsti podatki o vsakokratnem sodniku, predmetu obračunavanja in obračunskem obdobju. Predmetne oznake obračunanih področij sodnikovega delovanja so občasno nekoliko variirale; poleg mestnega davka so ostale postavke nekajkrat izrecno navedene, sicer pa zajete s skupno oznako *ander zustennd* (ostale pritikline), ki so se od leta 1481 dalje označevale kot *niderlegung*. Medtem ko sam protokol kaže precejšno stabilnost, pa je kontinuiran razvoj opaziti nekje drugje – pri protokolarnem izvlečku, ki v obliki naslova stoji na začetku vsakega obračuna. Le-ta je bil, pisan v odebeljeni knjižni minuskuli, sprva namenjen zgolj boljši preglednosti knjige. S postopnim dodajanjem vedno novih elementov protokola (pril. 26, debelejši tisk) pa je njegov obseg postajal vedno večji, tako da sta v določenem trenutku obračun uvajala dva skoraj identična zapisa. Zato so po letu 1506 stari protokol opustili, njegovo vlogo pa je prevzel kaligrafsko pisani izvleček.

Na nekoliko drugačno knjigovodsko prakso v približno istem času naletimo v Mariboru. Tamkajšnje (davčne) knjige so sodnikom služile predvsem za vpisovanje poravnanih in zaostalih obveznosti meščanov, včasih pa je vanje zašel tudi kak obračun, ki ga je sodnik, kot kaže, polagal le ob koncu svojega večletnega mandata. Protokol, povsem drugačen od

⁴⁰ RLJ 6, fol. 7.

⁴¹ RLJ 7, pag. 2.

⁴² Listinski elementi se običajno omejujejo na dispozicij, datacij, seznam prič in koroboracij (prim. RLJ 1, fol. 80, pag. 115, 120, 155, 177), v zadnjem primeru izjemoma na samem začetku tudi publikacij (*Notandum quod, ...*).

⁴³ Lilijana ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila, *Acta ecclesiastica Sloveniae* 22, Ljubljana 2000, str. 37–41, 50–1.

vzorca, ki smo ga vajeni (pril. 27), zgolj naznanja zapis pravnega dejanja in pri tem poudarja dolžnost, izvirajočo iz podeljene službe. Pisan je v prvi osebi s strani mestnega sodnika in pojasnjuje dvoje: da je namreč dolžan položiti obračun svétnikom ter mestni občini in to za ves čas svojega službovanja, od dne, ko so ga le-ti postavili na omenjeni položaj. Tisto, kar bi pričakovali v uvodu, najdemo na koncu, v eshatokolu (pril. 28). Ta vsebuje vse bistvene identifikacijske elemente: obračunsko komisijo, polagatelja, podrobno razčlenjen predmet obračunavanja in datacijo. Nosilec dejanja tu ni več sodnik, ampak tisti, na katere se v uvodu obrača – svétniki, nekaj predstavnikov mestne občine in, kar je najzanimivejše, novi sodnik. Polaganje obračuna se je torej izvajalo po preteku sodnikovega mandata, ali pa je bilo morda celo združeno z umestitvenim aktom. Vsekakor je bil obračun zadnje dejanje starega in obenem prvo novoizvoljenega mestnega sodnika.

2. Kontekst vsebinsko sestavljajo štirje osnovni deli, v običajnem vrstnem redu: remanenca (ostanek), prihodki, izdatki in bilanca. Pri prvem, ki ni nujno samostojna rubrika, gre navadno za kratko, enovrstično navedbo bilančnega izzida (saldo) iz preteklega obračunskega obdobja. Predstavljala je začetno stanje obračuna in morda tudi dejansko tisto zalogo, iz katere je lahko črpal oskrbnik, dokler se niso v blagajno in kaščo začela stekati nova sredstva. Naj poudarim, da se je kot remanenca knjižil izključno pozitivni saldo in nikakor eventualni primanjkljaj; tega so povsem nevpadljivo zapisovali med izdatke. Deloma so na to vplivali čisto praktični razlogi. Negativni znesek (= izdatki!) bi tik pred prihodkovnim delom prejkone vnašal zmedo. Kako jasno je bilo razumevanje remanence kot pozitivnega ostanka, kažejo številni obračuni, ki to rubriko enostavno izpuščajo in zadevni znesek preprosto vključujejo v rubriko denarnih prihodkov (kot prvo vknjižbo). Ponekod so tudi naturalne ostanke vnašali v remanenčno rubriko, ki je v tem primeru predstavljala celoten popis zalog, s katerimi je gospostvo stopilo v novo poslovno leto. Lep primer za to so freisinski obračuni 1437–1450 (RFR 2). V primeru separatnih naturalnih “miniobračunov”⁴⁴ je vsak od njih na prvem mestu med prihodki vseboval remanenčno vknjižbo.

Popisi prihodkov v obračunih so običajno razdeljeni v več rubrik (postavk). Njihovo število in vsebina sta odvisna od dejavnosti, ki jih je gospostvo ali urad opravljala(o), pa tudi od načina uprave. Pri strogo urbarialnih uradih, ki so bili praviloma oddani oskrbniku “proti obračunu” (*gegen Verrechnung, pflegweise, zu treuen hannden*), se njihovo število običajno omejuje na eno postavko dajatev v denarju (*percepta der (czins)phenning, innemen phenning des vrbars*, itd.) in nekaj postavk za različne naturalne dajatve (različne vrsta žita, vino, redkeje kostanj, bob ipd.). Občasno se omenja mala pravda (*percepta der kleinen rechten*), ki je včasih zajeta tudi med *alia percepta* oz. *ander innemen*. Ta rubrika je bila običajno namenjena za različne neurbarialne prihodke (odvetščina, v zakup oddani objekti, ali desetine), pri uradih, ki so zajemali tudi deželno ali mestno sodišča, pa predvsem za davek, mitnine, sodne globe in podobno. Vsako od teh postavk je tvorilo več ob koncu sumiranih vknjižb. Navadno (če gre za urbarialne prejemke) te postavke navajajo predpisane oz. pričakovane zneske in količine. Rubrike so torej imele ustaljeno obliko in stalno vsebino, ki so jo običajno prepisovali iz enega v naslednji obračun. Vse spremembe in odstopanja so beležili med izdatke. Dejanske prihodke prinašajo predvsem postavke, ki se nanašajo na poslovanje sodišč, točneje na mitnino in globe. Precej enostavneje je bilo navajanje prihodkov pri uradih, ki so bili oddani v zakup (deželna in mestna sodišča). V tem primeru tvorijo prihodki eno samo rubriko (*percepta des bestannds*), ki navaja višino zakupa.

⁴⁴ Glej spodaj str. 196.

Podobno kot prihodki so v obračunih urabarijalnih uradov tudi izdatki razdeljeni v več rubrik denarnih in naturalnih postavk. Med tem ko so naturalne postavke urejene po vrstah pridelkov, se denarne običajno delijo na redne – *gewondlich*, *ordentlich awsgaben* (plače oskrbnika in grajske posadke, vsakoletni nakup vina itd.) in izredne – *alia exposita*, *ause-rordentlich awsgaben*, kamor so uvrščeni vsi ostali izdatki. Pogosto je razčlemba še podrobnejša. Posebne postavke tvorijo npr.: denar, izdan na pobotnice – *exposita auf brief, per literas*; izgube zaradi opustelosti zemljišča – *abgang*; odpis dajatev zaradi slabe letine, opustošenj itd. – *hengnus*; izdatki za gradbena dela – *exposita auf paw*; potni stroški – *zerung* in plačila za sle – *potenlon*.

Ob koncu vsakega obračuna je prikazana razlika med prihodki in izdatki oziroma bilanca. Prikazana je v obliki dolžniško-upniškega odnosa med lastnikom urada in njegovim oskrbnikom. V primeru, da so prihodki presejali izdatke (slednji so se krili iz prvih), je bila bilanca pozitivna. To je tedanja knjigovodska stroka pojmovala kot dolg oskrbnika (*officialis*, *amptman*) svojemu gospodu, lastniku (*domino*, *herren*). Oskrbnik je kot lastnikov namestnik pobral prihodke urada, in česar ni porabil v tekočem poslovanju, je bil dolžan izročiti svojemu gospodu. Kadar pa so izdatki presejali prihodke, je bila bilanca negativna. Oskrbnik je moral nepokriti del izdatkov teoretično zalagati iz lastnega žepa, torej mu je bil dolžan lastnik urada ta kredit povrniti. Ta negativni ali pozitivni ostanek se je običajno prenesel v naslednje obračunsko obdobje. Oskrbnikov dolg je bil v prihodnjem obračunu knjižen med prihodki, gospodov dolg oskrbniku pa med izdatki.⁴⁵ V širši sklop bilanciranja je spadalo tudi sprotno sumiranje. V prvih obračunih so se delni seštevki lahko nahajali že med tekstom, povsem neobvezno, za nekaj sorodnih postavk, sicer pa so vse sumarne navedbe sledile na koncu, v sklopu bilance. Kasneje je bilo skladno s strukturo tudi sumiranje urejeno hierarhično od najožjih skupin dalje. Običajno so bili sumarni zneski zapisani za zadnjo postavko rubrike, oziroma za zadnjim seštevkom v skupini rubrik, kadar je šlo za t. i. *summam summarum*. Detajlnější obračuni s konca 15. stoletja so poleg tega poznali tudi sumiranje po straneh (znesek se je nahajal na dnu vsake strani). Teoretično se je sumiranje izvedlo v toliko stopnjah, kolikor je bilo potrebnih, da je na koncu ostal le po en znesek za vsako od valut (denar, različne vrste žita, ...); praktično so običajno zadoščale dve do tri. Vsi ti parcialni seštevki, ki so bili dejansko predpriprava za končno bilanco, so obenem povečali preglednost obračuna in olajšali morebitno kasnejše preverjanje.

Ob strogo računskemu delu besedila naletimo včasih tudi na različne dodatke, ki so v bolj ali manj tesni zvezi z obračunom. Ena od vrst teh dodatkov, značilna za zbirne računske knjige (centralne, regionalne), so podatki o medsebojnih razmerjih lokalnih žitnih mer. Običajno so navedeni ob koncu naturalnih prihodkov v obliki vrstičnega ali odstavčnega vpisa, ki ga od ostalih vknjižb loči uvodni *nota*. Tovrstne opombe so bile spričo kaotičnih razmer v srednjeveškem merstvu zelo praktičen a žal ne povsod obvezen sestavni del obračunov. Med tem ko deželnokežje računske knjige za Kranjsko redno navajajo pretvorbe lokalnih mer v ljubljansko (deželno), kaj podobnega zaman iščemo pri freisinških ali krških računskih knjigah. Danes so podatki nepogrešljivi pri rekonstrukciji starih merskih sistemov. Drug zanimiv tip so različni inventarji. Obstajajo indici, ki kažejo na prvotno skupni izvor obračunov in inventarjev. Redovni statuti države Nemškega viteškega reda so namreč predpisovali, da mora vsak oskrbnik ob zaključku svojega službovanja v nekem uradu izgotoviti primopredajni protokol o "živem" in "mrtvem" hišnem inventarju, gotovinskem stanju ter neplačanih terjatvah.⁴⁶ Mišljenje, da ti dve vrsti zapisov sodita skupaj, je bilo

⁴⁵ Npr. Obračun za Pazinsko grofijo 1438–1439, RDK 6, fol. 22'.

⁴⁶ PATZE, Geschäftsschriftgut (kot v op. 17), str. 50.

prisotno tudi na obravnavanem ozemlju. Večkrat se namreč med obračuni ali kot njihovi deli nahajajo razni popisi inventarja (predvsem orožja), ki ga je v gradu zapustil odhajajoči oskrbnik.⁴⁷ Oblikovani so kot ena izmed rubrik obračuna z naslovom (npr. *Vermerckt was Martinus Wagner zewg in beiden hēwsem zu Weittenstain gelassen hat dem Staindörffer vnd Dietreichstainer*⁴⁸) in vrstičnimi vpisi, ki jih uvaja besedica *item*. Tretjo skupino predstavljajo razni poslovni zaznamki, ki se nanašajo na dotični urad, oskrbnika in njegovo poslovanje. Sem sodijo npr. prepisi računskih pisem,⁴⁹ izvlečki iz reverzov⁵⁰ in podobno. Tovrstni zapisi se včasih nahajajo na posameznih listkih in so (zloženi) potisnjeni med vezavo ali pa z voskom prilepljeni v kodeks.⁵¹

Pri povezovanju opisanih sestavnih delov v celoto je že v okviru iste pisarne prihajalo do številnih variacij v obliki in strukturi, še toliko bolj izven tega okvira. Na to so deloma vplivale razlike v strukturi gospostev oz. uradov samih, predvsem pa t. i. človeški faktor, ali povedano drugače, iskanje optimalnih načinov obračunavanja v danih okoliščinah. Bistvo konteksta, in obenem obračuna v celoti, je prikazati prihodke na eni in izdatke na drugi strani ter njuno pozitivno oziroma negativno razmerje. Pri tem je bilo prvo načelo, upoštevanje praktično v vseh obračunih, ločevanje prihodkov in izdatkov. Pisar je najprej zapisal vse prihodke in jih seštel, na enak način zabeležil izdatke ter na koncu navedel razliko. Tak način je bil gotovo najpreglednejši, pa vendar naletimo v posameznih pisarnah na odklone. Pisarjem je povzročalo preglavice predvsem križanje takrat že prevladujočega denarnega prometa z naturalnim. Tako imajo freisinški obračuni s konca 14. stoletja prav nenavadno podobo. Denarnim prihodkom sledijo zaključeni obračuni posameznih naturalnih artiklov (sir, različne vrste žit, itd.) s prihodki, izdatki in bilanco, pri čemer je zadnja preračunana v denar in torej prikazana kot denarni prejemek. V primeru, da celotna količina nekega artikla ni bila prodana, je poleg "denarnega prejema" zabeležen tudi ostanek v "naturalni valuti". Tako zbranim prihodkom, zreduciranim na "denarno valuto", sledijo denarni izdatki in na koncu bilanca, pri kateri pa zmanjšamo naturalne ostanke. Zabeleženi so šele v obračunu za prihodnje leto, kot prva postavka prihodkov v "miniobračunih" naturalnih artiklov. Povsem jasno je, da je takšna raztresenost podatkov oteževala če že ne onemogočala dober pregled nad poslovnim izidom. Težnje po izboljšavi so opazne v okoli štirideset let mlajših obračunih, kjer so v končno bilanco vključeni zbrani naturalni ostanki, v obračunu naslednjega leta pa so povsem na začetku preračunani v denar in vodeni kot denarni prejemek. Separatni naturalni obračuni so nekaj časa ohranili nenaravno mesto med denarnimi prihodki in izdatki, kasneje pa so jih pomaknili povsem na konec, že za izračunano bilanco (na mesto, kjer so bili pred tem zbrani njihovi bilančni izvlečki). Tako so naturalni, tako rekoč žitni obračuni predstavljali povsem ločen, samostojen del celotnega obračuna. Takšno strukturo imata zadnja dva loška obračuna iz t. i. centralnih računskih knjig (za leti 1441 in 1448). Na lokalni ravni, vsaj kar zadeva kranjski gospostvi, je ta razvojna faza izostala, saj kažejo samostojni obračuni loškega gospostva tja do konca osemdesetih let 15. stoletja natanko tako podobo kot slabih sto let prej. Reforma v začetku devetdesetih pa je prinesla povsem nov tip obračuna, kjer so prihodki in izdatki striktno ločeni. Oba dela sta navznoter

⁴⁷ RDK 6, fol. 6; RKR 2, fol. 32', 43'; RFR 2, fol. 176'; primerjaj Maja ŽVANUT, Pisni viri za materialno kulturo v obdobju gotike na Slovenskem, Gotika v Sloveniji, Svet Predmetov, Ljubljana 1995, str. 121 ss.

⁴⁸ RKR 1, fol. 141', obj.: Ignaz OROŽEN, Das Dekanat Neukirchen, Das Bistum und die Diözese Lavant 8, Marburg 1893, str. 454–6.

⁴⁹ RKR 2, fol. 32'.

⁵⁰ RDK 6, fol. 6'.

⁵¹ Prim. LACKNER, Rechnungsbuch (kot v op. 18), str. 20.

še naprej razdeljena v denarnega in naturalnega (žitnega), prihodkovni del pa je poleg tega urejen po uradih in ustrezno sumiran. Kljub temu, da so bili sedaj naturalni izdatki knjiženi ločeno od prihodkov, pa so njihove seštevke še vedno vnašali v prihodkovni del in po stari navadi naturalno bilanco (preračunano) upoštevali kot denarni prihodek.

S tem smo se obenem seznanili tudi že z drugim problemom – ločevanjem denarnih postavk od naturalnih. Zemljiška gospodstva so temeljila na proizvodnji naturalnih dobrin. Čeprav so v obravnavanem času podložniki že večino dajatev poravnali v denarju, je naturalna oddaja še vedno predstavljala občuten delež prihodkov. Gospodstvo je del teh produktov potrošilo samo, ostanek pa prodalo oziroma skladiščilo kot zalogo. Obenem pa so, čeprav v omejenem obsegu, služili tudi kot plačilno sredstvo (npr. pri plačevanju gospoščinških nameščencev). Srednjeveški poslovneži si ni belil glave z različnimi funkcijami, ki jih je isto blago pri tem imelo. Zanj je oves ali sir, kadar je sestavljal obračun, predstavljala le eno do valut (podobno kot denar), celotno poslovanje z njo pa premoženjski del, ki ga je bilo treba obračunati. Takšno naziranje je vnašalo v računovodstvo dokajšno zmedo, ki so jo najelegantneje reševali s striktnim ločevanjem vseh sestavnih delov koncepta (prihodkov, izdatkov in bilance) na denarnega in naturalnega. Pri tem so naturalno bilanco ob koncu preračunali v denar in vse skupaj ponovno bilancirali. Takšno urejenost so imeli npr. deželno knežji obračuni za Kranjsko v 15. stoletju, bolj ali manj uspešno pa so se ji v različnih obdobjih približevali freisinški obračuni (glej zgoraj). Popolno nasprotje temu pa predstavlja knjigovodska praksa pisarne goriških grofov ob koncu 14. in začetku 15. stoletja. Prihodki oziroma izdatki so razčlenjeni v ožje skupine, pri katerih se zvrstijo vse mogoče dobrine – od denarja preko različnih vrst žita do živine in drobnice. Obračun dejansko kalkulira z vsemi temi valutami vzporedno in ne izpostavlja ene izmed njih kot glavne, univerzalne, v katero bi se vse ostale preračunavale. Niti končna bilanca ne pozna prevajanja na skupni imenovalci, tako da je bila verjetno celo za izkušeno oko sodobnega uradnika predstava o celotnem znesku, tako, na prvi pogled (brez preračunavanja), praktično nemogoča. Tak način obračunavanja so poznali tudi v pisarni krških škofov skozi celo 15. stoletje.

Tretji prijem, ki so se ga posluževale pisarne pri formiranju strukture obračunskega koncepta, je bilo oblikovanje ožjih zaključenih skupin – postavk. Prvi obračuni niso poznali združevanja sorodnih vknjižb v skupine (postavke). Posamezni prihodki oz. izdatki so si sledili v sklenjeni vrsti ali v stolpcu v povsem naključnem vrstnem redu.⁵² Tak način je bil zlasti pri večjem številu podatkov zelo nepraktičen. Potreba po združevanju se je kazala predvsem v uradih (gospodstvih), ki so pokrivali večji teritorij, združevali raznovrstne dejavnosti ali pripadali istočasno več različnim posestnikom. Vse naštetu je združeval denimo urad štajerskega deželnega pisarja; pokrival je različna gospodarska področja na celotnem ozemlju dežele in bil v prvi polovici 14. stoletja, ko so nastali najzgodnejši danes ohranjeni obračuni, razdeljen med dva lastnika – brata Albrehta in Otona Habsburška. Urad je bil v tem času oddajen v zakup, tako da so prihodki navedeni sumarno, kar v okviru protokola,⁵³ zato pa je spisek izdatkov izredno dolg. Skupine, ki do neke mere izboljšujejo preglednost, so tvorjene na podlagi izdajatelja pobotnic, na katere se posamezni izdatki glasijo (*exposuit in literis duci Alberti (Ottonis), in literis domine regine, ...*), glede na teritorialni okvir (*defalcationes vallis Anasi*), ali pa na določeno dejavnost (*purchuete, defalcationes eiusdem offi-*

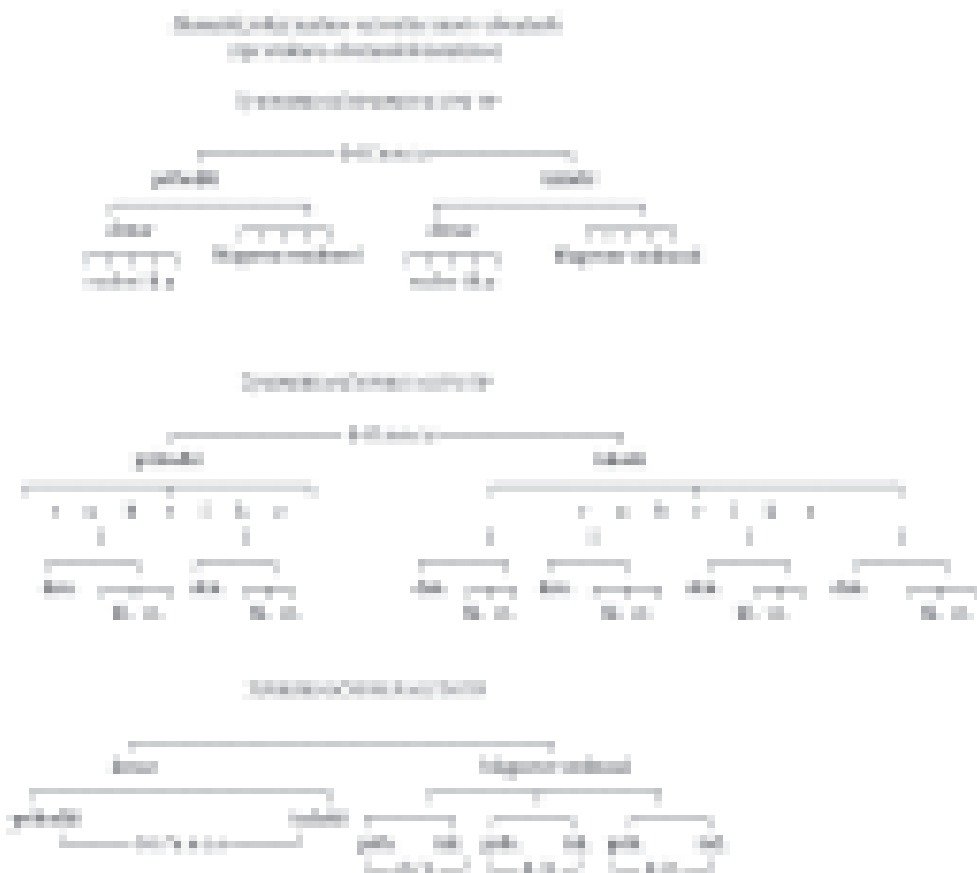
⁵² Prim. HAIDACHER, *Tiroler Rechnungsbücher* (kot v op. 31), slike na str. 523–33 in objava teksta.

⁵³ Prim. zgoraj, str. 188, in pril. 3.

⁵⁴ Pri tej konkretni skupini gre za izdatke lokalnih deželno knežjih uradov, torej za izdatke od deželne uprave nasploh.

*cii*⁵⁴). Takšno razvrščanje po več vzporednih načelih je v kasnejših obračunih zamenjala uporaba enega samega, največkrat vsebinskega ali geografskega; kar se je pač zdelo prikladnejše glede na značaj obračunanega urada, izjemoma pa tudi kombinacija obeh. Tako so bili npr. prihodki kranjskega vicedoma v obračunu za leto 1421/22 razvrščeni v naslednje skupine: *percepta der meutt, alia percepta, percepta der clain rechten, ...*, vendar tudi *percepta der zehend der obern empter in percepta der zehend in der nydern embttern*. Podobno so bili razvrščeni izdatki za gradbena dela na posameznih objektih v loškem gospostvu v obračunih iz prve polovice 15. stoletja (*paw in der vesten, paw am turen, paw an der müll ze Westret, ...*). Takšna stopenjska ureditev pa je bila precej redka. Običajno se je pisar odločil za eno od načel. Oblikoval je npr. vsebinske skupine, znotraj njih pa navedel sumarne zneske posameznih geografskih enot, ali pa je oblikoval skupine po uradih (krajih) in v okviru njih navedel prihodke od posameznih dajatev.

Ti temeljni principi so se med seboj stapljali na različne načine. Struktura konteksta je bila odvisna od tega, katero načelo je bilo izbrano kot prednostno oziroma na kakšen način so jih kombinirali med seboj. Pri tem je nastalo več različic, ki pa jih lahko shematsko strnemo v tri osnovne tipe in v okviru nekakšne delovne nomenklature označimo kot: 1) monobilančni monovalutni tip, 2) monobilančni polivalutni tip in 3) polibilančni polivalutni tip.

Poglavitna kriterija za takšno delitev sta uporaba enotne oz. več različnih obračunskih valut ter skupnega oz. posamičnega (v okviru vsake od valut) bilanciranja. Prva dva tipa sta si v osnovi dokaj podobna. Pri obeh je glavno vodilo ločevanje prihodkov in izdatkov, ki so bilancirani ob koncu na sumarni ravni. Razlika med njima je v tem, da prvi striktno ločuje denarno poslovanje od naturalnega in ju ob koncu, prevedena na enotno "valuto" (denar), bilancira med seboj, drugi pa ves čas enakovredno operira z različnimi (denarnimi in naturalnimi) vrednostmi, ki jih niti v končni bilanci ne postavi na skupni imenovalec. V obeh primerih je obračun zaključen z enim zneskom, le da je ta v drugem primeru izražen v več valutah. Tretji tip je nekakšen derivat obeh prejšnjih. Glede ločevanja prihodkov in izdatkov ter denarnega in naturalnega poslovanja je podoben prvemu, le da je hierarhija načel tu obrnjena. Glede neprevajanja naturalnih vrednosti v denar se približuje drugemu tipu, a gre pri tem še nekoliko dlje; skupne bilance namreč ne pozna, obračun je zaključen za vsako valuto posebej. Kranjski deželnoknežji obračuni so prvega tipa, krški in goriški drugega, tretji tip pa je značilen za eno od razvojnih stopenj freisinških obračunov. Gornjegrajski ter celjski in mariborski mestni obračuni kalkilirajo zgolj z denarjem, tako da je njihova struktura precej enostavna – deli se na prihodke in izdatke, ki so po potrebi razdeljeni v rubrike.

K boljši preglednosti obračuna je precej prispevala tudi oblika kontekstualnega zapisa. Prvotno obliko kontinuiranega zapisa preko cele širine strani (značilnega za zvezna besedila), še močno prevladujočo v tirolskih računskih knjigah, je kmalu zamenjal vrstični oziroma odstavčni zapis posameznih vknjižb, v katerega so postopoma prodirali vedno novi oblikovni elementi. Naslovi postavk so dobili svoje vrstice, običajno so stali na sredini strani, včasih pisani nekoliko krepkeje. Podobno so bili na sredino vrstice pod zadnjo vknjižbo postavke ali pa na desni rob vzporedno z vknjižbami pomaknjeni seštevki (*summae*) postavk. Vknjižbe znotraj tako omejene postavke so stale vsaka v svoji vrsti ali odstavku, če je bil zanj potreben daljši tekst. Količine v denarju oziroma merskih enotah blagovnih vrednosti so bile lahko od teksta nekoliko odmaknjene in so tvorile svojo kolono, kar je precej olajšalo računanje. Nadaljnji korak so predstavljale vezne črte, ki so vodoravno povezovala tekst vknjižbe z ustrezno številko v količinski koloni, navpično pa vse vknjižbe ene postavke z njihovim seštevkom (pri zapisu vsote pod zadnjo vknjižbo v obliki veznega loka, običajno na levi strani,⁵⁵ pri zapisu vsote na desni rob pa v obliki dveh v klin spuščajočih se premic⁵⁶). Na ta način so bile postavke ločene med seboj, kar je bilo lahko poudarjeno z nekoliko višjim medvrstičnim prostorom. Ponekod v tej funkciji zasledimo tudi ločne črte,⁵⁷ redkeje pa se ločnice nahajajo med zadnjo vknjižbo in vsoto, kot je to običajno danes.⁵⁸ Vsako vknjižbo je običajno začenjala besedica *item*, lahko tudi nekoliko odmaknjena od sledečega besedila, kar je prišlo do izraza predvsem pri postavkah z dolgimi (odstavčnimi) vknjižbami. Večinoma kasnejši dodatki so marginalna opozorila, ki kažejo na morebitne neporavnane obveznosti ipd. Označena so z *nota*, *n. b.* (*nota bene*) ali pa s stilizirano risbo roke z iztegnjenim kazalcem (☞).⁵⁹ Te oznake lahko uvajajo krajše besedilce, lahko pa stojijo samostojno. Od njih je potrebno ločevati marginalne opombe, ki korigirajo vrstni red postavk. Pisar je tovrstne napake opremil z drobnimi črkami ob robu (*a.*, *b.*), kar je zmanjševalo možnost pomot pri kasnejših kalkulacijah.⁶⁰

⁵⁵ Npr. RFR 1.

⁵⁶ RDK 6.

⁵⁷ Zelo pogosto v RFR 1.

⁵⁸ V obravnavanih obračunih le v enem primeru, RFR 2, fol. 122.

⁵⁹ RFR 2, fol. 71; RLJ 8, pag. 81.

⁶⁰ Pogosto predvsem v RKR 2, npr. fol. 138.

Največjo stopnjo urejenosti kažejo izdelki deželnoknežje pisarne. V obračunih za Kranjsko (1436–1448) je mogoče zaslediti skoraj vse opisane oblikovne elemente, katerih raba je skozi celo besedilo zelo dosledna. Podobno sliko kažejo tudi zgodnejši freisinški obračuni, kjer je še izrazitejša uporaba različnih črt, pedvsem ločnic, ni pa prav pretirane stalnosti v obliki. Kolone denarnih in merskih enot, ki jih v prvih obračunih (1395–1400) praktično ni, imajo v zadnjih (1440–1441) že razčlenjeno obliko (podpisovanje istih enot). Oblikovno so freisinški obračuni nekoliko nazadovali po ukinitvi centralnih računskih knjig v drugi polovici 15. stoletja, v devetdesetih pa je bila njihova zasnova postavljena na povsem nove temelje. Z vnaprejšnjim vnašanjem nespremenljivih delov po predlogi predhodnega obračuna (z zelo odebeljeno kaligrafsko pisavo) je postala oblika posamezne strani praktično stalna, denarne in naturalne vrednosti so bile zaradi razlike v pisavi opazne že na prvi pogled. Pojavilo se je tudi sumiranje po straneh. Res pa je taka uniformiranost veljala le za prihodkovni del; pri izdatkih zaradi njihove spremenljivosti praktično ni bila izvedljiva. Dokaj urejen videz kažejo tudi krški obračuni, vendar je tu uporaba oblikovnih elementov na precej nižji ravni. Denarnih kolon ni, oblika temelji na vrstičnem oziroma odstavnem zapisu z občasnimi presledki in nedosledno rabljenim dvostopenjskim zamikom od levega robu (za naslove in vsote) – podobno kot pri freisinških obračunih iz let 1476–1490, nekaj takega pa velja tudi za obračune celjskih mestnih sodnikov. V kombinaciji vrstičnega in odstavnega zapisa z na sredino pomaknjenimi vsotami postavk in njihovimi naslovi so pisani tudi goriški obračuni s konca 14. in začetka 15. stoletja (RDK 4) ter centralna računsko knjiga habsburških dežel (RDK 3). Pri prvih bode v oči občasna, kar potratna uporaba zares impozantne teksture, v kateri so sicer izpisani naslovi obračunov, za naslove postavk.⁶¹ Njihova posebnost, sicer redkeje rabljena, so tudi v klin spuščajoče se vijugaste vezne črte, ki povezujejo postavke z opombo o žitni meri. Za drugo je značilna tekoča glava besedila, iz katere je mogoče na vsaki strani že na prvi pogled ugotoviti za kateri obračun gre. Element je bil za knjigo z izjemno velikim številom obračunov zelo praktičen.

III. Knjigovodska praksa

Velika večina del, ki se ukvarja z razvojem knjigovodske tehnike, posveča svoj prostor skoraj izključno obravnavi trgovskih tehnik vodenja poslovnih knjig.⁶² To dejavnost je s pomočjo ohranjenih virov mogoče zasledovati že od začetka 13. stoletja dalje. Fragmenti prve ohranjene glavne knjige florentinskega bankirja izvirajo namreč iz leta 1211.⁶³ Temelji knjigovodske tehnike, razvidne iz teh fragmentov, po splošno privzetem mnenju izvirajo še iz rimskih časov.⁶⁴ Grobo rečeno bi lahko trgovsko knjigovodstvo razdelili v dve veji: enostavno in dvojno. Pri tem ne gre za dva povsem ločena sistema, ampak za postopen

⁶¹ RDK 4, fol. 3' (*So bringt sein awzgeben*), 5 (*Ze merkchen*), 12' (*Das sind ettleich abgeng*).

⁶² Balduin PENDORF, *Geschichte der Buchhaltung in Deutschland*, Leipzig 1913; Manfred RICKER, *Beiträge zur ältesten Geschichte der Buchhaltung in Deutschland*, v: Hartmut SCHIELE-Manfred RICKER, *Betriebswirtschaftliche Aufschlüsse aus der Fuggerzeit, Nürnberger Abhandlungen zu den Wirtschafts- und Socialwissenschaften* 25, Berlin 1967, str. 111–218; Alfred W. CROSBY, *The Measure of Reality, Quantification and Western Society (1250–1600)*, Cambridge 1997; VILFAN, *Trgovski knjigi* (kot v op. 10); Gustav SYKORA, *Systeme, Methoden und Formen der Buchhaltung von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien 1952, z navedbo starejše literature. (Gre le za ožji izbor.)

⁶³ RICKER, *Beiträge* (kot v op. 62), str. 135.

⁶⁴ SYKORA, *Systeme, Methoden und Formen* (kot v op. 62), str. 33.

razvoj, ki je na neki točki dosegel višjo stopnjo. Prvotnim rekordancam s kronološkim redom so sledile sistematično urejene knjige po osebnih kontih dolžnikov in upnikov, tem so se pridružili stvarni konti (za posamezne vrste blaga), konti uspeha, dobička in izgube, šele dosledno dvakratno knjiženje vsake postavke (obremenitvi na nekem kontu je sledila odobritev na nekem drugem in obratno) pa je pomenilo ločnico, ki je od prve polovice 14. stoletja dalje začela ločevati dvojno knjigovodstvo od enostavnega. Omenjena domisljica je namreč omogočala, da se je trgovec lahko po analitični obdelavi (bilanciranju ali izravnavi – seštevek vseh debetnih postavk je bil ob korektnem vodenju knjig enak seštevku kreditnih) prepričal o stanju posameznih delov svojega kapitala.⁶⁵ Odslej sta v Italiji oba sistema živela vzporedno (enostavno knjigovodstvo je bilo sprejemljivo le za male trgovce in kramarje),⁶⁶ v nemških deželah pa do konca srednjega veka prva faza ni bila presežena. Najosnovnejši obliki vodenja poslovnih knjig je načeloma zadostovala ena sama knjiga, v katero je trgovec ločeno zapisoval vse posle v kronološkem zaporedju in osebne konte poslovnih partnerjev. Z razvojem pa je število različnih knjig vedno bolj naraščalo; naj naštejemo le poglavitne: dnevnik (za sprotno beleženje poslov), glavna knjiga (z vsemi konti), blagajniška knjiga (izkazovala je vse denarne prejeme in izdatke), knjiga upnikov in dolžnikov ali saldakonti, itd.

In kaj imajo te trgovske tehnike skupnega z vodenjem finančnega poslovanja teritorialnih (tako svetnih kot tudi cerkvenih) in urbanih, pogojno posplošeno, javnih⁶⁷ oblasti? Pravzaprav ne dosti. Nastale so namreč za potrebe posredniške trgovine. Poslovanje oskrbnika teritorialnega urada pa je zajemalo na eni strani produkcijo (predvsem poljedelsko in živinorejsko), prodajo ustvarjenih dobrin in vzdrževanje infrastrukture, na drugi pa pobiranje raznih pristojbin in izvajanje finančnih transakcij po nalogu svojega gospoda. Upravljal je torej z bolj ali manj kompleksnim gospodarskim obratom, ki je terjal drugačen pristop k dokumentiranju poslovanja. Celotna finančna sfera je bila strnjena okoli gosposčinske blagajne, s katero je bila združena kašča, če je urad zajemal tudi zemljiško posest. Srednjeveškim javnim oblastem je večinoma povsem zadoščala finančna dokumentacija na nivoju nekakšnega "blagajniškega knjigovodstva", ki je pri trgovskih podjetjih z razvejano strukturo predstavljalo le en segment celotnega vodenja poslovnih knjig. Obenem je temeljilo to blagajniško knjigovodstvo izključno na enostavnem sistemu in torej ni omogočalo vpogleda v stanje posameznih delov kapitala, dobička, izgube, itd. Bolj kot to se v računskih knjigah kaže potreba po utemeljevanju, t. j. dokazovanju korektnosti denarnega poslovanja.

Glede na strukturo knjigovodske dokumentacije v arhivih bi v prvi sapi zlahka sklepali, da se je knjigovodstvo javne uprave v srednjem veku omejevalo na občasne (eno- ali večletne) obračune. Taka razlaga je morda sprejemljiva za zgodnejšo dobo, v mislih imam tirolske računsko knjige poznega 13. in zgodnjega 14. stoletja, pa tudi za ta čas ni izključena možnost obstoja različnih predlog v obliki zapisov na lističih ali osebnih registrov uradnikov. Prvi taki primeri z obravnavanega območja so znani s konca 14. stoletja; npr. dobeseden prepis vsebine listka z izdatki v obračunu goriškega urada Švarcenek iz leta 1398.⁶⁸ Vsekakor

⁶⁵ VILFAN, Trgovski knjigi (kot v op. 10), str. 162; SYKORA, Systeme, Methoden und Formen (kot v op. 62), str. 34.

⁶⁶ RICKER, Beiträge (kot v op. 62), str. 135.

⁶⁷ O pojmovanju javnosti oblasti v srednjem veku glej Sergij VILFAN, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 84 ss, 192–3.

⁶⁸ *Der obgeschriben zedeln copie, hernach von stukch ze stukchen aigenleich verschriben, ...*, M. Kos, Primorski urbarji (kot v op. 34), str. 120.

ustni zagovor ali polaganje obračuna ni potekal(o) brez pisnih predlog. Razlog za njihovo neohranjanje tiči v tem, da so tovrstni dokumenti v razmeroma kratkem času izgubili svojo pravno in administrativno vrednost.⁶⁹ Izjemo pri tem predstavljajo morda edino pobotnice, overovljene listine, ki so jih "blagajniku" kot potrdilo o prevzemu izdajale osebe, katerim je po nalogu svojega gospoda izdajal denar, in računska pisma, ki jih je izdal prejemnik obračuna po opravljenem zagovoru in so vsebovala dolg ene ali druge stranke. Medtem ko se prve, če že niso ohranjene v originalu, omenjajo domala v vseh obračunih, najdemo druge pogosto prilepljene ali prepisane v računске knjige kot priloge obračunom.⁷⁰

Zelo redko nam ohranjeni viri omogočajo vpogled v celotno knjigovodsko dejavnost nekega srednjeveškega upravnega sistema. Eden zgodnejših takih primerov je Država nemškega viteškega reda od srede 14. stoletja dalje. Oskrbniki posameznih komend so bili ob sestopu s položaja dolžni sestavljati nekakšne primopredajne protokole, ki so vsebovali stanje v blagajni, neporavnane terjatve, pa tudi popis zalog in orožja. Izgotovljeni so bili v dveh izvodih, od katerih je eden ostal v uradu, drugega pa so poslali na sedež državne uprave, kjer so te protokole vnašali v "veliko uradno knjigo". Poleg tega so komturji polagali periodične obračune zakladničarju, ki jih je vpisoval v nekakšno centralno "zakladnično knjigo" (*treßlerbuch*). Ločeno so vodili upravo glavnega konventa v Marienburgu; primopredajni protokoli se nahajajo v "marienburški uradni knjigi", obračuni prihodkov in izdatkov pa v "marienburški konventni knjigi". Razen tega je vrhovni mojster vodil tudi posebno knjigo dvornih izdatkov.⁷¹

Povsem nekaj drugega pa je sistem, ki ga je na podlagi italijanske trgovske tehnike priredila za potrebe teritorialnega knjigovodstva tirolska komora ob koncu 15. stoletja. Vse pobotnice so hranili v posebni škatli in jih po kronološkem zaporedju v skrajšani obliki vpisovali v žurnal. Obenem so zaradi lažjega obračunavanja poenotili vse denarne enote. Vsakemu vpisu v žurnal so na rob pripisali oznako konta v glavni knjigi, kateremu je pripadal. Glavna knjiga je tako združevala posamezne postavke v predmetne rubrike. Na podlagi te knjige so običajno enkrat letno naredili obračun, pred tem pa je bila opravljena kontrola ujemanja njenih postavk s tistimi v žurnalu. Pri obračunu ugotovljeni saldo (remanenco) so prenesli v naslednje obračunsko obdobje; glede na pozitiven ali negativen značaj so ga prišteli prihodkom oz. izdatkom.⁷²

Tirolska centralna finančna uprava je v tem času spadala med najbolj urejene v krogu nemških dežel.⁷³ Videli bomo, da je razvoj v nižjih upravnih sferah v slovenskih deželah potekal približno v isti smeri, vendar je pomanjkanje čuta, predvsem pa potreb po urejenosti in doslednosti ohranjalo njihove knjigovodske sisteme na precej nižji ravni. Podrobneje ohranjena dokumentacija obstaja šele s konca 15. stoletja, in sicer gre za dve fragmentarno ohranjeni seriji računskih virov iz loškega in gornjegrajskega gospostva ter univerzalno poslovno knjigo ljubljanskega stolnega kapitlja. Sisteme vodenja finančne dokumentacije bom poskušal osvetliti z medsebojno vsebinsko primerjavo posameznih segmentov v okviru virov iste provenience.

⁶⁹ PATZE, *Geschäftsbuch* (kot v op. 17), str. 48.

⁷⁰ LACKNER, *Rechnungsbuch* (kot v op. 18), str. 21–2.

⁷¹ PATZE, *Geschäftsbuch* (kot v op. 17), str. 50–1.

⁷² Angelika WIESFLECKER, *Die "oberösterreichischen" Kammerraitbücher zu Innsbruck 1493–1519. Ein Beitrag zur Wirtschafts-, Finanz- und Kulturgeschichte der oberösterreichischen Ländergruppe*, Dissertationen der Karl-Franzens-Universität, Graz 1987, str. 10.

⁷³ MAYER, *Tirolische Finanzverwaltung* (kot v op. 27), str. 168.

1. Freisinško loško gospostvo sodi med tiste, ki so imela na obravnavanem območju v srednjem veku najbolj dodelan upravni sistem. Tovrstne sodbe so resda možne le na podlagi ohranjenega gradiva, kar pa v tem primeru govori trditvi v prid; predpogoj za dobro ohranjenost arhivalij je dobro in urejeno poslovanje. Največja koncentracija raznovrstne računске dokumentacije izvira iz osemdesetih in devetdesetih let 15. stoletja. V ta okvir sodijo letni obračuni gospostva in mestnega sodišča, registri prejemkov in izdatkov, revizije večletnega poslovanja ter knjige dolžnikov. Oskrbniku, ki je v tem času upravljal gospostvo kot škofov namestnik, je bil podrejen kaščar, zadolžen za gospodarsko dejavnost (pretežno poljedelsko proizvodnjo). Ta je torej občasno predložil dokumentacijo o svojem poslovanju oskrbniku, ki je na podlagi le-te sestavljal letni obračun. Neodvisno od tega je centrala obračunavala z mestnim sodnikom, v čigar pristojnost so sodile tudi vse mitnice.

a) *Kaščni register*. Kaščar je o sprotnem poslovanju vodil nekakšen register, kamor je vpisoval nekatere izdatke, oddajo naravnih dajatev v kaščo (*traid am kassten*), odpis dajatev (*henngnus*), izgubo (*abgangkh*). Ti registri ne obsegajo celotnega poslovanja gospostva. Če jih primerjamo z obračuni za ista leta, naletimo na precejšnje vsebinske razlike. V registru manjkajo vsi denarni prihodki, redni in tudi nekateri izredni izdatki. Tudi časovno register in obračun nista bila nujno usklajena. Iz časa od pomladi 1489 do poletja 1491 so ohranjeni štiri kaščarjevi registri, ki zaokrožajo časovne intervale od štirih mesecev do enega leta, med tem ko si obračuni sledijo v rednem enoletnem razmaku.⁷⁴ Vsekakor pa so bili podatki iz registrov upoštevani v letnih obračunih. Kaščar je od časa do časa, na kakšen način je bil termin določen ni mogoče razbrati, oskrbniku predal izkupiček od svojega poslovanja, obenem s tem pa mu je izročil tudi register. Nanj je oskrbnik ob predaji lastnoročno zapisal potrdilo, da je prejel vse, kar je v registru zapisano in zagotovil, da bodo pri obračunu upoštevani vsi kaščarjevi izdatki.⁷⁵ Vse te potrditve imajo formo listine, sicer močno okrnjene, dve od štirih pa sta bili v originalu overovljeni z oskrbnikovim pečatom.⁷⁶ Iz tega je mogoče sklepati, da oskrbnik ni obdržal registra kot predlogo za izdelavo obračuna ali kaj podobnega, temveč ga je po potrditvi vrnil kaščarju, saj bi bilo dokaj nenavadno, če bi listina ostala v rokah izstavitelja.

Glede na to, da vse naše vedenje o teh registrih temelji na prepisih, je vprašljiva tudi njihova zunanja podoba. Prepisi niso posledica rednega poslovanja, ampak so bili izgotovljeni z nekim določenim namenom. Ta bi lahko vplival na selekcijo oz. kompilacijo pri oblikovanju ohranjenih primerkov. Tako bi bilo npr. možno, da je v originalu register predstavljal obsežnejši, v naprej vezan, kontinuirano voden kodeks z občasnimi potrditvami, ali pa da je šlo zgolj za posamezne, gole sezname izdatkov, ki jim je prepisovalec po potrebi dodal še podatke iz drugih virov. Pri vsem tem je gotovo naslednje: 1) Registri izdatkov za določen časovni interval, ki jih mdr. vsebujejo prepisi, so bili s strani loške administracije pojmovani kot posamezne enote; revizija triletnega kaščarjevega poslovanja (1488–1490) govori izrecno o izdatkih, izkazanih *durch ain register*.⁷⁷ 2) Oskrbnikova potrditev je bila fizično del registra (nahajala se je na koncu), o čemer govorijo formulacije same potrditve

⁷⁴ Ohranjena sta le dva – za leti 1489 in 1490, RFR 10.

⁷⁵ Npr.: *Ich Iacob Lamberger bekenn mit diser meiner handtgeschriff, das ich von meinen gueten frewñdt Jorigen Sigesdorfffer als das empfangen hab das in dem register stett vnd sol im in der rayttung abgezogen werden*. RFR 13, fol. 29'.

⁷⁶ Tako v registrih iz let 1489–1490 in 1490–1491. V ohranjenih prepisih o tem priča le še koroboracijska formula, npr.: *Zu bestatt der dingen hab ich mein pettschafft zu sambt meiner handgeschriff auff das register gedrukht*. RFR 13, fol. 41'. Prim. triletni obračun za leta 1488–1490, RFR 11, fol. 4'.

⁷⁷ RFR 11, fol. 4', 5.

Vermerkt die nütz vnd Rantz der
 Herrschafft Lagk . 9 . vi^{to}.
 Czehendt inn Lurenfeld gulden xl
 Czensus inn thuren markt i p xx p
 Bereuwt phanting mit i p lx viij

Officio Klenovrh Zinssteuere markt xxij p viij
 idem Künffrecht — nicht
 idem sterberecht — nicht
 idem supradatum mit i p lx viij punden viij

Officio Seylach Zinssteuere markt lxx xx viij p lxx
 idem Künffrecht mit i p viij punden viij
 idem sterberecht nicht
 idem supradatum mit
 idem zinssteuere markt viij

 Summa markt et zins p lx viij punden viij p lxx xl

B.ESLA. München
 Höchst. Freising Nr. 516

Slika 4: Obračun freisingškega loškega gospostva za leto 1496, prva stran s protokolom in prihodki; mdr. od uradov Klenovrh in Žiri (Vermerkt dye nütz vnd rantt der/ herrschafft Lagk 9 vi^{to}/ Czehendt inn Lurenfeld gulden xl, ...). BayHStA, HL Freising, št. 516, fol. 1.

kot npr. *als das vor in dem register stett in hab ich mein pettschafft zu sambt meiner handt-geschriff auff das register gedrugkht*,⁷⁸ prav tako pa navedbe v omenjeni reviziji (npr. *laut ains registers, das mit des herrn handtgeschriff verzaichent vnd sein pettschadt furgedrugkht ist*⁷⁹).

Na kakšen način so torej podatki iz registra prehajali v obračun? Prihodki žita so bili v registru navedeni po posameznih podložnikih v okviru uradov. Ti podatki niso nikjer sumirani, kar skoraj izključuje možnost, da bi bili namenjeni prenosu v obračun. Tam so vsi redni prejemki tako ali tako navajani v višini, ki jo narekuje urbar, odstopanja pa so knjižena med izdatki. Torej bi lahko tu register ob primerjavi z urbarjem služil za ugotavljanje izostankov.⁸⁰ Izdatki so v register v grobem vnešeni kronološko; datirani so le nekateri izmed vpisov, kronološko zaporedje pa je ponekod kršeno, kar morda kaže na kampanjsko zapisovanje od časa do časa. Temu v prid govori tudi občasno (nesistematično) tvorjenje tematskih sklopov pod izpostavljenim naslovom kot npr. *Dy ersten solldner* ali *Wein*.⁸¹ Značilno je, da so vsi sezname izdatkov, kar za ostale dele registra ne velja, sumirani, in to ne le ob koncu, temveč tudi na vsaki strani posebej. To preseneča toliko bolj, ker so izdatki v obračun preneseni posamično in zelo nedosledno. Identifikacija vknjižb je možna med obračunom za leto 1490 (24. april 1490–24. april 1491) in registroma, ki zajemata čas od januarja 1490 do junija 1491. Še največ dvojnih vknjižb je mogoče najti med izdatki za gradnjo (okoli 80 %, če vzamemo za izhodišče obračun), pa tudi tu vsebuje vsak od virov nekaj takih, ki jih v drugem ni. Kljub rahlemu razhajanju ta segment podatkov zadovoljivo potrjuje povezavo med obema viroma, je pa obenem edini (pri ostalih segmentih – potni stroški, plače stražarjev – se podvajanje vknjižb omejuje na posamezne primere), kar ob dokaj spremenjenem besedilu vknjižb in pomešanem vrstnem redu praktično izključuje možnost direktnega vnosa podatkov iz registra v obračun, oziroma uporabo prvega kot pisne predloge pri izdelavi drugega.

b) Letni obračun. Po koncu obračunskega leta (mejni datum je bil jurjevo, 24. april, obračunsko leto pa je nosilo letnico koledarskega leta, v katerem se je začelo) je bil oskrbnik dolžan izdelati obračun o celotnem poslovanju gospostva, in ga skupaj z izkupičkom predati škofovim odposlancem, ko so ti prišli v Škofjo Loko. Četudi je njihov obisk kakšno leto izostal, in je oskrbnik na isti dan polagal račune za več let skupaj, je ločeno obračunal poslovanje vsakega leta. Pri obračunskem aktu so odposlanci zastopali škofa, dejanju pa so kot priče prisostvovali najpomembnejši gosposki uradniki in predstavniki mesta ter mestni pisar kot zapisovalec.⁸² Očitno je, da so odposlanci obračune izročali škofu osebno, saj je ta občasno na zadnjo stran pripisal (ali dal pripisati) kakšno opombo, ki se je nanašala na poslovanje gospostva. Tovrstno besedilo, dodano obračunu za leto 1485 je namreč napisano od iste roke kot instrukcije odposlancem za to leto in jedrnato povzema rezultate

⁷⁸ RFR 13, fol. 25', 41'.

⁷⁹ RFR 11, fol. 4'.

⁸⁰ Pri tem ni povsem jasno njegovo razmerje do priročnega urbarja, kjer je označena dejanska vsakoletna oddaja za posameznega podložnika. Prim. priročni urbar loškega gospostva (pred l. 1492), BayHStA, HL 4, fasc. 36, št. 196.

⁸¹ RFR 13, fol. 32, 34.

⁸² To je lepo razvidno iz eshatokola obračunov za leti 1489 in 1490: *Item pey solher rechnung der obgenanten zwayer jar so Jacob Lamberger heren Casparen Marolt et Wolfgang Rueger vnd Sigmunden Puecher anstatt vnd von wegen meins genadigen herren von Freyssing getan hatt, sind gebesen Jorig Sigessdorffer, Wolfgang Swarcz, Petter Larensagkh statt richter zw Lagkh, Vrban Schuester, Michell Smid purger vnd Jorig stattschreyber. Dasselbs weschehen am mantag in den phingst feyertagen anno etc. im ain vnd newnczigisten* (23. maj 1491). RFR 10, fol. 19.

poslanstva; najprej navaja denar, ki so ga odposlanci uspeli izterjati, za tem pa nepravilne dolgove.⁸³

Iz obračuna se zrcali oskrbnik kot edina odgovorna oseba za poslovanje gospodstva. Na nobenem mestu se ne sklicuje na kaščarja, ki očitno v odnose s centralo ni samostojno posegal. Kot predloge za prihodkovni del sta oskrbniku služila urbar in davčni register. Nekateri izdatki so bili knjiženi na podlagi različnih temeljnic kot so pobotnice in podobno (npr. *nach weuelh meins genadigen heren*,⁸⁴ *nach lawtt etlicher quittung, den solneren nach lawtt irer quittung*⁸⁵), večinoma pa le-te niso navedene, v kolikor so sploh obstajale oz. bile hranjene kot računski dokumentacija. Kot že rečeno, so nekateri podatki vsaj posredno temeljili na osnovi kaščarjevega registra, to velja predvsem za izdatke pri gradbenih delih, kaj je to pomenilo v praksi, pa ni mogoče povsem doreči.

c) *Triletni kaščni obračun*. Ni povsem jasno, v kakšni zvezi je nastala edina ohranjena revizija triletnega kaščarjevega poslovanja. Že sam naslov (*Aller emphang so auff dem Sigesdorffer*⁸⁶ *gefunden wierdett*) kaže, da ne gre za običajno dokumentacijo rednega poslovanja. Po Blaznikovi zaslugi je znano, da so se prav v tem času pri upravljanju gospodstva dogajale razne nepravilnosti, ki so se stopnjevale do podložniškega upora,⁸⁷ vendar zaenkrat dokumenta še ni mogoče zadovoljivo umestiti v takratno dogajanje. Revizija je bila izvedena s strani štiričlanske komisije, katere vsaj dva člana sta bila iz vrst uglednih loških meščanov, druga dva pa bi morda utegnili biti škofova odposlanca.⁸⁸

Dokument je zasnovan zelo pregledno. Najprej so v sumarni obliki navedeni prihodki triletnega poslovanja (tri letne rente z upoštevanim odpisom in izgubo dajatev, davki treh let, izterjani izostanki). Temu sledijo izdatki; sprotne izplačila oskrbniku so navedena za vsako leto posebej, redni izdatki za vsa tri leta skupaj, izredni pa sklicujoč se na omenjene registre. Ob koncu je potegnjena bilanca, pod njo pa so navedeni še dodatni zaostanki in izgube, s katerimi je kaščar "oklestil" sicer kar obilni negativni saldo. Povsem drugače kot redni letni obračuni, ki kažejo poslovanje gospodstva kot celote, je revizija vzela pod drobnogled kaščarski urad (*kasstennampt*). To je lepo razvidno iz pojmovanja izdatkov, ki se v tem primeru nanašajo na vse, kar je kaščar dal iz rok, med drugim tudi prejete dajatve podložnikov, ki jih je posredoval naprej oskrbniku (fol. 3), kar je sicer sodilo med prihodke gospodstva. Odstopanja od redne loške računski dokumentacije so opazna tudi v preglednosti dokumenta in uporabi bogatejšega izbora italijanske knjigovodske terminologije. Bese-

⁸³ *Dy rât so zw Lakch sein gebesen haben eingenomen alte schuld von dem pflieger facit 1^m III^c LXVIII ducaten ß 32 item von der neuen schuld ducaten VIII ß XVI. Item von dem richter ducaten LXXXIII ß LI. Item von her Casper Tschernemlin ducaten quinquaginta. Item dy schuld Jacob Lamberger macht XII^c ducaten so er über obgeschriben schuldig ist. Item dy schuld der Casper Tschernemlin macht noch LXXXVII ducaten. Item her Baltasar Tschernemel sol noch rechen vnd czalen altes vnd neues. RFR 5, a, fol. 6'. Prim. z instrukcijami za isto leto, BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 10. Glede identifikacije Sikstove pisave glej Manfred KÖNIG, Die Korrespondenzbücher des Bischofs Sixtus von Freising und ihre Bedeutung für die Geschichte des ausgehenden 15. Jahrhunderts, Inaugural-Dissertation (tipkopis), Graz 1975, str. 13; Anhang IX, Schrift A.*

⁸⁴ RFR 10, fol. 11'.

⁸⁵ RFR 6, fol. 6'-7'; RFR 5, fol. 5'-6.

⁸⁶ Jurij Sigesdorfer je vsaj od leta 1488 dalje opravljal službo loškega kaščarja. Blaznik začetek njegovega poslovanja postavlja v leto 1491 (Pavle BLAZNIK, Škofja Loka in loško gospodstvo, Škofja Loka 1973, str. 454), vendar dotični vir (RFR 11) skupaj s prej omenjenimi registri (RFR 12 in 13) govori v prid zgodnejši dataciji.

⁸⁷ Pavle BLAZNIK, Upori loških podložnikov konec XV. in v začetku XVI. stoletja, LR 2 (1955), str. 66; IDEM, Urbarji (kot v op. 12), str. 23, 36; IDEM, Škofja Loka (kot v op. 86), str. 140 ss.

⁸⁸ Razpoznavna sta Wolfgang Swartz, uspešni veletrgovec in nosilec različnih funkcij v službi Fr. škofa in deželnega kneza (glej Josip ŽONTAR, Ločan Volbenk Schwarz, LR 4 (1957), str. 26-30) in Oswald Neglitz, kasnejši mestni sodnik (BLAZNIK, Škofja Loka (kot v op. 86), str. 455). Neidentificirani osebi sta prvo- in drugopodpisani Rueprecht Stainer in Martin Knoll (RFR 11, fol. 6').

dilo postavk je pisano v ozki koloni na sredini strani, na desni strani se nahajajo denarni zneski, na levi pa marginalne opombe kot npr. *empfang prima (secunda, tertia, ...) grossa*. Vsote so postavljene na dno vsake strani, v primeru, da je v poštevek prišel en sam znesek, pa je to označeno z izrazom *summa per se*.

d) *Knjiga dolžnikov*. Pri tem prav tako izrednem produktu loške pisarne gre v bistvu za popis urbarialnih in davčnih zaostankov, t. j. neporavnanih podložniških obveznosti. P. Blaznik njegov nastanek povezuje z uporom podložnikov v letih 1484–1492.⁸⁹ Po zatrem upor je škof kaščarja Jurija Sigesdorferja zadolžil za izdelavo popisa zaostalih podložniških dolgov, ki naj jih sčasoma, kolikor bo mogoče tudi izterja.⁹⁰ O uspešnosti izterjave razen res redkih pripisov v sami knjigi, ki govorijo o posameznih plačanih zneskih, ni podatkov. Tako npr., samo za ilustracijo, pri dolgu kmeta iz Praš, Matevževega sina Jakoba, stoji pripis *dedit sein weib LXXVII β*, kar znaša dobrih 10 % celotnega dolga.⁹¹

Za obliko knjige dolžnikov bi z rezervo lahko rekli, da je sestavljena iz osebnih kontov. Pri tem tvorijo glavno besedilo same debetne vknjižbe, pri vsaki je navedeno leto dolga in izvor obveznosti, omenjeni redki pripisi pa predstavljajo kreditne.⁹² Morda gre zgolj za slučaj, vendar se te kreditne vknjižbe redno nahajajo na desni strani, kot je bilo to običajno pri trgovskem sistemu dvojnega knjigovodstva.

e) *Obračun mestnega sodnika*. Obenem z oskrbnikom je škofovim odposlancem polagal račune tudi mestni sodnik. Neposredna podrejenost zemljiškemu, obenem mestnemu gospodarstvu je odraz krepitve mestne avtonomije, ki je v Škofji Loki v drugi polovici 15. stoletja dokaj očitna.⁹³ Čeprav izvira prvi ohranjeni obračun iz leta 1486, se je praksa samostojnega knjigovodstva mestnih sodnikov uveljavila že dosti prej. Začetki datirajo v leto 1440. Pred tem je nadzor nad obračunavanjem mestnega sodišča sodil v pristojnost oskrbnika; do vključno leta 1439 namreč redno srečujemo postavko o prihodkih omenjenega urada (*de iudicio ciuitatis, de iudicio et muta*) v gosposočinskih obračunih.⁹⁴ Sistem knjiženja je bil v principu tak kot pri obračunu gospodarstva, le da je bil sodnikov obračun z ozirom na manjši obseg poslovanja precej enostavnejši. Trem rubrikam prihodkov (mitnina, najemnina od mesnic in sodne globe) sta sledila popis izdatkov in bilanca ob koncu. Temeljnice se sicer nikjer ne omenjajo, vendar lahko sklepamo, da so podatki v pretežni meri temeljili na sodni knjigi, kjer bi pričakovali kopije zakupnih reverzov za različne vrste mitnin, zapisnike obravnav kaznivih dejanj, morda tudi kronološki register izdatkov.⁹⁵

2. Primer gornjegrajskega gospodarstva. V teritorialno upravnem pogledu je bilo gornjegrajsko gospodarstvo ljubljanske škofije razdeljeno v dober ducat uradov, ki so jim načelovali oficiali – lokalni oskrbniki (*ambtlewt*).⁹⁶ Svoje urade so upravljali avtonomno; o svojem poslovanju so vsako leto polagali račune oskrbniku, ki je načeloval finančni upravi gospodarstva. V primerjavi s freisinškim loškim gospodarstvom, ki tako po celotnem obsegu kot po

⁸⁹ BLAZNIK, Škofja Loka (kot v op. 86), str. 142; IDEM, Upori (kot v op. 87), str. 67.

⁹⁰ BLAZNIK, Sikstova pisma (kot v op. 35), str. 40 (fol. 179'); IDEM, Škofja Loka (kot v op. 86), str. 143.

⁹¹ RFR 15, fol. 44'.

⁹² FERDO GESTRIN, Knjigovodstvo na Slovenskem v 16. stoletju, Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod, Ljubljana 1999, str. 261.

⁹³ BLAZNIK, Škofja Loka (kot v op. 86), str. 123–4.

⁹⁴ RFR 1, fol. 11, 34, 82, 94', 145'; RFR 2, fol. 7', 47', 54'.

⁹⁵ Glede vsebine sodnih knjig glej Josip ŽONTAR, Najstarejša sodna knjiga mesta Kranja (1517–1520), Ponatis iz zbornika znanstvenih razprav juridične fakultete v Ljubljani XVIII., Ljubljana 1942, str. 2 ss in LEVEC-LUSCHIN, Protokol (kot v op. 31), str. 59–69.

⁹⁶ FERDO GESTRIN, Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426, ZČ 6–7 (1952–1953), str. 476.

velikosti uradov sodi nekako v isti rang, se zdi takšna upravna struktura bolj razdrobljena. Od računске dokumentacije so se iz let ob prelomu 15. v 16. stoletje ohranili register izdatkov, dva registra prejemkov in nekaj obračunov. Popis prejemkov iz let 1498 in 1499 ter obračun za leti 1499 in 1500 se vsebinsko ujemata, kar daje nekaj možnosti za rekonstrukcijo knjigovodske prakse.

a) *Register izdatkov*. Nedatirani register, ki po vsej verjetnosti izvira iz let 1506–1507,⁹⁷ je vsebinsko sestavljen iz dveh delov. V prvem so v kronološkem redu zabeleženi dnevni izdatki, v drugem pa tisti, ki so nastali po škofovem ukazu oziroma za njega osebno. Dnevni izdatki so dejansko knjiženi ločeno po dnevih, pri čemer se vsaka postavka začne z datacijsko vrstico (vsaka druga ali tretja je opremljena s svetnikom, pri ostalih pa je naveden le dan v tednu). Register je sumiran ob koncu in po straneh, sestavljen pa je, kar velja za vse gornjegrajske računске knjige, iz ločenih popisov “črnega“ in “belega” denarja.⁹⁸

Register je zelo verjetno pripadal oskrbniku. Pri tej domnevi se opiram na njegov obračun za leti 1499 in 1500, kjer se med izdatki nahaja rubrika z naslovom *Auff taglichn ausgab, ...*, ki v sumarni obliki navaja izdatke *nach lawt seiner register*.⁹⁹ Ker se register z obračunom časovno ne ujema, je vsebovani delež izdatkov težko ugotavljati. Glede na višine zneskov sklepam, da register ne zajema vseh.¹⁰⁰ Vsekakor pa je služil kot ena od predlog za sestavo obračuna.

b) *Register prejemkov*. Na voljo sta dva primerka. Prvega, iz let 1498–1499, je nedvomno vodil oskrbnik Mihael Valar. Tekst je pisan v prvi osebi ter je sestavljen pregledno iz več delov (dohodki od letne rente in (izrednega) židovskega davka, od desetih, od cerkvenih vikarjev, ...). V okviru tega so postavke oblikovane po uradih; povsod je navedena predpisana služnost, dejanska oddaja in morebitna odstopanja. Postavke in širši sklopi so vzorno sumirani.

Drugi datira v leto 1497, pripadal pa je upravitelju gospostva Ahacu Višnjegorskemu.¹⁰¹ Upravitelj je bil po položaju najvišji gosposki uradnik, težišče njegovega delovanja pa kaže postaviti nekako v pravno-politično sfero. V skladu s tem je opravljal funkcijo deželskega sodnika in kot tak tudi obračunaval poslovanje tega urada,¹⁰² kar prejkone kaže na to, da bi se omenjeni register moral nanašati na ta urad. Oporo tej domnevi daje en sam vpis v registru: *Item was ich von dem gericht emphanen hab syder Sandpetrs tag der nachsten raytung dy ich than hab*.¹⁰³ Vir ni urejen sistematično; deli se v dva sklopa posa-

⁹⁷ Izhodišče za datiranje registra predstavlja vpis: *in die circumcisonis feria sexta* (RLJ 7, fol. 5). Omenjena kombinacija se pojavlja v verjetnih letih 1490, 1496, 1501 in 1507. Že eden od predhodnih raziskovalcev je vpis opremil z letnico 1507 in pristavil vprašaj. Za dokajšno verjetnost pravilnosti te datacije govori dejstvo, da se v registru pojavlja precejšnje število oseb iz škofove plačilne liste iz l. 1504 (Ignaz OROŽEN, *Das Dekanat Oberburg, Das Bistum und die Diözese Lavant 2/2*, Marburg 1877, str. 6). Ker se v začetku opombe navedeni vpis (1. januar) nahaja sredi registra, je pri dataciji treba upoštevati obr. leto 1506 oz. letnici 1506–1507.

⁹⁸ Gre za razlikovanje med dvema števnima denarnima sistemoma, do katerega je prišlo v drugi polovici 15. stoletja na slovenskem ozemlju, kot prehodni coni med območjem severnoitalijanskega denarja na eni in dunajskega (avstrijskega) na drugi strani. Nekaj več vredni italijanski pfenigi se v virih omenjajo kot “črni”, slabši dunajski pa kot “beli”. Podrobno o tem Sergij VILFAN, *Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja*, ZČ 40 (1986), str. 397 ss.

⁹⁹ RLJ 8, pag. 115.

¹⁰⁰ Vsote izdatkov v črnem denarju znašajo: register 1496 – 441 lb 41 β; obračun 1498 – 970 lb 102 β; obračun 1499, 1500 – 1563 lb 37 β (v povprečju za eno leto 781 lb 138 β 1 d). RLJ 4, pag. 27, 31, 36; RLJ 8, pag. 82, 117).

¹⁰¹ RLJ 5, fol. 1.

¹⁰² ... *von ... alles seines einnemens vnd ausgebens von pennfallen, straffgelt vnd anders laut seiner eingelegten register ein ... raittung gethan*, Računsko pismo iz 1524, jun. 4., NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc., 14. Obračun upravnika Ahaca Višnjegorskega iz leta 1497 npr. izkazuje ca. 244 goldinarjev prihodkov in 194 gld. izdatkov, kar je predstavljalo, grobo rečeno, desetino prometa gornjegrajskega gospostva. RLJ 4, pag. 49.

Der Matheus hat gerat von den zehent traid zw Wolag vnd/ dint all jar wacz
 mut xx, ...
 NŠAL, ŠAL, Gg, A, fasc. 13/1, pag. 45.

Slika 5: Obračun gospostva Gornji Grad za leti 1495 in 1496, prihodki od desetine v uradu Vologa (Der Matheus hat gerat von den zehent traid zw Wolag vnd/ dint all jar wacz mut xx, ...). NŠAL, ŠAL, Gg, A, fasc. 13/1, pag. 45.

meznih vknjižb, zdi se, dnevnih prejemkov, vknjižbe pa se nanašajo predvsem na davek, potne stroške, kupnino (*kaufrecht*) in desetino, ki jih je Ahac prejemal od lokalnih uradnikov. Očitno je, da gre za dokumentacijo precej manj obsežnega poslovanja, kakor v gornjem primeru. Glede na to, da se obračun z Ahacem za isto obračunsko leto (spet brez vsakršne tematske oznake urada), nahaja v oskrbnikovem obračunu gospodstva, lahko z gotovostjo trdimo, da gre za produkt knjigovodstva na nižji ravni, ki pa ga vseeno ne gre enačiti z eventualnimi registri lokalnih uradov.

c) *Letni obračuni*. Enkrat letno, včasih pa tudi na dve leti, je oskrbnik o prejemkih od lokalnih in nekaterih drugih podrejenih uradnikov, obenem pa tudi o svojih (dvornih) prihodkih in izdatkih, sestavil obračun, ki ga je zagovarjal v Ljubljani, v obravnavanem času spričo škofove odsotnosti pred škofijskim administratorjem ali morda komisijo pod njegovim predsedstvom.¹⁰⁴ Kot kaže, obračunsko leto ni bilo fiksirano; ohranjeni obračuni si sledijo brez vsakega reda.¹⁰⁵ Tudi njihova sestava ni bila ustaljena. Obračun za leti 1498 in 1499, za katerega je na voljo tudi pripadajoči register prejemkov, je bil sestavljen takole: V prvem delu so razvrščeni obračuni lokalnih oskrbnikov po posameznih uradih. Izgotovljeni so, dokaj različno, za eno ali dve leti v okviru triletnega intervala (1497–1499). Vsak od njih se ujema z ustrezno postavko iz oskrbnikovega registra prejemkov. Za primer naj služita vpisa za urad Ljubensko hribovje:¹⁰⁶

register prejemkov	obračun
<p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p>	<p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p> <p><i>... [illegible text] ...</i></p>

¹⁰³ RLJ 5, fol. 4.

¹⁰⁴ *Die raitung ist geschehen zu Laybach am freitag vor sannd Margreten tag im LXXXV jar.* RLJ 3, pag. 30. Med leti 1491 in 1501 je škof Krištof Raubar študiral v Padovi, svetne zadeve v škofiji pa je kot administrator vodil njegov sorodnik Gašper Raubar. Primož SIMONITI, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja, Ljubljana 1979, str. 66.

¹⁰⁵ 7. 7. 1493 – 13. 7. 1495; 25. 12. 1496 – 25. 12. 1497; 25. 12. 1497 – 29. 8. 1497; 13. 12. 1499 – 10. 8. 1501. RLJ 3, pag. 32; RLJ 4, pag. 37, 38; RLJ 8, pag. 117.

¹⁰⁶ RLJ 6, fol. 4; RLJ 8, pag. 69.

¹⁰⁷ Ljubenska gora ali Planina; hribovje v območju Ljubnega.

Nota des Andre Rawbers Rayttung
 vonn den Nützzenn vnd Renntten zw/
 dem Gotzhawss Obernburg gehörend
 Seiner Verweisung von Irdayen gan-
 tzem Jarem Die sich Ansehnge ha-
 ben Am Sonntag vor samnd mar-
 tzeithen tag des Drey vnd nennzi-
 gstem Jaris vnd sich widerumb ge-
 emidet An samnd martzeithen tag des
 LXXXV^{to}

Slika 6: »Protokol« obračuna gospostva Gornji grad za leti 1493 in 1494 (Nota des Andre Rawbers rayttung/ vonn den nützzenn vnd renntten zw/ dem gotzhawss Obernburg gehörend, ...). NŠAL, ŠAL, Gg, A, fasc. 13/1, pag. 32.

	Anno dñi. 1497.		
	Prepositus.		<i>Sessione... 1497...</i>
Angaria	Crucis		<i>percepit</i>
	Lucie		
	Emerum	<i>percepit</i>	
	Penthecoste		<i>percepit</i>
	Decanus.		<i>Sessione... 1497...</i>
Angaria	Crucis		<i>percepit</i>
	Lucie		
	Emerum	<i>percepit</i>	
	Penthecoste		<i>percepit</i>
	Nicolaus podn.		<i>Sessione... 1497...</i>
Angaria	Crucis		<i>percepit</i>
	Lucie		
	Emerum	<i>percepit</i>	
	Penthecoste		<i>percepit</i>
	Cristoforus		<i>Sessione... 1497...</i>
Angaria	Crucis		<i>percepit</i>
	Lucie		
	Emerum	<i>percepit</i>	
	Penthecoste		<i>percepit</i>

Slika 7: Redni prejemki ljubljanskih kanonikov za leto 1497 (Anno domini 1497/ prepositus/ Angaria crucis percepit xiiii ducatos, ...). Večnamenska poslovna knjiga ljubljanskega stolnega kapitlja 1494–1533; NŠAL, KAL, U 1.

Prva postavka v obračunu je vedno sumarni znesek iz registra prejemkov, t. j. seštevek vsega denarja, ki ga je oskrbnik med letom odvajal v komoro. Zatem so navedeni še ostali prejemki in izdatki, bilanca in nekaj dodatnih pripomb. Uporaba tretje osebe v zapisu (*hat er geben heren Michelen in die chamer*) kaže, da so se tudi ti obračuni nižjih uradnikov vršili pred komisijo. Ni izključeno, da so obračunavali hkrati in pred isto komisijo kot oskrbnik. Uporaba njegovega registra kot predloge njihovim obračunom in nenazadnje dejstvo, da so le-ti zapisani na istem mestu kot njegov obračun, govorita temu v prid. Slednji namreč predstavlja drugi del celotnega dokumenta. Njegova zgradba je povsem običajna (prihodki – izdatki – bilanca). Prihodkovni del v pretežni meri temelji na registru. Iz njega so črpani dohodki od zemljiške rente, desetine, židovskega davka, cerkvenih vikarjev, itd. Postavka iz rentnega dela se v našem primeru glasi takole:

*Asbalt amtman in Pirc ab Lawffen hat
geben heren Michelen 75 lb 12 β.*¹¹²

Tudi pri izdatkih se na nekaterih mestih kot temeljnica omenja register,¹¹³ ponekod vknjižbe temeljijo na podlagi pobotnic in drugih zapisov (*aufschreiben*),¹¹⁴ večinoma pa predloge niso omenjene.

Obračun za leti 1493 in 1494 je zasnovan podobno, le da so obračuni oskrbnikov, namesto da bi imeli vlogo nekakšne priloge, organsko vključeni vanj; tvorijo namreč prvo rubriko prejemkov. V nasprotju s tem ima prvi ohranjeni obračun, za leti 1495 in 1496, vsaj do neke mere bolj običajno strukturo prihodkovnih in izdatkovnih rubrik, ki pa so razvrščene v nekoliko neobičajnem vrstnem redu. Najprej so – ločeno – navedeni izdatki obeh obračunskih let, za njimi pa v enakem kronološkem redu ustrezajoči prihodki. Na koncu je zabeležen popis dolgov oskrbnikov.

3. Primer ljubljanskega stolnega kapitlja. V primerjavi z drugimi je finančna uprava ljubljanskega stolnega kapitlja svojo dokumentacijo vodila na nekoliko neobičajen način. Izmed zbora kanonikov imenovani oskrbnik (*procurator*), ki je bil zadolžen za upravljanje s kapiteljskim premoženjem, je namreč o svojem poslovanju vodil eno samo knjigo. V začetku je bil v njej predviden prostor za seznama prihodkov in izdatkov, letni obračun ter popis dolgov preteklega obračunskega obdobja. Kasneje so njeno namembnost še razširili, saj najdemo v njej temeljne urbarje kapiteljske posesti in celo zapise statutov.¹¹⁵

Na prvi pogled konfuzna podoba številnih rubrik s polno drobnimi pripisi, prečrtanimi deli besedila itd., se ob temeljitejšem branju izkaže za dokaj urejeno in domiselno zasnovano knjigo. Za ponazoritev vzemimo pod drobnogled izsek besedila, ki se nanaša na obračunsko

¹⁰⁸ Ljubno v Savinjski dolini.

¹⁰⁹ Vsota 60 lb (dunajskih) 19 β (kratkih, beneških) je enaka 90 markam (dunajskim) in 38 pfenigom (črnim) v registru; *minus* je očitno pripisan pomotoma.

¹¹⁰ Mihael Valar, v letih 1498–1500 oskrbnik gornjegrajskega škofijskega gospostva.

¹¹¹ Kmetija Repelšak, severno od Ljubnega.

¹¹² RLJ 8, pag. 76.

¹¹³ Npr.: *Item hat her Michel nach laut des register vmb wein geben swarczer muns 100 vnd 5 lb β 41.* RLJ 8, pag. 82.

¹¹⁴ Npr. v obračunu za leti 1493 in 1494: *Aber so hat er auf ain quitung den verweser in Stein stewr gelt entricht 50 phunt d in weÿsser münss macht Hungrisch gulden 37,5; Aber so pringt des Anndree Rawber ausgab so er in halt seines aufschreibens zuaintzigen, ...* RLJ 3, pag. 29.

¹¹⁵ RLJ 1; prim. Anton KOBLAR, Star urbar v ljubljanskem kapiteljskem arhivu, IMK 9 (1899), str. 141 ss.

leto 1499.¹¹⁶ Pod naslovom *Notantur redditus principales capituli Leybacensis primo anni 1499* so najprej navedeni dohodki kapitlju inkorporiranih župnij, sledijo dohodki od desetini, posameznih kolonov, mašne ustanove škofa Žige Lamberga (*redditus ad fundationem episcopi in basilica*)¹¹⁷, dohodki od vrtov na Poljanah in različni manjši, izredni prihodki (*percepta minuta*). Pri vseh rednih dohodkih je na prvem mestu navedena služnost, zatem pa sledijo vse dejansko odvedene vsote. Popisu prihodkov sledi popis izdatkov, in sicer najprej porcije (nekakšna preživnina) kanonikov za vsako četrletje (*angaria*) posebej, zatem pa še manjši izredni izdatki, na koncu stroški gradbenih (verjetno vzdrževalnih) del na kopaljšču, ki so zapisani kar v obliki obračuna s kopaljškim mojstrom.¹¹⁸ Registra kot celoti nista sumirana, seštevki se delno nanašajo na tematske sklope, delno pa se nahajajo na dnu strani. Obračun, ki sledi registroma, je zapisan v sumarni obliki. V zelo zreduciranem kontekstualnem delu se omejuje zgolj na ostanek denarja v blagajni in na neporavnane dolgove tekočega in eventualno prejšnjih let. Navajanje kakršnih koli sumarnih zneskov prihodkov in izdatkov se očitno ni zelo potrebno, saj so se dotični registri nahajali v isti knjigi. Glede na vestno navajanje zneskov različnih vrst denarja,¹¹⁹ je evidentno, da se je obenem s polaganjem obračuna izvajala tudi dejanska (fizična) inventura blagajne. Obračun sta prejemale običajno dva izmed kanonikov, ki sta dokument potrdila z lastnoročnim podpisom (*suis scriptum singulis signetis roboravant*). Nazadnje je naveden popis dolgov, t. j. obveznosti, ki do polaganja obračuna še niso bile poravnane. Najlepše lahko vidimo način zapisovanja dolgov na primeru leta 1497. Obračun za to leto jih navaja v skupnem znesku okoli 164 funtov.¹²⁰ Obračunu sledi podroben popis zaostalih obveznosti, najprej za tekoče leto (*debita que remanserunt de annis pereuntis primo de anno 97*), za tem pa še za leta pred tem (*antiqua debita*). Dolžniki so popisani s presledki, tako da je oskrbnik lahko sproti beležil vračila. Vsako vračilo je praviloma datirano, pripisan pa je tudi ostanek dolga, njegov morebitni odpis ipd. Ob koncu popisa je naveden sumarni znesek teh ostankov, ki jih spet najdemo kot "stare dolgove" posamično zapisane v popisu, ki sodi k naslednjemu letu.¹²¹

*

Če na kratko povzamemo, je bila glavna naloga knjigovodstva tako v loškem kot tudi gornjegrajskem gospostvu izdelava vsakoletnega obračuna, ki je obsegal vse sfere poslovanja v zaokroženi dislocirani teritorialni enoti.

V Škofji Loki se je sčasoma spričo utrjevanja mestne avtonomije izpod oskrbnikove pristojnosti osamosvojil urad mestnega sodnika, tako da sta od druge polovice 15. stoletja oba vodilna nameščenca polagala račune ločeno. Zemljiškega oz. mestnega gospoda so pri tem zaradi oddaljenosti gospostva od upravnega sedeža zastopali odposlanci, ki so letne obračune (skupaj z dohodki) posredovali škofu oz. njegovemu osrednjemu finančnemu uradu. To je bil torej edini del finančne dokumentacije, ki se je hranil v freisinški registraturi.

¹¹⁶ RLJ 1, pag. 132–59.

¹¹⁷ Prim. RLJ 1, pag. 139 in ŽNIDARŠIČ GOLEC, Duhovniki ljubljanske škofije (kot v op. 43), str. 84.

¹¹⁸ S kopaljškim mojstrom je najverjetneje obračunal oskrbnik, saj je protokol obračuna pisan v prvi osebi ednine (*Feci rationem cum Michaelae walneatore de expositis per eum pro structura walnei, ...*). RLJ 1, pag. 153.

¹¹⁹ Npr. v obračunu za leto 1498: *... remanserunt in corbana ducati Hungari tregintanouem, Renenses vero florenos quinquaginta, nigre monete circa centum LXIII tl d. Etiam remanserunt sex ducati per tl et IIII β. Remanserunt etiam marcelli viginti nouem*. RLJ 1, pag. 120.

¹²⁰ *Remanserunt etiam debita subscripta quorum summa est circa centum sexaginta quatuor tl d, ...* . RLJ 1, pag. 115.

¹²¹ Pod naslovom *Debita antiqua de annis 96, 97 non dum soluta*. RLJ 1, pag. 129.

Vsi ostali akti so bili izključno internega ali celo privatnega značaja in so se ohranili zgolj slučajno. Čeprav je letni obračun v pretežni meri slonel na poslovanju kaščarja, ta uradnik neposrednih stikov s centralno finančno upravo, razen tega, da je bil podvržen občasni kontroli, ni imel. Bil je podrejen oskrbniku, kljub temu pa njegovi registri niso služili kot neposredna predloga pri izdelavi obračuna. Kot glavne predloge moramo vsekakor smatrati urbarje in davčne registre, poleg tega pa še različne pobotnice in zadolžnice, upoštevati pa je treba tudi možnost, da dobršen del, predvsem izdatkov, ni bi knjižen na podlagi temeljnic.

V Gornjem Gradu je upravni aparat segel za stopnjo nižje, na nivo uradov, ki so jih samostojno upravljali lokalni oskrbniki. Ti so dohodke od svojih uradov posredovali predpostavljenemu oskrbniku gospostva, obračunavali pa so verjetno skupaj z njim pred škofijsko komisijo v Ljubljani. Oskrbnik je o svojem poslovanju vodil registre prejemkov in izdatkov, ki so mu služili kot direktna predloga pri sestavi obračuna. Razen tega so vknjižbe obračuna temeljile na različnih potrdilih in zapisih. Oblika in vsebina računske dokumentacije v tem času nista bili ustaljeni, ampak sta iz leta v leto variirali, kar velja tudi za obračunska obdobja.

Nekoliko drugačen sistem so poznali ljubljanski kanoniki. Oskrbnik je svoje poslovanje izkazoval neposredno z registri prejemkov, izdatkov in dolgov, sam obračun pa je predvsem izkazoval dejansko (fizično preverjeno) stanje v blagajni. Vsa omenjena dokumentacija je bila vodena v eni knjigi. Na podobne težnje (hraniti vso poslovno dokumentacijo v eni knjigi) naletimo v tem času tudi pri različnih bratovščinah, kar pa je razumljivo, saj je njihovo poslovanje imelo dokaj omejen obseg.¹²²

Podobne sisteme vodenja finančnih knjig (predvsem z ozirom na prva dva primera), seveda z odstopanji zaradi različne upravne strukture, tradicije, itd., lahko domnevamo tudi za ostale teritorialne in urbane urade "javne uprave", pri katerih so od finančne dokumentacije ohranjeni le obračuni. Bistvenih razlik v njihovi sestavi ni, kar kaže na obstoj neke časovno in prostorsko pogojene ustaljene knjigovodske prakse. Kot temeljnice predvsem izdatkovnim postavkam se povsod bolj ali manj pogosto omenjajo razne pobotnice. Nekateri kranjski deželnoknežji obračuni celo v ločenih rubrikah navajajo *exposita auf brief in alia exposita*.¹²³ Redno vodenje registrov prejemkov in izdatkov izkazujejo npr. obračuni celjskega mestnega sodnika vsaj od začetka šestdesetih let 15. stoletja dalje.¹²⁴

¹²² Božo OTOREPEC, Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489–1518, GZL 8, Ljubljana 1963, str. III.

¹²³ Tako obračuni za: Vicedomski urad iz let 1421–1422, (RDK 5, fol. 34'–35); deželsko sodišče Kamnik v letih 1437 in 1438 (RDK 6, fol. 4); gospostvo Gamberk v letih 1436–1438 (RDK 6, fol. 26–26'); urad Ig 1437–1438 (RDK 6, fol. 29');

¹²⁴ *Alles seins innemen hat pracht mit sambt der niderleg, standtgelt vnd stewart inhalt seins register aufschreyben facit, ...; Daendtgegen hat sein ausgab pracht inhalt des registers facit, ...*. RMI 1, fol. 60.

IV. Priloga – Primeri obračunskih protokolov

DEŽELNOKNEŽJI OBRAČUNI

Tirolsko-goriška komora

1. 1291, maj 18., grad Tirol.

*Anno eodem [1291 op. M.B.] die Veneris 14 exeunte maio, in castro Tyrol fecit Chunr[adus] [camerarius op. M.B.] de Frideberch rationem de receptis.*¹²⁵

Ljubljanski kletarski urad

2. 1290, maj 15.

*Anno domini millesimo CC LXXX, die xv intrante maio, fecit Nycolaus, clauiger de Laybach, rationem de eo, quod dedit domino comiti Alberto de Goricia, quem expediuerat de anno presenti, qui expirat in epyphania domini...*¹²⁶

Urad deželnega pisarja na Štajerskem

3. 1331, julij 27., Dunaj.

*Anno domini 1331 notatur ratio habita cum discreto viro Johanne lantschriba Styrensi per dominos duces Austrie et Styrie, Alberto et Ottone, in Wienna, in domo plebani Wiennensis. Presentibus honorabilibus viris, magistris Heinrico predicto plebano, Heinrico de Wintertawer, prothonotariis suis, Chunrado plebano de Ruekersbüch, Hermanno plebano in Mirein, Nycolao de Ebenfurt et aliis viris fidedignis, de officio suo lantschribatus Styrie, quod eodem anno convenit pro tribus milibus et quingentis marcis argenti puri, et hec ratio est habita proxima sabbati die post diem beati Jacobi apostoli.*¹²⁷

Kranjski vicedomski urad

4. 1392.

*Raittung von dem vicztumampt ze Laybach von sand Michels tag in dem LXXXI iar vnczen auf sand Michels tag in dem LXXXII iar.*¹²⁸

5. 1424, marec 14.

*Nota an sontag letare anno etc. vigesimo tercio hat Cristan von Arnuels vicztum in Krayn verryaytt dasselb vicztumbampt von sand Michels tag des vergangen vierczehenhundert vnd ainvundczwainczigisten jars vncz yff sand Michels tag des vierczehenhundertisten vnd zwaiundzwainczigisten jars presentibus domino Arnesto episcopo Gurcensis cancellario, Conrado de Kreyg magistro curie, Johanne Greyfenegker magistro camere et Conrado Zeidlerer plebano in Marchpurg notario camere.*¹²⁹

¹²⁵ RDK 1, fol. 49'; obj. v: HAIDACHER, Tiroler Rechnungsbücher (kot v op. 31), tekst B, št. 145, str. 300.

¹²⁶ RDK 1, fol. 27'; obj. ibidem, tekst B, št. 76, str. 245–6.

¹²⁷ RDK 2, fol. 47'; obj. v: Joseph CHMEL, Zur österreichischen Finanzgeschichte in der ersten Hälfte des vierzehnten Jahrhunderts, Der österreichische Geschichtsforscher 2/2, Wien 1841, št. XXVIII, str. 216.

¹²⁸ RDK 3, fol. 43'; obj. v: LACKNER, Rechnungsbuch (kot v op. 18), št. 24, str. 79.

¹²⁹ RDK 5, fol. 32'.

Urbarialni urad Kamnik – Stari grad**6.** 1439, julij 21.

*Nota an eritag nach Margarete anno domini etc. xxxix^o hat Sigmund Lamberger an stat weilnt Jacoben Lamberger seins vater verraitt die nucz, czins vnd gülte der vessten vnd vrbars czu Ober Stain von czwain ganczen jarn die sich czu sand Jorgen tag nachstuergangen geendet haben. Presentibus Jeorio Tscharnoml vicedomino et Wernhart Fuxperger.*¹³⁰

Urbarialni urad Vivodina**7.** 1469, november 30.

*Nota an phintztag an sannd Anndres tag anno etc. Lx nono hab ich Jorig Raynner vitztumb in Krain auf geshefft des R[omischen op. M.B.] k[aisers op. M.B.] etc. meins allgenedigsten heren vnd nach beuelhen heren Krystoffen von Morsperger mit Jacoben Würtzpüchler seiner hanndlung innemenn vnd ausgeben der nütz vnd guld des ampts an dem Oberen Hertzogtumb von vi ganntzen jaren die sich zw sannd Jorgen tag des xliii^c vnd lxiii jars angefenngt vnd sich zu sannd Jorgen tag des benanten xliii^c vnd newn vnd sechzigsten jars nachst vergangenn geennet hat, das ist von dem lxiii, lxiiii, lxv, lxvi, lxvii vnd lxviii jaren.*¹³¹

Goriški uradi**8.** 1402, april 26.

*Es ist ze merkchen daz Erasem purkchgrauff hawbtman ze Luncz, Hanns von Rabbat hawbtman ze Görzcz, Jorg im Turn ze Luncz und Friedreich Helawz von meiner herren wegen ein gancze raytung getan habent mit Ibann amptmann ze Reyfenberg [Rihemberk], an mitichen nach sand Jorgen tag anno domini mcccc secundo; von einem ganczen jare, das sich an demselbn nachst vergangenen sand Jörgen tag geendet hat.*¹³²

9. 1398, julij 15.

*Derselb Johannes Staczner hat geraitet das ampt zu der Alben [Planina] an mentag vor Margarethe des lxxxviii jares vnd ist auf in gelegt gancz nucz von einem jare, das sich an sand Jörgen tag in dem lxxxviii jare geendet hat.*¹³³

*OBRAČUNI CERKVENIH GOSPOSTEV***Freisinški gospostvi Škofja Loka in Klevevž****10.** 1317, november 6.

Anno domini millesimo ccc xvii, dominica ante Martini, habita finali racione cum Pilgrimo capellano granatore in Enczestorf et positus super eum remanenciis proxime computa-

¹³⁰ RDK 6, fol. 1.¹³¹ RDK 8, fol. 17.¹³² RDK 4, fol. 14, objava v: M. Kos, Primorski urbarji (kot v op. 34), str. 128.¹³³ RDK 4, fol. 16', objava ibidem, str. 131.

¹³⁴ Joseph ZAHN, CDA-F III. Band (FRA, Abteilung II, Band XXXVI), Wien 1871, str. 115. Primerek se ne nanaša na nobeno od v naslovu omenjenih gospostev na današnjem slovenskem ozemlju ampak na freisinško gospostvo Grobenzersdorf v Spodnji Avstriji. V ta seznam protokolov je uvrščen zato, ker ustrezni obračuni za naši gospostvi iz tega časa niso ohranjeni, izbira gospostva pa pri razlagi razvojnih trendov neke pisarne ne igra nikakršne vloge.

*cionis, necnon prouentibus predialibus quarundam villarum pro anno transacto CCC XVI et prouentibus predialibus anni presentis tam in annona quam denariis quos collegit et percepit, inclusis eciam quibusdam solucionibus debitorum usque in tempus presens prout in libro rationum particulariter continetur, ...*¹³⁴

11. 1397, junij 2., Dunaj.

*Racio facta est cum Ortolffo, granatore nostro in Lack [Škofja Loka], de perceptis et distributis per eum a festo sancti Georii anno LXXXVI usque ad festum Georii anno LXXX septimo et est facta Wienne die sabbati post festum ascensionis anno nonagesimo septimo.*¹³⁵

12. 1486.

*Vermerkht meins gnadigen herren von Freyssing mewtt vnd gerichtt zu Lakch [Škofja Loka] anno domini etc. LXXXVI.*¹³⁶

13. 1486.

*Vermerkht die raittung von dem ambt zw Klingnfels [Klevevž] im LXXXVI.*¹³⁷

14. 1493.

*Vermerckt die nutz vnd ranndt der herrschafft Laackh [Škofja Loka] im LXXXIII jare.*¹³⁸

15. 1494, julij 26.

*[Škofja Loka] Vnd solich rayttung ist beschehen am montag nach sand Margretthen tag in peybesen Jorigen von der Dwrr, meins genedigen herren pfleger, Joachym Purckstaler, Cholman Kramer diezeyt stattrichter, Wolffganng Swartz, Jorg Weniger, Michel hoffschmid, Haynreich vischer, anno LXXXIII^{to}.*¹³⁹

Krški uradi v "Marki" – Lušperk

16. 1432, februar 14.

*Anno etc. xxxii^o in die Valentini martiris audite sunt rationes Achacj Drubnekger burggrafj et officialis in Lusperg, de omnibus suis perceptis et expositis eiusdem officij vnus anni, qui se Georj proxime futurum finiet.*¹⁴⁰

Briksenško gospostvo Bled

17. 1460, januar 13.

*Facta ratione in octava epiphanie anno domini M^o cccc^o sexsagesimo cum domino Andrea Bradina vicario capelle seu prepositure beate Marie Virginis in insula Veldensi de anno domini M^o cccc^o LVIII de fructibus et redditibus, censibus, bladiis et quibuscumque spectantibus ad predictam capellam defalcationibus ...*¹⁴¹

¹³⁵ RFR 1, fol. 10', obj. v: BLAZNIK, Urbarji (kot v op. 12), str. 270.

¹³⁶ RFR 7, fol. 1.

¹³⁷ RFR 8, fol. 1.

¹³⁸ RFR 16, fol. 2.

¹³⁹ Ibidem, fol. 16'.

¹⁴⁰ RKR 1, fol. 69'.

¹⁴¹ RBR 1, fol. 5, transkripcija v: M. Kos, Briksenški urbarji (kot v op. 37).

¹⁴² RLJ 4, pag. 37.

Ljubljansko škofijsko gospostvo Gornji Grad in kapiteljska posest**18.** 1497.

*Des Andre Harrer räittung seiner handlung zu Oberenburg [Gornji Grad] beschehen innemens vnd ausgebens anfankh zu den weinnachten des LXXXVI jars bis wider auf weinnachten des LXXXVII.*¹⁴²

19. 1499.

*Asbalt zw Laufen hat von sein ambt in Pirg ab Lauffen [Ljubensko hribovje] verrat namlich von den czban jaren anno 98 vnd 99.*¹⁴³

20. 1501, august 10.

[Gornji Grad] *Also ist alles heren Michellen ein nemen vnd aus geben die czba jar die sich an gefangen haben anno 99 am tag Lucie vnd sich wider gendet haben anno 1500 primo am tag Laurenczy glegkt vnd gegen ein ander auff gehebt warden ist man im nach suldig peliben an sien suld 23 lb minus 10 β vnd sein jar ent sich natiuitatis Marie anno 1500 primo.*¹⁴⁴

21. 1495.

*Nota des Anndre Rawbers räittung vonn den nützzenn vnd renntten zw dem gotzhawss Oberenburg [Gornji Grad] gehörend. Seiner verwesung von zwayen gantzenn jarenn die sich anfenngt habenn am suntag vor sannd Margrethenn tag des dreÿ vnd newntzigistenn jars vnnnd sich widerumb geenndet an sannd Margrethen tag des LXXXV^{to}.*¹⁴⁵

22. 1495.

*Notandum quod facta est ratio per renuntiandum partem dominum prepositum decanum et dominos de capitulo cum domino Cristofero Nositza, canonico pro tempore procuratore capituli [Lj. stolni kapitelj] de anno 94° vsque ad angariam pentecostes inclusiue anni 95 de omnibus et singulis prouentibus, redditibus et obuentionibus capituli, pariter et de expositis per eum pro dominis capitularibus et eorum portionibus canonicalibus et quibusuis aliis minutis expositis.*¹⁴⁶

23. 1505, Ljubljana.

[Lj. stolni kapitelj] *Actum Laibaci anno quinto M^o ccccc^o. Presentibus ibidem dominis canonicis Nicolao Sparobitz, Simone Schorß, Georgio Prawnsperger et Mihaele Valler.*¹⁴⁷

Župnijsko gospostvo Slovenjgradec**24.** 1456, september 21.

*Vermerkht die räittung von der pharr zu sand Pangraczen zu Windischgretz das her Gillig geraÿt hat von herrn Jorgen Schewchenpalkch wegen vnd von dem LV jar, das selbs in gahabt hat ... das ist geschehen an sand Matheus Euwangelisten tag anno etc. LVI°.*¹⁴⁸

¹⁴³ RLJ 8, pag. 69.¹⁴⁴ RLJ 8, pag. 117.¹⁴⁵ RLJ 3, pag. 32, (slika 6).¹⁴⁶ RLJ 1, fol. 75.¹⁴⁷ RLJ 1, pag. 177.¹⁴⁸ RLJ 9, fol. 28, objava v: Arnold LUSCHIN, Das Fürstbischöfliche Archiv zu Laibach, BKStGQ 5 (1868), str. 91.¹⁴⁹ RMI 1, fol. 3.

OBRAČUNI MESTNIH SODIŠČ

Celje

25. 1461, julij 28.

*Anno domini M CCCC LXI° an Eritag nach sannd Anna tag ist ain raittung beschehen mit Hannsen goldsmid weilend stattrichter zu Cili vmb sein innemen vnd aussgeben der angeslagenen stewr vnd ander zustennd von dem LX jar das sich zu sand Jorgen tag nachstuergangen geendet hat.*¹⁴⁹

26. 1459–1480 *Des <ime sodnika> raittung von dem <letnica> jar*
 1481–1482 *Des <ime sodnika>, weilend richter raittung von dem <letnica> jar*
 1483–1488 *Ain raittung mit dem <ime sodnika> weilend stattrichter zu Cili vmb sein innemen im <letnica> jar*
 1489–1491 *Anno domini etc. im <letnica> jar ist ain raittung beschehen mit <ime sodnika>, weiland stattrichter zw Cili seins einnemen*
 1492–1502 *Anno domini etc. im <letnica> jar ist ain rayttung beschehen mit <ime sodnika> seins statgerichts einnemen vnd ausgab an <datum>*¹⁵⁰

Maribor27. 1469, januar 17.¹⁵¹

*Vermerkt was mir Sebalden Mitterhueber von meinen herrn des rats vnd der gemain ist eingeanntwurt worden, als ich an sand Petrs tag der stuelfeyr zu richter gesezt bin worden anno etc. LXV°.*¹⁵²

28. 1469, januar 17.

*Vermerkt daz richter, rat vnd ettleich der gemain mit Sewalten Mitterhueber ain ganncze volkomene raittung an heutigen tag gatan haben vnd ist alle sachen wie sich die mit alten ausstanden der stewren, auch waz er ausgeben hat dy weil richter ist gewesen vnd alles sein innemen vnd ausgeben schon geneinander gelegt vnd ausgehebt vnd ist alles quitt vnd quart. Geschehen an eritag vor Antoni anno etc. LXVIII°.*¹⁵³

¹⁵⁰ Ibidem.¹⁵¹ Glede datacije prim. pril. št. 28; oba pasusa sta del istega dokumenta.¹⁵² RMI 2, fol. 73; obj. v: Jože MLINARIČ, Davčni registri in obračunske knjige 1452–1593, GZM 17, Maribor 1991, str. 42.¹⁵³ RMI 2, fol. 107; obj. v: MLINARIČ, GZM 17 (kot v op. 152), str. 84.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die spätmittelalterliche finanzielle Dokumentation und die Buchhaltung der Grundherrschaften und Ämter in den zentralen slowenischen Ländern

Matjaž Bizjak

Die vorliegende Abhandlung beruht auf einem planmäßig gesammelten Material, das sowohl einen beträchtlichen Teil der in der slowenischen Historiographie bekannten als auch der bisher nicht beachteten mittelalterlichen finanziellen Dokumentation für Zentralslowenien umfaßt. Wegen seiner Sonderentwicklung wurde das slowenische Küstengebiet mit seinem unmittelbaren Hinterland gänzlich aus der Abhandlung ausgesondert, ebenso einige spezifische Rechnungsquellen, die sich nicht unmittelbar auf die regelmäßige Geschäftsführung der territorialen bzw. urbanen Behörden beziehen. Während die zu behandelnde Materie chronologisch rückwärts bereits durch das Vorhandensein von Quellen selbst begrenzt wurde, bot sich als untere Grenze aus pragmatischen Gründen (stellenweise nicht ganz starr) die übliche Jahreszahl 1500 an.

Im Hinblick auf den Inhalt gliedern sich die Rechnungsbücher in mehrere Typen, die verschiedene Phasen des Buchhaltungsprozesses darstellen. Der bei weitem häufigste Typ der mittelalterlichen finanziellen Dokumentation, dem man heute in den Archiven begegnet, ist die Abrechnung. Das bedeutet keineswegs, daß sich mittelalterliche Kanzleien überwiegend auf eine derartige Dokumentation ihrer Finanzgebarung beschränkten. Der Stand der Erhaltung ist nur eine Folge der Tatsache, daß nach der Fertigstellung der Abrechnung, die einen periodischen Bericht über die Geschäftsführung darstellte, der Großteil der sonstigen in einer Rechnungsperiode entstandenen Dokumentation, ohne praktischen Wert blieb. Die erste Stufe des Buchhaltungsprozesses stellen meistens chronologisch angelegte Register von Einnahmen und Ausgaben dar, die jedoch lediglich als eine der Vorlagen bei der Rechnungslegung verwendet wurden. Auf summarische mehrere Jahre umfassende Abrechnungen stößt man seltener, ebenso auf Schuldbücher, die eine Grundlage für die Eintreibung von unbeglichenen Abgaben bildeten. Manchmal wurde all diese Dokumentation durch eine Art Mehrzweckgeschäftsbuch ersetzt, das die gesamte Geschäftsführung eines Amtes umfaßte. Vom Standpunkt des einbezogenen Territoriums bzw. des Rangs des Rechnungsamtes aus betrachtet gliedert sich die finanzielle Dokumentation in zentrale und regionale Rechnungsbücher sowie Abrechnungen einzelner Herrschaften bzw. Ämter. Diese Gliederung entspricht im groben dem tatsächlichen Stand, sie ist jedoch flexibler aufzufassen. Infolge der verschiedenen Arten der Verwaltung und der Größe von gleich benannten Verwaltungseinheiten, kann die Spannweite im Rahmen einer Kategorie beträchtlich sein. Bezeichnenderweise konnte praktisch kein Verwaltungssystem auf dem behandelten Territorium eine finanzielle Dokumentation auf allen drei erwähnten Instanzen.

Die erhaltenen mittelalterlichen Abrechnungen der Ämter setzten sich in ihrer entwickelten Form im 15. Jahrhundert im groben aus einem Eingangsprotokoll und einem Kontext zusammen. Das Protokoll stellte einen vom folgenden Text durch einen größeren Abstand getrennten Absatz dar, der alle wichtigsten Identifikationselemente der folgenden Abrechnung enthält. In prägnantem Stil, meistens in einem einzigen Satz, folgten aufeinander die Datierung, manchmal auch die Ortsangabe für den Vollzug des Rechtsaktes, ferner Name und Stellung des Rechnungslegers, der Rechnungsgegenstand (Standort und Art des Rechnungsamtes bzw. näher genannte Gegenstände), die Angabe des Zeitraumes, über den sich die Abrechnung erstreckte, die Zeugen bzw. Mitglieder der Rechnungskommission. Den Kontext bilden vier Grundkomponenten in üblicher Reihenfolge: Remanenz, Einnahmen, Ausgaben und Bilanz. Bei der Verbindung der genannten Bestandteile zu einer Einheit kam es bereits im Rahmen ein und derselben Kanzlei zu zahlreichen Variationen in Form und Struktur, mehr noch außerhalb dieses Rahmens. Zum Teil war das eine Folge der Unterschiede in der Struktur der Herrschaften bzw. Ämter selbst, vor allem aber das Bestreben, optimale Abrechnungsarten in gegebenen Situationen zu finden. Das Wesen des Kontextes und der gesamten Abrechnung bestand darin, die Einnahmen auf der einen Seite und die Ausgaben auf der anderen Seite sowie die gegenseitige Aufrechnung darzustellen. Dabei kamen drei grundlegende Prinzipien zum Ausdruck: 1. Trennung von Einnahmen und Ausgaben, 2. Trennung von Geld- und Naturalposten, 3. Bildung von engeren abgeschlossenen Gruppen – Posten. Diese grundlegenden Prinzipien verbanden sich auf verschiedene Art und Weise miteinander. Die Kontextstruktur hing davon ab, welches

Prinzip als führend gewählt wurde bzw. wie diese Prinzipien miteinander kombiniert wurden. Dabei entstanden mehrere Varianten, die man in drei Grundstrukturtypen zusammenfassen und im Rahmen einer Arbeitsnomenklatur benennen kann als: 1. Monobilanz-Monowährungstyp, 2. Monobilanz-Polywährungstyp und 3. Polybilanz-Polywährungstyp.

Mit einer Erforschung der Buchhaltungspraxis im zentralslowenischen Raum kann man erst Ende des 15. Jahrhunderts beginnen, und zwar im Rahmen der drei Herrschaften (die Freisinger Herrschaft Bischoflack/Škofja Loka, die Herrschaft Oberburg/Gornji Grad der Bischöfe von Laibach/Ljubljana und die Herrschaft des Domkapitels von Laibach) für welche (zwar fragmentarisch) ein etwas breiteres Spektrum der finanziellen Dokumentation erhalten ist. Bei den ersten beiden Fällen stand die Erstellung der alljährlichen Abrechnung im Vordergrund, die alle Bereiche der Geschäftsführung einer abgeschlossenen dislozierten territorialen Einheit umfaßte. In Bischoflack emanzipierte sich das Amt des Stadtrichters im Zuge der Stärkung der städtischen Autonomie allmählich von der Zuständigkeit des Pflegers, so daß seit der Mitte des 15. Jahrhunderts letzterer und der Pfleger getrennt Rechnung ablegten. Der Grund- bzw. Stadtherr wurde dabei wegen der Entfernung der Herrschaft vom Verwaltungssitz durch Abgeordnete vertreten, die die Jahresabrechnungen (zusammen mit den Einnahmen) an den Bischof bzw. an sein zentrales Finanzamt weiterleiteten. Das war also der einzige Teil der finanziellen Dokumentation, der in der Freisinger Registratur aufbewahrt wurde. Alle anderen Akten waren ausschließlich internen oder sogar privaten Charakters und sind nur durch Zufall erhalten geblieben. Obwohl die Jahresabrechnung überwiegend auf der Geschäftsführung des Kastners beruhte, hatte dieser Beamte - außer daß er zeitweilig einer Kontrolle unterworfen war - keine unmittelbaren Kontakte zur zentralen Finanzverwaltung. Er war dem Pfleger untergeordnet, dennoch diente sein Register nicht als unmittelbare Vorlage für die Rechnungslegung. Als unmittelbare Vorlage sind allerdings Urbarien und Steuerregister zu betrachten, darüberhinaus auch verschiedene Quittungen und Schuldbriefe, es ist aber auch die Möglichkeit nicht auszuschließen, daß ein beträchtlicher Teil vor allem Ausgaben nicht auf der Grundlage von Einzelnachweisen gebucht wurde.

In Oberburg war der Verwaltungsapparat auf einer niedrigeren Ebene, nämlich auf der der Ämter, organisiert, die von lokalen Beamten selbständig versehen wurden. Diese leiteten die Einnahmen an den vorgesetzten Pfleger der Herrschaft weiter, die Rechnungslegung erfolgte wahrscheinlich zusammen mit diesem vor der Bischofskommission in Laibach. Der Pfleger führte ein Einnahme- und Ausgaberegister seiner Geschäftsführung, das ihm als unmittelbare Vorlage für die Abrechnung diente. Außerdem beruhte die Rechnungsbuchung auf verschiedenen Quittungen und Aufzeichnungen. Form und Inhalt der Rechnungsdokumentation waren zu dieser Zeit nicht festgelegt, sondern sie variierten von Jahr zu Jahr, was auch für die Rechnungsperioden gilt.

Ein etwas anderes System kannten die Domherren von Laibach. Der Pfleger wies seine Geschäftsführung unmittelbar durch Einnahme-, Ausgabe- und Schuldregister aus, die Abrechnung selbst wies jedoch den tatsächlichen (physisch überprüften) Kassenstand aus. Die ganze erwähnte Dokumentation wurde in einem Buch geführt. Auf ähnliche Tendenzen (Aufbewahrung der gesamten Geschäftsdokumentation in einem Buch) stößt man zu dieser Zeit auch bei verschiedenen Bruderschaften, was durchaus verständlich ist, war der Umfang ihrer Geschäftsführung doch ziemlich eingeschränkt.

Ähnliche Systeme der Führung von Geschäftsbüchern (vor allem im Hinblick auf die ersten beiden Fälle) kann man - mit Abweichungen infolge unterschiedlicher Verwaltungsstruktur, Tradition usw. - auch bei anderen territorialen und urbanen Ämtern der "öffentlichen Verwaltung" voraussetzen, bei denen von der finanziellen Dokumentation nur Abrechnungen erhalten sind. Es gibt keine wesentlichen Unterschiede in ihrer Struktur, was auf eine zeitlich und örtlich bedingte bereits etablierte Buchhaltungspraxis hindeutet.

Jožef Smej

Primer čarovništva v župniji sv. Benedikta v Kančevcih iz leta 1651

V knjigi *Čarovnice*¹ je med literaturo tudi ime madžarskega avtorja Ferenc Schrama. V drugem zvezku z naslovom *Magyarország Boszorkányperek 1529 – 1768*, II. Kötet, Budapest 1970 (prevajam: Postopki zoper čarovnice na Madžarskem), je Schram na straneh 713–715 pod zaporedno številko 455 objavil postopek zoper Doro Baller, in sicer takole: SHIVNYAK BALÁZS ÖZVEGYE, BALLER DÓRA ÜGYÉBEN TANÚKIHALLGATÁS, OL P. 1322 Batthiány cs. I. Úriszéki iratok 1647 – 1751. 1652. jul. 4 (ZASLIŠEVANJE PRIČ V ZADEVI DORE BALLER, VDOVE PO BLAŽU SHIVNYAKU. DRŽAVNI ARHIV P. 1322, sodni spisi zemljiškega gospostva družine Batthiány v letih od 1647-1751. 4. julija 1652).

Schram je dokument, spisan na pol v latinščini, na pol v stari madžarščini, objavil v transkripciji, brez kakršnihkoli opomb. Pri branju sem postal pozoren na nekatera domača lastna imena, npr. Rahiczani, Shivnyak, Lehar, Wuhan, Nemacz, sz. Bikarcz, Agota, kernecz (zapisano z malo začetnico) in podvomil o pravilnosti transkripcije. Zaprotil sem izvirnik iz budimpeštanskega Državnega arhiva. Faksimile izvirnika tu tudi objavljam. V izvirmiku se omenjena imena glasijo takole: Rakiczani, Szlivnyek, Lebar, Wukan, Nemezc, sz. Biborc (Sebeborci = Zebyborcz, 1499)², Agata, Kernecz (z veliko začetnico).

Sodnik svobodnikov³ in zaprisežena sodna prisednika⁴ so se sešli v rakičanskem in ne v soboškem gradu. Rakičan je bil v tistem času turških vpadov in plenjenj bolj varen kot soboško mesto. Zato so si za zaslišanje prič zoper "čarovnico" Doro Baller izbrali Rakičan. Rakičan se namreč v tistem času imenuje tako rekoč kot Spodnja Murska Sobota: "Datum in inferiori castello Muraj Szombat, Aliter Rakiscán, Die 6. Aprilis Anno millesimo sexcentesimo trigesimo tertio (Dano v Spodnjem murskosoboškem gradu ali z drugo besedo v Rakičanu, dne 6. aprila 1633)."⁵

Glede stanja Murske Sobote piše 18. septembra 1644 rakičanski oskrbnik Blaž Temlin grofu Adamu Bathianiju (Bathiani) v Németh Ujvár (Güssing) med drugim tudi tole: "Muraizszombathnak allapotia penigh mind roszabul vagion, mint Martjancznak, mert Muraizszombati kuelső varosnak az palankia es keretese sok hellen le egvet (...) ha az Török ide föl jün..." ("Stanje Murske Sobote pa je povsem slabše od Martjanec, ker sta palanka in ograja zunanjega murskosoboškega mesta na mnogih krajih zgoreli... Če pride semkaj Turek..."). Na ovojnico pa je Temlin zapisal tole: "To pismo naj se Cito, Cito, Cito, Citissime (hitro,

¹ Prim. Marjeta Tratnik Volasko-Matevž Košir, *Čarovnice*, Ljubljana 1995, 266. V nadaljevanju: *Čarovnice*.

² Prim. I. Zelko, *Historična topografija Slovenije I. Prekmurje do leta 1500*, Murska Sobota 1982, 81.

³ V izvirmiku "Fo Biraia", kar ustreza latinskemu izrazu "Judlium", kratica za "Judex nobilium", sodnik svobodnikov. Prim. J. Smej, *Problemi gornine, desetine in rabote v Bogojini v 17. in 18. stoletju*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 67 (1996) 172, op. 3. V nadaljevanju: *Problemi*. – Prim. tudi J. Smej, *Dve pismi iz leta 1779 za osvetlitev vprašanja šolnikov in šolstva v Prekmurju*, v: *Zgodovinski časopis* 49 (1995) 608, op. 6.

⁴ V izvirmiku "Eskuttyey", kar ustreza latinskemu izrazu "Iurassores" (=Iurati assessores). Prim. *Problemi* 172, op.6.

⁵ De Anno 1633 Rakicsányi Transactio, OL (Országos levéltár), P. 1313, Battyány csl. et körmendi Alm. 2, lad. 7, nr. 236/2 (Državni arhiv, P. 1313, družina Battyány in körmendska, omara 2, predal 7, št. 236/2).

hitro, hitro, kar najhitreje) izroči spoštovanemu in blagorodnemu grofu Adamu Bathianiju, generalu, meni vedno milostnemu gospodu.”⁶

“Čarovnica” Dora Baller je morala biti doma nekje blizu cerkve Sv. Benedikta v Kančevcih, od koder naj bi odnesla človeško lobanjo in jo kuhala; omenjajo se namreč kraji, ki so spadali v “bedeničko” pražupnijo ali v njeno okolico.

Izpraševanje prič glede Dore Baller, ki naj bi s svojo čarovnijo naredila “kameni dež” (točo), se je vršilo po tedaj veljavnem postopku. Priča je pred izpovedjo morala priseči, zato se nenehno ponavlja izraz: “juratus et examinatus fassus est” (“zaprisežen in izprašan je izpovedal”).⁷

Kako je bilo z nadaljnjo usodo Dore Baller, nam dokument ne pove. Prav gotovo pa je niso obsodili na smrt, kakor npr. Martino Malc 3. junija 1699, ki naj bi imela svojega hudiča Gregorja in bi z njim telesno grešila.⁸

V Prekmurju, tako po ustnem izročilu kakor tudi po pisnih virih, ni primera, da bi kdaj kakega čarovnika ali čarovnico obsodili na smrt in jo usmrtili s “cesarskim mečem” ali da bi jo sežgali. Pisatelj Lojze Kozar, ki se za zgodovinske podatke zahvaljuje zgodovinarju prof. dr. Ivanu Zelku, v svoji zgodovinski povesti iz leta 1664 opisuje mučenje in usmrnitev “čarovnice” Gere, a to postavi na Štajersko, v Ljutomer, čeprav je vse drugo dogajanje v Prekmurju.⁹ Vzrok, da v Prekmurju niso obsojali “čarovnic” na smrt, je morda iskati v miselnosti Vzhoda, ki sta jo prinesla sveta brata Ciril in Metod. V Prekmurju se je ohranilo narečje stare “panonske slovenščine” (Novi zakon “z grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni”, 1771) in z njim vred duhovnost Vzhoda. Vzhodna ortodoksija ne izenačuje čarovništva s krivoverstvom ali s služenjem hudiču. Torej v Prekmurju niso šteli čarovnic za satanove neveste ali čarovnikov za heretike. Tudi ni sledu o mučenju, da bi izsilili priznanje, kot to beremo v raznih knjigah.¹⁰ Tega, da je Ballerjeva odnesla iz cerkve človeško lobanjo, jo kuhala in s tem čarala, tedanji pastor pri Sv. Benediktu v Kančevcih, Štefan Halek, ne povezuje s hudičem, ampak se na splošno pritožuje nad svojimi verniki, da nimajo več tistega pravega spoštovanja do svetih reči kot njihovi predniki.¹¹

⁶ Beseda “palanka” pomeni obrambni zid, narejen iz kolov, zabitih v zemljo in prepletenih s šibjem, premazanim z ilovico kot pri hišah blatnjačah. Napis na ovojnici sem prevedel v slovenščino. Izvirnik je v Državnem arhivu (OL) v Budimpešti pod številko DL 48800. Glede Turkov v Prekmurju prim. tudi J. Smej, *Murski Črnci in njihov jubilej*, Murska Sobota 1997, 5-6; Franc Vogrinčič, *Krog skozi stoletja*, M. Sobota 1999. Spremna beseda Jožefa Smeja, 2-4; J. Smej, *Bakovci in njihova zgodovina*, Murska Sobota 2001, 22-26.

⁷ Prim. *Problemi*, 164.

⁸ Prim. *Čarovnice*, 259.

⁹ Lojze Kozar, *Licenciat Janez*, Celje 1999, 290-293.

¹⁰ Prim. Lexikon für Theologie und Kirche. Fünfter Band, Herder 1996, 79. Prim. tudi Jean-Michel Sallmann, *Čarovnice, satanove neveste*, Ljubljana 1994.

¹¹ Prim. Kanonična vizitacija župnije Sv. Benedikta v Kančevcih z dne 13. septembra 1756. Sombotelški škofijski arhiv. Na strani 1202-1203 je zapisano tole: »Est (Ecclesia) vero lapidea, sita in praealto monte, et cum Sanctuario ad orientem est versa; in Sanctuario sub fornice, in reliquo corpore tabulata. Quod tabulatum pictum est, et habet inscriptiones. *Domus mea, Domus orationis est.* Item. *Ecclesias Domini, quas fundavere Parentes, perdere nituntur Nati pietate carentes.* Item. *Verbum Domini manet in aeternum. Sub Ministerio Reverendi Viri Dñi Stephani Halek;* Item. *Renovatum est Anno Domini 1676* (Cerkev je zgrajena iz kamna, stoji na precej visokem hribu, s prezbiterijem je obrnjena proti vzhodu; prezbiterij je obokan, ostali del podeskan. Deščeni oboj je poslikan in ima naslednje napise: *Moja hiša je hiša molitve.* In spet. *Gospodove cerkve, ki so jih pozidali starši, skušajo zapraviti otroci, ki so brez bogoljubnosti.* In spet. *Božja beseda ostane na veke. V času, ko je duhovniško službo opravljal prečastiti mož, gospod Štefan Halek.* In spet. *Cerkev je bila obnovljena v Gospodovem letu 1676.*»

Pri molitvi za rajnega (rajno) ob pogrebih je bil navadno mrlič v cerkvi. Na spominski dan, ko mrliča ni bilo fizično v cerkvi, so postavili sredi cerkve njegov simbol, tumbo, na katero so postavili lobanjo neznanega mrliča, ki so jo v ta namen hranili v cerkvi.

Čaranje Dore Baller je bilo v letu 1651, dokument pa je iz leta 1652.

Dokument (faksimile) iz knežjega Battyányijevega arhiva, Körmend, ki pa je sedaj v Državnem arhivu v Budimpešti, prevajam takole:

Leta 1652, dne 4. julija

Mi, Gašpar Kondoray, višji sodnik svobodnikov Železne županije, Štefan Luthar in Gašpar Keresztury, zaprisežena prisednika iste županije, smo prišli semkaj v rakičanski grad, da bi sodno preiskali ovadbo zoper Doro Baller, vdovo po pokojnem Blažu Slivnjeku, podložnem kmetu njegove visokosti gospoda grofa Adama Battyanija

De eo Utrum (glede tega Ali)

Vprašamo torej, ali vam je znano, da bi Dora Baller preteklo leto 1651 na dan sv. Janeza Krstnika (24. junija, ob kresu – op. J. S.) izvrševala neke vrste čarovništvo in da bi s svojo čarovnijo in vražarijo s kamenim dežjem (točo) pobila bedenička in martjanska polja in vinograde; ali veste, da bi poleg tega izvrševala še druge vražarije.

1. Ambrosius Lebar Colonus... Relictae Generosi quondam Georgii Lorinczfalvai comorans in Dolinya, Annorum 60 juratus et examinatus fassus est (Ambrož Lebar, podložnik vdove nekdanjega blagorodnega gospoda Jurija Lorinczfalvaya, prebivajoč v Dolini, 60-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): pred 16 leti je skupaj z drugimi sosednjimi prijatelji slišal, da bi prej imenovana I. ženska v svoji hiši kuhala človeško lobanjo. Skupaj s sosedi se je odpravil v hišo omenjene ženske in tam res našel človeško lobanjo. Vzel je lobanjo v roke, jo poljubil, vrnil omenjeni I. ženski, ki jo je skupaj z njim odnesla k cerkvi sv. Benedikta, od koder jo je bila vzela. Župnija sv. Benedikta jo je hotela zaradi tega hudobnega dejanja kaznovati. Da bi si pridobila milost in naklonjenost župnije, je priznala tedanje svoje hudobno dejanje. Koliko naj bi plačala župniji ali če bi sploh kaj plačala, tega priča ne ve. Od Mikloša Horvata, podložnika njene visokosti gospe Szeczijeve, pa je slišal tudi to, da bi bila lanska toča tudi učinek hudobnega dejanja omenjene ženske.

2. Nikolaus Collossa Colonus Generosi Gaspari Darabos comorans in Dolinya Annorum 62 juratus et examinatus fassus est (Nikolaj Kološa, podložnik blagorodnega Gasparja Darabosa, prebivajoč v Dolini, 62-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): v njegovi hiši je imenovana I. ženska njegovi ženi pripovedovala, da je pred dvema letoma v svoji hiši kuhala človeško lobanjo, in da je imenovana I. ženska sama odnesla lobanjo nazaj k cerkvi sv. Benedikta. Tudi od drugih je slišal, da je bila tudi lanska toča posledica njenega hudobnega početja.

3. Sebastianus Korczmar Colonus Illustrissimi Domini Comitis Francisci de Nadasd comorans in promontorio Kúczecz Annorum 40 juratus et examinatus fassus est (Sebeščan Korčmar, podložnik presvetlega gospoda grofa Franca de Nadasdija, stanujoč v zaselku Kükeč, 40-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Fatens (izpovedovalec) je na lastne oči videl, kako je omenjena ženska I. šla gor proti cerkvi sv. Benedikta, od tam pa se je po drugi poti vrnila k svoji hiši; isti dan je šla od svojega doma v Bodonce; ko se je iz Bodonec vračala, zaradi toče ni mogla priti do svoje hiše; od drugih je slišal tudi to, da naj bi pred dvema letoma kuhala človeško lobanjo, ki naj bi jo tudi odnesla nazaj k cerkvi sv. Benedikta.

4. Joannes Wukan Colonus Illustrissimae Comitissae Sarae Draskovicz comorans in Bokracz Annorum 35 juratus et examinatus fassus est (Janez Vukan, podložnik presvetle grofice Sare Draškovič, stanujoč v Bokračih, 35-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Fatens (izpovedovalec) je tisti dan videl, da je bila omenjena ženska I. s svojo hčerko sama doma; hiša naj bi se bila kadila od dima, ni pa videl, kaj je kuhala. Slišal pa je tudi to, da naj bi pred leti kuhala človeške glave ("ember feieket").

5. Georgius Peczek Colonus Illustrissimi Domini Comitis Adami de Battyan comorans in

Amo 16. die 4 July

My (handwritten) ...

D. 16. 1651

[REDACTED]

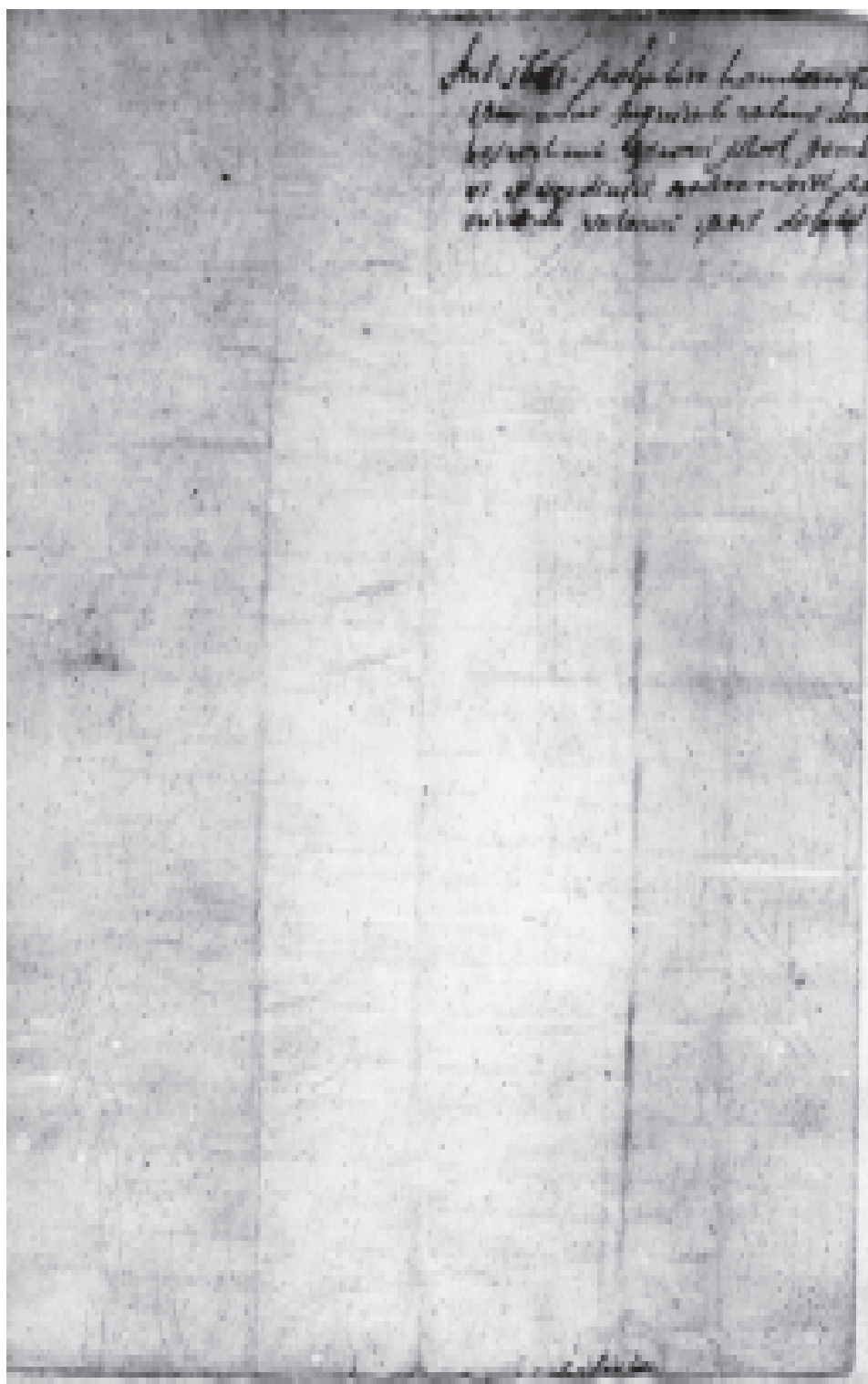
1. ...

2. ...

3. ...

4. ...

5. ...
 6. ...
 7. ...
 8. ...
 9. ...
 10. ...
 11. ...
 12. ...
 13. ...
 14. ...
 15. ...
- ...
...
...

Bokracz Annorum 60 juratus et examintus fassus est, et dicit se nihil scire (Jurij Peček, podložnik presvetlega gospoda grofa Adama de Battyanija, stanujoč v Bokračih, 60-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal, rekoč, da ničesar ne ve).

6. Joannes Soczicz Colonus Illustrissimae Comitissae Sarae Draskovicz, comorans in Bokracz Annorum 40 juratus et examinatus, fassus est (Janez Sočič, podložnik presvetle grofice Sare Draškovič, stanujoč v Bokračih, 40-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Od drugih je slišal, da naj bi omenjena ženska I. v preteklih letih kuhala človeško glavo; o lanski toči pa ne ve ničesar.

7. Blasius Barbaricz Colonus Illustrissimae Dominae Comitissae Barbarae de Battyan comorans in Kerneck Annorum 35 juratus et examinatus fassus est (Blaž Barbarič, podložnik presvetle gospe grofice Barbare de Battyan, stanujoč v Krncih, 35-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Slišal je, da naj bi bila omenjena ženska I. tisti dan obhodila ozemlje peterih ali šesterih vasi, kaj drugega pa ne ve ničesar.

8. Georgius Korczmar Colonus Illustrissimae Comitissae Sarae Draskovicz comorans in Kerneck Annorum 28 juratus et examinatus fassus est (Jurij Korčmar, podložnik presvetle grofice Sare Draškovič, stanujoč v Krncih, 28-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Ve, da je bila tisti dan trikrat v njegovi hiši in da je na svoje oči videl, kako se je odpravila k cerkvi sv. Benedikta in kako je nazaj grede nekaj nosila pod pazduho; od tam je odšla v Bodonce in kar hitro nato je padala velika toča.

9. Sebastianus Korczmar, colonus Illustrissimae Comitissae Sarae Draskovicz, comorans in Kerneck, Annorum 45, juratus et examinatus fassus est (Sebeščan Korčmar, podložnik presvetle grofice Sare Draškovič, stanujoč v Krncih, 45-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Slišal je od drugih, da je bila pri cerkvi sv. Benedikta, a kaj naj bi počenjala, ne ve.

10. Michael Kollossa, Colonus Generosi Gaspari Darabos, comorans in Dolinya, annorum 32, juratus et examinatus fassus est sicuti praecedens (Mihael Kološa, podložnik plemenitega Gašparja Darabosa, stanujoč v Dolini, 32-leten je zaprisežen in izprašan izpovedal enako kot prejšnji).

11. Petrus Jakussa, Colonus generosi Joannis Nadasdi, comorans in promontorio Kuczecz, Annorum 24, juratus et examinatus fassus est sicuti praecedens (Peter Jakuša, podložnik plemenitega Janeza Nadasdija, stanujoč v Kukeču, 24-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal kot prejšnji).

12. Georgius Nemezc Colonus Illustrissimi Domini Comitit Nicolai à Ziriny comorans in sz. Biborc Annorum 65 juratus et examinatus fassus est (Jurij Nemezc, podložnik presvetlega gospoda grofa Nikolaja Zrinyija, stanujoč v Sebeborcih, 65-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Slišal je od drugih, da bi zaradi nje nastala lanska toča.

13. Stephanus Pecsek Colonus Illustrissimi Domini Comitit Adami de Battyan comorans in Kerneck Annorum 35 juratus et examinatus fassus est sicuti praecedens (Štefan Peček, podložnik presvetlega gospoda grofa Adama Battyanija, stanujoč v Krncih, 35-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal kot prejšnji).

14. Gregorius Korczmar Libertinus comorans in promontorio Kuczecz Annorum 53 juratus et examinatus fassus est (Gregor Korčmar, svobodnik, stanujoč v Kukeču, 53-leten, je zaprisežen in izprašan izpovedal): Slišal je od drugih, da bi zaradi nje nastala lanska toča.

15. Agata Hassaj Colonissa Relictae Georgij Kereszturij comorans in Kerneck Annorum 38 jurata et examinata fassa est, et dicit se nihil scire (Agata Hašaj, podložnica vdove po pokojnem Juriju Keresturiju, stanujoča v Krncih, 38-letna, je zaprisežena in izprašana izpovedala, da ničesar ne ve).

Coram me Caspare Kondoray Judlium Cottus Castriferrei, manu propria (Pred menoj Gašparjem Kondoray, sodnikom svobodnikov Železne županije, svojeručno)

Coram me Caspare Kereszturi juratum assessorem Cottus Castriferrei (Pred menoj Gašparjem Keresturijem, zapriseženim prisednikom Železne županije)

Coram me Stephano Luthar juratum assessorem Cottus Castriferrei (Pred menoj Štefanom Lutharjem, zapriseženim prisednikom Železne županije)

(Del zadnje vrstice je v izvorniku odtrgan. Prepozicija "coram", "pred" se veže z ablativom, zato bi bilo lahko tudi "jurato assessore", zavoj navzgor v izvorniku pa bi kazal na akuzativ – op. J. S.).

Z u s a m m e n f a s s u n g

Ein Hexereifall in der Pfarrei Sveti Benedikt in Kančevci aus dem Jahre 1651

Jožef Smej

Ferenc Schram veröffentlichte im Buche Magyarországi Boszorkányperek 1529 – 1768, II. Kötet, Budapest 1970 (Die Verfahren gegen die Hexen in Ungarn 1529 – 1768, II. Band) auf den Seiten 713 – 715 unter der nacheinander folgenden Nummer 455 das Verfahren oder besser ausgedrückt: Das Verhör gegen die Angeklagte Dora Baller, und zwar ohne irgendwelche Anmerkungen. Man beschuldigte Dora, dass sie am Tage des hl. Johannes des Täuflers am 24. Juni 1651, den menschlichen Schädel kochte und damit den Hagel verursachte. Den Schädel nahm sie aus der Pfarrkirche Sveti Benedikt in Kančevci.

Die Transkription von Ferenc Schram ist aber nicht genau, besonders, was die slowenischen Namen betrifft, zum Beispiel Rahiczani (richtig: Rakiczani), Shivnyak (richtig: Szlivnyek), Lehar (richtig: Lebar), Wuhan (richtig: Wukan), Nemacz: richtig Nemeccz), Bikarcz (richtig: sz. Biborc) usw. Deshalb suchte ich das Budapester Staatsarchiv an, man möge mir das Faksimile des Originales senden und so ich veröffentliche hiemit dieses Faksimile ins Slowenische übersetzt. Das Dokument ist teilweise in der lateinischen, teilweise in der alten ungarischen Sprache niedergeschrieben. Gegen die "Hexe", welche schon mehrere Jahre sich mit der Hexentätigkeit befasste, namentlich Dora Baller, wurden 15 Zeugen einvernommen. Es ist unbekannt, ob sie nach dem Verhör als Angeklagte im Jahre 1652 verurteilt worden wäre oder nicht. Bestimmt folterte man sie nicht. Auch das Todesurteil wurde nicht gefällt.

In Prekmurje (Übermurgebiet) geschah es in keinem Falle, dass man irgendwelchen Zauberer oder Hexe zum Tode verurteilte und dass man ihn oder sie durch mit dem sogenannten "Kaiserschwert" oder durch die Hexenverbrennung am Scheiterhaufen hinrichten wurde.

Die östliche Orthodoxie nämlich verbindet die Hexentätigkeit weder mit irgendwelcher Ketzerei noch mit dem Teufeldienst. Diese Überzeugung die heiligen Brüder Cyrill und Method von Osten zu den pannonischen Slowenen brachten.

Die Einvernahme der Zeugen gegen Dora Baller fand im Schloss von Rakičan und nicht im Schloss von Murska Sobota statt, weil zu dieser Zeit wegen der sehr vielen und häufigen türkischen Einfällen und türkischen Rauben das Schloss von Rakičan viel befestigter als die äussere Stadt von Murska Sobota gewesen war. Rakičan wurde damals nach dem Dokument "Transactio" als Untere Murska Sobota genannt: "Datum in inferiori Castello Muraiszombat, Aliter Rakicsan, die 6. Aprilis 1633 "(Gegeben im Unteren Schlosse Murska Sobota, mit dem anderen Worte Rakičan, am 6. April 1633).

Miroslav Stiplovšek

Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933

Oktroirana oziroma septembrska ustava iz leta 1931, s katero je kralj Aleksander dejansko le omilil svojo diktaturo, je vsebovala tudi določbe o omejenih samoupravnih pristojnostih banovin, kar je bil temelj za uveljavitev podobne samouprave, kakršno je za oblasti kot največje upravne enote v dvajsetih letih določala Vidovdanska ustava iz leta 1921. V drugi jugoslovanski ustavi so bila glede te problematike pomembne določbe, da so banovine ne le upravne, temveč tudi samoupravne enote, da samoupravne pristojnosti izvajata s splošno, enako in neposredno volilno pravico za štiri leta izvoljeni banovinski svet in iz njegovih članov sestavljen izvršilni organ – banovinski odbor, da ima banovinski svet za zadeve iz svoje pristojnosti proračunske in uredbodajne pravice ter da bo organizacijo in pristojnosti banovinskih samoupravnih oblasti podrobno določal poseben zakon. Drugače kot v Vidovdanski ustavi pa ni bilo v njej določila tudi za sprejetje posebnega zakona o finančnih sredstvih banovinskih samouprav, kar je bil bistven pogoj za njihovo uspešno delovanje. Že v ustavi so bile za banovinske samouprave določene takšne oblike nadzora osrednjih oblasti nad njimi, da so pomenile le skromno omilitev centralizma in njegovo dejansko dominacijo tudi na tem področju, saj je imel v banovinskem svetu sprejete letne proračune pravico potrjevati minister za finance, nadzor nad njegovim izvajanjem opravljati Glavna kontrola, za vse banovinske uredbe je imelo pred objavo pravico glede zakonitosti dajati predhodno soglasje najvišje upravno sodišče – Državni svet, ban kot predstavnik vrhovne oblasti oziroma osrednje vlade v banovini pa je dobil pravico preprečiti izvajanje vseh sklepov banovinskih samoupravnih organov, ki bi bili po njegovi presoji v nasprotju z ustavo in zakonskimi predpisi ter splošnimi državnimi interesi, prav tako pa je imel kot vodja kraljevske banske uprave pristojnost za imenovanje tudi uradnikov za izvajanje samoupravnih zadev na predlog banovinskega odbora v njenem okviru.¹ Oktroirana ustava tako “ponovno poudarja enotirni upravni sistem (in) vršenje samoupravnih nalog pod močnim, deloma predhodnim nadzorom državnih oblastev.” Po njej “bo torej napram bivši oblastni in deželni samoupravi precej zožena v pristojnosti in ustroju... Organizacija in delokrog banovinskih samouprav kakor jo označuje septembrska ustava, je daleč za oblastno samoupravo, ki je že itak bila daleč za deželno avtonomijo in seveda zelo daleč od ustavnega načrta Jugoslovanskega kluba”², t.j. avtonomističnega državnopravnega programa Slovenske ljudske stranke (SLS), oblikovanega v začetku leta 1921 pred sprejetjem prve jugoslovanske ustave.³

¹ Službeni list (SL) kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 53, 10. 9. 1931, člani 84–97. Podrobneje je njihovo vsebino predstavil v podglavju Ureditev lokalne samouprave v Kraljevini Jugoslaviji Božo Grafenauer v monografiji Lokalna samouprava na Slovenskem. Teritorialno-organizacijske strukture, Maribor 2000, 202–207.

² Dragotin Trstenjak, Uprava v Sloveniji, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, 120–121, 127.

³ Jurij Perovšek, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929), Ljubljana 1998, dok. št. 18, 77–80.

Ob primerjavi določb o samoupravah največjih upravnih enot v obeh ustavah prve Jugoslavije naj poudarimo, da so bile v oktroirani ustavi "kratke, pičle in ohlapne",⁴ medtem ko so bile v Vidovdanski ustavi navedene tudi samoupravne pristojnosti na gospodarsko-finančnem, socialno-zdravstvenem in prosvetno-kulturnem področju. Ugotovitve o razlikah oziroma kompetenčnem zaostajanju načrtovanih banovinskih samouprav za oblastnimi samoupravami naj ilustriramo z nekaj ugotovitvami o delovanju obeh slovenskih oblastnih samouprav, ljubljanske in mariborske, v obdobju 1927–1929. Obe sta uspešno izvajali svoje naloge in dali dragocen prispevek k razvoju Slovenije, posebej če ga primerjamo z njenim večletnim povsem centralističnem upravljanjem. SLS, ki je imela absolutno večino v obeh oblastnih skupščinah in v svojih rokah vse vodstvene funkcije v obeh samoupravah, je svoje sodelovanje v osrednji vladi uspela izrabiti za povečanje njunih pristojnosti zlasti na uredbodajno-zakonodajnem področju. Obe slovenski oblastni samoupravi sta poskrbeli za izboljšanje gnotne osnove za vse ekonomsko-socialne in prosvetno-kulturne dejavnosti in ustanove, ki sta jih v večjem obsegu kot druge oblastne samouprave prevzeli od velikih županov in nekaterih ministrstev, ter uspeli, da sta njihovo upravljanje izvajali zelo avtonomno, kar je bila prav tako koncesija SLS kot režimski stranki. Slovenski oblastni samoupravi sta bili med vsemi 33 v državi v kompetenčnem in dejavnostnem pogledu najuspešnejši, zato je bila njuna ukinitve v prvem letu diktature kralja Aleksandra za Slovenijo udarec oziroma nazadovanje.⁵

Z zakonom o oblikovanju banovin in kraljevski banski upravi jeseni 1929 so bili ukinjeni še zadnji ostanki oblastnih samouprav z odpravo posebnih samoupravnih uradov in prenehanjem mandatov komisarjev oblastnih samouprav. Združitev ljubljanske in mariborske oblasti, t.j. večine slovenskega ozemlja v Dravsko banovino je bila v Sloveniji sprejeta z velikih zadovoljstvom.⁶ Toda z novo državno ureditvijo se je uveljavila le administrativna decentralizacija, ki so jo označevali tudi kot upravno dekoncentracijo, medtem ko do druge vrste decentralizacije "one po samoupravi" – ni prišlo.⁷ Takšna banska uprava je dejansko pomenila "člen v popolnoma enotirnem sistemu strogo hierarhične lestvice državnih organov",⁸ s tem pa so se prizadevanja za samoupravo oziroma avtonomijo vrnila na začetek. Skromno omilitev takega upravnega sistema je pomenila le uvedba banskega sveta kot posvetovalnega organa bana.⁹ To edino predstavniško telo za splošne banovinske

⁴ Dr. Marko Natlačen, Banovinske samouprave v okviru ustave od 3. septembra 1931, Spominski zbornik Slovenije, 131.

⁵ Podrobneje glej monografijo M. Stiplovška, Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjanje parlamentarizma, Ljubljana 2000.

⁶ M. Stiplovšek, Ukinitve oblastnih samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine leta 1929, Prispevki za novejšo zgodovino XXXVII, 1997, št. 2 (Ferenčev zbornik), 93–104.

⁷ Dr. Henrik Steska, Ban in samouprava, Jutro, št. 239, 12. 10. 1929; isti, Organizacija državne uprave, Ljubljana 1937, 42–43; Božo Grafenauer je v navedeni monografiji tudi terminološko in vsebinsko opredelil administrativno in samoupravno decentralizacijo ter ugotovil, da se izraz dekoncentracija uporablja predvsem v Franciji za le administrativno decentralizacijo. Poudaril je, "da ima decentralizacija dva različna vidika: upravno-tehničnega in interesnega. Cilj prvega je doseči čim večjo racionalnost in učinkovitost upravljanja, medtem ko je cilj drugega vidika povečati možnost uveljavljanja interesov njihovih nosilcev" (74–75).

⁸ Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, 1996, 472 in Uvod v pravno zgodovino, Ljubljana 1991, 1998, 131.

⁹ Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja z dne 3. oktobra 1929 (Uradni list Dravske banovine, št. 100, 9. 10. 1929) in Zakon o banski upravi z dne 7. novembra 1929, Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 1, 20. 11. 1929.

zadeve¹⁰ so sestavljali zastopniki vseh okrajev – srezov in večjih mest. Imenoval jih je minister za notranje zadeve, ki je imel tudi pravico izdati pravilnik o organizaciji, delovanju, poslovnem redu in financiranju izdatkov banskega sveta. Predsednik vlade in hkrati minister za notranje zadeve general Petar Živković je na osnovi takšnega pooblastila 3. julija 1930 izdal pravilnik, v katerem je kot poglavitno nalogo banskih svetnikov določil, da “motrijo (spremljajo) v prvi vrsti gospodarski, socialni in kulturni razvoj srezov in mest, za katere so postavljeni in predlagajo banu predstavitve, v katerih opozarjajo na potrebne ukrepe v tem pravcu.” Banski svetniki so lahko banu posredovali svoja mnenja in predloge glede ukrepov za napredek kmetijstva, delovanja različnih kmetijskih in živinorejskih ustanov, kmetijskega šolstva, upravljanja nedržavnih gozdov, vzdrževanja in ustanavljanja banovinskih zdravstvenih in socialnih ustanov in služb, vzdrževanja in gradenj cestnega in železniškega omrežja ter drugih objektov, posebej šolskih poslopij, hidrotehničnih del, razvoja strokovnega šolstva za potrebe obrti in trgovine ter podpiranja delovanja telesnovzgojne organizacije Sokola, kulturno-prosvetnih in humanitarnih društev,¹¹ tudi za vso banovino.

Člani banskega sveta so lahko to nalogo opravljali le na sejah, niso pa smeli vplivati na odločitve upravnih oblasti, “niti v občeh kakorkoli posredovati” pri njih. S pravilnikom je minister tudi določil, da mora ban vsako leto sklicati najdalj 15 dni trajajoče redno zasedanje glede banovinskega proračuna, na katerem mora na prvi seji predložiti svoj predlog proračunskih dohodkov in izdatkov. Ko dobi od banskega sveta stališče o najnujnejših potrebah v posameznih okrajih in mestih naj “po svoji presoji in finančni moči banovini ukrene vse, kar je potrebno, da se jim zadosti in da se zagotovijo sredstva v proračunu.” Potem ko je sklenjen posvet o banovinskem proračunu, smejo banski svetniki sprožiti tudi druga vprašanja, ki se nanašajo na delovno področje banskega sveta. Pravilnik je vseboval tudi poslovniška določila, ki jih predstavniška telesa običajno sprejemajo avtonomno, v katerih so bile posebej pomembne pravice bana kot predsedujočega sejam banskega sveta, da omeji pravico njegovih članov do razprave.¹²

Pred začetkom prvega zasedanja banskih svetov je minister za notranje zadeve s posebno okrožnico skrajno omejil pravice banskega sveta pri sprejemanju banovinskega proračuna. V njej je poudaril, da glede na posvetovalno vlogo banskega sveta v njegovi razpravi o banovinskem proračunu ne sme priti do njene delitve v načelno in specialno, “a še manj do kakršnegakoli glasovanja ali preglasovanja”. Banski svetniki morajo svoje sodelovanje v

¹⁰ Poleg banskega sveta kot temeljnega posvetovalnega organa bana, sta v tridesetih letih delovala še dva strokovna posvetovalna organa. Banski sanitetni svet je dajal banu mnenja glede socialne politike in zdravstva. Po Zakonu o narodnih šolah iz leta 1930 pa je kot organ banske uprave deloval še banovinski šolski odbor, ki je bil predvsem banovinski strokovni posvetovalni organ. Njihovo delovanje kaže, “da je bil birokratski sistem odločanja banske uprave v nekem smislu omiljen z ustanovami posvetovalnih organov” (Božo Grafenauer, n.d., 207; D. Trstenjak v navedenem delu na str. 113 navaja, da bi moral obstajati tudi banovinski kmetijski odbor, ki pa ni deloval).

¹¹ Te pristojnosti so bile podobne delokrogu oblastnih samouprav konec dvajsetih let. Za njihovo izvajanje oziroma za t.i. banovinsko področje je moral ban oblikovati poseben banovinski proračun ter za kritje njegovih izdatkov določiti predvsem različne davčne obveznosti prebivalstva banovine ter uporabiti dohodke banovinskih podjetij in ustanov. Banovinski proračun je dobival skromne dotacije tudi iz državnega proračuna, ki pa so v obdobju gospodarske krize usahnile. Kraljevska banska uprava je za izvajanje nalog občeh uprave dobivala sredstva iz osrednjega proračuna. Državni uslužbenci so izvajali naloge občeh uprave, za t.i. banovinsko področje pa so skrbeli posebni banovinski uslužbenci v okviru enotne banske uprave.

¹² Pravilnik o organizaciji in delu banskega sveta, SL kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 19, 20. 8. 1930.

proračunski razpravi omejit le na posredovanje potreb svojih območij, "ki jih bo ban po svoji uvidevnosti upošteval ali ne. Ker je banski svet posvetovalni organ bana in ker člani banskega sveta dajejo banu nasvete, mora vse delo v banskem svetu ostati kot notranja administrativna stvar" in le od banove presoje je odvisno koliko informacij o njegovem delu bo posredoval širšim krogom. Okrožnico je po "vojaško" sklenil: "Ukazujem, da postopate po navedem in da skrbite za izvedbo teh navodil".¹³ V skladu s takšnimi določili je potekalo I. zasedanje banskega sveta Dravske banovine januarja 1931, na katerem je predstavnik banskih svetnikov ob sklepu pozdravil kraljev "modri ukrep" o oblikovanju banovin, ki "morejo s pravilnim združenjem državnih in lokalnih interesov uspešno vršiti posle decentralizacije uprave..." Banski svetniki so izrazili željo, da bi se obseg decentralizacije kar najbolj razširil¹⁴ in bi tako osrednje oblasti prenesle čimveč pristojnosti na banovine.

V primerjavi z navedenimi skromnimi pristojnostmi banskega sveta bi bilo udejanjenje banovinske samouprave velik napredek. Poudariti moramo, da so bila ustavna določila temelj za takšno samoupravo, kakršno je ves čas med vojnama glede državne ureditve zagovarjal unitarno-centralistični tabor, medtem ko je nacionalno-federativni tabor zahteval široko zakonodajno in izvršilno samostojnost posameznih nacionalnih in zgodovinskih enot v jugoslovanski državi. Možnosti za zakonsko ureditev banovinskih samouprav je imel unitarno-centralistični režim, v katerem so od srede leta 1931, potem ko je predstavnik prepovedane SLS izstopil iz osrednje vlade, iz Slovenije sodelovali predstavniki liberalnega tabora, demokrati in kmetijci.¹⁵ Ti so prevzeli tudi vse vodstvene položaje v Dravski banovini, iz vrst članov in privrženec bivših Samostojne demokratske stranke (SDS) in Slovenske kmetijske stranke (SKS), ki so leta 1932 po ustanovitvi Jugoslovanske radikalne kmetijske demokracije (JRKD) postali člani te režimske stranke, pa je minister za notranje zadeve pred začetkom II. zasedanja februarja 1932 imenoval tudi absolutno večino svetnikov v banskem svetu, iz katerega je hkrati razrešil privrženca SLS.¹⁶ Tedaj se je število banskih svetnikov povečalo na 42.¹⁷ V banskem svetu Dravske banovine so nato delovali do leta 1935, ko se je oblikovala nova vsedržavna stranka Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ), njen sestavni del je bila tudi nekdanja SLS,¹⁸ skoraj izključno le funkcionarji JRKD (od leta 1933 Jugoslovan-

¹³ Okrožnica ministra za notranje zadeve z dne 18. 10. 1930 (banu Dravske banovine je bila poslana 18. 1. 1931) v fasc. 1, fond Banskega sveta Dravske banovine (BS) št. 77 v Arhivu Republike Slovenije (ARS); minister za notranje zadeve je v uvodu k okrožnici poudaril, da se je za tolmačenje nekaterih določil pravilnika odločil zato, ker ga je nek ban vprašal, če mora proračunska razprava potekati dvofazno, najprej v načelu, nato pa v podrobnostih.

¹⁴ Stenografski zapisnik 8. seje I. zasedanja BS 29. 1. 1931 v fasc. 1, fond 77 v ARS. Glej še M. Stiplovšek, Začetek delovanja banskega sveta Dravske banovine leta 1931, Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje, Ljubljana 2001, 951–966.

¹⁵ Neposredno pred razglasitvijo oktroirane ustave 3. 9. 1933 je iz vlade izstopil ing. Dušan Serbec (SLS), tudi prvi ban Dravske banovine (1929–1930), ministra pa sta postala dr. Albert Kramer iz nekdanje Samostojne demokratske stranke in Ivan Pucelj, voditelj bivše Slovenske kmetijske stranke.

¹⁶ Prvi banski svet Dravske banovine, ki ga je minister za notranje zadeve imenoval 3. julija 1930 je bil pluralno sestavljen iz predstavnikov katoliškega, liberalnega in socialističnega tabora, v njem pa je bilo 24 zastopnikov srezov in 16 zastopnikov večjih mest z nad 3000 prebivalci (SL kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 15, 30. 7. 1930). Minister za notranje zadeve je 27. novembra 1931 ob razrešitvi nasprotnikov režima na novo imenoval 18 banskih svetnikov (prav tam, št. 72, 5. 12. 1931). Kasnejše zamenjave do leta 1935 niso bile izvedene iz političnih vzrokov, temveč so bile le posledica razrešitev na lastno željo. Tako je notranji minister pred III. zasedanjem zamenjal le 5 banskih svetnikov (prav tam, št. 11, 8. 2. 1933).

¹⁷ Seznam članov banskega sveta v prilogi k 1. seji II. zasedanja BS 8. 2. 1932 v fasc. 3, fond 77 v ARS.

¹⁸ Novi notranji minister dr. Anton Korošec je 7. decembra 1935 razen enega vse člane dotedanjšega banskega sveta zamenjal s privrženci JRZ (SL kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 100, 14. 12. 1935).

ske nacionalne stranke-JNS).¹⁹ Tako lahko v prvi polovici tridesetih let sledimo pogledom in prizadevanjem banskega sveta za udejanjenje ustavnih določil o banovinskih samoupravah in uveljavitev upravne decentralizacije ter za razširitev njegovih pristojnosti pri sprejemanju banovinskega proračuna kot poglavitne vsakoletne naloge banskih svetnikov le z vidika režimskega liberalnega tabora. Razpravam o vsej tej problematiki je mogoče slediti po stenografskih in uradnih zapisnikih, ki so v celoti ohranjeni za seje vseh zasedanj v tridesetih letih.²⁰

Privrženci šestojanuarskega režima so navdušeno pozdravili kraljevo izdajo septembrske ustave, kar je v uvodnem govoru na začetku II. zasedanja banskega sveta 8. februarja 1932 vzneseno poudaril tudi ban Dravske banovine dr. Drago Marušič. Po njegovi oceni je bila z njo "uvedena demokracija, katera odgovarja našim prilikam in razvojnemu stanju naše države. Osobito je dana po ustavi avtonomija banovinam, katerim je na ta način omogočeno, da razvijajo vse svoje kulturne in ekonomske sile tako v prid svojemu prebivalstvu, kakor tudi v korist celokupne države." Dodal je tudi, da so novembrske parlamentarne volitve leta 1931, izvedene na podlagi nove ustave, "dokazale, da je jugoslovanski narod, brez ozira na prejšnje strankarske in druge razlike, v svoji ogromni večini razumel vzvišeno državniško zamisel našega ljubljenekega vladarja..." in da mu je "globoko hvaležen" za rešitev države iz "najrazbrzdanejših političnih strasti v varno pristanišče državnega in narodnega edinstva", na njih pa je "tudi slovensko ljudstvo v Dravski banovini na jasen način²¹ pokazalo svojo vero, da je samo v krepki in edini Jugoslaviji mogoč njegov obstoj in napredek." Optimizem banskih svetnikov glede skorajšnjega začetka delovanja banovinskega sveta in banovinskega odbora po uveljavitvi ustavnih določil pa se kaže iz predloga, da naj se za njuno delovanje zagotovijo sredstva že v banovinskem proračunu leta 1932/33. Ban je v primeru uveljavitve banovinske samouprave obljubil kritje njenih stroškov iz proračunske rezerve. Prizadevanja za okrepitev vloge banskega sveta pa zrcalita predloga, da naj bi banovinski proračun pred plenarno obravnavo predhodno preučili posebni odseki in da naj ban banske svetnike večkrat sklicuje na seje.²² Ban jih je v sklepni besedi pozval, da naj zaradi zaželenega čim ožjega stika

¹⁹ Na ustanovni skupščini banovinske organizacije JRKD 4. in 5. 6. 1932 so postali kot virilisti poleg poslancev in senatorjev člani glavnega odbora tudi vsi banski svetniki iz vrst JRKD (Jutro, št. 131, 7. 6. 1932). Prvega kongresa JRKD-JNS julija 1933 se je udeležilo nad 500 banskih svetnikov iz devetih banovin, na njem pa so bili v širši strankin glavni odbor izvoljeni tudi zelo dejavni banski svetniki Ivan Tavčar, komisar okrožnega urada za socialno zavarovanje iz Ljubljane, dr. Franjo Lipold, mestni načelnik in odvetnik iz Maribora in dr. Ivan Sajovic, odvetnik iz Kočevja (prav tam, št. 168, 21. 7. 1933).

²⁰ Vladimir Kološa, Banski svet Dravske banovine 1931–1941, 1980. Ob tem podrobnem inventarju vsega ohranjenega gradiva banskega sveta naj opozorimo, da so za vse njegove seje ohranjeni stenografski in krajši uradni zapisniki. Če primerjamo uradne zapisnike sej ljubljanske in mariborske oblastne skupščine ter sej banskega sveta Dravske banovine, lahko ugotovimo bistvene razlike, ki so pomembne za njihovo uporabnost. Medtem ko vsebujejo kratki uradni zapisniki sej oblastnih skupščin predvsem podatke o navzočnosti poslancev, dnevnem redu in sklepih, pa obsežnejši uradni zapisniki sej banskega sveta povzemajo tudi vsebino razprav banskih svetnikov in funkcionarjev banske uprave, so skratka sintetični povzetki stenografskih zapisnikov, zelo bogate pa so tudi zapisniške priloge (npr. referati funkcionarjev banske uprave, spomenice, resolucije, poročila in predlogi banskih svetnikov ter drugo gradivo).

²¹ V Dravski banovini je SLS pozvala volilce k abstinenici in njihova udeležba je bila po uradnih podatkih le 52,1 % (Bojan Balkovec, Obnovitev parlamenta, Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941, Ljubljana 1999, 371), kar seveda ob javnem glasovanju ter ob očitkih pritiskov in potvorb ne potrjuje banove ocene o "jasni" opredelitvi slovenskih volilcev za temeljna izhodišča šestojanuarskega režima.

²² Stenografski zapisnik 1. seje II. zasedanja BS 8. 2. 1932 v fasc. 2, fond 77 v ARS. Opozorimo naj, da se od začetka II. zasedanja v zapisnikih in razpravah uporablja za banski svet pogosto napačna oznaka banovinski svet, kakršnega je predvidevala ustava, in bi moral biti voljen, medtem ko so bili banski svetniki imenovani. Najvišji državni funkcionarji so odgovore na vdanostne brzojavke banskih svetnikov s posameznih zasedanj pravilno naslavljali na banski svet Dravske banovine.

z "narodom v banovini" in gospodarskimi krogi "vedno javijo banski upravi želje prebivalstva, interese in potrebe",²³ kar je pomenilo, nasprotno omejitvenemu določilu pravilnika, možnost aktivnosti banskih svetnikov tudi zunaj zasedanj.

Režimskim stališčem, da ustavna določila o demokraciji ustrezajo razmeram v državi, je odločno nasprotovala raznolika opozicija, ki so jo sestavljale številne predvsem "plemenske", verske in regionalne stranke, ki so bile ob uvedbi kraljeve diktature prepovedane. Bivše avtonomistično-federalistične stranke so v obliki točk-punktacij na prelomu let 1932/33 zahtevale povsem drugačno državno ureditev in zanje določbe o banovinskih samoupravah še daleč niso pomenila udejanjenja njihovih državnopravnih programov, medtem ko je liberalni tabor videl v njih že oblikovanje avtonomije banovin. Ob tem naj omenimo, da je SLS v razpravi o pristojnostih oblastnih samouprav leta 1926 poudarila, da so določila o njih le izhodišče za pravo avtonomijo, v kateri mora imeti izvoljeno parlamentarno predstavništvo slovenskega naroda zakonodajne pravice za urejanje temeljnih narodnih, političnih in gospodarskih zadev, kar je izrazila v geslu "Po samoupravi k avtonomiji".²⁴ V primerjavi z Vidovdansko ustavo je oktroirana ustava zadovoljila SLS le v teritorialnem okviru za udejanjenje samouprave s tem, da je Dravska banovina od srede leta 1931 obsegala vse slovensko ozemlje nekdanje ljubljanske in mariborske oblasti. Toda Dravska banovina se je potem, ko so ji neposredno pred izdajo ustave priključili tudi Belo krajino,²⁵ "z jugoslovansko Slovenijo ujemala le dejansko, pravno pa je že s svojim imenom skušala zanikati ali vsaj zabrisati njen obstoj",²⁶ kar je bilo skladno s skrajnim nacionalnim unitarizmom šestojanuarskega režima.

Pravi vihar v jugoslovanskem političnem življenju in velik odmev v tujini je povzročil odločen nastop zunaj parlamentarnih strank proti diktaturi, ki ga je s t.i. zagrebškimi punktacijami v začetku novembra 1932 sprožila Kmečko-demokratska koalicija. V njih je ostro obsodila srbsko hegemonijo in zahtevala takšno preureditev države, ki bo zajamčila razvoj in napredek srbskega, hrvaškega in slovenskega naroda, izhodišče zanjo pa mora biti leto 1918 pred zedinjenjem. Konec leta 1932 in v začetku naslednjega leta so v točkah izrazile svoje državnopravne in demokratične zahteve tudi druge pomembne opozicijske stranke,²⁷ posebno odmevne, tudi v tujini, pa so bile punktacije SLS oziroma dr. Antona Korošca, imenovane tudi Slovenska deklaracija, ki jo je 31. decembra prvi objavil tržaški Il Piccolo. SLS je na prvo mesto postavila zahtevo za zedinjeno Slovenijo kot pogoj za narodni obstoj in napredek. Ob ugotovitvi, da je slovenski narod razdeljen na štiri države je poudarila nalogo njegovega največjega dela, ki je živel v Jugoslaviji, da se bori za ta ideal. Za zamejske Slovence pa bo matica privlačna šele tedaj, če si bo v jugoslovanski državi zajamčila samostojnost. Slovenskemu narodu mora biti zagotovljena "narodna individualnost, njegovo ime, njegova zastava, njegova etnična kompaktnost, njegovo razpolaganje z lastnimi finančnimi sredstvi, njegova kultura in politična svoboda", prav tako pa mora radikalna socialna zakonodaja zavarovati življenjske koristi in usklajen razvoj "vseh potrebnih in koristnih stanov, zlasti kmetskega in delavskega... V ta namen je treba, da si Slovenci, Hrvati in Srbi v svobodnem sporazumu in na podlagi demokracije uredimo jugoslovansko državo

²³ Zapisnik nadaljevanja 10. seje II. zasedanja BS 19. 2. 1932, prav tam.

²⁴ Slovenec, št. 272, 27. 11. 1926.

²⁵ SL kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 53, 10. 9. 1931.

²⁶ Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, 428.

²⁷ Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev 1917–1941, Ljubljana 1965, 398–402; Branko Petranović, Momčilo Zečević, Jugoslovanski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematski zbornik dokumenata. Prvi tom 1914–1943, Beograd 1987, 322–332; Jože Pirjevec, Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije, Koper 1995, 70–71.

iz ravnopravnih edinic, katerih ena bodi Slovenija.” Slovenska deklaracija je ob sklepu ugotovila, da takšno ureditev zahtevajo oziroma jo ne onemogočajo tudi sklepi Kmečko-demokratske koalicije in srbske Radikalne stranke ter se jim zato Slovenci pridružujejo.²⁸ V tem narodnopolitičnem programu SLS gre za “najbolj daljnosežno državno-pravno federalistično zahtevo”, ki so ji liberalci pripisovali separetistični značaj, češ da poskuša prek federacije razkosati Jugoslavijo.²⁹

JRKD je Slovensko deklaracijo takoj odločno obsodila preko Županske zveze, ki so jo sestavljali njeni privrženci. V posebni resoluciji je uvodoma ugotovila, da so punktacije naperjene proti jugoslovanski državni skupnosti, ta pa je “edino jamstvo za obstoj vseh Slovencev” in njihov razvoj. Poudarila je: “1. decembra 1918 smo Slovenci, Hrvati in Srbi po svobodnem sporazumu opolnomočenih narodnih predstavitev definitivno in za vsikdar rešili vprašanje naše državne skupnosti” in zato odklanja zahtevo za vrnitev v “kaotično stanje negotovosti” pred prvodecembrskim zedinjenjem. Ob sklepu pa je posebej poudarila, “da je v interesu vseh slojev našega naroda, pa tudi vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev, da se prenese čim večji delokrog upravnih in vseh javnih poslov na nižje upravne edinice vse do one mere, ki jo dovoljujejo življenjski interesi državne in narodne skupnosti.”³⁰ Ob tem naj poudarimo, da bi imelo priznanje dejstva, da smo Slovenci leta 1918 dokončno izrabili neodtujljivo pravico do narodne samoodločbe, dolgoročne posledice, tudi pri oblikovanju samostojne Slovenije.

O tej problematiki je obširno razpravljal in podrobno oblikoval svoja stališča bankski svet Dravske banovine, ki se je sestel na III. zasedanje 15. februarja 1933 prav v času, ko so po burnih verbalnih protestih privržencev JRKD voditelje slovenskega punktaškega gibanja prizadele tudi ostre represalije z aretacijami in konfinacijami, v Beogradu pa je pred Državnim sodiščem potekal t.i. “šenčurski proces” proti nekaterim uglednim funkcionarjem SLS zaradi protirežimskega delovanja.³¹ To zasedanje pa je posebej pomembno tudi zaradi velikih prizadevanj bankskih svetnikov, da bi povečali svoj vpliv na oblikovanje gmotnih pogojev za banovinske dejavnosti in ustanove. Morda je njihova odločenost, da okrepijo to svojo vlogo, tudi posledica pričakovanja o skorajšnji uvedbi banovinske samouprave, kar je obljubila tudi vlada. Dr. Milan Srškić je ob oblikovanju svoje druge vlade novembra 1932 ponovno poudaril, da sodi reforma upravljanja banovin v aktualni program vlade, ki že pripravlja za predložitev Narodnemu predstavništvu novi zakon o bankski upravi in zakon o banovinskih samoupravah.³²

²⁸ Dokumenti slovenstva, Ljubljana 1994, 308.

²⁹ Prim. ocene Janka Prunka, Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji. Slovenci in država, Ljubljana 1995, 138 in v članku Punktacije, Enciklopedija Slovenije 10, Ljubljana 1996, 17 ter Jurija Perovška, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, Slovenska trideseta leta, Ljubljana 1997, 22.

³⁰ Jutro, št. 7, 8. 1. 1933; Janko Prunk, Slovenski narodni programi, Ljubljana 1986, 222–223.

³¹ Metod Mikuž, n.d., 401–402; Silvo Kranjec, Slovenci v Jugoslaviji. Kronološki pregled zadnjega desetletja, Spominski zbornik Slovenije, 28–99. Zaostreno politično dogajanje je tudi vplivalo na obseg poročanja obeh osrednjih slovenskih časnikov, Slovenca in Jutra, o poteku III. zasedanja. Najobsežnejše je glede na sestavo bankskega sveta o njegovem delovanju pisalo Jutro, ki se je opravičilo bralcem, da ni moglo podati še podrobnejšega prikaza zaradi številnih drugih pomembnih dogodkov. Oba osrednja lista sta v posebnih člankih sproti prikazala potek vseh plenarnih sej brez analitičnih komentarjev, vsebino razprav in sklepov, sicer pa bi morebitne kritične poglede Slovenca lahko onemogočila cenzura.

³² Jutro, št. 264, 12. 11. 1932; vlada je o navedeni problematiki že razpravljala ter je predvidevala oblikovanje dveh zakonov, podobno kot sta po Vidovdanski ustavi razmerje med občo upravo in oblastnimi samoupravami določala dva zakona iz leta 1922. V drugi Srškićevi vladi sta bila dva slovenska ministra, dr. Albert Kramer, ki je bil prvi namestnik ministrskega predsednika, in Ivan Pucelj, minister za socialno politiko in narodno zdravje.

Ban dr. Drago Marušič je na otvoritveni seji obširno poročal o razsežnostih gospodarske krize v banovini in delovanju banske uprave za omilitev njihovih posledic. Poudaril je, da te vplivajo tudi na zmanjšane možnosti za pobiranje davščin in pridobivanje drugih banovinskih dohodkov. Tako banovinskega proračuna za preteklo leto ne bo mogoče realizirati,³³ kar vpliva na omejitve pri izvajanju programov. Zmanjšane možnosti za dohodke pa so morali upoštevati tudi pri predlogu banovinskega proračuna za leto 1933/34, ki je zato v primerjavi s preteklim letom nižji za 13,5 odstotka in znaša okoli 95,48 milijonov din. Posebni proračuni pridobitnih banovinskih podjetij, zavodov in ustanov pa naj bi obsegali v novem proračunskem letu okoli 44,5 milijonov din.³⁴ Te okoliščine zahtevajo od banskih svetnikov pretehtano obravnavo vseh izdatkov in dohodkov novega proračuna. Še pred začetkom razprave o njem je več banskih svetnikov posebej osvetlilo nevzdržen položaj rudarjev v Revirjih po množičnih odpustih. Banski svet je zato izglasoval resolucijo o nujnem državnem posredovanju za ureditev hudih razmer v rudnikih Trboveljske premogokopne družbe. Sledil je odmor, namenjen posvetu banskih svetnikov glede načina obravnave novega proračuna.³⁵ Na sestanku so oblikovali tudi klub banskih svetnikov, "ki naj bi pripravil vse potrebno za redne seje" in izvolili za njegovega predsednika Ivana Tavčarja,³⁶ nekdanjega poslanca ljubljanske oblastne skupščine, izvoljenega na skupni listi Narodno socialistične stranke in Samostojne demokratske stranke. Na nadaljevanju plenarne seje so banski svetniki uveljavili svoje zahteve z II. zasedanja in izvolili 20-članski finančni odbor za temeljito predhodno obravnavo novega banovinskega proračuna. Dejstvo, da je imela polovica članov banskega sveta možnost izraziti svoje načelne in podrobne pripombe in predloge že v finančnem odboru, je imelo za posledico krajše proračunske razprave na plenarnih sejah.

Politično razpravo, ki pomeni preseganje pristojnosti banskega sveta, je nato sprožil Ivan Tavčar s predlogom, da tudi njegovi člani podpišejo vdanostno adresu kralju Aleksandru, ki jo je kot obsodbo punktacij SLS oblikoval poseben odbor z nalogo, "da zbere izraze zaupanja vseh kulturnih, gospodarskih, socijalnih in samoupravnih ustanov...", temeljni pa je bil v njej poudarek: "Slovenci, kakor doslej tudi odslej neomajno stoječi na tako utrjenih temeljih našega narodnega in državnega edinstva, svečano izjavljamo, da smo vsekdar pripravljeni braniti močno enotno in nedeljivo Jugoslavijo proti vsakomur, tudi z največjimi žrtvami, ker je le v enotni in močni Jugoslaviji pod žezlom dinastije Karadjordjevičev jamstvo za narodni obstanek, za naš kulturni razvoj ter za naš gospodarski in socijalni napredek." Tavčar je v utemeljevanju nujne odločne obsodbe Koroščevih punktacij poudaril, da odpirajo "ponovno vprašanje glede nadaljnje obstoja Jugoslavije", da zahtevajo vrnitev v stanje pred prvodecembrskim zedinjenem leta 1918, ki je "ona skala, na kateri stoji bodočnost in vse nadaljnje kulturno, socijalno, gospodarsko in narodno življenje slovenskega naroda" ter da služijo "samo še sovražnemu inozemstvu in raznim izdajalskim ubežnikom, ki črpajo iz "punktacij" glavno orožje, kako bi se lahko izvedli razni komunistični

³³ Proračun za leto 1932/33 je bil zaradi upada dohodkov od različnih davščin in izpada ustrezne državne dotacije realiziran le v višini okoli 65 odstotkov (Gradivo o banovinskem proračunu za leto 1936/37 v fasc. 10, fond 77 v ARS).

³⁴ Banovinska podjetja, zavodi in ustanove (s področja kmetijstva jih je bilo 21, s področja zdravstva in socialnega skrbstva 14 in s področja prosvete 4), ki so imeli lastne dohodke, so morali sestaviti vsak svoj proračun. Iz splošnega banovinskega proračuna pa je bila za njihovo delovanje določena dotacija 10,77 milijonov din. Banovinske strokovne šole, bolnišnice in socialne ustanove, kmetijski zavodi in posestva bi brez subvencioniranja ne mogli uspešno opravljati svojih nalog.

³⁵ Stenografski zapisnik 1. seje III. zasedanja BS 15. 2. 1933 v fasc. 4, fond 77 v ARS.

³⁶ Slovenec, št. 39a, 16.2. 1933.

podvigi.” Ob tem pa je treba posebej obsoditi “zločinsko agitiranje temnih elementov, ki dan za dnem... izpodkopujejo ugled naše države in uprave.” Ban dr. Marušič je nato poudaril, da je Tavčarjev predlog “gotovo umesten”, čeprav banski svet ni “nobena politična institucija v smislu ustave in pravilnika, ampak strogo gospodarska institucija.” Adreso bodo podpisale tudi nepolitične organizacije in zato je tudi banski svet “upravičen in dolžan”, da izreče o njej svoje “globoko prepričanje.” Banski svetniki so podpisali adreso ter se odločili, da bo pri njeni izročitvi kralju Aleksandru sodeloval tudi njihov zastopnik.³⁷ Jutro je poudarilo, da je s tem dejanjem dal banski svet “kot reprezentant vse dravske banovine... krepkega izraza narodnemu in državnemu čutu vseh delov in vseh slojev slovenskega naroda.” Članek in komentar je objavilo pod naslovom “Predstavninstvo Slovenije odločno zavrača separatizem,”³⁸ s čemer je dalo banskemu svetu posebno mesto med podpisniki adrese.

Po odlogu plenarnega zasedanja, je začel z delom finančni odbor, ki je na sedmih sejah³⁹ podrobno preučil predlog novega banovinskega proračuna in sklenil, da naj njegovo sprejemanje v plenumu poteka dvofazno. V splošni razpravi naj bi najprej dva govornika predstavila načelna stališča svetnikov do aktualnega in bodočega reševanja problematike t.i. banovinskega gospodarstva, sledili pa bi jima prikazi potreb posameznih srezov in mest, ki bi jih podali njihovi predstavniki. Specialna razprava naj bi potekala po proračunskih oddelkih z uvodnimi referati za posamezna področja dejavnosti, za kar je finančni odbor zadolžil strokovnjake iz vrst banskih svetnikov. Ban se je s takšnim predlogom poteka plenarne proračunske razprave strinjal in se tudi odločil, da bo banskim svetnikom omogočil glasovanje, kar je v primerjavi s prvima dvema zasedanjema banskega sveta pomenilo bistveno povečanje njegove vloge pri oblikovanju in sprejemanju banovinskega proračuna. Poudarimo naj, da so razpravljalci večkrat zašli tudi na prepovedano politično področje in značilnosti teh razprav bomo posebej prikazali.

Splošno razpravo je začel dr. Franjo Lipold, podpredsednik kluba banskih svetnikov, ki so po njegovem prepričanju s podpisom adrese kralju “dali izraza svojemu fundamentalnemu političnemu gledanju na državo.” V punktacijah je nevdržno obravnavanje vprašanja slovenske manjšine v zamejstvu “na način, kot da ne bi imeli svoje lastne države...” in zahteva za vrnitev v stanje pred zedinjenjem. Opozoril je na tolmačenje punktacij v sovražnem inozemstvu “tako, kot da je mogoča neka osamosvojitve Slovencev tudi izven Jugoslavije” ter ponovno poudaril, da “je edino v Jugoslaviji zajamčen narodni obstoj Slovencev... in neoviran razmah” in da se je s prvodecembrskim aktom “definitivno rešilo vprašanje državne skupnosti.” Privržencem punktacijskega gibanja je očital demagoško politično izrabljanje hude gospodarske krize in neupravičeno kritiko države, pri čemer je opozoril tudi študente, da morajo imeti njihova kritična stališča prav tako pravo mero. Pri iskanju rešitve iz izrednih razmer mora sodelovati “ves narod”. V tem pogledu je treba pozdraviti namero vlade, “da se bo v najkrajšem času pristopilo k zgraditvi banske uprave in banovinske samouprave na bazi najširše dekoncentracije...” Poudaril je, da je oblastna samouprava “gotovo prinesla tudi izvestne koristi”, toda zašla je “na stranpota”, ker je bilo v njej “podanih preveč torišč za politično obračunavanje. Škodljiv je bil tudi dvotirni sistem, ki je dopuščal trenje med državno in samoupravno upravo.” Napoved, “da bo dekoncentracija šla tako daleč, da bodo

³⁷ Stenografski zapisnik in uradni zapisnik 1. seje III. zasedanja BS 15. 2. 1933 v fondu 77, fasc. 4 v ARS; vdanostno adreso je deputacija okoli 550 predstavnikov iz Slovenije izročila kralju 3. 3. 1932, potem ko jo je podpisalo 4770 občin, društev in ustanov (Jutro, št. 54, 4. 3. 1932).

³⁸ Jutro, št. 40, 16. 2. 1933.

³⁹ Stenografski in uradni zapisniki sej finančnega odbora od 15. do 22. februarja 1933 so v fasc. 5, fond 77 v ARS.

prenešene na banovine vse one kompetence, ki iz vidika varovanja enotne državne politike ne zahtevajo centralnega obravnavanja”, bo dala ljudstvu možnost, da bo soodločevalo “pri vseh poslih, ki se tičejo njegovih interesov.” Za uspešno delovanje pa bodo morale dobiti banovinske oblasti “tudi v finančnih zadevah svojo samostojnost”, da bodo glede davčnih virov lahko odločevale skladno z gospodarskimi zmožnostmi banovine. Glede obravnavanega proračuna je ugotovil, da “ne more biti zrcalo naših želja” o banovinskem gospodarstvu, ker se oblikuje v izrednih razmerah, v katerih “smo primorani predvsem skrbeti le zato, da se ohranijo dobrine, ki jih imamo.” O njem je nato podrobneje predstavil stališča bankskih svetnikov dr. Maks Obersnel, glavni tajnik Kranjske industrijske družbe. Uvodoma je poročal, da je predlog proračuna po “intenzivni” obravnavi v finančnem odboru “že dopoljen in popravljen” oziroma povišan za okoli štiri milijone din. Tudi po tem popravku so izdatki “še komaj zadostni, da se z njimi lahko zagotovi našemu narodu v območju dravske banovine oni gospodarski, socialni in kulturni eksistenčni minimum, ki se brez nepopravljive škode za narodni organizem tudi v sedanjih težkih časih ne sme okrniti.” Pomembno izpopolnitev proračuna pomeni predlog o ustanovitvi obveznega sklada za omilitev brezposelnosti s posebnimi izrednimi prispevki in davščinami, ki temeljijo na nujni solidarnosti z najbolj prizadetimi v “najtežji gospodarski krizi.” Nato je osvetlil kako je posamezne panoge in sloje prebivalstva kriza prizadela ter poudaril, da v takšnih razmerah ni bilo mogoče za banovinski proračun pridobiti večjih dohodkov. Ugotovil je, da bi bilo mogoče sanacijo denarnih zavodov oziroma izboljšanje položaja gospodarstva izvesti le z državno zakonodajo in ukrepi, pri čemer je izrazil tudi željo, da bi vlada čim prej pripravila osnutek zakona o banovinskih davčnih virih, s čemer bo široka samouprava banovin dobila tudi v finančnem pogledu samostojnost.

Dr. Franjo Roš, župan in odvetnik v Laškem, je glede obsega dekoncentracije poudaril, da ne bo šla tako daleč kot želijo tisti, “ki zahtevajo... nekako delitev naše Jugoslavije, ki zahtevajo avtonomijo za Slovenijo, ki se celo igrajo s tem, da bi razdelili našo enotno državo”, ta pa mora ostati “neokrnjena” in “naš ujedinjeni jugoslovanski narod” mora prav tako ostati skupaj. Ob ugotovitvi, da je javno življenje zastrupljeno, k čemer prispeva tudi poskus “izzvati pri nas nekaj verski boj” s pastirskim pismom katoliškega episkopata proti sokolstvu,⁴⁰ je pozval osrednje in banovinske oblasti, da vse protidržavne pojave “zatre”. Zanimivo je primerjati razprave funkcionarjev JRKD s stališči socialista Rudolfa Golouha, pri čemer jim je skupno unitaristično izhodišče in privrženost k samoupravi. To je poudaril z ugotovitvijo: ” Mislím, da naš narod, ki je stopil šele pred dobrim desetletjem, ko je zadobil svojo samostojnost, kot celota v zgodovino, ni niti najmanj sposoben prenašati centralistično ureditev države”, kakršna je značilna za ustavno ureditev Francije. Zgodovinske izkušnje so pokazale, da je “najidealnejši tip ustave angleški,... ki sloni in se razvija na načelu absolutne ljudske samouprave.” Ta se mora začeti od spodaj pri občini kot najmanjši enoti, in se nadaljevati na ravni okrajev in banovin. Zato je težnja za preureditev jugoslovanske države na temelju samouprave pravilna ter bo “znatno olajšala naše delo in življenje v državi.” Nujno potrebna dekoncentracija državne uprave bo omogočala prehod iz “dobe ustavnih bojev v dobo socialnih in kulturnih bojev in napredka.” Hkrati mora biti uvedena tudi “finančna samouprava, ki odgovarja interesom banovin in države”, za uveljavitev samouprave pa je treba pozvati k sodelovanju ljudstvo. Iz Golouhove razprave naj poudarimo še njegovo odločno podporo oblikovanju sklada za omilitev brezposelnosti, pri čemer je poudaril, “da v svojem delokrogu skušamo vse storiti, kar naj prepreči nadaljno pavperiza-

⁴⁰ Pastirsko pismo proti sokolski ideologiji in vzgoji so katoliški škofje izoblikovali 17. 11. 1932, v cerkvah pa so ga brali 8. januarja naslednje leto.

cijo slovenskega naroda...”⁴¹ Kot šef borze dela v Mariboru je dobro poznal problematiko brezposelnosti in je bil zato v finančnem odboru pobudnik za oblikovanje stalnega sklada za omilitev brezposelnosti z obveznimi finančnimi viri.⁴² V splošni razpravi sta sodelovali skoraj dve tretjini banknih svetnikov ter s svojimi opisi razmer na posameznih območjih Slovenije in prikazom njihovih potreb ter s predlogi za rešitev perečih problemov v gospodarstvu, socialni in prosveti na banovinski ravni, ilustrirali tudi različne vidike gospodarske krize.

Z navedenimi ocenami pereče politične problematike v Sloveniji in podporami uvedbi banovinske samouprave sta pred prehodom na podrobno razpravo izrazila polno soglasje tudi oba najvišja banovinska funkcionarja, ban dr. Marušič in njegov pomočnik dr. Otmar Pirkmajer. Ban je uvodoma poudaril: “Prešli bi preko kompetence banskega sveta, če bi se hoteli mogoče bolj razgledati v vprašanju zadnjih dogodkov, ki so se dogodili specijalno v Dravski banovini, ampak smatram vseeno, da je potrebna tudi tukaj beseda glede “punktacij” in “pastirskega pisma”. Opozoril je zlasti na odmevnost punktacij med inozemskimi sovražniki, ki bi radi Slovenijo “kos za kosom odtrgali in razdelili” ter so tako “direktno spravile v nevarnost” njen obstoj. Povzročile naj bi celo nevarnost, “da pride do vojne”. Po odločni obsodbi punktaškega gibanja se je osredotočil na odklonitev pastirskega pisma z vidika, da ruši “slogo, ki mora vladati v gledanju na naše probleme” in neupravičeno obtožuje državno sokolsko organizacijo protiverstva, navedbe posameznih takšnih primerov v njem z območja Dravske banovine pa “ne odgovorjajo dejanskemu stanju.” Poudaril, da se morajo predstavniki cerkve pri izvrševanju svojega poslanstva omejiti na verske zadeve in naj ne “stopijo na tla, ki so državna domena” ter “da politika nima z vero ničesar opraviti.”⁴³ Pojasnil je tudi, da je moral zaradi “subverzivne politike” razpustiti vse organizacije obeh Prosvetnih zvez, s sedežema v Ljubljani in Mariboru, kar je bil hud udarec za katoliški tabor.⁴⁴ Obsodil je tudi izkoriščanje univerze v “politične namene” in zavrnil očitke, da bi kdorkoli iz nacionalnih vrst nastopal proti slovenski univerzi.⁴⁵ Ban je na začetku svojega govora ugotovil zadovoljstvo v Dravski banovini zaradi prizadevanj vlade in parlamenta za uveljavitev čim večje upravne dekoncentracije in samoupravne decentralizacije, ker bo tako “omogočen svoboden razvoj vsake posamezne banovine v korist celote...” Njuno udejanjenje ne bo imelo “za posledico, da bi se posamezne banovine od svoje celote mogoče ločile, ampak, da bodo čim bolj tesno povezane in da bo njih energija tem večja v korist celokupne Jugoslavije.”

⁴¹ Stenografski in uradni zapisnik 2. seje III. zasedanja BS 23. 2. 1933 v fasc. 4, fond 77 v ARS.

⁴² Stenografski in uradni zapisnik 3. seje finančnega odbora 17. 2. 1933 v fasc. 5, prav tam.

⁴³ Banski svet je v podrobni razpravi o odobritvi dotacije Sokolu na 3. seji 24. februarja ponovno razpravljal o obtožbah v pastirskem pismu in jih s konkretnimi podatki zavrnil. V posebni resoluciji so bankni svetniki soglasno zavrnilo obtožbe, da je Sokol kraljevine Jugoslavije “brezverska in protiverska” organizacija. Obsodili so protisokolsko gonjo katoliškega episkopata kot neosnovano in njegov nastop ocenili, da “je bil toliko bolj kvaren, ker se je izvršil v času, ko so voditelji nekih bivših političnih strank na poslu, da napravijo med državljani zmedo in rušijo narodno in državno edinstvo”, s tem pa so “najvišji cerkveni dostojanstveniki zapustili teren svojega vzvišenega poklica.”

⁴⁴ Podrobneje glej delo Anke Vidovič Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije, Ljubljana 1994, 39–41.

⁴⁵ III. zasedanje banskega sveta je soupadalo z veliko splošno stavko študentov proti kakršnikoli okrnitvi slovenske univerze in nameravani ukinitvi njene avtonomije, proti novemu univerzitetnemu zakonu in krivičnim šolninam. Demonstracijsko protirežimsko študentovsko gibanje se je začelo že konec leta 1931 pod vodstvom Zveze slušateljev Aleksandrove univerze, katere jedro so bili opozicijski liberalni študenti, člani vseh katoliških študentovskih organizacij in komunistični levičarski študenti (Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919–1941, Ljubljana 1972, 142–143).

Problematico nove državne ureditve je podrobno, s teoretičnega in praktičnega vidika, osvetlil pomočnik bana dr. Pirkmajer, ki je uvodoma odgovoril na zastavljeno vprašanje v splošni razpravi, kolikšen je prispevek Dravske banovine v različnih davščinah v osrednji proračun in koliko iz njega prejema. Opozoril je, da se glede te zadeve v Ljubljani "razširjajo gorostastne vesti", da "Slovenija vzdržuje Jugoslavijo". Po navedbi podatkov, nekaterih po oceni, o fiskalnem prispevku Slovenije v osrednjo blagajno in stroškov za skupne državne zadeve, pri katerih je dolžna participirati, je za proračunsko leto 1930/31 izračunal, da je za nad sto milijonov din pasivna, medtem ko je krščansosocialni narodnogospodarski strokovnjak dr. Andrej Gosar ugotovil precejšnji slovenski presežek prispevkov v osrednji proračun.⁴⁶ Po analizi vseh podatkov je Pirkmajer ocenil, da Slovenija izpolnjuje do države "vestno svojo dolžnost" in je zato upravičena do ustreznih gmotnih sredstev za "primeren" razvoj vseh gospodarskih panog in kulture. Ob tem pa je odločno zavrnil kot absurdne trditve, "da je politična samostojnost Slovenije mogoča..." Stališča, "da je Slovenija kot samostojna država ali samostojna pokrajina mogoča", so zanj pomenila demagogijo in politični analfabetizem.

Dr. Pirkmajer je glede državne ureditve uvodoma poudaril, da "demokratska država vodi upravne posle v prvem redu sama", organizira pa tudi posebne korporacije za izvajanje "javnih poslov v takem obsegu in takega značaja, kakor smatra združljivo z državnim smotrom... Prenos upravnih poslov, katere bi sicer morala vršiti država, na samoupravna tela imenujemo u p r a v n a d e c e n t r a l i z a c i j a." Boj zanjo se odvija v mnogih državah, posebno tistih, kjer se preureja državna organizacija, kar daje obeležje notranjepolitičnim razmeram. Pri tem gredo mnogokrat centralistična in njim nasprotna avtonomistična prizadevanja do skrajnosti. Državne uprave so, še zlasti zaradi zaostrenih poveljnih razmer, prevzele reševanje socialno-ekonomskih zadev, tudi takšnih, ki po svoji naravi ne prenesejo centralističnega urejanja in zanje administrativni aparat ni usposobljen. To je povzročilo nezadovoljstvo tako v gospodarskih krogih kot tudi med tistimi, ki so potrebi socialnega varstva. Na drugi strani pa je tudi država ugotovila, da si je naložila prevelika bremena in odgovornost. Pot za razbremenitev je videla v samoupravi, ki naj bi prevzela pristojnosti na gospodarskem in socialnem področju ter probleme na njih reševala "v okviru materialne mogočnosti porazdeljene na teritorialno manjšo interesno sfero."

Tako se je začel proces decentralizacije, ki ga je v jugoslovanski državi skušala rešiti že Vidovdanska ustava, pri čemer pri njenem udeležanju "historični kritik ne bo mogel prezreti tradicije, vzgoje in kulturne mnogoličnosti v posameznih delih države." Ponekod oblastne samouprave "niso... delovale brez vidnih uspehov." Toda pokopale so jih politična obračunavanja v njih, kar "gotovo ni bil cilj decentralizacije," kajti zamišljene so bile "kot gospodarsko-socialne upravne institucije", v katere naj se ne bi prenesle strankarske negativnosti osrednjega parlamenta. Druga slabost, ki se ji je treba v prihodnje izogniti pa je bil z oblastnimi samoupravami povezan dvotirni upravni sistem, ki "je izzval... trajne kolizije med interesi državne uprave in samouprave." Poudaril je, "da je bil harmonično in uspešno delovanje v dveh paralelnih tirih uprave nemogoče, pa tudi skrajno neekonomično." Zato ne sme priti do ponovne vrnitve na dvotirni sistem, ob priznanju, "da je treba čisti državni upravni sistem poživiti z inicijativo, ki mora prihajati iz naroda..."

⁴⁶ Dr. Andrej Gosar je v svoji brošuri Banovina Slovenija. Politična, finančna in gospodarska vprašanja, Ljubljana 1940 (10–11), izračunal, da so v navedenem proračunu celotni državni izdatki za Slovenijo znašali skoraj osemsto milijonov din, kar pomeni nad dvesto milijonov manj, kot je vplačala v državno blagajno. Ta znesek pa je znatno presegel banovinski proračun ter proračune banovinskih podjetij in ustanov. Razlike so nastale zlasti pri oceni deleža Slovenije pri carinskih dajatvah, manjše razlike pa so bile tudi pri podatkih glede drugih postavk.

Pri prenosu poslov z državne uprave na samouprave pa je njihov obseg "eden najtežjih državno-organizatoričnih problemov." V tem pogledu ni mogoč nek stalni model, kajti na stopnjo decentralizacije vplivajo številni dejavniki (historični razvoj, politične razmere, kulturna stopnja in gospodarska razvitost). Tako v zaostrenih političnih razmerah država zaradi nevarnosti ogrožanja njenih interesov zožuje samoupravni delokrog, skrajni centralizem pa na drugi strani povzroča okrepljeni avtonomizem. Država je pri prenašanju pristojnosti na samouprave previdna, ker ta "ne nudi vedno garancije za obavljanje poslov iz pravnega vsedržavnega vidika." Pri tem ni dvoma, da je treba prvenstveno upoštevati vse državne interese ter ožje koristi podrediti širšim: "Ni pa pravilno, da se po tem načelu deli delokrog med državno upravo in samoupravo, ker ni nobenega dvoma, da je pravilno vršenje lokalne uprave z upoštevanjem lokalnih interesov istotako državna potreba, kakor smoterno upravljanje države kot celine. Ne moremo tedaj reči, da je samoupravni delokrog inferiornega značaja in da se morajo posamezni posli prenesti na samoupravo, ker so manjšega pomena za državo." Pri samoupravi "gre za posle lokalnega značaja, ki pa so za dotično področje istotako važni, kakor so državni posli za področje cele države..." Po Pirkmajerjevemu mnenju tudi delitev uprave na samoupravni in državni delokrog ni povsem ustrezen, kajti "točnejša je ločitev med državno upravo in lokalno upravo." Ni pa težišče v organih, ki te naloge izvajajo, temveč v tem, koliko vpliva nanje ima "narod". V parlamentarnih državah je njegov vpliv zagotovljen že v osrednjih organih, "za posle samoupravnega delokroga prihaja v poštev le še vpliv regijonalnega ali lokalnega zastopstva, ki se voli odnosno deligira po lokalnih upravnih edinicah." Poudaril je tudi, da mora biti pri širših kompetencah lokalna uprava prav tako usposobljena kot državna uprava: "Lokalna uprava se bo s svojim delokrogom, ki je po svoji vsebini znabiti manj važen od državnega, samo z ozirom na omejitve na manjše upravno področje, morala zavedati svoje velike odgovornosti ter bo mogla opravičiti svoj obstoj samo tedaj, ako bo pri reševanju poslov, ki lahko zadenejo interese državne celokupnosti, pokazala svoje državniške sposobnosti." Med težnjami ene in druge bo lahko prihajalo tudi do trenj in njuni medsebojni odnosi se bodo spreminjali. Tako tudi sedanje težnje po razširitvi dekoncentracije izvirajo iz aktualnih razmer, ki se lahko v prihodnje spremenijo. Svaril je še pred pretiranim optimizmom, "da bodo samouprave mogle uresničiti vse nade, ki se stavijo nanje." Kot primer je navedel prav probleme pri sprejemanju banovinskega proračuna za leto 1933/34 za izvajanje t.i. "samoupravne gospodarske politike", ki ga morajo v primerjavi s predhodnim proračunom zmanjševati, ker skrajno zaostrena kriza ne omogoča normalnega dotoka dohodkov.⁴⁷

Obsežnejši prikaz Pirkmajerjevega referata o decentralizaciji smo podali zlasti zato, ker jasno kaže poglede vidnega funkcionarja oziroma pravnega strokovnjaka liberalnega tabora na to pomembno problematiko. Jutro je poudarilo zlasti Pirkmajerjevo stališče, "da moremo pričakovati od razširjene samouprave gotovo večjega razumevanja za lokalne potrebe, da pa bodo končni uspehi in trajnost take samouprave zasigurani samo tedaj, ako se bomo naučili pravično podrediti ožje interese splošnim ter odstranjevati trenja med interesi banovine in države."⁴⁸ Ob sklepu III. zasedanja je Ivan Tavčar predlagal sprejem naslednje resolucije: "Banovinski svet pozdravlja napoved vlade, da se bo v najkrajšem času pristopilo k izgraditvi banske uprave in banovinske samouprave na bazi najširše dekoncentracije. Banovinski svet smatra, da je v interesu vseh slojev našega naroda in da je radi hitrejšega in s potrebami ljudstva skladnejšega poslovanja administracije nujno potrebna dekoncentracija uprave s prenosom vseh onih kompetenc na banovine, ki iz vidika varovanja enotne državne

⁴⁷ Stenografski in uradni zapisnik 3. seje III. zasedanja BS 24. 2. 1933 v fasc. 4, fond 77 v ARS.

⁴⁸ Jutro, št. 48, 25. 2. 1933.

politike ne zahtevajo centralnega obravnavanja in s prenosom potrebnih finančnih virov na banovine.” Banovinski svetniki so to resolucijo soglasno sprejeli.⁴⁹ V razpravi o spremembah državne ureditve glede na novo ustavo naj opozorimo na terminološke nedoslednosti in zamenjave. V tem pogledu je bil jasen program, ki ga je sprejel prvi kongres JRKD julija 1933 ob preimenovanju v Jugoslovansko nacionalno stranko. V njem je ob poudarku državnega in narodnega edinstva ter enakopravnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev JNS poudarila: “Reorganizacija državne administracije se mora poenostaviti, sedanja uprava poceniti. Prilagoditi se mora potrebam in zahtevam naroda v posameznih krajih in mora biti zato dekoncentrirana v banovinah kot upravnih enotah in decentralizirana v banovinskih in občinskih samoupravnih ustanovah.”⁵⁰

Poglavitna naloga III. zasedanja pa je bila obravnava banovinskega proračuna za leto 1933/34. Ban je že pred prehodom na podrobno razpravo o njem odgovoril na nekatere predloge banskih svetnikov na sejah finančnega odbora in iz splošne plenarne razprave. Pojasnil je ukrepe in politiko banske uprave pri reševanju perečih gospodarskih in socialnih problemov v pogojih skrajno zaostrene gospodarske krize ter poudaril, da mnogo predlogov “ne spada v okvir banskega sveta”, saj se v njih apelira na posredovanje osrednjih državnih oblasti. Te značilnosti so se kazale tudi v specialni razpravi, v kateri so si banski svetniki prizadevali spremeniti še nekatere postavke proračunskih dohodkov in izdatkov, posebno težo pa so ji dale z glasovanjem sprejete resolucije, v katerih so oblikovali svoje predloge in želje za delovanje in ukrepe banovinskih in osrednjih oblasti za rešitev perečih gospodarskih, socialnih in prosvetnih problemov. Zanimiv zaplet je nastal glede resolucije o težkem gospodarskem stanju v Dravski banovini, ki jo je predlagal podjetnik Stane Vidmar. Proti zahtevi, naj bi državni denarni zavodi denar, ki se steka vanje iz Dravske banovine, uporabili za sanacijo denarnih zavodov in kreditne potrebe gospodarstva na njenem območju, za kar naj bi skrbel poseben kolegijski organ, je nastopil ban in poudaril, da bi s sprejetjem takšne resolucije šel banski svet “preko njemu odmerjenega zakonitega delokroga.” Oblikovanje takšne resolucije je kazalo hudo nezadovoljstvo z državno denarno politiko pri reševanju posledic gospodarsko-socialne krize, ki je najtežje prizadela najbolj industrializirano Dravsko banovino.⁵¹

Ob sprejetju banovinskega proračuna,⁵² za katerega je ban posebej poudaril, da ima socialni značaj, in na sklepni seji so svetniki posvetili posebno pozornost problematiki “omiljenja bede in pobijanja brezposelnosti” z akcijo za oblikovanje bednostnega sklada s petimi obveznimi davčnimi viri. Ta izredni zunajproračunski sklad naj bi znašal skoraj četrtno banovinskega proračuna, njegov temeljni namen pa bi bilo zaposlovanje brezposelnih pri javnih delih, socialno najbolj ogroženim pa naj bi nudil tudi druge oblike pomoči. Pri njegovem upravljanju pa naj bi banu pomagal poseben odbor, v katera so banski svetniki izvolili sedem članov. Rudolf Golouh je poudaril, da je ta akcija “brez dvoma najboljše delo, ki se je izvršilo...” na tem zasedanju. Banski svetniki so izrabili obisk ministra za socialno politiko in narodno zdravje Ivana Puclja na tej seji in ga prosili za posredovanje, da bi osrednja vlada te nujne sklepe za omilitev brezposelnosti potrdila. Minister je predlagatelje pohvalil in poudaril, da so ta nujni ukrep v vsej državi “najboljše razumeli”, takoj pa dodal, da bo v prizadevanjih za odobritev “naletel na odpor gotovih ljudi”, kar se je izkazalo za utemeljeno.

⁴⁹ Stenografski in uradni zapisnik 4. seje III. zasedanja BS 25. 2. 1933 v fasc. 4, fond 77 v ARS.

⁵⁰ Jutro, št. 168, 21. 7. 1933.

⁵¹ Banski svetniki so resolucijo glede denarništva sprejeli na 4. seji BS 25. 2. 1933 (Stenografski in uradni zapisnik v fasc. 4, fond 77 v ARS), potem ko so jo preoblikovali predvsem v prošnjo za spremembo zakona, da bi lahko javna finančna sredstva vlagali v varne denarne zavode v banovini.

⁵² Stenografski in uradni zapisnik 3. seje III. zasedanja BS 24. in 25. 2. 1933, prav tam.

Banski svetniki so na sejah finančnega odbora in v plenumu razpravljali tudi o osnutku banove "naredbe o podpiranju brezposelnih in pobijanju delomrznosti." V njej so bila določila o vodenju evidence brezposelnih, o pomožni akciji za pomoč brezposelnim ter o zbiranju prostovoljnih prispevkov občin, banovine in države za ta namen. Banski svetniki so tudi to akcijo za omilitev brezposelnosti, ki jo je organizirala banska uprava, načelno podprli, predlagali pa so nekaj popravkov zlasti glede vloge občinskih odborov pomožne akcije.⁵³ Banski svet in uprava sta morala zaradi zaostritve velike gospodarske krize, zaradi katere je v Sloveniji "zavladala hujša beda, kakor v drugih krajih naše države," posvetiti reševanju socialnih posledic v industrijskih središčih in na podeželju veliko pozornost, kar se je kazalo tako pri oblikovanju banovinskega proračuna, kot tudi pri iskanju dodatnih možnosti zlasti za omilitev brezposelnosti.

Ob sklepu III. zasedanja se je Ivan Tavčar zahvalil banu "na uvidevnosti, da je pristal na tak način obravnavanja proračuna, ki odgovarja demokratičnim principom vsake javne ustanove, v kateri je zastopano naše ljudstvo. O priliki obravnavanja tega proračuna nismo bili samo posvetovalni organ, dejansko je bila razprava izvedena tako, da smo v vseh točkah proračuna odločevali. Tehnika obravnave proračuna je bila izpeljana tako, da smo dobili najširši vpogled v vse panoge banovinskega gospodarstva, izvolili smo si svoj finančni odbor, kjer nam je bila kraljevska banska uprava z g. banom na čelu v vsakem slučaju in priliki na razpolago z najširšimi pojasnili. Jaz mislim, da upravičeno lahko trdim, da ta proračun ni samo proračun kraljevske banske uprave kot take, ampak proračun banovinskega sveta. Vsaj je banovinski svet v generalni in specialni debati pri vsaki priliki glasoval in s tem izražal svoje mnenje in odločeval glede posameznih postavk proračuna." Takšen potek sprejemanja proračuna je treba poudariti tudi zato, "ker se mnogokrat javnosti hoče imputirati mnenje, češ, da banovinski svet nima nobene prave vrednosti in da banovinski svet ne vrši tiste naloge in nima tistih pravic, kot bi jih moralo imeti demokratično ljudsko zastopstvo. Zavedamo se, da teh pravic po zakonu res nimamo, tekom razprave v banovinskem svetu pa je bila stvar praktično izpeljana tako, da so bile te pravice banovinskemu svetu dejansko priznane in prav s te strani g. ban sprejmite našo zahvalo, da ste tako umevali naloge banovinskega sveta in mu dejansko dali tako pravico in obeležje največje resnosti."⁵⁴

Potek obravnave banovinskega proračuna za leto 1933/34 je bil tako glede predhodne razprave in dvofaznega postopka kot tudi glede glasovanja v nasprotju s tolmačenjem pravilnika o delovanju banskega sveta v okrožnici notranjega ministra Petra Živkovića, od njega pa je odstopal tudi glede obvezne prioritete proračunske razprave, kajti banški svetniki so še pred njo terjali nujno rešitev kriznih razmer v Revirjih. Banski svetniki so oblikovali svoje predloge za reševanje perečih problemov v Sloveniji v posebnih resolucijah, ki so jim s potrjevanjem z glasovanjem prizadevali dati večjo težo pri vplivanju na ukrepe banske uprave in osrednjih oblasti. Preseganja pristojnosti banskega sveta pa so bile tudi politične razprave na njem. Posebno težo so III. zasedanju dale razprave in stališča glede upravne in samoupravne decentralizacije, pri katerih so se pokazala stališča liberalnega tabora do te problematike, ob hkratni odločni zavrnitvi takšnih federalističnih zahtev, kakršne so bile v Slovenski deklaraciji. Vse to mu je okrepilo njegovo vlogo v primerjavi s prvima dvema

⁵³ Naredba je določala, da upravljanje podpornega fonda za omilitev brezposelnosti vodi Osrednji pomožni odbor za Dravsko banovino, sestavljen zlasti iz predstavnikov občin z večjim številom industrijskega delavstva, organizacij delavcev in delodajalcev, Javne borze dela in drugih, za administrativne posle pa je zadolžila oddelek za socialno politiko in narodno zdravje banske uprave (SL kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 31, 15. 4. 1933).

⁵⁴ Stenografski in uradni zapisnik 4. seje III. zasedanja BS 25. 2. 1933 v fasc. 4, fond 77 v ARS.

zasedanjema v letih 1931 in 1932, čeprav ne v tolikšni meri, kot je to ocenjeval predsednik kluba banskih svetnikov. Je pa pravilno ugotovil, da si je banski svet brez zakonske osnove razširil svoje pristojnosti.

Ban se je zahvalil banskemu svetu "za njegovo aktivno pomoč" banski upravi, njegova razprava pa je pokazala "vestno in vneto prizadevanje", da na tem zasedanju "kolikor mogoče dobrega napravi za ljudstvo, katerega zastopa..."⁵⁵ Izrazil je obžalovanje, da krizne razmere ne dovoljujejo, "da bi mogli dati izraza vsem težnjam" glede banovinskega gospodarstva, kajti treba je bilo upoštevati hudo omejene možnosti za davčne obremenitve. Sprejeti proračun "je harmoničen in homogen (glede enakomernega financiranja vseh banovinskih dejavnosti op.) in dela čast... banskemu svetu." Zavedal pa se je težav, ki bodo pri njegovem potrjevanju na ministrstvu za finance. Banski svet mu je za pomoč pri tej zahtevni nalogi izvolil štiričlansko delegacijo iz vrst strokovnjakov, ki naj bi z njim potovali v Beograd.⁵⁶ O poteku zasedanja je pohvalno pisalo Jutro, ki je ugotovilo, da "je bilo v tehničnem oziru zelo dobro pripravljeno", vse gradivo z njega pa bi obsegalo "pravo debelo knjigo,"⁵⁷ ki bi dala temeljito podobo aktualnih razmer v banovini in prizadevanj za njihovo izboljšanje.

Ob potrjevanju in izvajanju banovinskega proračuna za leto 1933/34 se je tako kot pri prejšnjih in kasnejših proračunih do konca gospodarske krize leta 1935, pokazala nemoč banske uprave in banskega sveta Dravske banovine za učinkovito reševanje perečih problemov v Sloveniji. Minister za finance je kljub vsem prizadevanjem potrdil banovinski proračun le v višini 87,56 milijonov din, kar je zlasti posledica črtanja redne letne dotacije iz državne blagajne. Delno je skrčil tudi posebne proračune banovinskih podjetij, zavodov in ustanov na 42,96 milijonov din.⁵⁸ Tudi proračun bednostnega sklada so osrednje finančne oblasti potrdile le v znesku 9 milijonov din od predlaganih 23,2 milijonov din.⁵⁹ Državni proračun pa nato ni poravnal niti dolga za odobrene dotacije iz preteklih let, kar je v največji meri vplivalo na izpad skoraj desetine dohodkov proračuna za leto 1933/34. Banovina se je morala zato za izpolnjevanje svojih proračunskih obveznosti za posamezne dejavnosti in dotiranje banovinskih institucij zadolževati, delno pa jih je morala prenesti na naslednje proračunsko leto.⁶⁰ V takšnih razmerah je bila vloga banskega sveta kljub njegovim velikim prizadevanjem za razširitev vpliva na banovinske gospodarske, socialne in prosvetne dejavnosti lahko le skromna v primerjavi z drugo polovico tridesetih let. Tedaj so se po koncu gospodarske krize dohodki banovinskega proračuna iz leta v leto povečevali in bili tudi v celoti realizirani.⁶¹

⁵⁵ Stenografski in uradni zapisnik 3. seje III. zasedanja BS 24. 2. 1933, prav tam.

⁵⁶ Stenografski in uradni zapisnik 4. seje III. zasedanja BS 25. 2. 1933, prav tam.

⁵⁷ Jutro, št. 48, 25. 2. 1933.

⁵⁸ SL kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 27, 1. 4. 1933.

⁵⁹ Uredba glede proračuna izdatkov in dohodkov "Bednostnega sklada" Dravske banovine za leto 1933/34 (za obdobje od 1. 7. 1933 do 31. 3. 1934), SL kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 63, 5. 8. 1933. Sredstva sklada so bila namenjena predvsem za financiranje javnih del (vzdrževanje in gradnje cest, regulacije, melioracije, napeljava vodovodov), in z njimi povezano zaposlovanje brezposlenih le 1,2 milijona din pa za subvencioniranje prehrane brezposelnim ter reševanje problematike brezposelnih z visoko kvalifikacijo.

⁶⁰ Proračun za leto 1933/34 je bil realiziran z okoli 95 odstotki, dohodki pa manj kot 90 odstotno. Tako so postali značilnost proračunov v prvi polovici tridesetih let visoke letne postavke za odplačilo dolgov (do ene desetine proračunskih izdatkov), iz leta v leto pa so se prenašale tudi nekatere neizpolnjene obveznosti (priloga k proračunu za leto 1936/37 v fasc. 10, fond 77 v ARS).

⁶¹ V primerjavi z zadnjim banovinskim proračunom, ki ga je za leto 1935/36 sprejel liberalni banski svet (obsegal je 97,80 milijonov din, posebni proračuni banovinskih podjetij in ustanov pa 38,41 milijonov din, kar je bil po petletnem nenehnem zmanjševanju proračunov prvi malenkostni povišek), je novi banski svet iz privržencev JRZ po štirih letih delovanja razpravljal že o skoraj za polovico višjem proračunu za leto 1939/40 (Murko Vladimir, Državne in samoupravne finance v dravski banovini v l. 1918–1938, Spominski zbornik Slovenije, 480).

Leta 1933 pa se je banski svet prvič sestal tudi na izredno zasedanje, ki je pomembno zlasti zaradi razširitve njegove dejavnosti tudi na uredbodajno področje. Zakon o občinah z dne 14. 3. 1933 je v 51. členu pooblašal banske svete, da sprejmejo natančnejše odredbe o sestavi kandidatnih list, poslovanju volilnih odborov in o volilnem postopku, uredbo pa je imel pravico razglasiti ban po predhodni odobritvi ministra za notranje zadeve.⁶² Na 1. seji 4. septembra je ban dr. Marušič poudaril, da bodo banski svetniki z obravnavo in sprejetjem navedene uredbe opravili "izredno važno" nalogo, ker da bodo s tem prispevali h "izgraditvi in poglobitvi samoupravnega življenja v Dravski banovini." Bistvena novost novega zakona o občinah je bila določitev najnižjega števila prebivalstva na tri tisoč s ciljem, da "bodo tako po svoji finančni kot intelektualni moči mogle uspešno vršiti naloge lastnega in prenešenega delokroga", kar bo imelo zlasti v Dravski banovini z doslej 1069 občinami dalekosežne posledice. To bo porušilo stoletja stare tradicije in ranilo lokalpatriotizem, kar pa bo odtehtala nova organiziranost občin "po načelih in potrebah sedanje dobe." Banska uprava je občutljivemu problemu komasacije občin posvetila posebno pozornost, ker se zaveda velikega pomena te "osnovne celice kolektivnega dela v državi" za uspešen razvoj političnega in gospodarskega življenja v banovini. Pri svojih predlogih si je prizadevala, da bi nove občine obsegale območje, ki po gospodarskih, socialnih in ozemeljskih kriterijih "prirodno spaja interese njenega prebivalstva." Pri tem se je posvetovala z lokalnimi dejavniki, vendar ni uspela vselej zadovoljiti različne interese ter se zaveda tudi napak in krivic.⁶³

Z volitvami bodo občine po šestojanuarskem aktu kralja Aleksandra dobile "po svobodni volji" ljudstva izvoljene občinske uprave, kar bo pomenilo nov korak k notranjepolitični normalizaciji. Ob slovesu od "tradicionalnih" občin je poudaril, da so opravile pomembno delo pri mirni evoluciji političnega življenja in omilitvi hudih posledic gospodarske krize, med njimi in državnimi nadzornimi oblastmi pa je vladalo "vzorno, pristrčno razmerje" in rodilo bogate sadove zlasti na področju elektrifikacije, pri javnih delih in pri akcijah za omilitev brezposelnosti, torej na področjih, s katerimi sta se ukvarjala banski svet in uprava. Ob tem je tudi poudaril, da bodo volitve glede na delokrog občin "v splošnem gospodarskega in ne toliko političnega značaja...", ne sme pa se jim povsem odreči takšnega pomena, saj so "bistveni člen" v uveljavljanju temeljnih usmeritev celotne državne politike na izhodiščih zgodovinskega šestojanuarskega kraljevega manifesta. Ta je napravil konec "po plemenskih vidikih" usmerjenemu političnemu življenju in pokazal pot za "enakost in enakopravnost vseh Jugoslovanov slovenskega, hrvaškega in srbskega imena...", pričakovanje "izvestnih krogov" (v Sloveniji zlasti katoliškega tabora), da bodo volilni izidi pomenili spremembo takšne usmeritve državne politike in vrnitev k prejšnjim razmeram so "a priori izključena." Volilci se bodo po banovem prepričanju znali pravilno opredeliti in se bodo zavedali obsežnega dela bodočih izvoljenih občinskih uprav na temelju jugoslovanske nacionalne in državne misli ter ne bodo ovirali njihovega dela z opredelitvijo za oznanjevalce preživelih političnih doktrin, da bi z neplodno opozicijo proti obstoječemu stanju v državi kratili dragoceni čas odbornikov. Ban je ob sklepu izrazil pričakovanje, da bodo banski svetniki po temeljiti razpravi predlog uredbe soglasno podprli in "s tem dali našemu ljudstvu možnost, da s svobodno izvolitvijo zaupanja vrednih občinskih funkcionarjev postavi

⁶² SL kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 35, 29. 4. 1933.

⁶³ Uredba o spojitvi občin v Dravski banovini je bila objavljena v SL kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 73, 12. 9. 1933; po še nekaterih spremembah je bilo oblikovanih v Dravski banovini 377 občin (M. Stiplovšek, Državne ureditve na jugoslovanskem ozemlju Slovenije 1929–1941, Arhivi XIX, 1996, št. 1–2, 47–48; Jože Žontar, Občine v Sloveniji v letih 1918 do 1941, Vilfanov zbornik, Ljubljana 1999, 609–613.

pomemben mejnik v razvoju samoupravnega življenja v dravski banovini." Preveva ga želja, "da postane slovenska občina ono ognjišče, iz katerega izžareva... plamen široke jugoslovanske državne in nacionalne miselnosti, gospodarskega in kulturnega napredka ter državljske in socialne solidarnosti."

Po uvodnem ekspoziju je Ivan Tavčar posredoval banu željo banskih svetnikov, da bi oblikovali svoja stališča do predlogov uredbe na posebni seji svojega kluba.⁶⁴ Ban je po opozorilu, da je čas izrednega zasedanja omejen, prekinil za nekaj ur plenarno sejo in omogočil, da se je klub v opoldanskem času pod vodstvom svojega predsednika Tavčarja opredelil do volilne uredbe.⁶⁵

Na nadaljevanju plenarne seje je predstavnik kluba dr. Franjo Roš najprej posredoval njegovo izjavo, da so banski svetniki "prišli do skoraj soglasnega sklepa" naj bi se občinske volitve glede na bližnjo komasacijo, ki ne poteka povsod v skladu z željami prebivalstva in njihovimi nasveti, ter težav s sestavljanjem volilnih imenikov in potrjevanjem kandidatnih list, odložile in naj se zato predlog volilne uredbe umakne z dnevnega reda. Potem ko jih je ban seznanil s sklepom sestanka ministrov, narodnih poslancev in senatorjev, da je treba takoj izvesti komasacijo in po njej volitve, so "moral" banski svetniki od svoje odločitve odstopiti. Njihovega sklepa "naj se ne smatra kot afront proti vladi in še manj..." proti gospodu banu. Poudaril je, da so z njim hoteli obema razložiti, "da si naš narod ne želi volitev" ter posredovati tudi odklonilno stališče krajevnih in sreskih odborov JNS.⁶⁶ Prebivalstvo naj bi bilo zadovoljno z delom sedanjih občinskih odborov in želelo naj bi, da bi še naprej opravljali svoje naloge, s čemer se bo ohranil mir in mu dala možnost, da se v celoti opredeli "za narodno edinstvo, za državno in nacionalno ujedinjenje." Iz teh besed se vidi bojazen, utemeljena na poznavanju razmer na terenu, da voljeni občinski odbori kadrovske ne bodo tako ustrezali režimskim ciljem kot sedanji imenovani. Klubov predsednik je poudaril, da s forsiranjem izvedbe občinskih volitev do 15. oktobra, za katero je pogoj sprejetje volilne uredbe, banski svetniki prevzemajo veliko odgovornost, ki pa jo odklanjajo in prelagajo na politično oblastne vrhove, ki so sprejeli komasacijske in volilne sklepe.

Z navedenimi stališči se nista strinjala Albin Prepeluh in Rudolf Golouh, ki sta nasprotno trdila, da si ljudje želijo čim prejšnje izvedbe občinskih volitev. Prvi razpravljalec je posebej poudaril, da je treba zagotoviti volilnim upravičencem možnost za svobodno izvolitev lokalnega zastopstva, pri čemer je ovira zakonsko določeno javno glasovanje. Sicer pa morajo imeti volitve gospodarski in ne politični značaj, kajti pri oceni dejavnosti občinskih odborov ljudje upoštevajo le potrebnost in koristnost posameznih objektov in dosežkov, ne zanimajo jih pa strankarski motivi. Glede zakona o občinah je poudaril, da "prav gotovo ni noben ideal" in da bodo prav v hribovitih predelih Dravske banovine velike težave pri komasacijah občin. Ob sklepu je Prepeluh še poudaril omejeno težo stališč banskih svetnikov, ki ne smejo pozabiti, "da smo mi samo imenovani... in da ne zastopamo nikogar kakor sami sebe." Golouh je posebej poudaril, da je razpis občinskih volitev dokaz, "da se naše notranje življenje vrača v normalne razmere" in izrazil je tudi željo, za čim prejšnjo izdajo zakona o upravni dekoncentraciji, "ki bi šele pomenil polno normalizacijo..." V splošni razpravi je bila izražena tudi prošnja banski upravi, da pri komasacijah upošteva želje prebivalstva in nasvete banskih svetnikov.

⁶⁴ Slovenec (št. 201 a, 5. 9. 1933) je ugotovil, da so v klubu JNS "skoraj vsi člani banskega sveta."

⁶⁵ Stenografski in uradni zapisnik 1. seje IV. izrednega zasedanja BS 4. 9. 1933 v fasc. 6, fond 77 v ARS.

⁶⁶ Opozorimo naj na bistveno razliko med stenografskim in uradnim zapisnikom nadaljevanja 1. seje IV. izrednega zasedanja BS 4. 9. 1933. V uradnem zapisniku je podatek, da s svojim sklepom zavzemajo banski svetniki "afront" proti vsem krajevnim in sreskim organizacijam, ki zahtevajo, "da se volitve ne izvrše." Po stenografskem zapisniku pa naj bi se nižje organizacije JNS zavzemale za volitve.

V podrobni razpravi o predlogu uredbe so banški svetniki posvetili največ pozornosti problematiki kandidatnih list. Vsi so soglašali, naj se gospodarski značaj občinskih volitev pokaže tudi tako, "da se kandidatne liste ne smejo vezati na kako politično stranko." Glede na komasacijo morajo biti na njih kandidati iz vseh starih občin oziroma njihovih delov, ki so se združile v novo občino. Zanimiv pa je predlog dveh režimskih privržencev, ki sta zahtevala, da se v uredbo vnese določilo o predhodnem pristanku odborniških kandidatov, da bodo branili in čuvali "državno in narodno edinstvo" z utemeljitvijo: "Hočemo imeti garancije ne samo v gospodarskem, ampak tudi v nacionalnem oziru." Na klubovi seji je bila omenjena tudi možnost, "da se bodo volitve mestoma uporabile za demonstracije proti režimu." Ban je uvidel, da takšen predlog bistveno omejuje pasivno volilno pravico in je med sejo zaprosil za mnenje ministra za notranje zadeve. Ta mu je odgovoril, "da ne more pristati na nobene utesnitve volilnih pravic, posebno pa ne take, ki bi izgledale kot policijske ali žendarske." Glede na to je banški svet navedeni predlog skoraj soglasno zavrnil.

Banški svetniki so le za redka določila dosegli njihove spremembe, večine njihovih pripomb pa ni bilo mogoče sprejeti, ker so bile v nasprotju z določili zakona o volitvah poslancev in zakona o občinah, ki sta bila temeljno izhodišče za oblikovanje občinske volilne uredbe. Ban je glede na njeno pomembnost določil poimensko glasovanje banških svetnikov, od katerih so se trije vzdržali glasovanja.⁶⁷ Ban se je zahvalil svetnikom za njihovo podporo uredbi⁶⁸ in ugotovil, da so morali "svoje ožje interese... zapostaviti v interesu države same" in tako dali "poudarka patriotičnemu nagibu." Ne bi bilo častno za banovinski svet, če bi veljal za "organ, ki hoče ovirati naravni tok naše normalizacije."⁶⁹ Ob tem naj poudarimo, da so nekateri pravniki oporekali veljavnost uredb, ki jih je sprejemal banški svet glede na dejstvo, da po zakonu o banški upravi in pravilniku ni imel tudi uredbodajnih pristojnosti.⁷⁰ V primeru občinske volilne uredbe je dobil posebno zakonsko pooblastilo Narodne skupščine, pri razpravi o njej pa so banški svetniki mestoma spet prešli na prepovedano politično področje.

Na 2. seji so banški svetniki obravnavali poslovanje bednostnega sklada za pomoč brezposelnim in uredbo o zavarovanju posevkov, torej finančno oziroma gospodarsko problematiko, za katero je pravilnik določal, da za njihovo obravnavo ban lahko skliče najdalj petdnevno izredno zasedanje. Iz razprav o bednostnem skladu se vidijo prizadevanja banških svetnikov, da bi dobili čimvečje pristojnosti pri oblikovanju njegovega proračuna in razdeljevanju sredstev tistim, ki jih je velika gospodarska kriza najbolj prizadela, hkrati pa obžalovanje, da njegova ustanovitev "ni našla pravega razumevanja na pristojnem mestu." Po obsežni razpravi o razmahu velike gospodarske krize v velikih industrijskih središčih in mestih ter na podeželju in oblikah nujne pomoči brezposelnim, je banški svet izvolil 14-članski širši in 6-članski ožji odbor, ki bi "moral biti ves čas g. banu na razpolago" glede upravljanja bednostnega sklada. Ob tem je ban poudaril, da po zakonu odbor banskega sveta "more imeti odločujoče funkcije", ampak le svetovalno, odločanje glede razdeljevanja podpor pa ostaja banu.⁷¹

⁶⁷ Ban je od petih banških svetnikov, ki so bili pri glasovanju odsotni zahteval na 2. seji 6. 9., da so se do njega opredelili. Vzdržala sta se predsednik in podpredsednik kluba banških svetnikov Ivan Tavčar in dr. Franjo Lipold ter dr. Franjo Roš, torej trije banški svetniki, ki so bili med najbolj dejavnimi v bankskem svetu.

⁶⁸ Uredbo o sestavi kandidatnih list, o sestavi in poslovanju volilnih odborov in o glasovalnih postopkih pri volitvah občinskih odborov v Dravski banovini je ban po odobritvi ministra za notranje zadeve z dne 6. 9. 1933 objavil v SL kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 73, 12. 9. 1933.

⁶⁹ Stenografski in uradni zapisnik nadaljevanja 1. seje IV. izrednega zasedanja BS 4. 9. 1933, v fasc. 6, fond št. 77 v ARS.

⁷⁰ Lovro Bogataj, Uprava dravske banovine. Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, 8.

⁷¹ Stenografski zapisnik in zapisnik 2. seje IV. zasedanja BS 5.9. 1933 v fasc. 6, fond 77 v ARS.

Na načrt uredbe o obveznem zavarovanju posevkov pred točo so imeli banški svetniki številne pripombe zlasti glede zmogljivosti zaradi krize hudo prizadetih kmetov, da bi plačevali še visoko zavarovalnino, čeprav so se zavedali, da bi bila potrebna banovinska zavarovalnica ne le proti toči, temveč tudi proti drugim ujmam. Načelno so predloženo uredbo sprejeli. Na predlog, da bi pri določitvi višine zavarovalnih prispevkov imeli pravico sodelovati tudi banški svetniki, je ban odgovoril, da so zaenkrat v njegovi "kompetenci združene funkcije upravne in samoupravne oblasti. Ko izide zakon o banovinski samoupravi, bo ban samo predsednik banskega sveta in bo banški svet imel vse tiste funkcije, ki jih ima ban glede izdaje uredb, glede pravilnikov itd." Banški svetniki so razpravljali tudi o nevzdržnem načinu izterjevanja davkov v pogojih gospodarske krize in ban jih je moral znova opozoriti, da je ta problematika "izven kompetence banskega sveta", bo pa posredoval njihove pritožbe "na merodajnih mestih."⁷²

Leta 1933 je bilo v času liberalne vladavine oziroma JNS višek prizadevanj za uveljavitev banovinske samouprave in upravne decentralizacije. Naslednje leto je le Albin Prepeluh na zasedanju banskega sveta poudaril, da so ob postopnem uvajanju demokratizacije, kar se kaže v izvedenih parlamentarnih in občinskih volitvah,⁷³ nujne tudi volitve v banovinski svet. Njegovi sklepi bodo imeli v primerjavi z imenovanim bankim svetom "docela drugačno moč." Oblikoval je resolucijo z zahtevo po čimprejšnji izdaji zakona o samoupravah in volitvah banovinskih zastopov. Ban dr. Marušič je takšno željo banskega sveta sicer označil kot "pravilno", ni pa dal Prepeluhove resolucije na glasovanje, kar je bil običajen postopek za potrditev resolucij in zato ni imel obveznosti za posredovanje pri osrednjih oblasteh za njeno udejanjenje.⁷⁴

Prepeluh je v svoji razpravi zavrnil stroške kot izgovor za neizvedbo volitev v banovinski svet, ki bi bile lahko hkrati z občinskimi volitvami. Z njo je opozoril na enega od verjetnih vzrokov za odlaganje udejanjanja ustavnih določil o banovinskih svetih, namreč na bojazen, da bo po volitvah njihova kadrovska sestava v nekaterih banovinah, med njimi prav gotovo v Dravski banovini, drugačna od želja režima tudi ob zanj ugodnem volilnem sistemu. V tem pogledu je zanimivo je dejstvo, da na zadnjem zasedanju liberalnega banskega sveta Dravske banovine februarja 1935 Ivan Tavčar v sicer ostri kritiki obstoječih začasnih razmer, ni zahteval izvedbe volitev v banovinski svet. Poudaril je, da bi moral za izvajanje širokih samoupravnih pristojnosti banški svet, torej imenovano predstavništvo, dobiti "odločilni vpliv" pri oblikovanju proračuna. Glede na to, da na enem zasedanju letno ne more rešiti vseh aktualnih problemov banovine, bi bilo treba ustanoviti še stalni banovinski odbor, ki bi sodeloval pri sestavljanju in izvajanju banovinskega proračuna ter "natančno preučeval vse potrebe banovine" glede "na želje in težnje prebivalstva." Odločno je protestiral proti praksi, da ga minister za finance pri potrjevanju "prikroji popolnoma po svojem mišljenju." Razširiti bi bilo treba tudi kompetence banske uprave, ker lahko le ona uresničuje "vse to, kar mnogokrat zaman pričakujemo od Beograda." Samo v Ljubljani se more udejanjati vsa gospodarska politika Slovenije. Svoj nastop je Tavčar sklenil z ugotovitvijo, da je

⁷² Zapisnik nadaljevanja 2. seje IV. zasedanja BS 5. 9. 1933, prav tam. Zaradi nezmožnosti plačevanja zavarovalnih prispevkov ban dr. Marušič uredbe o zavarovanju posevkov pred točo ni objavil.

⁷³ Občinske volitve so bile 15. 10. 1933. Uradna lista JNS je ob zanjo ugodnem volilnem sistemu dobila večino v 292 občinah, kompromisna lista pod vodstvom ali v sodelovanju JNS v 20 občinah, opozicijska SLS pa kljub režimskemu pritisku in javnemu glasovanju v 54 občinah (Jože Žontar, n.d., 617).

⁷⁴ Stenografski in uradni zapisnik 7. seje V. zasedanja BS 12. 2. 1934 v fasc. 7, fond 77 v ARS. Banovinskemu vodstvu JNS je morala biti Prepeluhova resolucija o volitvah banovinskega sveta nezaželela, kar kaže tudi dejstvo, da jo tudi Jutro (št. 35, 13. 2. 1934) v sicer obsežnem poročilu o seji banskega sveta, ni omenilo.

tolmač "želja vsega prebivalstva Slovenije" in prosil, da se njegove pobude posredujejo predsedniku ministrskega sveta.⁷⁵ Ta hudo kritična razprava kaže, da je dominantno proticentralistično razpoloženje v Sloveniji, vplivalo tudi na odločen nastop privržencev JNS proti vladnemu zavlačevanju različnih vidikov decentralizacije. Glede na takšno razpoloženje se je morala banovinska organizacija JNS za Dravsko banovino odločneje kot druge v državi opredeliti za okrepitev pristojnosti banovin.

Z letom 1935 je sklenjeno obdobje, ko je delovanje banske uprave in banskega sveta Dravske banovine usmerjal liberalni politični tabor oziroma JRKD – JNS. Tudi med njegovimi privrženci je bilo veliko nezadovoljstvo, ker osrednje oblasti niso izvedle samoupravne in upravne decentralizacije. Posebej so zahtevali razširitev pristojnosti banskega sveta pri oblikovanju proračuna, po uspehu tudi opozicijske SLS na občinskih volitvah, pa je splashnela želja, da bi izvedli volitve v banovinski svet. Njihove zahteve se glede na temeljno unitarno-centralistično usmeritev niso nikdar radikalizirale v zahtevo po oblikovanju banovine Slovenije s širokimi avtonomističnimi zakonodajnimi in izvršilnimi ter finančnimi pristojnostmi, do česar je prišlo konec tridesetih let v času vladavine JRZ z avtonomističnih izhodišč bivše SLS.⁷⁶ Poudariti pa moramo, da so delovanje banskega sveta Dravske banovine in poslovanje njene uprave poleg dejstva, da vlada ni poskrbela za udejanjenje banovinske samouprave, oteževale do srede tridesetih let zlasti številne posledice gospodarske krize. Te so na eni strani terjale posebne ukrepe za zaščito skrajno zaostrenih socialnoekonomskih razmer v Sloveniji, na drugi strani pa so omejevale gnotne možnosti za njuno učinkovito ukrepanje na vseh področjih njunega delokroga. V takšnih razmerah pa tudi še tako temeljite načelne in podrobne razprave o banovinskem proračunu, kakor tudi glasovanje o njem, niso mogle biti plodne, ker omejena finančna sredstva niso omogočala uveljavljanje številnih predlogov banskih svetnikov. Te možnosti so se sicer v drugi polovici tridesetih let vzporedno z naraščanjem banovinskih proračunov povečevale, toda tudi tedaj niso omogočali udejanjanje nekaterih nujnih in pomembnih pobud banskih svetnikov v zadovoljivem obsegu. Prav nemoč banskega sveta pri učinkovitem reševanju aktualnih problemov v celotni banovini in na posameznih območjih je vplivala na njegova prizadevanja od leta 1932 za povečanje njegovih proračunskih pristojnosti, torej pri izpolnjevanju njegove temeljne vsakoletne naloge. To dejstvo pa je vplivalo, da je od prvega zasedanja banskega sveta v novi sestavi izključno iz privržencev JRZ, to predstavništvo kontinuirano vso drugo polovico tridesetih let odločno zahtevalo udejanjanje ustavnih določb o banovinskih samoupravah in postopoma tudi njihovo razširitev preko okvira druge jugoslovanske ustave. Banski svetniki pa so postavljali avtonomistične zahteve tudi v letih 1936 in 1937, ko jih slovensko strankino vodstvo zaradi svoje zavezanosti JRZ ni moglo objavljati⁷⁷ oziroma je bila njegova misel na avtonomijo "skoraj pozabljena."⁷⁸ Banski svet Dravske banovine je tako od oktoidirane ustave do zadnjega zasedanja v začetku leta 1941 kot edino predstavniško telo na Slovenskem kontinuirano izražal različne oblike samoupravnih-avtonomističnih teženj in zahtev, ki jih vladajoča režima JNS in JRZ nista bila pripravljena zakonsko uveljaviti.

⁷⁵ Stenografski in uradni zapisnik 1. seje VI. zasedanja BS, 4. 2. 1935 v fasc. 8 in 9, fond 77 v ARS.

⁷⁶ Vrh avtonomističnih prizadevanj banskega sveta, ki jih je v drugi polovici tridesetih let oblikoval na svojih zasedanjih v posebnih resolucijah, je bila zahteva za ustanovitev banovine Slovenije leta 1940 (Stenografski zapisnik 6. seje XII. zasedanja BS 27. 2. 1940 v fasc. 14, fond 77 v ARS; M. Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem, 338–342).

⁷⁷ Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768–1992), Ljubljana 1992, 278.

⁷⁸ Jurij Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, Slovenska trideseta leta, Ljubljana 1997, 24.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Bemühungen des Banatsrats des Draubanats um die Umsetzung der Banatsselbstverwaltung und Dezentralisierung der Verwaltung sowie um die Erweiterung seiner Kompetenzen im Jahre 1933

Miroslav Stiplovšek

Die Gesetze über die Bildung der Banate und über die Banatsverwaltung, die im Herbst 1929 von König Alexander erlassen wurden, stellten einen bedeutenden Meilenstein in der staatlichen Organisation des Königreichs Jugoslawien dar. In Slowenien wurde die Vereinigung der beiden bis dahin größten Verwaltungseinheiten, der "oblast" Ljubljana mit der "oblast" Maribor zum Draubanats mit Zufriedenheit aufgenommen. Enttäuschung rief jedoch die Abschaffung der letzten Reste der Gebietssselbstverwaltungen sowie die Verschmelzung aller Kompetenzen der allgemeinen Staatsverwaltung und der bisherigen Gebietssselbstverwaltung in der Person des Banus als höchstem Staatsfunktionär im Banat. Dieser hatte seine Kompetenzen nach Anweisung und unter der Aufsicht der Ministerien wahrzunehmen. Die bürokratischen Entscheidungsbefugnisse des Banus wurden vor allem durch den Banatsrat gemildert, der eine Beratungsfunktion bei der Erstellung des alljährlichen Budgets zur Finanzierung von Vorhaben und Institutionen in den Bereichen Wirtschaft, Soziales, Kultur und Bildung ausübte, für die Ende der zwanziger Jahre die Gebietssselbstverwaltungen sorgten. Doch die gewählten Gebietsversammlungen konnten damals über den Finanzplan für die Entwicklung des Agrarsektors und der anderen Wirtschaftsbereiche entscheiden sowie für die öffentlichen Arbeiten, für das Gesundheitswesen und die soziale Fürsorge sowie für Verbesserungen der finanziellen Grundlage für Kultur und Schulwesen, während die vom Innenminister ernannten Banatsräte dem Banus lediglich Budgetansätze für die Bezirke und Städte, die sie vertraten, vorschlugen und über die Lösung der allgemeinen akuten Probleme im Banat diskutieren durften. In den Instruktionen des Ministerpräsidenten über die Tätigkeit der Banatsräte hieß es ausdrücklich, daß der Banus nicht verpflichtet sei, ihren Ratschlägen bei der Erstellung des endgültigen Banatsbudgets zu folgen. Darüber hinaus sei es den Banatsräten nicht gestattet, eine allgemeine und spezielle präliminare Budgetdebatte zu führen und über einzelne Haushaltsposten abzustimmen.

Gerade in dieser Hinsicht stellte die dritte Session des Banatsrates des Draubanats im Februar 1933 einen bedeutenden Wendepunkt dar. Den Banatsräten gelang es, durch die Wahl eines Finanzausschusses für eine präliminare Debatte über das Banatsbudget für das Jahr 1933/34, durch dessen zweigleisige allgemeine und spezielle Beratung sowie durch Abstimmung über Einnahmen und Ausgaben, ihre Rolle bei der Erstellung des Budgets zu stärken. In besonderen Resolutionen richteten sie auch ihre Forderungen und Anliegen an die Banats- und Zentralbehörden hinsichtlich der Lösung von aktuellen Problemen des Draubanats. Der Vorsitzende des Klubs der Banatsräte stellte deshalb fest, daß das sich in Verhandlung befindliche Budget zugleich ein Budget des Antragstellers, der Banatsverwaltung, und des Banatsrats sei. Die Budgetdebatte wurde unter Umgehung der Rechtsvorschriften in dieser Weise durchgeführt, so daß dem Banatsrat tatsächlich die Rechte einer Volksvertretung zuerkannt wurden. In der Budgetdebatte, in der die Banatsräte lediglich mit bescheidenen Erfolgen vor allem die Folgen der großen Wirtschaftskrise in Slowenien zu lindern versuchten, widmeten die Banatsräte der Problematik der Staatsverfassung und den aktuellen politischen Verhältnissen besondere Aufmerksamkeit.

Die zweiundvierzig Mitglieder des Banatsrats, fast ausschließlich Anhänger der Jugoslawischen Radikalen Bauerndemokratie (Jugoslavenska radikalna seljačka demokracija), einer Parteiorganisation des Regimes, der späteren Jugoslawischen Nationalen Partei (Jugoslovanska nacionalna stranka) bzw. Vertreter des liberalen politischen Lagers, forderten auf der dritten Session die schnellstmögliche Umsetzung der in der oktroyierten Verfassung von 1931 festgeschriebenen Bestimmungen über die Banatsselbstverwaltungen, nach denen der gewählte Banatsrat und der Banatsausschuß ähnliche Aufgaben wie die Ende der zwanziger Jahre gewählten Selbstverwaltungsorgane erfüllen sollten. Zugleich forderten die Banatsräte eine Verwaltungsdezentralisation durch Übertragung einiger Kompetenzen von den zentralen Behörden auf die Banatsverwaltung. Als prinzipielle Anhänger des nationalen Unitarismus und staatlichen Zentralismus lehnten sie jedoch die föderalistischen Forderungen, die die Opposition – in Slowenien

die verbotene Slowenische Volkspartei (Slovenska ljudska stranka) - um die Jahreswende 1933/34 überall im Staat in Form der sogenannten Punktationen stellte, scharf ab. Sie bezeichneten sie als separatistisch und als Versuch einer Zerschlagung Jugoslawiens. Entschieden wiesen sie auch die Angriffe des katholischen Episkopats auf die staatliche Turnerorganisation Sokol wegen angeblich antireligiöser Haltung zurück.

Der Banatsrat nahm demzufolge auch Stellung zum äußerst zugespitzten politischen Geschehen im slowenischen und jugoslawischen Rahmen, womit er seine Kompetenzen überschritt. Eine Kompetenzerweiterung stellte auch die außerordentliche Session im September 1933 dar, auf der die Banatsräte eine Verordnung zur Durchführung der Gemeindewahlen erließen. Laut ministerialen Richtlinien aus dem Jahre 1930 besaß der Banatsrat auch keine Verordnungskompetenzen. Das Jahr 1933 stellte in der Tätigkeit des Banatsrats des Draubanats den Beginn der kontinuierlichen Bemühungen dar, seine Rolle bei der Erstellung der Banatshaushaltspläne und bei anderen für das Banat bedeutenden Angelegenheiten ohne gesetzliche Fundierung in der Tat zu vergrößern. Diese Rolle verstärkte sich besonders in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre angesichts der Tatsache, daß keine Regierung die zur Anwendung von Verfassungsbestimmungen über die Banatsselbstverwaltungen erforderliche Gesetzgebung entworfen hatte. Nach dem Ende der großen Wirtschaftskrise und nach der Machtübernahme durch die neue Parteiorganisation des Regimes - die Jugoslawische Radikale Union (Jugoslovanska radikalna zajednica) - im Jahre 1935, der sich auch die Slowenische Volkspartei anschloß, löste der Banatsrat zusammen mit der Banatsverwaltung seine Aufgaben erfolgreich zugunsten der Entwicklung Sloweniens und Umsetzung der Autonomie.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

je med drugim izdala:

27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994 : zbornik. - Ljubljana, 1994. - 1.000 SIT

Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes : 1. zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije, Bled 1993. - Ljubljana 1995. - 1.500 SIT

Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. - Ljubljana 1996. - 1.000 SIT

Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva. - Ljubljana, Kranj 1996. - 500 SIT

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Bled 1996. - Ljubljana 1996. - 1.500 SIT

Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti : mednarodni znanstveni simpozij, Maribor 1998. Ljubljana 1998. - 2.000 SIT

Množične smrti na Slovenskem : zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998. - Ljubljana 1999. - 2.000 SIT

Temeljne prelomnice preteklih tisočletij : zbornik referatov s 30- zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Rogla 2000. - Ljubljana 2001. - 2000 SIT

Za zainteresirani lahko kupijo knjige na sedežu ZZDS v Ljubljani, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200). Člani ZZDS imajo 25 odstotni popust, študentje pa 50 odstotni popust.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

V naslednjem bom poskusil določiti čas, v katerem je Ljubljana dobila mestne pravice. Z zgoraj omenjeno listino je postavljena zgornja meja, v kateri ima Ljubljana že mestne pravice, je že civitas. Spodnja meja pa bo leto 1202, kajti čas podelitve mestnih pravic moramo iskati v dobi vojvode Bernarda. K temu nas navajata vrsta okoliščin in dejstev. (*Ferdo Geštrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku, ZČ, 5, 1951, str. 193*)

... pred štirimi desetletji?

Zanimivo je, da na vseh takšnih lokalitetah ne srečujemo inventar, znan iz samega Köttlacha, t.i. köttlaške skupine. Tamkajšnji inventar se meša s starejšimi elementi postavaroslovanske periode, vendar brez podatkov v kakšnem spremstvu so ga v posameznih grobovih našli. Zaradi tega tudi ne moremo izvajati nikakršnih sklepov, v kakšnem medsebojnem odnosu stojita ti dve skupini na tem najdišču. (*Paola Korošec, Poskus delitve slovanske materialne kulture na področju Karantanije, ZČ, 15, 1961, str. 177*)

... pred tremi desetletji?

V obdobju, ki ga obravnavamo, je okupator v nasprotju z mednarodnim pravom začel izvajati mobilizacijo štajerskih Slovencev. Šef civilne uprave je 24. marca 1942 izdal odredbi o uvedbi vojaške obveznosti in delovne službe na Spodnjem Štajerskem. Julija 1942 so bili vpoklicani prvi slovenski fantje v nemško vojsko. Začetem nemške mobilizacije sovпада s časom najhujšega nacističnega nasilja, kar je vsekakor vplivalo na uspeh okupatorjeve mobilizacije. ... (*Milan Ževart, Narodnoosvobodilna vojna v Šaleški dolini, ZČ, 25, 1971, št. 1-2, str. 91*)

... pred dvema desetletjema?

Da se je Predvor že v 12. stoletju razvil v pomembno središče na območju severovzhodno od Kranja, kaže vrsta ljudi, poimenovanih po tem kraju, kakor po bližnjem Bregu, in ki sodelujejo kot pričje pri raznih pravnih dejanjih. Že v listini iz leta 1147 nastopa med pričami klerik Ulrik (*Uvolricus clericus de Niwenhouen*), v letu 1217 Martin (*Martinus de Niwenhouen*), 1238 Rajnhard s sinom Vigandom z Vurberka (*Reinardus de Neunhouen*), v letu 1248 pa Hilpand (*Hilpandus de Neynhoven*). Leta 1217 se omenjata tudi Bernard z Brega pri Predvoru (*Bernhardus de Rain*) in Ditmar (*Ditmarus de Rain*). (*Jože Mlinarič, Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem, ZČ 35, 1981, št. 1-2, str. 106*)

... pred desetletjem?

Omenili smo tudi doseljevanje tujega prebivalstva v večja mesta po njihovem nastajanju od 12. stoletja naprej. Vendar je to manj pomemben proces. V srednjem veku so se etnična razmerja spreminjala predvsem ob agrarni kolonizaciji. Sama mesta niso spreminjala etnične podobe, razen kolikor se je spremenila podoba njihove soseščine. To velja tudi za slovenski prostor. To je tisti del slovenskega zgodovinskega razvoja, ki neposredno izraža resničnost zgodovinskega temelja za vprašanje irskega kartuzijanca iz Pletetij, kako so mogli Slovenci preživeti kot narod tisoč let brez svoje države. In označbo tega zgodovinskega rezultata v angleški zgodovinski publicistiki kot »čudež«.

(*Bogo Grafenauer, Problem migracij v zgodovini Slovencev, ZČ 45, 1991, št. 2, str. 198*)

Danijela Trškan

Didaktično-metodična struktura sodobnih učnih načrtov za srednješolsko zgodovino v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in mednarodnih šolah

Uvod

V sodobni didaktiki se sicer uporabljata dva izraza, in sicer kurikulum¹ in učni načrt, vendar pa je v nadaljevanju uporabljen le izraz učni načrt, ki se nanaša na predmet zgodovina. Učni načrt je šolski dokument, ki predpisuje obseg, globino in zaporednost učnih vsebin.² Srednješolske sodobne učne načrte za zgodovino v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in v mednarodnih šolah lahko razdelimo v dve vrsti.

V prvo vrsto učnih načrtov bi lahko uvrstili slovenske in francoske srednješolske učne načrte, ki so napisani za posamezni razred oz. letnik (slovenski za štiri letnike, francoski pa za tri letnike) ter vsebujejo elemente, kot so namen predmeta, splošni učni cilji predmeta, vsebinska struktura z didaktičnimi poudarki, navodila za izvajanje učnega načrta z učnimi sredstvi. Glavni poudarek pri teh učnih načrtih je na vsebini. Nekateri učni načrti navajajo tudi število ur, potrebnih za obdelavo, konkretne operativne učne cilje, ki podrobno določajo dejavnosti, ter možne načine preverjanja in ocenjevanja.

V drugo vrsto učnih načrtov bi lahko uvrstili angleške in mednarodne učne načrte, ki ravnajo tako vsebujejo elemente, kot so namen, splošni učni cilji, učna vsebina, načini preverjanja in ocenjevanja. Pri teh učnih načrtih je velik poudarek na instrumentih preverjanja in ocenjevanja, zato vključujejo poleg splošnih še specifične učne cilje, ki se nanašajo na različne ravni znanja ali sposobnosti, ki se pričakujejo od učencev ob zaključku srednješolskega izobraževanja. Imenovali bi jih lahko izpitni učni načrti, saj pripravljajo učence na zunanje srednješolske izpite ter vsebujejo vse informacije o izpitu. V nadaljevanju so predstavljeni angleški izpitni učni načrt za učence v starosti od 14. do 16. let (GCSE), angleški izpitni učni načrt za učence v starosti od 16. do 18. let (GCE) in izpitni učni načrt za mednarodno maturo (16. do 18. let).

¹ Izraz kurikulum je večpomenski. "Tudi v Sloveniji se srečujemo z večpomenskostjo pojma kurikulum (enačenje kurikuluma z učnim načrtom, z dejavnostjo posamezne šole ...). Termin kurikulum je težko ustrezno posloveniti, smiselno pa ga je pojmovati kot programski paket. Pri načrtovanju kurikuluma pa je potrebno misliti na cilje, vsebino, didaktično in psihološko zasnovo poučevanja in učenja (strategije načrtovanja, metode ...), načine evalvacije, posredno pa tudi na učbenike, različni didaktični material in navodila učiteljem." Ivanuš Grmek, M. (1997). Načrtovanje elementov kurikuluma. V: Kongres pedagoških delavcev Slovenije. Programska prenova naše osnovne in srednje šole. Ljubljana: Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije, str. 129.

V Sloveniji se uporablja tudi izraz učni program. Ta pa je sestavljen iz predmetnika in učnega načrta (učni načrti posameznih predmetov). Več o opredelitvi kurikuluma v: Ivanuš Grmek, Milena (1997). Kurikularno načrtovanje na višji stopnji obvezne osnovne šole. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 12–18.

² Poljak, V. (1974). Didaktika. Ljubljana: DZS, str. 41.

Prva vrsta učnih načrtov potrebuje dopolnilo z informacijami o eksternih izpitih ob zaključku srednje šole. Tako dopolnjuje slovenski učni načrt še izpitni katalog, ki vsebuje temeljne cilje in izpitne vsebine, francoski učni načrt pa ima v posebnih uradnih dopolnilih informacije o izpitu in vrstah izpitnih nalog. Vsebine, ki so predpisane v francoskem učnem načrtu (zadnje leto), se skoraj v celoti preverjajo na pisni maturi, medtem ko se vse predpisane vsebine v slovenskem učnem načrtu (štiri leta) ne preverjajo v celoti.

Načrtovanje učnih načrtov

Učni načrt je sestavni del splošnega učnega načrtovanja, saj obsega vse organizacijske in didaktične dejavnosti. Namen teh dejavnosti je usmerjanje in organiziranje pouka.³ Učni načrti so po strukturi vsebinsko, ciljno ali procesno usmerjeni, glede na to, kateri element učnega načrta je bolj poudarjen.⁴ Tako obstaja vsebinsko, ciljno ali procesno načrtovanje učnih načrtov.

Pri vsebinskem načrtovanju je učni načrt vsebinsko usmerjen in daje poudarek vsebini, to je izboru, obsegu, zaporedju in poglobljenosti vsebine. Pri tem načrtovanju so tudi nekatere pomanjkljivosti, npr. da premalo upošteva znanstvena spoznanja o načrtovanju; da so kriteriji za izbiro učnih vsebin nepregledni; da so vsebine preobremenjene ali da premalo vključujejo novejšje vsebine; da ne vsebuje potrebnih izvajalnih navodil in nasvetov itd. Zato je tudi učno delo premalo sistematično, načrtno in racionalno. Takšno načrtovanje vodi učitelje, da le posredujejo znanje, učence pa, da si podatke zapomnijo.⁵

Pri učnociljnemu načrtovanju je učni načrt ciljno usmerjen in daje poudarek ciljem, ki naj bi jih učenci dosegli pri pouku in na koncu srednješolskega izobraževanja. Učni cilji tako določajo izbiro in organizacijo učnih vsebin in metod. Operacionalizacija teh učnih ciljev je jasna in konkretna, tako je možna verifikacija uresničevanja zapisanih ciljev.⁶ Učnociljno načrtovanje zahteva, da se določijo učni cilji na kognitivni, afektivni in psihomotorični ravni, da se jim izbere primerna učna vsebina, potem pa se jih hierarhično uredi, npr. po Bloomovi učnociljni taksonomiji.⁷ Tudi učnociljno načrtovanje vsebuje nekatere pomanjkljivosti, npr. da je učni proces le enosmeren proces, kjer učitelj posreduje informacije učencem, ti pa jih sprejemajo in memorizirajo.⁸ V učnih načrtih za srednješolsko zgodovino prevladujejo cilji kognitivnega področja, manj je ciljev afektivnega področja, medtem ko so cilji psihomotoričnega področja zelo redko zastopani. Vsi učni načrti vsebujejo cilje kognitivnega področja na vseh stopnjah (znanje, razumevanje, uporaba, analiza, sinteza in vrednotenje).

³ Strmčnik, F. (1996). Vzgojno-izobraževalni cilji. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 47. Št. 7–8, str. 309.

⁴ Več o tem: Kroflič, R. (1997). Učno-ciljno in procesno-razvojno načrtovanje kurikula. V: *Zbornik Kurikularna prenova*. Ljubljana: Nacionalni kurikularni svet.

⁵ Strmčnik, F. (1998). Od klasičnega do kurikularnega učnega načrta. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 49. Št. 1, str. 4.

⁶ Kodelja, Z. (1997). O načinu dela NKS in ciljih kurikularne prenove. V: *Zbornik Kurikularna prenova*. Ljubljana: Nacionalni kurikularni svet, str. 99.

⁷ Strmčnik, F. (1998). Od klasičnega do kurikularnega učnega načrta. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 49. Št. 1, str. 9.

⁸ Kroflič, R. (1993). Procesno razvojna strategija načrtovanja kurikuluma. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 43. Št. 9–10, str. 479.

Pri učnoprocesnem načrtovanju je učni načrt procesno usmerjen in daje poudarek procesu osvajanja znanja oz. aktivnosti učencev in učiteljev. "V ospredje prihajajo princip izmeničnega učinkovanja ciljev, vsebin, metod in organizacijskih odločitev, na učence osredotočena učna strategija ter večja vloga same učne vsebine."⁹ Načini osvajanja znanja so pomembnejši kot določena količina znanj in osvojenih sposobnosti.¹⁰ Pri takšnem načrtovanju se lahko upošteva tudi usmerjenost k problemskemu pouku, kjer učitelj izbere problem, ki ga morajo učenci rešiti. Problem lahko izberejo tudi učenci, vendar pa mora potem učitelj aktivno sodelovati pri njegovem postopnem reševanju.¹¹

Pri učnoprocesnem načrtovanju je vzgojno-izobraževalni proces pojmovan "kot obojestranska aktivna komunikacija med učiteljem in učencem, v kateri ima učitelj seveda še vedno dominantno vlogo, mora pa upoštevati tako razvojne zmogljivosti učenca kakor tudi spoznanje, da brez aktivne udeležbe učenca pri pouku ne moremo računati z razvojem njegovih kompleksnejših mentalnih struktur, ki omogočajo trajno, transferno bogato znanje ter samostojno reševanje učnih problemov in približevanje osnovnemu smotru procesnega modela: razvoju kritičnosti, samostojnosti in ustvarjalnosti."¹² Pomemben cilj je torej naučiti učence učiti se in jim tako zagotoviti samorazvoj. Takšno učnoprocesno načrtovanje je usmerjeno tudi k individualizaciji in diferenciaciji izvajanja učnega načrta, še posebej pri izbiri učnih vsebin, razvijanju sposobnosti in uvajanju aktivnega dela.

Pri pregledu srednješolskih učnih načrtov lahko ugotovimo, da je slovenski učni načrt za srednješolsko zgodovino vsebinsko in tudi učnociljno načrtovan, vendar pa je poudarek na vsebini. Francoski srednješolski učni načrt je predvsem vsebinsko načrtovan, manjši poudarek pa je na učnih ciljih. Izpitni mednarodni in angleški srednješolski učni načrti (16.–18. let) so vsebinsko, izpitnociljno in tudi procesno načrtovani. Pri izpitnih učnih načrtih pa je največji poudarek na izpitnih ciljih. Samo mednarodni srednješolski učni načrt (12.–16. let), ki je tudi vsebinsko, ciljno in procesno usmerjen, najbolj poudarja pomen procesa oz. aktivnosti učencev in učiteljev pri pridobivanju novega znanja.¹³

Glavni elementi predmetnega učnega načrta so namen, cilji, vsebina (razčlenjena na široke teme, te pa na teme in didaktične poudarke), metode oz. načini učenja in poučevanja, učna sredstva, načini preverjanja in ocenjevanja znanja, materialni in kadrovski pogoji ter

⁹ Strmčnik, F. (1998). Od klasičnega do kurikularnega učnega načrta. V: Sodobna pedagogika. Letnik 49. Št. 1, str. 10.

¹⁰ "Učenci naj šolskega znanja ne bi več doživljali kot nujno zlo, ki ga morajo osvojiti, če želijo doseči določeno formalno stopnjo izobrazbe, temveč kot razvijanje sposobnosti, ki jim bodo pomagale pri uspešnem reševanju praktičnih problemov na poklicnem področju in življenju. Takšen način osvajanja znanja naj bi povečal transferno vrednost znanja, predvsem pa učenčevo notranjo motiviranost za učenje, s tem pa tudi njegovo aktivno vlogo v samem učnem procesu." Kroflič, R. (1992). Teoretski pristopi k načrtovanju in prenovi kurikulumu. Ljubljana: Center za razvoj univerze, str. 50.

¹¹ "V središče pozornosti postavlja učence, njihovo individualizirano posamezniško ali kooperativno problemsko učno delovanje. Do novih spoznanj in sposobnosti prihajajo z iskanjem, zamišljanjem, argumentiranjem, preverjanjem, apliciranjem, zavzemanjem stališč ipd., pri čemer je izjemno visok delež njihove samoizobraževalne aktivnosti. S tem problemski pouk vsekakor veliko bolj konstruktivno uravnava odnose med reproduktivno in ustvarjalno učno aktivnostjo učencev." Strmčnik, F. (1992). Problemski pouk v teoriji in praksi. Ljubljana: Didakta, str. 20.

¹² Kroflič, R. (1993). Procesno razvojna strategija načrtovanja kurikulumu. V: Sodobna pedagogika: Letnik 43. Št. 9–10, str. 480–481.

¹³ V mednarodnih šolah se najpogosteje uporabljata učni načrt *International Baccalaureate Middle Years Programme* (12.–16. let) in učni načrt *International Baccalaureate* (16.–18. let). Učni načrt od 12. do 16. let: IB Middle Years Programme Humanities. (1998). Book one. Geneva: International Baccalaureate Organisation.

navodila za uporabo. Vsi naštetih elementi pa dajejo tudi osnovo učbenikom, delovnim zvezkom, priročnikom ali drugemu didaktičnemu gradivu za pouk.¹⁴

Načrtovanje vseh učnih načrtov pa mora biti tudi sistematično. Pri takšnem načrtovanju (kurikularnega) učnega načrta je potrebno upoštevati še druge elemente, kot so npr. situacija oz. potreba družbe; namen, prednosti in načela za učno vsebino in cilje; smotri za praktično poučevanje; širina, globina, ustreznost, napredovanje, diferenciacija.¹⁵ Pri sistematičnem načrtovanju je potrebno urediti vzgojno-izobraževalne cilje, logično in pregledno urediti učno snov ter smiselno in postopno razvrstiti oblike, metode in postopke učnega procesa. Pri vsebini je potrebno poudariti bistvene elemente in jih med seboj povezati. Sistematično načrtovanje mora biti usmerjeno tudi k razvijanju miselnih in drugih sposobnosti, ki so v konkretnih odnosih z učno vsebino, kot so npr. sposobnost identifikacije obravnavanih pojmov, sposobnost ugotavljanja podobnosti, razlik in poglobitve v učne vire, sposobnost iskanja razlogov in posledic ali razvrščanje vzrokov in posledic po danih kriterijih itd.¹⁶ Zato je potrebno pri zgodovini učenca seznaniti s temeljnim in preglednim znanjem, ki je v funkciji razvijanja sposobnosti, še posebej razvijanja sposobnosti reševanja zgodovinskih vprašanj in problemov na podlagi samostojnega učenja.¹⁷

Učni cilji

Pri učnociljnem načrtovanju učnega načrta je največji poudarek pri učnih ciljih, ki so povezani z učno vsebino in postopki, saj določajo tudi izbiro učne vsebine in učnih dejavnosti.¹⁸ Učni cilji označujejo predstavo o izobraževalnih in vzgojnih namenih učnih vsebin, učne organizacije in postopkov.¹⁹ Učni načrti vsebujejo dolgoročne cilje (namene), ki se nanašajo na celoten predmet, srednjeročne cilje, ki bolj določajo namen pouka predmeta in so usmerjeni na uspeh učenca, in kratkoročne cilje, ki so izraženi z izrazi vedenja učenca.

Najpogostejša delitev učnih ciljev v sodobnih učnih načrtih je naslednja: globalni ali splošni (smerni), parcialni ali vmesni (grobi, etapni) ali operativni (natančni, konkretni,

¹⁴ "Največkrat je opredeljen učni načrt kot strokovno šolskoupравни dokument, ki skupaj s predmetnikom določa vzgojno-izobraževalni profil šole, vzgojno-izobraževalne smotre, kodificira njim ustrezne učne predmete, njihove cilje, obseg in globino vsebine ter predvidi sistematično razvrstitev in soodvisnost učnih tem. Umeščen je v globalnejši normativni okvir, ki ga določajo družbene, antropološke in psihopedagoške determinante malodane permanentnih šolskih reform. Prav te terjajo bolj učinkovite, praksi bližje učne načrte, zato so jim praviloma dodani še metodične sugestije, časovna orientacija za obravnavno obširnejših tem, didaktično gradivo, vključno z ustreznimi instrumenti preverjanja in ocenjevanja ter učni in priročniški viri za učenca in učitelje." Strmčnik, F. (1998). Temeljne funkcije in značilnosti sodobnega učnega načrta. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 49. Št. 2, str. 117–118.

¹⁵ Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (1996). *A guide to teaching practice*. London, New York: Routledge, str. 81.

¹⁶ France Strmčnik omenja ameriškega psihologa R. M. Gagneja, ki je uvedel hierarhijo intelektualnih sposobnosti: Strmčnik, F. (1995). *Strukturčnost in sistematičnost pouka*. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 46. Št. 9–10, str. 459–460.

¹⁷ Strmčnik, F. (1995). *Strukturčnost in sistematičnost pouka*. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 46. Št. 9–10, str. 457–459.

¹⁸ "Učni cilji in vsebine kajpak niso eno in isto, a so hkrati v tesni soodvisnosti. Položaj enih in drugih se razlikuje v tem, da bi morali biti, časovno gledano, cilji prej v zavesti sestavljalcev učnih načrtov in učiteljev kot pa vsebine. Izraženi v jasnih formulacijah, nosijo cilji v sebi zaželene psihofizične kvalitete, npr. določene vednosti, sposobnosti, spretnosti, lastnosti, prepričanja ipd., ki naj jih pouk z ustreznimi vsebinami čim bolj uresničuje." Strmčnik, F. (1998). Temeljne funkcije in značilnosti sodobnega učnega načrta. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 49. Št. 2, str. 121.

¹⁹ Strmčnik, F. (1996). *Vzgojno-izobraževalni cilji*. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 47. Št. 7–8, str. 309.

delovni). Tako splošni učni cilji osmišljajo celotno vzgojno-izobraževalno delo in izražajo splošne vrednote, ki so osebnega in družbenega pomena. Parcialni cilji zadevajo posamezni predmet ali predmetno skupino in so v učnih načrtih za posamezni predmet. Operativni cilji vsebino in ravnanje učencev opisujejo konkretno in natančno ter izražajo in usmerjajo učiteljevo poučevanje in dejavnosti učencev pri učnih temah in enotah. Vsebujejo pa tudi potrebne pogoje za njihovo uresničitev in pomoč, ki jo bodo učenci potrebovali.²⁰

Najpogostejši splošni učni cilji v slovenskih, francoskih, angleških in mednarodnih učnih načrtih pri zgodovini so, da bi morala zgodovina spodbujati interes in navdušenje za študij zgodovine; razvijati pridobivanje znanja in razumevanje človekovega delovanja v preteklosti; povezovati zgodovinske zakonitosti z dogajanjem v sodobni družbi; pomagati in spodbujati učence, da razumejo naravo odnosov med vzrokom in posledico, kontinuiteto in diskontinuiteto ter spremembe v zgodovinskem dogajanju, podobnosti in razlike v dogodkih skozi čas; razvijati bistvene spretnosti za samoizobraževanje, kot so sposobnost samostojnega iskanja informacij iz primarnih in sekundarnih zgodovinskih virov, sposobnost analiziranja in sposobnost izdelave sinteze informacij na podlagi logičnih argumentov.²¹ Splošni učni cilji pri zgodovini so lahko didaktični, ki se nanašajo na znanje o političnem, gospodarskem, kulturnem in družbenem razvoju; metodični, ki se nanašajo na metode, kjer morajo učenci znati narediti (raziskovati, brati, postaviti v čas in prostor itd.), ter vzgojni, ki se nanašajo na vzgojne vrednote (kot npr. odgovornost, toleranca, upoštevanje drugih ipd.).²²

Najpogostejši operativni učni cilji pri pouku zgodovine zahtevajo od učencev, da znajo opisati zgodovinska dogajanja, razumejo pojme oz. koncepte; se vživijo v miselnost ljudi v preteklosti ter interpretirajo in ovrednotijo različne vire (zbirajo pomembnejše podatke, razlikujejo med dejstvom in mnenjem, zaznavajo pomanjkljivosti in pristranskosti, primerjajo in ocenjujejo zgodovinske dogodke, oblikujejo zaključke na podlagi različnih ugotovitev iz zgodovinskih virov itd.).²³ Ti cilji so pomembni tudi pri vsebinski tematizaciji v učnih načrtih. Tako lahko tudi operativne učne cilje pri zgodovini razdelimo v spoznavne (didaktične, vsebinske), metodične in vedenjske cilje (vzgojne). Pri spoznavnih ciljeh naj bi učenci poznali podatke (letnice, osebe, dogodke ...), pri metodičnih ciljeh naj bi znali uporabiti zgodovinska besedila, fotografije, karikature, zemljevide, grafe, statistične tabele ipd., izdelovati poročila, povzetke, seminarske naloge itd., pri vedenjskih ciljeh pa naj bi znali aktivno sodelovati v skupinah in dvojicah, biti odgovorni, kritični, tolerantni ter razviti pisne in govorne spretnosti ter uporabiti čas.²⁴ Tudi slovenski učni načrti za srednješolsko

²⁰ Strmčnik, F. (1996). Vzgojno-izobraževalni cilji. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 47. Št. 7–8, str. 315, 319–20.

Operacionalizacija učnih ciljev prinaša dve vprašanji. Prvo vprašanje je, ali je možno operacionalizirati vse vzgojno-izobraževalne cilje in jih preverjati, in drugo, kje je mesto operativnih ciljev na relaciji učni načrt – učna priprava. Strokovnjaki nasprotujejo zagovornikom čistih učnociljnih učnih načrtov, ki zahtevajo celotno operacionalizacijo in s tem tudi empirično preverjanje vseh učnih ciljev, saj menijo, da je manj konkretne cilje težko operativirati in preverjati. France Strmčnik meni, da operativno izražanje učnih ciljev sodi bolj v učiteljev podroben učni načrt in še posebej k učni pripravi, saj s tem učitelji lahko upoštevajo specifične okoliščine učnega dela. Strmčnik, F. (1996). *Vzgojno-izobraževalni cilji*. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 47. Št. 7–8, str. 323.

²¹ Kušče Zupan, S. (1993). *Kako sestaviti predmetni izpitni katalog znanja za maturo*. Ljubljana: RS Ministrstvo za šolstvo in šport, ZRS za šolstvo in šport, str. 16–17.

²² Clary, M., Genin, C. (1991). *Enseigner l'histoire à l'école?* Paris: Hachette, str. 39–40.

²³ Kušče Zupan, S. (1993). *Kako sestaviti predmetni izpitni katalog znanja za maturo*. Ljubljana: RS Ministrstvo za šolstvo in šport, ZRS za šolstvo in šport, str. 22.

²⁴ Naslovi vseh treh ciljev so povzeti po Clary, M., Genin, C. (1991). *Enseigner l'histoire à l'école?* Paris: Hachette, str. 39–40.

zgodovino vsebujejo te cilje, vendar pa je potrebno poudariti, da med temi učnimi cilji ni ciljev, kot so npr. vrednotenje virov, ugotavljanje pristranskosti in veljavnosti virov ter ločevanje med primarnimi in sekundarnimi viri.

Operativni učni cilji prikazujejo kakovostno stran pouka in dajejo izhodišča za učiteljevo preverjanje in ocenjevanje rezultatov učnega procesa.²⁵ Učni cilji morajo tako predvidevati, kako oz. s kakšno nalogo bo učenec dokazal, da je cilj dosegel.²⁶ Zato številni učni načrti vsebujejo tudi vrste nalog, s katerimi bodo učni cilji preverjeni oz. merljivi na koncu šolanja. To je značilno predvsem za angleške in mednarodne izpitne učne načrte. V Franciji so te naloge predstavljene v posebnih uradnih dopolnilih k učnemu načrtu, v Sloveniji pa v izpitnih katalogih.

Pogosto so v učnih načrtih navedeni zgodovinski koncepti, ki jih morajo učenci razumeti. Ti koncepti so koncepti časa, vzrokov in posledic, kontinuitet in sprememb, podobnosti in razlik. Koncept časa ni le merljivost let in dob, ampak zavedanje pomena preteklosti pri proučevanju zgodovinskih dogodkov. To znanje ustvarja osebni čut za identiteto v časovnem in prostorskem okviru, omogoča razumevanje linearnega koncepta časa, razvija zavedanje kronologije, ki povezuje ljudi, mesta in dogodke v preteklosti in vztraja pri razvijanju razumevanja ljudi v preteklih družbah. Koncept vzrokov omogoča učencem, da razumejo dolgoročne in kratkoročne vzroke, ki vodijo h konceptu posledic, ki lahko postanejo novi razlogi. Učenci morajo razumeti zamotanost namena in razvoja ter se tudi istočasno izogibati abstraktnim posplošitvam. Na ta način ta koncept omogoča bolj objektivni pogled na zgodovino. Medtem ko čas in prostor ustvarjata zgodovinsko zavedanje, koncept kontinuitet in sprememb zahteva proučevanje vplivov, ki so medsebojno vplivali na današnji svet. Ta koncept razvija popoln zgodovinski pogled, ki natančno prikazuje, zakaj se stvari spreminjajo in zakaj ostajajo iste, hkrati pa razvija tudi bolj natančno analizo o medsebojnem vplivanju ljudi, problemov in dogodkov skozi čas. Koncept podobnosti in razlik omogoča osnovo za razumevanje zapletenosti in različnosti zgodovinskega razvoja in dogajanja, razumevanje različnih kulturnih tradicij in kultur, ugotavljanje podobnosti in razlik pri dosežkih različnih kultur itd.

Posebno mesto pa imajo izpitni učni cilji za predmet zgodovina, ki so vključeni v angleških in mednarodnih izpitnih učnih načrtih. Izpitni cilji so lahko postavljeni tudi na različnih ravneh, ki naj bi jih učenci dosegli. Kriterij za opredeljevanje ravni je stopnja miselnih procesov (kvaliteta) in tudi obseg znanja (kvantiteta). Za predmet zgodovina naj bi bile tri ravni. Pri prvi ravni se od učencev pričakuje, da priključijo v spomin omejeno količino točnega in pomembnega znanja; uporabljajo enostavno zgodovinsko terminologijo in poročajo na razumljiv način; pokažejo temeljno razumevanje zgodovinskih konceptov vzrokov, sprememb, kontinuitete in diskontinuitete, podobnosti in različnosti pojavov ter dogodkov; interpretirajo in ovrednotijo zgodovinske vire in njihovo uporabo z uporabo dokazov in navedejo njihove omejitve ter opravijo enostavne primerjave med posameznim dokaznim gradivom brez sklepanja in zaključkov. Pri drugi ravni se od učencev pričakuje uporabo

²⁵ Trojar, Š. (1997). Tekoče utrjevanje in dolgoročno preverjanje znanja pri pouku zgodovine. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik VI. Št. 4, str. 46.

²⁶ "Operativni učni smoter je zbirka besed ali simbolov, s katerimi opišemo nameravane učinke pouka – kaj bo učenec ob koncu pouka določene krajše ali daljše enote zmožen napraviti in kako bo učitelj lahko ugotovil, ali je smoter dosežen. /.../ Zato je treba: 1. najti ustrezen naziv za to učenčevo ravnanje, zmožnost, dejavnost (izbrati primeren glagol); 2. opredeliti pogoje, okoliščine, v katerih učenec pokaže, da je dosegel smoter (kakšni pripomočki so ali niso na razpolago ipd.); 3. opisati kriterij (merilo), ki ga bomo uporabili, da bomo učenčevo storitev ali ravnanje še označili za zadovoljivo." Ponavadi ne moremo upoštevati vseh treh zahtev skupaj. Izbrana poglavja iz didaktike. (1995). Novo mesto: Pedagoška obzorja, str. 13.

in razvijanje miselnega procesa ob uporabi ustreznih dejstev oz. zgodovinskih dogodkov; vžvljanje v zgodovinsko dogajanje; interpretacijo in ovrednotenje zgodovinskih virov in njihovo uporabo kot dokazno gradivo; označitev omejitve vrednosti posameznih virov; primerjanje in soočanje različnih virov in povzemanje zaključkov. Pri tretji ravni pa se od učencev pričakuje, da priključijo v spomin, izberejo in pokažejo znanje na podlagi logičnih argumentov; znajo razločevati med vzrokom in posledico, med spremembo in kontinuiteto zgodovinskih dogodkov, med podobnostjo in različnostjo dogajanja; interpretirajo in ovrednotijo različne zgodovinske vire z vsestranskimi dokazi in navedejo njihove omejitve z več vidikov in tako ovrednotijo primerjavo različnega dokaznega gradiva na podlagi konsistentnega sklepanja in zaključkov.²⁷

Učna vsebina

Pri vsebinskem načrtovanju učnega načrta je največji poudarek pri učni vsebini, kjer je potrebno upoštevati sporočilnost, obseg, poglobljenost, starostno stopnjo učencev, težavnost, redukcijo, izbor ipd. Seveda pa je učna snov tesno povezana z učnimi (operativnimi) cilji. Učni načrti vsebujejo vzgojne in izobraževalne vsebine. Vzgojne vsebine so povezane s humanističnimi, družbenomoralnimi in eksistencialnimi vsebinami, izobraževalne vsebine pa so predvsem znanstvene, tehniške in umetniške vsebine.²⁸

Glede na namembnost oziroma sporočilnost učnih vsebin lahko delimo učno vsebino na izobraževalno ali kognitivno vsebino, s katero se bivanje razlaga; na vzgojno-socializacijsko ali afektivno vsebino, s katero se bivanje doživlja, in praktično ali pragmatično, s katero se bivanje obvladuje.²⁹ Tako morajo teoretične kognitivne vsebine in tudi raznovrstne vzgojne vsebine spodbujati ustrezno praktično ustvarjalno vedenje in ravnanje učencev.

Pri vsebini je potrebno paziti tako na kvantitativno (količinsko) kot na kvalitativno (kakovostno) razsežnost učne vsebine, saj je potrebno upoštevati vsebinsko diferenciacijo in individualizacijo tako, da je učencem vsebina čimbolj prilagojena in se lahko tako postavi odnosi med učnimi sposobnostmi učencev in njihovimi dolžnostmi.³⁰

Pri učni vsebini sta obseg in globina zelo pomembna. Obseg in globina učne vsebine pa sta tudi povezana, saj ju ni mogoče ločiti. Večja je poglobitev, večji je obseg in večji je obseg, večja je globina učne snovi. Z obsegom raste globina, z globino pa obseg. Zato sestavljavci učnih načrtov za določeno šolsko stopnjo (razred) določijo najbolj optimalno obče razmerje med obsegom in globino neke učne vsebine. A tudi to ni dovolj. Učitelji pa so dolžni to razmerje konkretizirati in ga prilagoditi individualnim učnim posebnostim učencev. Po Vladimirju Poljaku učni načrt predpisuje obseg in globino učnih vsebin. Obseg učnega

²⁷ Povzeto po: Kušče Zupan, S. (1993). Kako sestaviti predmetni izpitni katalog znanja za maturo. Ljubljana: RS Ministrstvo za šolstvo in šport, ZRS za šolstvo in šport, str. 28–29, povzeto iz gradiva U. C. L. E. S. Distance Training for Assessment, Cambridge International Examinations, 1992. Vsaki ravni se dodeli določeno število točk.

²⁸ Ivanuš Grmek, M. (1997). Kurikularno načrtovanje na višji stopnji obvezne osnovne šole. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 62.

²⁹ Strmčnik, F. (1997). Učna vsebina. V: Kongres pedagoških delavcev Slovenije. Programska prenova naše osnovne in srednje šole. Ljubljana: Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije, str. 55. Isto tudi v: Strmčnik, F. (1997). Znanstvenost učne vsebine v luči didaktične transformacije. V: Sodobna pedagogika. Letnik 48. Št. 5–6, str. 243.

³⁰ Strmčnik, F. (1993). Učna diferenciacija in individualizacija v naši osnovni šoli. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, str. 51–52.

načrta zajema širino znanja in sposobnosti.³¹ "Ker se znanje nanaša na dejstva in posplošitve, sposobnosti pa na dejavnosti, je še bolj določeno, da obseg učnega načrta zajema kvantiteto dejstev, posplošitev in dejavnosti, ki si jih učenci morajo pridobiti in razviti."³² Globina ali intenzivnost pa določa globino izobraževanja, to pomeni globino znanja in stopnjo sposobnosti, ki jih morajo učenci pridobiti.³³

Pri učni vsebini je potrebno upoštevati starostno stopnjo učencev in vpliv učne vsebine na razvoj učencev. Učna vsebina mora biti zanimiva, aktualna in privlačna ter mora vzpodbujati razmišljanje in raziskovanje. Glavni kriteriji za izbor učne snovi so tudi življenjskost, uporabnost, vzgojnost, sistematičnost in usklajenost z drugimi predmetnimi področji. Učne vsebine pa morajo tudi vzpodbuditi abstraktno, logično in divergentno mišljenje.³⁴

Pri učni vsebini se lahko ugotavlja kriterij težavnosti, ki je razdeljen v obseg učne snovi (število strani, število širokih tem, število tem in didaktičnih poudarkov), strukturo učne snovi (raznovrstnost učne vsebine, zapletenost zvez ali odnosov v sistemu, zgradba sistema in njene lastnosti) ter abstraktnost učne snovi (ali gre za odmaknjenost od izkustvenega dela, življenjske prakse).³⁵

Zato je potrebno znanstveno zasnovan predmet didaktično preoblikovati. To pomeni skriti učno vsebino, izločiti strokovne probleme in pojme ter poenostaviti sisteme in strukture. Za šolsko zgodovino je pomembna didaktična redukcija. Učna snov mora biti znanstveno primerna, osmišljati mora družbeno in individualno življenje učencev in se mora uporabljati tudi v bodočem družbenem življenju.³⁶ Didaktična redukcija, ki preoblikuje obširno znanstveno vsebino v poenostavljeno in razumljivo učno vsebino za učence, je še posebej pri sodobni zgodovini³⁷ zelo obsežna. Zato je potrebno izbrati vzorčne regije, države, dogodke in procese ter jih poenostaviti. Izbor učne snovi se mora osredotočiti na nekatere zgodovinske primere,

³¹ Poljak, V. (1974). Didaktika. Ljubljana: DZS, str. 41.

³² Ibid., str. 42.

³³ Poljak, V. (1974). Didaktika. Ljubljana: DZS, str. 43. Učna vsebina ali znanje je lahko površinska ali globinska. Površinsko in globinsko znanje pa se uravnava po globini razčlenjevanja vsebine oz. analize. Npr. z makroanalizo ali splošno analizo učenci spoznajo splošno znanje; z mikroanalizo ali globinsko-precizno analizo pa učenci pridobijo podrobno znanje. Prav tam, str. 43.

³⁴ Ivanuš Grmek, M. (1997). Kurikularno načrtovanje na višji stopnji obvezne osnovne šole. Doktor-ska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 203.

³⁵ Trojar, Š. (1993). Sodobni pogledi na pouk zgodovine. Reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih. Ljubljana: DZS, str. 77.

³⁶ Trojar, Š. (1993). Sodobni pogledi na pouk zgodovine. Reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih. Ljubljana: DZS, str. 79. "Razlike med znanstvenim in učnim procesom spoznavanja so tele: znanstvenik odkriva z znanstveno metodologijo oziroma z znanstvenimi metodami nova znanstvena spoznanja, učitelj pa z učnimi metodami vodi učenca do že odkritih resnic ..." Poljak, V. (1974). Didaktika. Ljubljana: DZS, str. 71.

³⁷ "Začetki sodobne zgodovine segajo v leto 1917, ko sta evropsko svetovno prevlado zamenjali dve kontinentalni velesili (ZDA, SZ) in se je za mnoga desetletja izoblikoval bipolarni svet dveh supersil. Vojaško in politično tekmovanje obeh supersil ter poveljna razmerja svetovne moči so se pričela postopoma in manj opazno, spreminjati na začetku 70. let. Popustila je hladna vojna med Vzhodom in Zahodom, naftna kriza je opozorila na omejenost naravnih bogastev in razblinila brezskrbni optimizem, gospodarstvo Sovjetske zveze je zašlo v stagnacijo, gospodarstva zahodnoevropskih držav so se ustalila in napredovala, izjemno uspešno so se razvijale Japonska, Kitajska in še nekatere azijske države itd. /.../ Ob koncu 80. let se je v vzhodni Evropi zrušil štiridesetletni politični sistem in s tem prevladujoče dolgotrajno bipolarno razmerje dveh vojaško-političnih blokov v svetovni politiki. Kriza državno-socialističnih sistemov v vzhodni Evropi pod vodstvom Sovjetske zveze in politični zlom državno-planskih gospodarstev sta ustvarila v tem delu Evrope povsem nove politične situacije in odprla mnoga vprašanja o mednarodnem državnem sistemu v Evropi. Te nagle politične spremembe so prelomne tudi za svetovna razmerja, saj so zaključile desetletja trajajoča razmerja politično razdvojenega gospodarsko razvitega sveta." Trojar, Š. (1993). Sodobni pogledi na pouk zgodovine. Reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih. Ljubljana: DZS, str. 70.

situacije, osebnosti ter omejiti zgodovinsko polje dogajanja. Takšna redukcija za sodobno zgodovino je prisotna pri angleških in mednarodnih izpitnih učnih načrtih.

Pri izboru vsebine je potrebno upoštevati več vidikov, ki so izpostavljeni preko operativnih učnih ciljev. Prvi vidik je obči ali stvarni, ki pomeni "relevantnost za sedanje in bodoče poklicne situacije; relevantnost za sedanje in bodoče življenjske situacije; tradicionalno civilizacijsko in kulturno vrednost, dragocenost; podlago za nadaljnje izobraževalne vsebine in cilje; fundamentalnost vsebine določenega področja; reprezentativnost; eksemplarnost in izobraževalno-vzgojno vrednost vsebine."³⁸ Drugi vidik je splošni didaktični vidik, ki "omogoča kreativne odnose v izobraževalno-vzgojnem procesu; vsebuje metodološke pristope in metode dela; uvaja učence v metodologijo spoznavanja in metode učenja; posreduje učne tehnike; omogoča kritiko, jo načenja in učence uvaja v njo; vsebuje posebnosti in posameznosti; vzbuja radovednost učencev in razvoj interesov; vpliva na razvoj motivacije; omogoča diferencirane pristope pri obravnavi; ohranja in razvija individualnost učencev."³⁹ Tretji vidik je posebni izobraževalno-vzgojni vidik, ki "izboljšuje klimo v skupini, oddelku, razredu; posreduje socialne izkušnje ali usmerja k njim; posreduje čustvene in tudi strokovne izkušnje; usmerja v razvoj prijateljskih odnosov med učitelji in učenci" ter zadovoljuje učenceve in učiteljeve interese.⁴⁰ Slovenski učni načrti upoštevajo vse tri vidike, vendar pa prevladujeta obči ali stvarni vidik in splošni didaktični vidik. Ravno tako tuji učni načrti (francoski, angleški in mednarodni) upoštevajo vse tri vidike pri izboru vsebine, vendar pa je tako kot pri slovenskih manj zastopan posebni izobraževalno-vzgojni vidik. Pri izboru zgodovinske učne vsebine bi se morale upoštevati izobrazbene, vzgojne in idejne naloge s stališča potreb družbe; psihološka zmogljivost otrok in njihov duševni razvoj; aktivizacija učencev v učnem procesu; večja pozornost novejši zgodovini; horizontalni in vertikalni profil učne snovi in njena kvantiteta; domači in geografski prostor; izbor pomembnejših poglavij iz narodne in obče zgodovine ter nekateri ključni zgodovinski pojavi, dejstva in ideje.⁴¹

Pri izboru vsebine naj bi se upoštevalo tudi načelo aktualizacije. Temeljne situacije, ki vodijo k aktualizaciji, so družbena preteklost, s katero se razume sodobnost in današnja družba; sodobni družbeni problemi, ki se lahko primerjajo s preteklimi, in življenjska prizadetost učencev, ki iščejo odgovore v zgodovini in v današnjem času. "V zasnovi tem naj bi bila prisotna vez med zgodovinsko preteklostjo in sodobnostjo. Izkušnje ljudi v preteklosti prispeva k osmišljenju sodobnega družbenega življenja, ki ga učenci izkustveno spozna-

³⁸ Kramar, M. (1993). Načrtovanje in priprava izobraževalno-vzgojnega procesa v šoli. Nova Gorica: Educa, str. 43.

³⁹ Ibid., str. 43.

⁴⁰ Kramar, M. (1993). Načrtovanje in priprava izobraževalno-vzgojnega procesa v šoli. Nova Gorica: Educa, str. 43. Avtor je povzel kriterije za izbor vsebine po Becker, G. E. (1989). Planung von Unterricht, Beltz, Weinheim und Basel.

France Strmčnik tudi navaja nekatere kriterije za vsebino po Becker, G. E. (1984). Planung von Unterricht, Handlungsorientierte Didaktik, Teil I, Didaktik, Wienheim, str. 41. "V učne načrte in v pouk naj bi prišle tiste vsebine, ki so pomembne za zdajšnje in bodoče življenjske situacije, za zdajšnje ali bodoče poklicne situacije, so neposredno aktualne, so za učence posebej zanimive, so zgodovinsko in kulturno vredne, so kot del obsežnejše učne vsebine, so reprezentivne, so z visoko vzgojno-izobraževalno vrednostjo, so vredne ohranitve s prenosom iz generacije v generacijo, pospešujejo samostojnost, omogočajo razvijanje ustvarjalnosti, pospešujejo zahtevnejše kognitivne strukture, pospešujejo kritične sposobnosti, omogočajo svobodni prostor za individualno ravnanje, posredujejo socialne izkušnje, posredujejo doživljajske izkušnje, posredujejo stvarne izkušnje, posredujejo delovne izkušnje, posredujejo učne tehnike." Strmčnik, F. (1998). Procesnost in preobsežnost učnih načrtov. V: Sodobna pedagogika. Letnik 49. Št. 3, str. 241.

⁴¹ Zgonik, M. (1968). Zgodovina v sodobni šoli. Ljubljana: DZS, str. 74.

vajo. Ob spoznavanju zgodovinskih pojavov in procesov primerjajo le-te s sodobnimi in hkrati iščejo podobnost. Tudi kakovostna različnost med preteklimi in sodobnimi pojavi prispeva, da učenci ob primerjavi na konkretnih primerih nazorno spoznavajo razvojno smer in bistvene značilnosti družbenih struktur. Iskanje zvez med sodobnostjo in preteklostjo je tesno povezano z družbenokritičnim mišljenjem učencev.”⁴²

Pri razporeditvi učne vsebine so znani trije principi: linearni, koncentrični in spiralni princip.⁴³ Linearni princip bolj upošteva znanstveno sistematičnost in kontinuiteto povezanosti učne vsebine. Koncentrični princip razvršča učno vsebino na posamezne dele in se potem postopno vrača k njim na višji ravni, učna vsebina gre od enostavne do sestavljene. Spiralni princip je spiralna razvrstitev vsebine, kjer je bolj pomembna kvaliteta, na predznanje se naslanja le toliko kot je potrebno zaradi kontinuitete ali povezovanja; pozornost je usmerjena na odvečno ponavljanje in na obseg vsebine.⁴⁴ Pri slovenskih učnih načrtih je značilen linearni princip razporeditve učne snovi, ravno tako tudi pri tujih učnih načrtih. Če pa upoštevamo razporeditev osnovnošolske in srednješolske snovi, je za Francijo in Slovenijo značilen tudi koncentrični princip, saj se srednješolska vsebina povezuje z osnovnošolsko. Osnovnošolska vsebina se ponovi na višji ravni in v večjem obsegu v srednjih šolah.

Razvrstitev zgodovinske učne vsebine je lahko kronološkoprogresivna, ki razvršča vsebine od najstarejših dogodkov k novejšim; regresivna razvrstitev razvršča vsebine od sedanjosti k bližnji in daljni preteklosti; monografska razvrstitev, ki razvršča vsebine po važnejših dogodkih, ki obeležujejo določeno zgodovinsko obdobje, in koncentrična razporeditev, kjer se nekateri deli obdelujejo v dveh ali več zaokroženih celotah (npr. v osnovni šoli v manjšem obsegu, v srednji šoli pa je vsebina obsežnejša).⁴⁵ Posebna monografska razvrstitev zgodovinske vsebine pa temelji na osnovi eksemplarnega izhodišča oz. na vzorčnem načelu (razvojni ali strukturalni princip), kjer je vsebina osredotočena na izbrani primer in poglobitev tega primera. Primeri so lahko tipični (npr. ruska oktobrška revolucija), lahko predstavljajo model ali vzorec (npr. sovjetski model po letu 1945) ali pa so reprezentančni (npr. Marija Terezija kot predstavnica razsvetljenega absolutizma).⁴⁶ Pri eksemplarnem učenju je pomembna tipičnost in prepričljivost posameznih primerov, ne pa njihovo število.⁴⁷ Takšna razvrstitev je značilna v angleških in mednarodnih izpitnih

⁴² Trojar, Š. (1987). Zasnova zgodovinskih tem in načrtovanje pouka. V: Zgodovinski časopis. Letnik 41. Št. 3, str. 519.

⁴³ “Z razvrstitvijo ali strukturo učnega načrta se določa, v kakšni zaporednosti se obdelujejo učne vsebine posameznega predmeta v razredu, in tudi zaporednost vsebin tega predmeta v več razredih.” Poljak, V. (1974). Didaktika. Ljubljana: DZS, str. 44. Vladimir Poljak loči tri vrste razvrščanja učne vsebine: linijsko ali sukcesivno razvrstitev, koncentrični način razvrščanja in kombinirani način razvrščanja. Prav tam, str. 45.

⁴⁴ Strmčnik, F. (1998). Temeljne funkcije in značilnosti sodobnega učnega načrta. V: Sodobna pedagogika. Letnik 49. Št. 2, str. 136.

⁴⁵ Demarin, J. (1964). Pouk zgodovine v osnovni šoli. Ljubljana: DZS, str. 101–103. Demarin predvideva še druge možnosti razvrstitve učne vsebine: npr. biografska razvrstitev, ki je v obliki krajših ali daljših življenjepisov nekaterih zgodovinskih osebnosti; koledarski način razporejanja vsebine, kjer se vsebina razvršča po spominskih dnevih in letnicah.

⁴⁶ Trojar, Š. (1993). Sodobni pogledi na pouk zgodovine. Reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih. Ljubljana: DZS, str. 78.

⁴⁷ Ti primeri so ponavadi tudi obširne oz. poglobljene teme. “Obširne teme naj bi zagotovile bolj celovito notranjelogično povezanost in dialektiko učne snovi, načrtno utrjevanje in sistematizacijo v širših okvirih zgodovinskih procesov in pojavov. Omogočajo pa tudi bolj organsko kombinacijo in vključevanje aktivnih metod in oblik pouka. Značilno za to vrsto tem je tudi, da so osredotočene na vsebinsko, teritorialno ali časovno zoženi izsek iz zgodovine, ki ga obdelajo temeljito in globinsko. Takšni izseki, imenovati tudi ‘otoki’, ‘kosi’ ali ‘krpe’, omogočajo mnogostransko spoznavanje teme.” Trojar, Š. (1987). Zasnova zgodovinskih tem in načrtovanje pouka. V: Zgodovinski časopis. Letnik 41. Št. 3, str. 519.

učnih načrtih, medtem ko je pri slovenskih in francoskih učnih načrtih značilna kronološkoprogresivna razvrstitev zgodovinskih vsebin.

Tematizacija vsebine v učnih načrtih zgodovine je izredno pomembna, saj je učna vsebina ponavadi tematsko razporejena.⁴⁸ Učna vsebina v učnih načrtih je lahko razvrščena v poglavja oz. široke teme, ki so naprej razčlenjene v teme, ki naj bi ustrezale obsegu ene ali več učnih ur, teme pa so naprej razčlenjene na didaktične poudarke oz. probleme (podteme). Posamezna tema je osredotočena na določene zgodovinske procese ali situacije.

Zasnova zgodovinskih tem je različna. Teme s progresivno časovnorazvojno projekcijo predstavljajo zgodovinske dogodke od starejših k novejšim obdobjem (npr. vzpon in padec fašizma). Teme po sistemu regresije imajo za primarno vlogo strukturalno sociološki vidik, zgodovinski razvoj pa pojasnjuje razvojne težnje in spremembe v oblikovanju struktur družbenega organizma (npr. Evropska gospodarska skupnost in prve zamisli o evropski integraciji). Teme po sistemu strukturalno sistemske projekcije pa svojo pozornost usmerjajo v analizo družbe, v globinsko spoznavanje gospodarskih, političnih in socialnih podsistemov v določenem zgodovinskem trenutku (npr. vloga Marshallovega načrta pri gospodarski obnovi zahodne Evrope).⁴⁹

Sodobna didaktika pouka zgodovine se zavzema tudi za problemsko zasnovo pouka. Zgodovinske teme naj bi bile po možnosti problemsko zasnovane, saj ravno problemska zasnova teme razvija samostojno, ustvarjalno, kritično mišljenje učencev ter spodbuja aktivne učne oblike in metode.⁵⁰ Pri takšni zasnovi tem imajo posebno vlogo operativni učni cilji. Problemski pouk ni usmerjen na pomnjenje zgodovinskih vsebin, ampak na usposabljanje učencev za družbenokritično mišljenje. Učenci bi morali pri problemskem pouku zgodovine priti do spoznanj in zaključkov samostojno, le ob manjši pomoči učitelja. Problemska vprašanja, ki zahtevajo "povzemanje poenostavljenih problemskih vprašanj znanstvene zgodovine in njihovo razrešitev; samostojno iskanje odgovorov na vprašanja o bistvenem ob določenih zgodovinskih situacijah; prenos sodobnih, aktualnih družbenih vprašanj na zgodovinske situacije v preteklosti,"⁵¹ so vključena tudi v slovenskih, francoskih, angleških in mednarodnih učnih načrtih za srednješolsko zgodovino.

⁴⁸ "Tema šolske zgodovine je /z/ didaktičnega vidika smiselno zaokrožena in strukturirana vsebinska enota, ki ima osrednji smoter, osrednji problem ali vodilno idejo." Trojar, Š. (1993). *Sodobni pogledi na pouk zgodovine. Reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih*. Ljubljana: DZS, str. 92. Teme so lahko tudi razvojne študije z daljšim časovnim obsegom; primerjalne študije zgodovinskega razvoja v eni ali več držav ali regij, ki lahko poudarjajo nasprotja in podobnosti; poglobljeni študiji; študije sprememb in kontinuitete. Povzeto po: *The European Content of the School History Curriculum*. (1995). Strasbourg: Council for Cultural Co-operation, str. 29–30.

⁴⁹ Trojar, Š. (1993). *Sodobni pogledi na pouk zgodovine. Reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih*. Ljubljana: DZS, str. 94.

⁵⁰ Trojar, Š. (1987). *Zasnova zgodovinskih tem in načrtovanje pouka*. V: *Zgodovinski časopis*. Letnik 41. Št. 3, str. 519.

"Problemska zasnova tem in problemski pouk imata vrsto metodičnih prednosti in omogočata, da se uveljavijo neposredna prizadetost učencev, motivacija za določeno tematiko, subjektivni odnos do teme. Glede na dinamične družbene situacije, nova politična razmerja itd. pa naj bi bil učni načrt toliko odprt, da omogoča vključitev aktualnih tem in preoblikovanje dosedanjih." Trojar, Š. (1993). *Sodobni pogledi na pouk zgodovine. Reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih*. Ljubljana: DZS, str. 74.

⁵¹ Trojar, Š. (1993). *Sodobni pogledi na pouk zgodovine. Reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih*. Ljubljana: DZS, str. 80.

Zaključek

Sodobna tematska zasnova učnih načrtov za srednješolski predmet zgodovina teži k poglobljenim temam (npr. angleški in mednarodni učni načrti), ki bolj spodbujajo ustvarjalno razmišljanje, učinkovite konkretizacije, globinsko analizo učne vsebine in zagotavljajo problemsko zasnovo, kot pa k zgoščenim temam (značilno za zgodovino v Sloveniji), ki težje dopuščajo metode dela z zgodovinskimi viri in poglobljenost učnih tem.

Sodobni učni načrti so manj enciklopedično zasnovani, ampak vsebujejo kombinacije kronološke enciklopedičnosti in eksemplaričnih primerov s strukturno sistemsko zasnovo tem (npr. francoski) ali pa vsebujejo le eksemplarične poglobljene primere, kjer je več možnosti za razvijanje sposobnosti uporabe zgodovinskih virov, za primerjave interpretacij virov ter za ugotavljanje zanesljivosti in pristranskosti oz. za poenostavljeno zgodovinsko raziskovanje (npr. angleški in mednarodni).

Seveda pa so učni načrti namenjeni učiteljem, zato naj bi le-tim pomagali izdelati podrobne učne načrte oz. letne delovne načrte, saj morajo učitelji načrtovati izbor učne vsebine, zaporednost in logičnost učne vsebine, beležiti znanje, koncepte, sposobnosti učencev, ugotoviti določene dosežene cilje, nakazati diferenciacijo dela, načrtovati ustrezne pripomočke (gradivo, čas, prostor, učne oblike in metode), načrtovati preverjanje, ocenjevanje in evalviranje učnega dela.⁵² Zaradi hitrega razvoja znanosti in tehnologije pa bi morali učitelji uvajati v učno delo tudi številne spremembe, konkretizirati vsebino in uporabljati sodobne oblike poučevanja, kot so projektno delo, delo z učnimi listi, problemski pouk, skupinski in interdisciplinarni pouk ipd., ter uresničevati tudi vzgojne cilje z različnimi estetsko-umetniškimi dejavnostmi.⁵³

Literatura

- Clary, M., Genin, C. (1991). *Enseigner l'histoire à l'école?* Paris: Hachette.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (1996). *A guide to teaching practice*. London, New York: Routledge.
- Demarin, J. (1964). *Pouk zgodovine v osnovni šoli*. Ljubljana: DZS.
- Humanities. (1997). *Book one. First draft*. Geneva: International Baccalaureate Organisation.
- IB Middle Years Programme Humanities. (1998). *Book one*. Geneva: International Baccalaureate Organisation.
- Ivanuš Grmek, M. (1997). Načrtovanje elementov kurikuluma. V: *Kongres pedagoških delavcev Slovenije. Programska prenova naše osnovne in srednje šole*. Ljubljana: Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije, str. 128–33.
- Ivanuš Grmek, Milena (1997). *Kurikularno načrtovanje na višji stopnji obvezne osnovne šole*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Izbrana poglavja iz didaktike. (1995). *Novo mesto: Pedagoška obzorja*.
- Kodelja, Z. (1997). O načinu dela NKS in ciljnih kurikularne prenove. V: *Zbornik Kurikularna prenova*. Ljubljana: Nacionalni kurikularni svet, str. 99–103.
- Kramar, M. (1993). *Načrtovanje in priprava izobraževalno-vzgojnega procesa v šoli*. Nova Gorica: Educa.
- Kroflič, R. (1992). *Teoretski pristopi k načrtovanju in prenovi kurikuluma*. Ljubljana: Center za razvoj univerze.

⁵² Povzeto po: Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (1996). *A guide to teaching practice*. London, New York: Routledge, str. 91.

⁵³ Strmčnik, F. (1998). Temeljne funkcije in značilnosti sodobnega učnega načrta. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 49. Št. 2, str. 123

- Kroflič, R. (1993). Procesno razvojna strategija načrtovanja kurikuluma. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 43. Št. 9–10, str. 473–487.
- Kroflič, R. (1997). Učno-ciljno in procesno-razvojno načrtovanje kurikula. V: *Zbornik Kurikularna prenova*. Ljubljana: Nacionalni kurikularni svet, str. 199–217.
- Kušče Zupan, S. (1993). Kako sestaviti predmetni izpitni katalog znanja za maturo. Ljubljana: RS Ministrstvo za šolstvo in šport, ZRS za šolstvo in šport.
- Marsh, C. J. (1993). *Key concepts for understanding curriculum*. London: The Falmer Press.
- Poljak, V. (1974). *Didaktika*. Ljubljana: DZS.
- Strmčnik, F. (1992). *Problemski pouk v teoriji in praksi*. Ljubljana: Didakta.
- Strmčnik, F. (1993). Učna diferenciacija in individualizacija v naši osnovni šoli. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Strmčnik, F. (1995). Strukturnost in sistematičnost pouka. V: *Sodobna pedagogika*: Letnik 4. Št. 9–10, str. 452–466.
- Strmčnik, F. (1996). Vzgojno-izobraževalni cilji. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 47. Št. 7–8, str. 309–324.
- Strmčnik, F. (1997). Učna vsebina. V: *Kongres pedagoških delavcev Slovenije. Programska prenova naše osnovne in srednje šole*. Ljubljana: Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije, str. 43–57.
- Strmčnik, F. (1997). Znanstvenost učne vsebine v luči didaktične transformacije. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 48. Št. 5–6, str. 231–245.
- Strmčnik, F. (1998). Od klasičnega do kurikularnega učnega načrta. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 49. Št. 1, str. 1–16.
- Strmčnik, F. (1998). Procesnost in preobsežnost učnih načrtov. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 49. Št. 3, str. 225–243.
- Strmčnik, F. (1998). Temeljne funkcije in značilnosti sodobnega učnega načrta. V: *Sodobna pedagogika*. Letnik 49. Št. 2, str. 117–137.
- The European Content of the School History Curriculum. (1995). Strasbourg: Council for Cultural Co-operation.
- Tomić, A. (1992). Načrtovanje učiteljevega dela – Imperativ sodobne šole. V: *Vzgoja in izobraževanje*. Letnik XXIII. Št. 4, str. 15–25.
- Trojar, Š. (1987). Zasnova zgodovinskih tem in načrtovanje pouka. V: *Zgodovinski časopis*. Letnik 41. Št. 3, str.
- Trojar, Š. (1993). *Sodobni pogledi na pouk zgodovine. Reformne težnje pri družboslovnih učnih predmetih*. Ljubljana: DZS.
- Trojar, Š. (1997). Tekoče utrjevanje in dolgoročno preverjanje znanja pri pouku zgodovine. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik VI. Št. 4, str. 42–49.
- Zgonik, M. (1968). *Zgodovina v sodobni šoli*. Ljubljana: DZS.

S u m m a r y

Didactic and Methodical Structures of Contemporary Curriculums for Secondary-School History in Slovenia, France, Great Britain, and in International Schools

Danijela Trškan

Modern curriculums serve to direct and organize the learning process. Main elements of a curriculum are teaching objectives, goals, educational contents (arranged in broader thematic complexes which, in turn, are divided into themes and didactic emphases), teaching methods, teaching aids, manners of verifying and grading knowledge, adequate material conditions and staff members, and instructions that also form the basis for textbooks, workbooks, manual and reference books, and other didactic material. Modern secondary-school history curriculums (in Slovenia, France, Great Britain and in international schools) greatly emphasize contents and objectives that have to be clear, useful and adequate.

When designing the contents of a curriculum the greatest emphasis is on educational contents that must contain valid messages; it is also necessary to consider the extent of instruction, pupils' age, requirement degree, reduction, selection, organization of educational contents, contents thematization, etc. In history curriculums the educational contents is usually chronologically progressive, thus starting with older events and progressing to more recent ones, regressive (from the present to recent and less recent past), monographic (the contents is arranged according to important events that mark a given historic period), exemplary and concentric (certain parts are studied in two or more wholes). Important is also the design of historic themes that may represent historic events starting with older periods and progressing toward more recent times, may explain developmental tendencies and changes in the development of social structures, or may analyze economic, political or social systems.

When defining educational goals of a given curriculum the greatest emphasis is on teaching objectives; these are connected with educational contents, organizations and teaching activities. Teaching objectives have different aspects and usually refer to knowledge and understanding (cognitive teaching objectives), active methods and activities (methodical), and values and relation (educational).

Curriculums have to be systematically designed. It is imperative to define educational goals, and the subjects of instruction, teaching methods and procedures have to be logically and clearly arranged. It is only such planning that can lead to the development of independence and creativity.

Contemporary thematic design of secondary-school history curriculums strives to create in-depth themes and a combination of chronology and examples that stimulate creative thinking and a detailed analysis of educational contents, and enable the use of the historic sources method (British and international curriculums).

Since curriculums are designed for teachers, they have to be designed in order to help teachers plan the selection, progression and logical structure of educational contents, register pupils' knowledge, comprehension and abilities, assess attained goals, plan corresponding methods and teaching aids, and design verification, grading and evaluation of the educational process.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo "**Kronika**". Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. "Kronika" ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

"Kroniko" lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah je na razpolago tudi večina starejših letnikov revije.

V seriji "**Knjižnica Kronike**" so izšle naslednje publikacije:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani
Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani
Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani
Sergij Vilfan - Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani
Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani

ZAPISI

Katarina Keber

Socialna zgodovina medicine: raziskovanja na robu modernega zgodovinopisja?

»Zgodovina medicine je sintagma, ki se mnogim zdi težka, hkrati pa tudi privlačna, ker združuje dve panogi človeške znanstvene dejavnosti. Po eni strani vsebuje humanistično disciplino, kot je zgodovina, po drugi strani pa naravoslovno znanost medicino. Združitev teh dveh dejavnosti je poglavitna značilnost zgodovine medicine. Večina dosedanjih preučevanj medicinske znanosti je bila ali s stališča medicine ali s stališča zgodovine. Zdravniki so s pozitivistično metodo prikazovali, kako se je postopno oblikovalo današnje medicinsko znanje, medtem ko je zgodovinarje zanimalo predvsem to, katere misli so se pojavljale v preteklosti...«¹

Teme in področja, ki si jih je za svoja vzela zgodovina medicine, zajemajo poleg razvoja medicine kot znanosti preučevanje široke palete človekovih stanj, dejanj in stremeljenj po življenju brez bolezni v določenem času in prostoru. Potrebne so raziskave glavnih človekovih stanj, skozi katera gre v svojem življenju (rojstvo, otroštvo, porod, bolezen, smrt), in determinant, ki ga določajo (spol, starost, poklic, okolje, to je mesto oz. podeželje). Preučevanje razvoja skrbi za javno zdravje s strani družbe oz. države ter dobrodelnih institucij predstavlja zgodovino različnih zdravstvenih in drugih institucij, ki so sprva oskrbovale le uboge, ostarele, obnemogle oz. izolirale kužne, gobave in drugačne, kasneje pa so zdravile vse vrste bolnikov (špitali, leprozoriji, hiralnice, blaznice, lazareti, bolnice, najdenišnice, gluhonemnice). Vzporedno z razvojem skrbi za javno zdravje je potekal razvoj zdravniških poklicev in šol, ki so jih usposabljevale. Pomembne so torej raziskave o razvoju izobraževanja zdravnikov – zdravilce in ranocelnike so počasi zamenjevali univerzitetno izobraženi zdravniki. Še posebej zanimiva so preučevanja rasti zavesti glede higijene in s tem povezano uveljavljanje tehničnih novosti, kot sta vodovod in kanalizacija. Od peščice bolezni, ki so jih znali prepoznati sprva, jih je bilo z razvojem medicine in drugih naravoslovnih ved identificiranih vedno več.² Napredek kemije in farmacije je omogočil odkrivanje novih vrst zdravil. Objekt preučevanja je končno postal še zadnji člen v verigi, pacient oz. odnos zdravnik – pacient.³ Kot pri vseh raziskavah, ki se ukvarjajo s preučevanjem preteklosti, je tudi pri medicinskih temah potrebno

¹ Mirko D. Grmek, Zelo malo je povsem novih bolezni, doslej so bile le prekrile z drugimi, starejšimi boleznimi, Delo, 12. 6. 1996, str. 9.

Mirko D. Grmek je bil zdravnik in raziskovalec zgodovine medicine, profesor na zagrebškem vseučilišču in pariški Sorboni, eden redkih, ki je uspel preseči dvopolnost zgodovine medicine. V *Les maladies a l'aube de la civilisation occidentale* je prikazal vpliv bolezni na način življenja ljudi. Ena izmed njegovih zadnjih raziskav je Zgodovina AIDS-a (*Histoire du sida*).

² Za izrazom kuga so se, na primer, skrivale različne nalezljive bolezni: prava kuga, koze, tifus ali legar, griža, davica, malarija, pegavica, sifilis, kolera, gripa in ergotizem. (Zvonka Zupanič Slavec, *Epidemije na Slovenskem. Lakote, kuge in vojne reši nas, o Gospod!, zbornik Množične smrti na Slovenskem*, Izola 1998, str. 202.) V mrliških knjigah ljubljanskih župnij je v prvi polovici 19. stoletja kot vzrok smrti pogosto navedena žizčrpanost zaradi starosti, t. i. *altersschwäche*, za katero so se prav tako skrivale različne bolezni.

³ Dorothy Porter in Roy Porter, *Patient's Progress: Doctors and Doctoring in Eighteenth-century England*, Cambridge, 1989.

postaviti raziskovanje določene teme v časovni in prostorski okvir, jo spet vpeti v takratno družbeno okolje, katerega sestavni del je bila, ter poskušati razumeti idejni svet dobe, ki jo pogojuje.

Zanimanje za medicinske teme je v zadnjem desetletju začelo naraščati. Za svoje so jih vzeli tako naravoslovni kot družboslovni raziskovalci različnih provenienc. Z njimi se ukvarjajo zdravniki in biologi pa tudi zgodovinarji, demografi, sociologi, socialni antropologi in arheologi.⁴ A resnemu interdisciplinarnemu sodelovanju je, kot opozarja Virginia Berridge,⁵ v prepreko dejstvo, da ostajajo družboslovci brez osnovnega naravoslovnega znanja, naravoslovcem pa primanjkuje družboslovnih védenj.⁶

Interpretacije različnih disciplin so vzrok številnih paradoksov, ki zgodovino medicine delajo kontroverzno, konfliktno in emotivno.⁷ Pri tem je seveda več kot omembe vreden francoski zgodovinar in mislec Michel Foucault, ki je v medicinskem zgodovinopisju zakrivil manjšo revolucijo, ko je medicinske teme razlagal skozi zgodovino idej in struktur različnih percepcij. V njegovih delih⁸ je prisotna sprememba, prelom v mišljenju nasproti znanstvenim in medicinskim avtoritetam. V *Zgodovini norosti v času klasicizma (Histoire de la folie à l'âge classique)* se na primer med drugim sprašuje, kdaj postane norost bolezen. Predvsem pa je zaslužen za neke vrste 'popularizacijo' zgodovine medicine.

V iskanju novih odgovorov s strani zgodovine oz. humanističnih ved medicinske teme gotovo najbolj uspešno preučuje *socialna zgodovina medicine*, imenovana tudi 'nova socialna zgodovina'.⁹ Sprva podveja zgodovine medicine je v zadnjih dvajsetih letih pod vplivom socialne zgodovine močno presešla teme, ki jih prva preučuje. Glavno področje zanimanja zgodovine medicine namreč še vedno ostajajo raziskave na temo 'velika medicinska odkritja in veliki zdravniki', medtem ko je v središču zanimanja socialne zgodovine medicine družba, vplivi medicine nanjo in obratno, kako je družba oblikovala medicino.¹⁰

Kot primer si oglejmo rojstvo in razvoj socialne zgodovine medicine v angleškem akademskem okolju. Anglija namreč še vedno uspešno ohranja primat vodilne in hkrati najbolj inovativne v raziskavah s tega ozkega znanstvenega področja. Pri tem je treba poudariti, da poznajo socialno zgodovino medicine tudi druge historiografije, kot so nemška, italijanska, španska in ameriška. Izpostaviti je treba seveda Francoze, ki tudi tokrat ne razočarajo in že leta 1977 celotno številko *Analov*¹¹ posvetijo medicinskim temam z naslovom *Médecins, médecine et société en France aux XVIIIe et XIXe siècles*. V *Analih* se redno pojavljajo članki, posvečeni medicinski tematiki, avtorji nekaterih pa spadajo med najbolj priznane francoske zgodovinarje, kot so Jean-Louis Flandrin, Jaques Le Goff, Jean-Pierre Peter in Emmanuel Le Roy Ladurie.¹² Kontinuirano pozornost *Analov* do pričujoče tematike potrjujejo tudi objave recenzij knjig z medicinsko tematiko angleških, ameriških in italijanskih zgodovinarjev.¹³

Začetki socialne zgodovine medicine v Angliji segajo v šestdeseta leta, ko je bilo ustanovljeno Britansko društvo za zgodovino medicine (*The British Society for the History of Medicine*), znotraj katerega so se kmalu začele pojavljati zahteve po razširitvi dotedanjega delovanja še na področje 'socialne medicine' oz. na preučevanje razmerja med medicino in družbo.¹⁴ Kot logično nadaljevanje začetega razvoja gre

⁴ Dober primer so Wiener Gespräche zur Sozialgeschichte der Medizin, ki jih vsaki dve leti skupaj organizirajo družboslovni in naravoslovni inštituti (Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Institut für Geschichte der Universität Wien, Referat für Ärztinnen der Wiener Ärztekammer).

⁵ London School of Hygiene and Tropical Medicine.

⁶ Na to opozarja Virginia Berridge v *History in Public Health: a New Development for History?*, v: *Hygiea Internationalis*, Leto 1, št. 1, 1999, str. 23–35.

⁷ Ann Dally v recenziji knjige Deborah Lupton, *Medicine as Culture: Illness, Disease and the Body in Western Societies*, London, 1994 v *Social History of Medicine*, 1995, str. 334–335.

⁸ *Naissance de la clinique; une archéologie du regard médical, Histoire de la folie à l'âge classique, L'archéologie du savoir, Madness and Civilisation.*

⁹ Andrew Wear, *Medicine in Society (Historical essays)*, Cambridge University Press, 1994, v uvodu.

¹⁰ Andrew Wear: '... our knowledge of how medicine has affected society and how society has shaped medicine.'

¹¹ *Annales – Économies, Sociétés, Civilisations.*

¹² Robert Forster in Orest Ranum, *Biology of Man in History – Selections from the Annales – Économies, Sociétés, Civilisations*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1975.

¹³ *Annales Histoire, Sciences Sociales*, letnik 56, št. 1, 2001.

¹⁴ Doroty Porter, *The Mission of Social History of Medicine: An Historical View*, v: *Social History of Medicine*, 1995, str. 345–359.

razumeti oblikovanje Društva za socialno zgodovino medicine (*The Society for the Social History of Medicine - SSHM*), ki je medicino začelo povezovati z družboslovnimi znanostmi in s tem spodbujati interdisciplinarni pristop. Zgodovina se je sprva v njihovem programu pojavljala zgolj kot obrobna veda, ki je trpela očitke, da rada zapada 'nevarnosti prevelikega posploševanja'.¹⁵

Za prelom v društvu (SSHM) je zaslužen Thomas Mc Keown, profesor socialne medicine iz Birminghama, ki je v sedemdesetih letih pisal o pomenu 'sociološkega pristopa' v zgodovini medicine. Trdil je, da so ključnega pomena za zdravje človeka socialni pogoji, v katerih živi, in da je pomanjkanje razumevanja zgodovinskih okoliščin oviralo tako medicinsko prakso kot tudi nadaljne raziskave s področja medicine. Samo zgodovino medicine je označil kot 'področje, ki ga obvladujejo laični ljubitelji zgodovine, fascinirani nad življenjem in delom velikih mož, kot so na primer Hipokrat, Galen ali Osler.' Glavni problem takšne zgodovine je videl torej v njeni ozkosti, saj je le-ta zajemala zgolj preučevanje velikih mož in velikih gibanj (primer: Pasteur in vzpon bakteriologije). Mc Keown je poudarjal nujnost novih usmeritev v društvu na podlagi vplivov okolja ter družbenih in ekonomskih vplivov na zdravje. Zanimalo ga je, koliko je sama medicina prispevala k izboljšanju splošnega zdravja populacije, razvoj zdravstvenih institucij (*public health services*) in vzroki za razvoj poklicne prakse. Interdisciplinarno delo in poudarek na vplivu preteklosti na sedanost sta v društvu počasi postala vsesplošen trend. S pojavom raziskav, kot so 'fenomen babištva', 'zdravniki in ženske v devetnajstem stoletju', 'socialna zgodovina tuberkuloze', 'zgodovina splošne prakse', je postajala paleta novih tem vse bolj pisana.

Naslednji korak pri razvoju vede je napravil Charles Webster, profesor zgodovine medicine na oxfordski univerzi, ko je leta 1976 napisal program za socialno zgodovino medicine v Angliji. Webster trdi, da je treba zgodovino medicine raziskovati tudi s perspektive prepričanj in vrednot, ki vladajo v neki družbi, ter iz organiziranosti družbe same. Raziskavam mora biti podvržen prav vsak stratum znotraj medicinskih poklicev, pri čemer naj postanejo predmet raziskav tudi pacienti, ki v razmerju do bolezni ne smejo igrati le pasivne vloge. Predmet resnih historičnih raziskav pa naj bodo tudi teme, kot so sprememba fizične velikosti ljudi, njihov mentalni razvoj in navade. Webster opozarja še na pomen okoliščin, ki spremljajo rojstvo človeka, in dogodkov, ki so povezani z njegovo smrtjo. Seveda pa pri vsem tem ne gre zanemariti raziskav splošnega zdravstvenega stanja prebivalstva in dojemanja oz. odnosa do bolezni različnih družbenih razredov. S programom Charlesa Websterja je *socialna zgodovina medicine* postala uradno priznana samostojna veda z lastno metodologijo in parametri.¹⁶

V reviji *Social History of Medicine* se zrcalijo vse spremembe, ki jih veda v Veliki Britaniji doživlja. V sedemdesetih letih se je njena predhodnica (*The Society for the Social History of Medicine Bulletin*) poleg klasičnih medicinskih tem ukvarjala tudi s problematiko, ki je bila kasneje predelana, raziskana in predstavljena na nov način ('zgodovina psihiatrije in norosti', 'zgodovina otroštva', 'zgodovina industrializacije', 'zgodovina pravne medicine', 'zgodovina alternativne medicine', 'revščina in zdravje', 'materinstvo in porod', 'zgodovina zdravstvenih ustanov', 'zgodovina različnih odvisnosti', 'vojaška medicina'). Glavne teme preučevanj so postale: 'razmerje med boleznimi in družbenimi oz. političnimi transformacijami', 'medicina in narodnostna sestava', 'vpliv socialnih pogojev na zdravje'. Stare teme kot na primer 'razmerje med medicino in državo', pa so bile predelane in preučevane na novo z več različnih perspektiv. Uveljavili so se novi pristopi, kot je na primer historična demografija; ti so vplivali na preučevanje 'razmerij med revščino, medicino in zdravjem'.

Feministična historiografija je posegla na področje socialne zgodovine medicine s preučevanjem 'zgodovine telesa' in 'socialnih odnosov spolov in seksualnosti'. Posebej gre poudariti prav pojav preučevanja telesa kot zgodovinskega objekta, ki med ostalimi bolj prestižnimi vejami zgodovine še vedno ostaja 'zatirana, zanemarjena in pozabljena panoga'.¹⁷ Glavno vprašanje je, kako so posamezniki in družbene skupine doživljali, nadzirali in predstavljali sebe skozi telo, kako so sprejemali in obvladovali svoje lastno telo, ki je služilo za posrednika med njimi in družbo. Zgodovinarje in zgodovinarke zanima, kako so ljudje v preteklosti občutili in prenašali bolečino. Pomemben vir za fizične spremembe ljudi predstavljajo sprejemni

¹⁵ Ibidem, str. 347.

¹⁶ Ibidem, str. 350–351.

¹⁷ Roy Porter, *History of the Body*, v: *New Perspectives on Historical Writing*, uredil Peter Burke, Polity Press, Cambridge, 1991, str. 226.

registri sirotišnic in šol ter sezname vojaških rekrutov, iz katerih je mogoče ugotoviti fizične in generacijske spremembe ljudi. Najbolj plastičen vir za fizične spremembe ljudi ostajajo fotografije, ki prikazujejo ljudi pri njihovih vsakodnevnih opravilih, kjer se poleg fizičnih sprememb – staranje, deformacije in posledice staranja – lahko opazi tudi 'govorica telesa' ter različne geste. Vsota dosedanjih raziskav s tega področja predstavlja le 'nekaj svetlih točk v temini nevednosti', kot se je slikovito izrazil Roy Porter, profesor socialne zgodovine medicine,¹⁸ ki je sestavil agendo za prihodnje raziskave. V njej opozarja na tri glavna vprašanja. Prvo je 'razmerje med telesom in razumom (dušo)', ki ga je izzval podrejen položaj telesa v religioznem, moralnem in družbenem sistemu vrednot tradicionalne evropske kulture. Naslednji problem predstavlja 'omejevanje oz. discipliniranje telesa' s strani cerkvenih in civilnih oblasti, ki so hotele usmerjati ljudi s prepričevanjem, predpisi in fizično prisilo. Kot pomembno področje raziskovanja se uveljavlja še relacija 'telo in spol', ki vsebuje problematiko ne le bioloških razlik med spoloma, ampak predvsem socialnih in kulturnih. Zgodovinarji telesa ne smejo obravnavati kot biološke danosti, ampak ga morajo opazovati skozi kulturne sisteme; razmerje med 'telesom in razumom' se namreč spreminja s stoletji, družbenimi razredi in kulturami.¹⁹

Društvo se je začelo povezovati z Britanskim sociološkim združenjem (*British Sociological Association*) in medicinskimi antropologi. Interdisciplinarno sodelovanje je rodilo zanimanje za t. i. 'nove teme', kar pa je povzročilo radikalen prelom s prijemi prejšnje, stare tradicije. Razmerje med izobraženimi raziskovalci in neizobraženimi na področju medicine se je zaradi odločilne prevlade družboslovne note v 'novih temah' močno prevesilo v prid slednjih. Kljub temu se s socialno zgodovino medicine ukvarjajo tako poklicni kot tudi laični zgodovinarji.

Publikacija *Social History of Medicine*, kot se imenuje od leta 1988, se je tematsko razširila na področja, ki so njeni predhodnici manjkala, oz. obdeluje stare teme, pri čemer se je spremenil zorni kot preučevanja. Glavni predmet preučevanja *The Society of the Social History Bulletin* je bil razvoj medicinskih oz. zdravstvenih institucij (*the history of public health*), ki seveda tudi v novi publikaciji še vedno zavzema pomembno mesto, le da je sedaj poudarek na študiji odnosov med lokalnimi in osrednjimi oblastmi, na preučevanju uspehov in neuspehov sanitarne revolucije, na profesionalizaciji javnega zdravstva in sami filozofski osnovi socialne zgodovine medicine. Prav tako preučevanje zgodovine bolezni ni več omejeno zgolj na epidemije, ampak vključuje tudi druge dejavnike, npr. kako so socialna neenakost in širše družbene tranzicije, ki so jih povzročale vojne, revolucije in industrijska ekspanzija, vplivale na zdravje ljudi.²⁰ Pomembna značilnost revije je tudi vzpon kvantitativne zgodovine, predvsem historične demografije, ki je postala ena izmed temeljnih disciplin za socialno zgodovino medicine. Poleg tega da historična demografija preučuje rast prebivalstva, omogoča tudi analize širokega spektra tem, kot so 'regionalne diferenciacije v smrtnosti' ali 'analiza morbidnosti'²¹ različnih poklicnih skupin'.

Zgodovinske oz. družboslovne raziskave od naravoslovnih razlikuje prisotnost 'družbenega'. Kot poudarja Ludmilla Jordanova, socialna zgodovina medicine noče biti zgolj opisna ali anekdotična. Zanima jo povezanost med medicino in družbo oz. širša razumljenost medicinskega načina razmišljanja ter razmerje med takšnim razmišljanjem in okoliščinami, v katerih se je razvilo. Pojem 'medicina' se je namreč ponavadi razumel ortodoksno (omejenost na 'zdrav – bolan', 'sposoben – nesposoben' in 'če bolan, takoj zdravljen') in tako marginaliziral različne tehnike zdravljenja kot tudi celo vrsto vedenjskih vzorcev in predstav, povezanih z zdravjem.²² Pomembne so okoliščine, v katerih se oblikujejo znanstvene in medicinske ideje, pri čemer je naloga zgodovinarjev, da razložijo in interpretirajo procese, skozi katere se to zgodi.²³ Eden od glavnih ciljev preučevanja socialne in kulturne narave medicine je postalo razumevanje idejnega sveta zdravja, bolezni in zdravljenja.

¹⁸ Wellcome inštitut za zgodovino medicine v Londonu in Univerza Cambridge.

¹⁹ Roy Porter, *History of the Body*, str. 206–232.

²⁰ Charles E. Rosenberg, *Explaining Epidemics and other Studies in the History of Medicine*, Cambridge University Press, 1992.

²¹ V tem primeru morbidnost pomeni številčno razmerje med bolnimi in zdravimi.

²² Ludmilla Jordanova, *The Social Construction of Medical Knowledge*, v: *Social History of Medicine*, 1995, str. 361–381.

²³ Medicinsko teorijo in prakso so oblikovale različne družbene avtoritete: politika, religije, mreža povezav, denar...

Če so v preteklosti tovrstne raziskave prevladoval v okviru nacionalnih historiografij, gre danes razvoj vse bolj v smeri nadnacionalnih in interdisciplinarnih raziskav. Mogoče predstavlja najboljši primer tega novega trenda Evropsko združenje za zgodovino medicine in zdravja (*The European Association for the History of Medicine and Health – EAHMH*), ustanovljeno leta 1991 v Strasbourgu. Njegov vseevropski koncept se počasi širi, vanj se vse bolj vključujejo tudi raziskovalci iz Severne Amerike in Avstralije.²⁴ Pod okriljem EAHMH deluje Mednarodna zveza za zgodovino javnega zdravja (*The International Network for the History of Public Health – INHPH*), ustanovljena na Švedskem,²⁵ širše znana predvsem po zaslugi svoje elektronske revije *Hygiea Internationalis*,²⁶ ene izmed najbolj kvalitetnih, ažurnih in dostopnih revij s tega področja.²⁷ Bistvena naloga INHPH je primerjalno preučevanje zgodovine družbenih prizadevanj za izboljšanje zdravja ljudi od antike do danes. Poudarek je na interdisciplinarni analizi odnosov med idejami javnega zdravja, organizacij, ustanovljenih za uresničitev le-teh, samouresničenje idej in nazadnje še nastale socialne in demografske posledice.

Angleški primer razvoja socialne zgodovine medicine potrjuje dejstvo, da se tovrstne raziskave v zgodovino pisju lahko pričnejo takrat, ko je za to ustvarjena določena podstat, ko so temeljna znanja v slogu 'veliki zdravniki in razvoj zdravstvenih institucij' osvojena, izčrpana in bolj ali manj pojasnjena; ko postane socialna zgodovina enakovreden partner ostalim privilegiranim vejam zgodovine. In nenazadnje je pomembna stvar, ki v angleški historiografiji že dolgo ni več vprašljiva, dejstvo, da je socialna zgodovina medicine sama enakopravna in upoštevana veja modernega zgodovino pisja, daleč od tega, da bi bila na njegovem robu.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejšo zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljane zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo, tudi večino starih letnikov, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.

²⁴ EAHMH Newsletter št.19, december 2000 (Ena od zadnjih obravnavanih tem je žMedicina, pravo in človekove pravice').

²⁵ Univerza Linköping.

²⁶ Interdisciplinarna revija za zgodovino javnega zdravja izhaja od leta 1999.

²⁷ History journals on-line, www.history-journals.de/hjg-ejournals.html ali www.tema.liu.se/inhph/journal/Right.html.

Šolska kronika
Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan. Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva - Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

JUBILEJI

Dr. Štefan Trojar – sedemdesetletnik

V veliko čast mi je predstaviti svojega učitelja, mentorja in sodelavca dr. Štefana Trojarja ob njegovem jubileju.

Rodil se je 19. septembra 1931 v Celju. Po letu 1946 se je s starši preselil na Jesenice, kjer je leta 1950 tudi končal gimnazijo. Od leta 1950 do 1955 je študiral zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je 22. 9. 1955 diplomiral iz zgodovine. Od leta 1956 do leta 1972 je poučeval različne družboslovne predmete na srednjih šolah na Primorskem. Na ekonomski srednji šoli in v gimnaziji v Ajdovščini je poučeval zgodovino, geografijo in politično ekonomijo, na gimnaziji v Novi Gorici pa zgodovino, sociologijo in filozofijo. Poučevanje različnih družboslovnih predmetov je zahtevalo široko družboslovno znanje in različne metode dela z dijaki. Leta 1972 je skupaj z dr. Brankom Božičem napisal del učbenika za zgodovino za tehniške srednje šole, ki je izšel pri DZS in je imel pet ponatisov.

Novo obdobje pomeni leto 1972, ko se je z družino preselil v Ljubljano. Od leta 1972 do 1977 je deloval kot profesor zgodovine na Gimnaziji Vida Janežič, Poljane. Redno je spremljal didaktično-metodično literaturo za pouk družboslovnih predmetov, se udeleževal zborovanj slovenskih zgodovinarjev, pedagoških posvetov in aktivov.

1. 9. 1977 je bil izbran za predavatelja predmeta Metodika pouka zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je nadaljeval delo Boga Stupana. Poleg podajanja bogatega teoretičnega znanja o specialni didaktiki zgodovine pa je Štefan Trojar začel tudi sistematično izvajati praktične oblike pedagoškega izobraževanja študentov zgodovine, to je hospitacije učiteljev, analize hospitacij in nastope študentov v osnovnih ter srednjih šolah.

Od leta 1977 naprej je bilo njegovo delo vseskozi povezano s poukom zgodovine v osnovnih in srednjih šolah. Sodeloval je pri razvoju zgodovinskih krožkov, ocenjevanju raziskovalnih nalog, pri prenovi učnih načrtov, pripravi katalogov znanja za zaključni izpit, v 90. letih pa tudi pri pripravi maturitetnih katalogov ter ocenjevanju maturitetnih pol. Bil je član komisije za učbenike in učila pri Strokovnem svetu Republike Slovenije za vzgojo in izobraževanje, predsednik šolske sekcije pri Zgodovinskem društvu za Slovenijo ter v 90. letih član republiške maturitetne komisije za zgodovino in glavni urednik revije Zgodovina v šoli. Sodeloval pa je tudi z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo in šport.

Recenziral je številne učbenike za družboslovje, v 90. letih pa še posebej delovne zvezke in učbenike za osnovne šole, zbirke zgodovinskih virov, priložnike za učitelje in nekatere srednješolske učbenike za zgodovino. Leta 1984 je skupaj s profesorico Marijo Kremenšek napisal del učbenika za 4. letnik družboslovnih srednjih šol, ki je izšel pri DZS in je imel dva ponatisa. Glavni prispevek pa je njegova disertacija iz leta 1990 z naslovom Metodološke in didaktične strukture učnega načrta zgodovine v skupnih vzgojno-izobraževalnih osnovah in njihov vpliv na zasnovano in potek pouka, ki je bila osnova za njegovo knjigo Sodobni pogledi zgodovine – Reformne težnje pri družboslovnih predmetih, ki je izšla leta 1993 pri Državni založbi Slovenije. Glavni poudarki v tej knjigi so na metodološki in didaktični strukturi učnih

načrtov zgodovine, na izhodiščih v zasnovi učnega načrta zgodovine za tehniške in strokovne srednje šole ter na didaktičnih težnjah pri zasnovi družboslovnih predmetov. Izredno pomembni za razvoj didaktike zgodovine in pouka zgodovine pa so njegovi članki, objavljeni v reviji *Zgodovina v šoli*, ki so v nadaljevanju predstavljeni v bibliografiji.

30. 9. 1998 se je izredni prof. dr. Štefan Trojar upokojil, vendar pa še vedno pogodbeno opravlja pedagoško delo na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete. Kot njegova asistentka (od leta 1999) moram dodati, da je gospod Štefan Trojar izreden učitelj in mentor, saj me je v okviru predmeta Metodika pouka zgodovine v študijskem letu 1987/88 zelo navdušil za učiteljski poklic, kot mentor (od leta 1994) pa me je vseskozi podpiral in spodbujal. Tako se mu ob tej priložnosti tudi iskreno zahvaljujem.

Ob jubileju mu iskreno čestitamo vsi, ki ga poznamo, osebno pa mu želimo še veliko zdravih in srečnih let ter še veliko ustvarjalne moči in zanimivih potovanj.

Bibliografija člankov 1991–2001:

Nekaj vprašanj pri načrtovanju učnih ur pouka zgodovine. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 1, št. 1 (1992), str. 32–36.

Nekaj vprašanj pri načrtovanju učnih ur pouka zgodovine (2. del). V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 1, št. 2 (1992), str. 36–39.

Metodično načrtovanje učne ure o življenjskih razmerah kmetov v srednjem veku (3. del razprave o načrtovanju učnih ur pouka zgodovine). V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 1, št. 3 (1992), str. 25–29.

Vloga, sestavine in variante pisne učne priprave za pouk zgodovine. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 2, št. 2 (1993), str. 22–28.

Vloga delovnega učbenika zgodovine v učnem procesu. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 3, št. 1 (1994), str. 43–48.

Značilnosti in vloga kvalitetne razlage pri pouku zgodovine ter njene raznovrstnosti. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 3, št. 3 (1994), str. 32–37.

Vloga razgovora pri učnih urah zgodovine, nekatere njegove značilnosti in metodične variante. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 3, št. 4 (1994), str. 37–41.

Spodbujanje in usmerjanje učnega razgovora, oblikovanje vprašanj pri pouku zgodovine. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 4, št. 1 (1995), str. 36–42.

Nekatere didaktično-metodične značilnosti ameriških učbenikov zgodovine in tematizacija gospodarsko-socialnih vsebin. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 4, št. 2 (1995), str. 77–82.

Pomen in metodične značilnosti samostojnega dela učencev s pisnimi zgodovinskimi viri. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 4, št. 4 (1995), str. 50–54.

Pomen zgodovinskega ozadja za pouk geografije. V: *Geografija v šoli*. Letnik 5, št. 2 (1996), str. 18–19.

Vloga slik pri pouku zgodovine in nove možnosti modernega slikovnega prikazovanja. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 5, št. 3 (1996), str. 32–38.

Vloga slik pri pouku zgodovine in nove možnosti modernega slikovnega prikazovanja. (nadaljevanje). V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 5, št. 4 (1996), str. 25–31.

Vpliv sodobne tematizacije na racionalno načrtovanje in na kakovost pouka zgodovine. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 6, št. 2 (1997), str. 25–31.

Tekoče utrjevanje in dolgoročno preverjanje znanja pri pouku zgodovine. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 6, št. 4 (1997), str. 42–49.

Kritika ustnega preverjanja znanja in značilnosti testnega preverjanja pri pouku zgodovine. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 7, št. 2 (1998), str. 39–44.

Tipske značilnosti testnih nalog, problemi pri projektiranju in uporabnost pri pouku zgodovine. *Zgodovina v šoli*. Letnik 7, št. 3 (1998), str. 36–42.

Danijela Trškan

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

Deseta poletna šola za razvoj visokošolskega poučevanja

»Za večjo odprtost in fleksibilnost visokošolskega študija«

Radovljica, 11.–14. junij 2001

“Visokošolski učitelji in študenti so glavni dejavnik pri posodabljanju študija ... Podpreti je potrebno proučevanje in razvoj učnih metod, spodbujati stalno posodabljanje študijskih programov, zagotoviti primeren status in izpopolnjevanje učnega osebja ter odličnost tako v raziskovanju kot v poučevanju.” (Unescova deklaracija o visokem izobraževanju za 21. stoletje)

Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je v sodelovanju s Slovenskim društvom za visokošolsko didaktiko organiziral že 10. poletno šolo za razvoj visokošolskega poučevanja, ki je namenjena vsem visokošolskim učiteljem v Radovljici, v Sindikalnem izobraževalnem centru od 11. do 14. junija 2001.

Teme poletnih šol so različne, vendar pa podobne, saj se nanašajo na izboljšanje poučevanja in učenja na višjih in visokih šolah v Sloveniji (npr. posodabljanje predavanj ali seminarjev, ki sta najpogostejši obliki dela s študenti na visokih šolah). 10. poletna šola je imela glavni naslov: *Za večjo odprtost in fleksibilnost visokošolskega študija*. Poletne delavnice se je udeležilo 25 visokošolskih učiteljev in sodelavcev, vodila pa sta jo red. prof. dr. David Jaques (britanski strokovnjak za posodabljanje visokošolskega poučevanja in učenja) in red. prof. dr. Barica Marentič Požarnik.

Delavnica oz. poletna šola je temeljila na konkretnih delovnih izkušnjah in problemih udeležencev, na pričakovanih udeležencev ter na osebni refleksiji pedagoškega dela s študenti. Tako so udeleženci ugotavljali, kakšne težave in probleme imajo pri delu s študenti, razmišljali o izboljšanju učinkovitosti poučevanja, podali predloge za reševanje le-teh problemov v obliki akcijskega načrta, predvidevali izboljšanje pedagoškega procesa na osnovi evalvacije in povratnih informacij s strani študentov ter na osnovi lastne refleksije in samoevalvacije pedagoškega dela.

Namen vseh poletnih delavnic je izboljšati visokošolsko poučevanje, zato so namenjena vsem visokošolskim učiteljem. Od leta 1991 do leta 2001 so se na poletnih delavnicah obravnavale naslednje tematike: izboljšanje poučevanja in učenja, študijske strategije in problemski pristopi k študiju, ocenjevanje in motiviranje študentov, vizualizacija v visokošolskem poučevanju, spodbujanje aktivnega študija, visokošolski učitelj kot moderator aktivnega študija, uvajanje inovacij v visokošolski pouk, odprtost in fleksibilnost visokošolskega študija itd.

Poletne šole za visokošolske učitelje prikazujejo, da tudi v Sloveniji tradicionalno poučevanje, ki je osredotočeno na znanja, ki jih morajo študentje pridobiti v času študija, zamenjuje vedno bolj inovativno poučevanje, ki je osredotočeno na način pridobivanja znanja in ki podpira samostojnost ter odgovornost študentov (npr. skupinsko delo, projektno delo, samostojni študij, razgovor z učiteljem, samocenjevanje, refleksija učitelja itd.) in hkrati posveča posebno pozornost spodbujanju motivacije in odgovornosti pri študentih.

Novost, ki jo prinaša sodobni način poučevanja je, da naj bi tudi visokošolski učitelj postal spodbujevalec samostojnega učenja in aktivnega študija študentov, skupinskega študija in raziskovanja. Učitelj naj bi bil osredotočen na učenje študentov in spodbujanje notranje motivacije ter interesov študentov.

Ob 10. obletnici poletne šole za visokošolske učitelje je izšla tudi publikacija s prispevki visokošolskih učiteljev z naslovom: *Visokošolski pouk malo drugače*, ki ga je izdal Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete.

“Prispevki so različni. Povezuje jih težnja avtorjev, študente aktivirati in motivirati za poglobljeno delo s tem, da napravijo njihov študij bolj smiseln, celovit, povezan z izkušnjami oziroma poklicnimi problemi.” Tako je v uvodu zapisala urednica dr. Barica Marentič Požarnik.

V publikaciji je objavljen tudi prispevek: *Prostovoljna tedenska pedagoška praksa študentov zgodovine* (Trškan, str. 77–81), v katerem avtorica poudarja pomembnost povezovanja teorije s pedagoško prakso in ugotavlja, da študentje želijo predvsem že pred diplomom pridobiti osnovno gotovost pri delu z učenci v osnovni in srednji šoli.

Na poletnih šolah pa se udeleženci seznanijo tudi z visokošolsko didaktično literaturo, ki prinaša različne ideje, namige in pobude za sodoben način poučevanja. Nekatere didaktične knjige so navedene v nadaljevanju:

Habeshaw, S., Gibbs, G., Habeshaw, T. (1992). 53 Interesting Things to do In Your Seminars and Tutorials. Bristol: Technical and Educational Services Ltd.

Gibbs, G., Habeshaw, S., Habeshaw, T. (1992). 53 Interesting Things to do In Your Lectures. Bristol: Technical and Educational Services Ltd.

Habeshaw, S., Gibbs, G., Habeshaw, T. (1993). 53 Interesting Things to Assess Your Students. Bristol: Technical and Educational Services Ltd.

S., Gibbs, G., Habeshaw, T. (1995). 253 ideas for your teaching. Bristol: Technical and Educational Services Ltd.

Race, P., Brown, S. (1993). 500 tips for Tutors. London: Kogan Page Limited.

Npr. strnjeno predavanje bi se lahko popestrilo in izpolnilo s krajšim povzetkom vsebine, kvalitetno izdelanimi učnimi listi (npr. ključne besede predavanja, seznam literature), krajšimi odmori (za pregled zapiskov, razgovor v dvojicah o predavanju, pisanje vprašanj za predavatelja, branje krajših odlomkov ipd.) ali prosojnicami z grafičnimi predstavitvami itd.

Zanimiva knjiga, ki se nanaša na izobraževanje visokošolskih učiteljev zgodovine, pa je *History in Higher Education*. (1996). Oxford: Blackwell Publishers Ltd. Publikacija spodbuja visokošolske učitelje zgodovine h kritični samorefleksiji o poučevanju in k izboljšanju poučevanja ter ocenjevanja, k medsebojnemu pogovoru o učinkovitosti uporabe aktivnih metod poučevanja in k vpeljevanju sodobnih načinov dela s študenti, sta v uvodu poudarila avtorja Alan Booth in Paul Hyland. Pomembno pa je, da knjiga prikazuje razvoj poučevanja zgodovine, podaja različne nasvete in ideje za visokošolske učitelje zgodovine, ki želijo izboljšati poučevanje in posodobiti tradicionalne metode pri predavanjih, seminarjih in vajah z različnimi prijemi (npr. z uporabo sodobne tehnologije in novimi načini ocenjevanja itd.).

Tudi od visokošolskega učitelja se pričakuje, da ima poleg znanja o predmetu tudi znanje o učenju in poučevanju, znanje o različnih metodah in njihovi uporabi; da je pripravljen za evalvacijo pedagoškega dela v luči raziskovanja, novih izkušenj in pridobivanja povratnih informacij; da je aktivni poslušalec, dober podajalec jasnih in konstruktivnih povratnih informacij ter sposoben načrtovanja in organiziranja dela.

Tudi visokošolski učitelji zgodovine naj bi upoštevali individualne značilnosti in izkušnje študentov; pospeševali in spodbujali odgovornost študentov za lasten razvoj, uveljavljali samoocenjevanje pri študentih, spodbujali študente, da bi samostojno pridobivali in odkrivali znanje, pripravljali kakovostna gradiva in naloge za študij ter bili smotrni uporabniki sodobne informacijsko-komunikacijske tehnologije.

Tako naj bi visokošolski učitelji kot razmišljajoči praktiki in akcijski raziskovalci stalno evalvirali pedagoško delo in stremeli po bolj kakovostnemu in smiselnem učenju študentov. Vloga visokošolskih učiteljev je v 21. stoletju bistveno drugačna, saj visokošolski učitelji niso več samo posredovalci informacij oz. podatkov, ampak predvsem spodbujevalci samostojnega učenja.

Danijela Trškan

Mednarodna znanstvena konferenca ob deseti obletnici samostojnosti Republike Slovenije

»Dan prej« in odhod zadnjega vojaka JLA z ozemlja Republike Slovenije

Koper, 25.–26. oktober 2001

V Kopru se je 25. oktobra 2001 v organizaciji Znanstvenoraziskovalnega središča RS v Kopru, Zgodovinskega društva za južno Primorsko, Fakultete za humanistične študije Koper ter Narodne in študijske knjižnice v Trstu začela dvodnevna mednarodna znanstvena konferenca. Razlog zanjo je bila deseta obletnica dogodka, ki je po mnenju marsikaterega sodelujočega pomenil konec boja slovenske države za svojo samostojnost, namreč odhod zadnjega vojaka jugoslovanske vojske s koprskega pomola. S tem dejanjem naj bi nova država dokončno prevzela vse niti oblasti v svoje roke in v celoti obvladala svoje ozemlje. Organizatorjem je za govorniški pult uspelo postaviti zanimivo paletu politikov, zgodovinarjev in novinarjev, ki so bili po večini tudi akterji v samem procesu osamosvojitve in s tem tudi posredno ali neposredno odgovorni za to, da se je prisotnost jugoslovanske vojske na tem prostoru končala na tak način.

Tako je takoj po uradnem pozdravu vsem sodelujočim uvodno besedo prevzel predsednik Republike Slovenije Milan Kučan, ki je navezal svoje poglede in spomine na osamosvojitve Slovenije z ugotovitvijo, da se dogodkov iz preteklosti ne sme izkoriščati za kratkoročne politične cilje, temveč jih je treba prepustiti kritični znanosti, saj lahko le-ta, v kombinaciji z ustrežno časovno distanco, najde odgovore na nerazrešena vprašanja. Državljanje je pozval, da se še bolj potrudijo za strpnost in spravo ter vzpostavijo pozitiven dialog o vprašanih, ki iz preteklosti negativno vplivajo na sedanost.

S tem pozivom se je konferenca lahko začela. Dr. Jože Pirjevec je spregovoril o mednarodnem položaju v letu 1991 in ugotovil, da se je slovenska osamosvojitve dogajala v nadvse težkih mednarodnih okoliščinah, saj so vse pomembnejše sile nasprotovale razpadu jugoslovanske federacije. Za tako situacijo je bilo krivih več vzrokov, kot recimo nevarnost razpada Sovjetske zveze, želja po ohranitvi statusa quo v Evropi, vojna v Zalivu, rezultat pa so bile številne napake, ki jih je nato mednarodna javnost storila pri reševanju jugoslovanske krize. O strategiji ZDA in nasploh o njihovem odnosu do slovenske osamosvojitve je nato govorila dr. Sabrina Petra Ramet, ki je s pomočjo vpogleda v zapise ameriškega kongresa in *briefinge* ameriškega zunanega ministrstva odkrila, da so bile najvišje politične institucije v tej državi močno razdeljene glede priznanja Slovenije. Na eni strani sta bila senat in predstavniški dom v glavnem naklonjena samemu diplomatskemu priznanju, medtem ko je zunanje ministrstvo trmasto vztrajalo pri politiki nepriznanja. Ko so vse zahodne sile priznale Slovenijo in s tem prehitile ZDA, je bilo povsem jasno, da je brezkompromisno vztrajanje pri priznanju izključno tistih odločitev, ki so posledica pogajanj in konsenza, v razpadajoči Jugoslaviji pač utopija.

Dr. Luigi Vittorio Ferraris se je spominjal odnosov med Italijo in Slovenijo v času osamosvajanja. Kot eden pomembnejših analitikov italijanskega zunanega ministrstva je ostal pri že znanih dejstvih in se ni spuščal v analize dogodkov, pač pa se je bolj posvetil njihovi kronologiji. Vseeno je pojasnil kar nekaj stališč tedanje italijanske vlade in njenega zunanega ministrstva do slovenskega osamosvajanja.

Naslednja je bila na vrsti še ena sosednja država. Avstrijsko politiko in njen odnos do osamosvojitve Slovenije je predstavil dr. Karl Stuhlpfarrer.

Pogled na dogajanje v Sloveniji in Jugoslaviji v letu 1991 je skozi pisanje pariškega »časopisa za intelektualce« *Le Monde*, podal Georges Castellan z INALCA, raziskovalnega inštituta v Parizu. Ugotovil je, kako je časopis o samih dejstvih sicer poročal korektno, da pa je pri politični presoji razmer prišlo do razkola med spoštovanjem do želja slovenskega naroda in tradicionalnim prijateljstvom med Francozi in Srbi.

Dopoldansko serijo predavanj sta zaključila dva Hrvata. Najprej je Zdravko Tomac govoril o sodelovanju med Slovenijo in Hrvaško pred osamosvojitvijo, o razkoraku, ki se je pojavil po sami agresiji JLA na Slovenijo, ko Hrvaška ni hotela v odkrit konflikt z zvezno vojsko, in o tem, kako se je ta razkorak skozi leta vladavine HDZ še povečal. Po njegovem mnenju bi bilo treba to neskladje zdaj z novo hrvaško vlado in predsednikom na osnovi dolgoletnega prijateljstva med obema narodoma zmanjšati in nekoč pod okriljem Evropske unije celo izničiti. Za začetek naj bi se to prijateljstvo izkazalo pri oblikovanju meje med obema državama. Nato je besedo prevzel Peter Strčić, ki je diskusijo spet vrnil v bolj zgodovinske vode z razpravo o južnoslovanski integrativni ideji in o propadu štirih Jugoslavij, ki so bile z njo tesno povezane.

Popoldanski del predavanj je bil posvečen predvsem akterjem, ki so pomagali graditi slovensko samostojnost in so nato kot politiki nadaljevali svoje delo pri oblikovanju slovenske države do danes. Tako smo lahko prisluhnili tedanjemu in zdajšnjemu zunanjemu ministru dr. Dimitriju Ruplu, ki je razkrival zunanjepolitične vidike osamosvajanja Slovenije, dr. Antonu Beblerju, ki se je posvetil vojaško-političnim vidikom slovenske osamosvojitve, in nekdanjemu obrambnemu ministru Janezu Janši. Ta je v svojem referatu predstavil predvsem strategijo graditve slovenskega obrambnega sistema pred vojno za Slovenijo, težave, na katere so naleteli pri organizaciji te »realne sile za zavarovanje slovenske osamosvojitve«, ter uspešno sodelovanje vseh delov tega sistema med dramatičnimi dogodki konec junija in v začetku julija 1991. Opisal je tudi delo, ki ga je slovenska vojska opravljala vse do odhoda zadnjega vojaka JLA iz Kopra.

Poslanec državnega zbora Aurelio Juri je prešel z »globalnega na lokalno« in se posvetil natančnemu opisu vojnih dogodkov na območju koprške občine, ki jih je takrat spremljal kot predsednik Skupščine občine Koper. Temu dinamičnemu in napetemu dnevniku je sledil France Bučar, ki je govoril o razpadu Jugoslavije s sistemsko-teoretskega vidika. Poudaril je, da se družbeni sistemi integrirajo na temelju skupnih lastnosti, ki pa jih je jugoslovanska družba ob koncu osemdesetih let imela čedalje manj. Prisila seveda ni rešila ničesar.

Antonu Peršaku se je zdelo v svojem referatu nujno izpostaviti dejstvo, da je politično dogajanje v letu 1990, z izjemo plebiscita, še vedno precej neraziskan del samega procesa osamosvajanja Slovenije. Posebno zanimiv se mu je zdel podatek, da DEMOS v Zboru združenega dela republiške skupščine ni imel večine in da je tudi to dejstvo prispevalo k specifičnemu razvoju dogodkov, ki smo jim bili nato priča v letu 1991. Nato je sledila še ena teoretska razprava o nujnosti razpada Jugoslavije, to pot s strani dr. Spomenke Hribar. Demokracija kot metoda za usklajevanje političnih in socialnih interesov, ne glede na jezik, kulturo, narodnost, toda tako, da vse te pravice dopušča, je bila praksa, ki je bila tuja jugoslovanske-mu partijskemu vrhu. Konflikt, ki je sledil, je potekal tako na osebni kot tudi na nacionalni ravni in je moral nujno pripeljati do razpada skupnosti, ki posameznim narodom ni hotela priznati pravice do ohranjanja lastne identitete.

Ker profesorja dr. Janka Pleterskega ni bilo, se je začela diskusija. Po zaslugi Janeza Janše se je vrtela predvsem okoli desetdnevne vojne in dogodkov, ki so jo zaznamovali. Prvič se je zastavilo tudi vprašanje, ali je naziv »Dan prej«, ki se je za te dogodke uveljavil na Primorskem, upravičen ali ne.

Naslednji dan je govorniški oder kot prvi zasedel dr. Egon Pelikan, da bi nas seznanil z dejavnostjo katoliške cerkve leta 1991. Najprej je spremljal previdno politiko Vatikana, ki se je zavzemal za ohranitev Jugoslavije vse do začetka vojne v Sloveniji in na Hrvaškem, nato pa je opustil previdnost in začel ofenzivo za priznanje samostojnosti obeh republik. Tudi znotraj Slovenije je katoliška cerkev igrala zelo pomembno vlogo na mnogih področjih, tako skozi svojo organizacijo kot tudi skozi delovanje Krščanskih demokratov pod vodstvom Lojzeta Peterleta.

Dr. Boris M. Gombač je svoj referat posvetil delovanju »Odbora staršev za vrnitev slovenskih vojakov iz JLA«. Ta nevladna organizacija, ki je nastala iz pobud civilne družbe, je v svojem nekajmesečnem delovanju postala stičišče med osamosvojitvenimi težnjami slovenske politike in legalnimi institucijami Jugoslavije. Slovenskim oblastem je priporočala, naj pri osamosvojitvenih težnjah mislijo tudi na življenje svojih vojakov v JLA, armada pa pozvala, da naj obveznikom iz Slovenije omogoči doslužiti vojaški rok v normalnih predpisanih pogojih. Odbor se je večkrat uspešno obrnil tudi na slovensko javnost in jo o svojih dejavnostih stalno obveščal preko sredstev javnega obveščanja.

Naslednji govornik je prišel iz Trsta. Milan Pahor iz tamkajšnje Narodne in študijske knjižnice je predstavil pogled slovenske manjšine na osamosvajanje Slovenije. Ta naj bi na dogodke reagirala čustveno, naklonjeno in pozitivno, a z rahlim zadržkom. Po njegovem mnenju so se tedaj rodila nekatera pričakovanja, ki v naslednjem desetletju niso bila povsem zadovoljena.

Govorniški oder sta nato zasedla dva novinarja *Primorskih novic*. Najprej je Tomo Šajn opisal dogodke v ilirskobistriški občini med vojno za Slovenijo, kjer so se manjši in večji incidenti dogajali tudi še po sprejetem premirju na Brionih. Slobodan Valentinčič pa je sklenil pojasniti pojem »Dan prej«, ki se je med Primorci udomačil kot odgovor na »ljubljanocentristične« opredelitve in ocene o preveč mlačnem, neodločnem ravnanju celotne Primorske in Primorcev med samo vojno. Tako se po njegovem mnenju vojna za Slovenijo ni začela 27. junija 1991 s prodorom tankov iz vrhniške vojašnice proti Ljubljani in Brniku, temveč dan poprej, torej 26. junija opoldne, ko so iz ilirskobistriške in pivške vojašnice odpeljali prvi tanki proti zahodni meji.

V diskusiji se je spet zastavilo vprašanje o upravičenosti uporabe pojma »Dan prej«, nekaj pa je bilo tudi vprašanj o delovanju »Odbora staršev za vrnitev slovenskih vojakov iz JLA«. Člani konference so se nato preselili na pomol, ki je bil v referatih večkrat omenjen in na katerem so s proslavo ob desetletnici odhoda zadnjega vojaka JLA iz Slovenije zaključili svoje delo.

Sam simpozij je poleg številnih zanimivih informacij in novih podatkov opozoril tudi na nekaj drugih problemov, o katerih je prav gotovo vredno razmisliti. Tako se je recimo izkazalo, da je komunikacija med raziskovalno sfero in politiko včasih izredno težak in zapleten proces, še posebej v trenutku, ko se določeni dogodki vstavljajo v kalupe, kamor po mnenju ene ali druge strani ne sodijo. Po drugi strani pa prav politika lahko včasih pokaže dobro voljo in odgovori na vprašanja, ki begajo raziskovalce, ker pač viri zaradi najrazličnejših razlogov niso dostopni. Tako je razveseljivo dejstvo, da bodo vsi referati zbrani in objavljeni v eni od prihodnjih številčk revije *Acta Histriae*. Na ta način znanstvena konferenca in na njej izpovedane izjave, podatki in spomini o teh dogodkih ne bodo utonili v pozabo.

Jure Gombač

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** 1980, 44 str. - **320 SIT.**
2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730-1786).** 1982 (ponatis 1999), 28 str. - **320 SIT.**
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** 1987, 136 str. - **960 SIT.**
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** 1987, 76 str. - **600 SIT.**
5. **Janez Cvirni: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907.** 1988, 88 str. - **640 SIT.**
6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546-1569).** 1989, 40 str. - **320 SIT.**
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** 1990, 36 str. - **280 SIT.**
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** 1990, 72 str. + pril. - **560 SIT.**
9. **Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** 1991, 56 str. - **400 SIT.**
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** 1994, 44 str. - **320 SIT.**
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** 1994, 266 str. + pril. - **2000 SIT.**
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** 1994, 48 str. - **400 SIT.**
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** 1995, 48 str. - **480 SIT.**
14. **Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.** 1996, 88 str. - **800 SIT.**
15. **Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko.** 1996, 320 str. - **4000 SIT.**
16. **Tamara Griesser Pečar - France Martin Dolinar: Rožmanov proces.** 1996, 320 str. - **4000 SIT.**
17. **Andrej Pleterski: Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** 1997, 60 str. - **680 SIT.**
18. **Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** 1997, 268 str. - **4000 SIT.**
19. **Rok Stergar: "Vojski prijazen in zaželen garnizon". Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno.** 1999, 88 str. - **880 SIT.**
20. **Peter Rustja: Med Trstom in Dunajem. Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873-1897).** 1999, 336 str. - **2800 SIT.**
21. **Herbert Grundmann: Zgodovinopisje v srednjem veku. Zvrsti – obdobja – posebnosti.** Prev. Janez Mlinar. 2000, 84 str. - **1600 SIT.**
22. **Ivan Vogrič: Slovenski književniki in 1. svetovna vojna.** 2001, 45 str. - **880 SIT.**
23. **Božo Repe: Slovenci v osemdesetih letih,** str. 85, 2001, 2000 SIT.

Ob nakupu celotne zbirke imajo člani ZZDS 25 % popust, študentje pa 50 % popust. Možnost obročnega odplačevanja.

OCENE IN POROČILA

Helena Hauptman, **Od Verneka do Oble Gorice. Gradovi in graščine v občini Litija.** Litija : Samozaložba, 2001. 75 strani.

Monografija Helene Hauptman je zanimivo, dragoceno in za naše razmere unikatno monumentalno delo, saj se je avtorica resnično potrudila zbrati o grajski stavbni dediščini in njihovi zgodovini na Litijskem kar največ, tudi takšnega dokumentarnega gradiva, ki je bilo doslej naši kulturni javnosti skrito oziroma neznano. Če odmislimo uvodno predstavitev mesta Litija nekoč in danes, je jedro knjige osredotočeno prav na gradove in graščine oziroma njihove razvaline, vsega skupaj osemintrideset posamičnih lokalitet, z dvojezičnimi krajevnimi oznakami in nemškim imenom večinoma na prvem mestu; na koncu študije je še krajši monografski zapis o Janezu Vajkardu Valvasorju, ki je tudi sicer središčna figura monografije, saj se nenehno pojavlja tako z reprezentančnimi bakrorezi iz *Topografije* in manj *Slave*, v besedilu pa avtorica tudi ne skopari z Valvasorjevimi literarnimi navedbami. Knjigi je pridan še kastelološki slovar; sledijo opombe, morda nekoliko nepraktično na koncu besedila, saj avtorica dosledno gradi na znanstvenem aparatu in hoče bralcu omogočiti sprotno preverjanje navedb. Čisto na koncu knjige je razgrnjena dovolj obsežna literatura o grajski zapuščini na Litijskem, avtorica pa se tudi zahvali vsem, ki so ji tako ali drugače, tudi z nikdar doslej objavljenim slikovnim gradivom, priskočili na pomoč.

Kot smo že poudarili, gre za unikatno delo, saj se je avtorica na razmeroma majhnem ozemlju lahko izredno podrobno posvetila posameznemu grajskemu objektu in njegovi preteklosti, tudi takšnemu, ki imamo o njem le nekaj skopih podatkov, pretežno iz Valvasorja, potem pa nič; o samem gradu, graščini oziroma pristavi pa že dolgo, dolgo tudi ni več ne duha ne sluha. Če so torej nekateri gradovi oziroma grajski stavbni objekti obdelani skopo, pač glede na razpoložljive podatke, pa se je Hauptmanova izredno natančno posvetila prav tistim graščinam, ki so bile reprezentančni ponos Litijskega še pred zadnjo svetovno vojno, v redkem primeru pa to pomenijo še danes, po modernih obnovitvenih delih. Tu bi na prvem mestu izpostavili prav Bogenšperk, ki v sedanji obliki in namembnosti predvsem poudarja prav Valvasorja in njegovo kulturno-zgodovinsko in literarno delovanje. Manj je širši javnosti znana podoba vojvodinje Mecklenburške oziroma njene znamenite prazgodovinske zbirke, ki je bila na gradu do prevrata leta 1918 oziroma takoj nato izvedenega sekvestra. Avtorica se je potrudila zbrati nekaj izredno zanimivih posnetkov iz družinskega kroga vojvodinje Mecklenburške. Podobno je obdelana tudi novejša zgodovina nekdanje mogočne graščine Ponoviče, znane po izredno lepem parku, ki je v sedanjem stanju le žalosten ostanek nekdanje slave. Hauptmanova je zbrala dragocene podatke o lastnici, grofici Elisabeth de Gasquet James, rojeni Tibbits Pratts, poročeni s sinom vojvodinje Mecklenburške, Borowinom, umrli 24. septembra 1929 na Bavarskem in tam pokopani, čeprav je želela biti pokopana na Sveti Gori nad Vačami in si je bila postavila na tamkajšnjem pokopališču nagrobnik, viden še danes.

Takšni detajli monografiji dajejo človeške dimenzije, saj si gradov in graščin oziroma njihovih ostankov kar ne moremo ustrezno predstavljati, če ne poznamo zgodovine njegovih prebivalcev, dolge vrste rodov, tudi raznorodnih, ki so nekdanj tam bivali. Seveda se bi dalo ob vsaki enoti grajske stavbne dediščine izbrskati še marsikaj; dalo bi se podrobneje razčleniti njene umetnostno-zgodovinske in siceršnje kulturne posebnosti; kazalo bi se posvetiti problemu umetno oblikovane krajine, konkretno graščinskemu parkom in nasadom; bilo bi dobro obdelati izredno poučno in odmevno poglavje v novejši zgodovini litijskih gradov, ko sta se kar dva pripadnika rodbine Windischgraetzov, knez Ernst in vojvodinja Marie, posvetila arheologiji, konkretno odkrivanju prazgodovinskih Vač. Končno bi kazalo podrobneje obdelati prav zadnje poglavje v zgodovini mnogih litijskih graščin, ko je marsikatera izmed njih po nepotrebnem izginila v plamenih revolucije oziroma je bila brezobzirno oplenjena in zbrisana z obličja zemlje prav v zanosnih dneh po koncu 2. svetovne vojne: kdo bi si bil takrat, v razrušeni domovini, pretirano belil glavo z dediščino fevdalnih časov!

Hauptmanova je svoje delo opravila korektno in prizadevno. Po ustaljenem vzorcu je po topografski metodi locirala posamično lokaliteto, v nekaterih primerih dodala izseke iz franciscejskega katastra in naredila dober opis objekta ali skupine objektov. Nato je navedla vse njej znane podatke o lastnikih posameznega gradu ali graščine oziroma pristave, s tem da je, razumljivo, zbrala še posebno veliko podatkov prav v zvezi s tistimi graščinskimi objekti, katerih lastniki so bili med ljudstvom priljubljeni in se je tudi tako pri posameznikih ohranilo marsikaj tako v sliki kot ustnem izročilu. Podrobnejša analiza arhivskega gradiva in zlasti starejše historične publicistike na nekdanjem Kranjskem bi v zvezi z posameznimi graščinami odkrila še več, vendar ne smemo biti preveč kritični, saj se bo avtorica s podrobnim raziskovanjem tako imenitne stavbne in zgodovinske dediščine nedvomno ukvarjala še v prihodnje.

Tu bi opozorili, da bi bilo dobro bolj podrobno in dosledno upoštevati tudi številne podatke, ki so raztreseni v naši spomeniško-varstveni literaturi, začenši z *Mittheilungen* slavne dunajske Centralne komisije, z nadaljevanjem v rubriki *Varstvo spomenikov* v predvojnem *Zborniku za umetnostno zgodovino*, končno s sistematičnim pregledom navedb v povojni konservatorski reviji *Varstvo spomenikov*, ki izhaja — razumljivo — še zdaj. Prav tako bi lahko avtorica navedla še več citatov literature in z njimi povezanih ugotovitev in spoznanj nekaterih avtorjev, če bi se le bolj poglobila v znanstvene, publicistične in poljudno-znanstvene prispevke, ki so tudi v zvezi z litijsko grajsko zapuščino raztreseni po slovenskih periodikah, zbornikih in koledarjih. Ob upoštevanju vsega tega bo vednost litijskega prostora nedvomno večja in odmevnejša. Hauptmanova sicer upošteva ljudsko izročilo o posamičnih obravnavanih gradovih, vendar bi podrobno raziskovanje na kraju samem lahko odkrilo še več, zlasti pri različnih oblikah toponimov, kot to lahko presodim na podlagi lastnih zapažanj tako ob arheološki topografiji Gabrovke kot Vač v 70. in 80. letih.

Knjiga je torej novum, dragocena tako za lokalnega intelektualca kot kozmopolitskega esteta. V litijski regiji se je v ne tako daljni preteklosti vendar dogajalo toliko enkratnega, da za marsikatero dejanje nekaterih žlahtnih imetnikov graščin prej ve beli svet kot mi sami.

Škoda, da ni avtorica pripravila posebnega indeksa krajevnih in lastnih imen ter pojmov, saj monografija dobesedno kipi od zbranih podatkov in informacij. Zaradi preglednosti bi bila na koncu dela dobrodošla tudi rekapitulacija virov slikovnega gradiva, zlasti fotografskega, saj je njegova kulturno-zgodovinska vrednost izjemna.

Davorin Vuga

Pascal Dibie, **Etnologija spalnice**. Ljubljana : Založba /*cf., 1999. 349 strani.

Pascal Dibie je predstojnik oddelka za antropologijo, etnologijo in religiologijo na *Université Paris VII-Denis Diderot*. Knjiga *Etnologija spalnice (Ethnologie de la chambre a coucher)*, izdana leta 1987, je edina izmed njegovih knjig, ki je bila prevedena v slovenski jezik. Svoj prostor je našla v rdeči zbirki založbe /*cf.

S knjigo *Etnologija spalnice* nam skuša avtor pokazati, kako pomembno in središčno vlogo je imela spalnica in njeno središče, torej postelja, v različnih obdobjih in različnih kulturah. Sam pravi: »Potreben je bil čas in plačati je bilo treba ceno človeških naporov, da sem se odločil pobliže pogledati kraje človeškega počitka; potreben je bil čas, da sem odkril spečo tretjino človeške zgodovine. Čemu smo sezidali hiše, postlali postelje, udomačili ogenj, čemu? Da smo se lahko prepustili najljubšima obredoma, in to sta navzlic morali še zmerom spanje in tisto, čemur pravimo ljubezen.«¹ V knjigi mu bralci sledimo najprej v oddaljena obdobja, nato v oddaljene kulture, pri tem pa se nam ni treba bati, da bi zaradi branja zaspali. Z obilico humorja, sočnih primerov in zanimivih navad, ki jih najde v različnih obdobjih in na različnih kontinentih, nas vodi do trenutka, ko se moramo naposled tudi mi vrniti v svoje spalnice in tako poskrbeti za nadaljevanje speče človeške zgodovine.

¹ Pascal Dibie, *Etnologija spalnice*, Ljubljana 1999, str. 274.

Vsebinsko se knjiga deli na dva dela: na *vertikalo* in na *horizontalo*. V prvem, vertikalnem delu nas avtor popelje skozi evropsko zgodovino spalnic ter ležišč, od prazgodovine do danes, in je zato še posebej zanimiv oziroma uporaben za zgodovinarje. V drugem, horizontalnem delu pa s pomočjo zapisov in poročil o spalnica s celega sveta predvsem širi naša obzorja.

Neandertalec, ki so ga našli ležečega na postelji iz cvetja v Šanidarju v Iraku, je na primer prvi, ki nam je zapustil ganljivo pričevanje o svoji smrtni postelji in nam tako dal dokaze o skrbi tedanjih ljudi za počitek, četudi večni. Najdišče Pincavent v departmaju Seine-et-Marne pa je edini dokaz o bivališčih iz poznega mlajšega paleolitika na prostem. Od naših prvih ležišč se nato sprehodimo po spalnica antičnih civilizacij oz. posteljnih civilizacij, kot jim pravi avtor. Egipčani, pri katerih je bila postelja ena od najpomembnejših kosov pohištva, so postelje postavili tudi v hiše večnega počitka. V Tutankamonovi grobnici so odkrili na primer slavnostne postelje okrašene s hišnimi bogovi in s slonokoščeni, ebenovinastimi in zlatimi vložki. Od Egipčanov so si posteljo sposodili Hebrejci. Salomonova postelja je bila nosilnica iz libanonskega lesa s srebrnimi stebri, zlatim naslonjalom in škrlatnim sedežem. Grki so mrtve s posteljo vred odnesli na pokopališče, kjer so truplo zagreblili ali zažgali na grmadi. Največ o njihovih posteljah izvemo v Aristofanovi *Lizistrati*. Od vseh antičnih civilizacij pa so posteljno kulturo najbolj gojili prav Rimljani, ki so na postelji spali, brali, pisali, jedli in sprejemali. Najštevilnejše so bile postelje za enega *lectuli* in postelje za tri *triclinium*, ki so bile namenjene predvsem za obedovanje. Navado obedovanja leže so Rimljani podedovali od Grkov. Ko so začeli posnemati bogate bolnike, ki so jih v posteljah od hiše do hiše prenašali sužnji, so se postelje preselile tudi na ulice cesarskega Rima. V posteljah ali raje nosilnicah so matrone ali njihovi možje odhajali na obiske, med potjo pa so brali ali pisali. Lahko bi rekli, da so se rodili v postelji, živeli v postelji in tudi umrli v postelji. Iz antike nas avtor popelje v prehodno obdobje, ki je z zlitjem civiliziranega in barbarskega pripeljalo prek merovinške in karolinške dobe v srednji vek. Pri tem omenja važnost sobarske službe, ki se je skozi čas veliko spreminjala. Sprva je bil sobar zgolj navaden služabnik, ki je skrbel za kraljevsko spalnico. Ker pa je živel v vladarjevi bližini, je postajal vse pomembnejši in začel se je ukvarjati z arhivi ter kraljevsko zakladnico. Taka služba je v 13. stoletju postala častna in zanjo so se potegoval najmenitnejše družine. Eginhard, biograf in pisec *Življenja Karla Velikega*, poudarja, da so bile bogato okrašene postelje in dragocene tkanine, značilne za karolinško obdobje, del podedovanega udobja iz galsko-rimskega časa. Tako udobje je bilo pridržano samo za kralje in veljake, saj je večina prebivalstva spala na s slamo pokritih tleh. Skupaj so tako spali starši, strici, tete, bratraci, sestrične, otroci, sužnji in služabniki. Proti temu se je borila krščanska miselnost, ki ni prenesla nagecv v isti postelji in je zato svojo vero najprej usmerila v zasebno življenje množic, v njihove spalnice. Tlačan pa je moral vstop v svojo spalnico poleg duhovniku dovoliti tudi zemljiškemu gospodu. Pravica do prve noči je bila pravica, ki si jo je vzel zemljiški gospod tako, da je na svatbeni večer simbolno položil nogo v nevestino posteljo in včasih prespal prvo noč v njej. Gospod je sicer spal v gradu na vrhu *dominiuma* ali *donžona*. V tem vrhnjem zasebnem nadstropju so bile ena ali več spalnic za zemljiškega gospoda, njegovo ženo ter otroke in goste. Poleg ozkih ležišč so uporabljali tudi neznansko velike postelje, ki so merile skoraj 12 kvadratnih metrov. Posteljno ogrodje je bilo toliko privzdignjeno, da so spodaj lahko potisnili scalnik, nizek pograd na lesenih koleščkih in še nizko ležišče, na katerem je spal hlapec. Z avtorjem se nato preselimo v čas humanizma in renesanse, v »čas občutij«. Po Evropi je pustošila črna kuga, ki je drastično zmanjšala število prebivalstva in tako vplivala na način življenja in razmišljanja takratnih ljudi. Dobrine tega sveta je bilo treba pri priči vzeti in jih zaužiti tukaj in zdaj. Spalnice najbogatejših so se počasi polnile in postale središče življenja. Postale so edini zares udoben kotiček v hiši, ki so ga uporabljali tudi čez dan. V njih so delali, molili, brali, sprejemali in spali. Postelje so iz kota, kjer so stale prej sredi množice skrinj, preselili na sredino spalnice. Velike skupne postelje (pri bogatih) so se umaknile enojnim posteljam. Spalnice so kitili z rumenim plišem, živo rdečim sandalom, modrim žametom, živo rdečo svilo in zelenim satenom. Po tleh in po stenah so razstavili kosmatene preproge. Kuga je v bolnišnice prinesla samo reveže. Meščani in bogati so rajši ostali doma v zaupnosti svojega doma, kjer so obležali v svoji postelji, tam trpeli, bili smrtni boj in naposled umrli. Spalnice dvorne družbe starega režima predstavljajo, kot pravi avtor, pomembno zgodovinsko stopnico pri razumevanju razvoja naše današnje spalnice. Za dvorjane, ki so bili ponavadi lastniki večjih podeželskih bivališč, je bilo najpomembnejše predstavljati hišo pred drugimi. Spalnici gospodarja in gospodarice sta tako domovali v dveh »zasebnih stanovanjih«, ki sta si stali nasproti, vendar daleč narazen, ločeni z dvoriščem. Pred spalnico so bile predsobe pa tudi »paradna spalnica«. Slednja je bila namenjena za obisk oz. sprejem uradnih obiskovalcev. V času Ludvika

XIV. je bila na primer postelja sad tapetniškega mojstrstva. Stala je na štirih stebrih in bila prekrita z ravno streho; če je bila prekrita s kupolo, se je imenovala *cesarska*, če je bila obešena, so ji rekli *vojvodinska* ali *šotorska*, če je imela navidezna vrata, pa je bila *angelska*. Vse postelje so imele zavese in so bile na vrhu okrašene s perjanicami ali kroglami iz blaga. O razkošju svojega imetnika je nadalje pričala še raznovrstna posteljina. V 16. stoletju so se že pojavili zametki skrbi za higieno. Med posteljno perilo sta prišli nočna srajca in nočna čepica. Vse pogostejše menjavanje le-teh je pripomoglo k izboljšanju higiene, saj so takrat menili, da si se z menjavo srajce tudi očistil. V preprostejših spalnicah so bile nepogrešljive nočne posode, v premožnejših slojih pa od 17. stoletja naprej stoli z luknjo, ki so jih ponekod kasneje zamenjala »angleška stranišča«. Konec 18. in začetek 19. stoletja se je skrb za higieno še povečala. Arhitekti so se ukvarjali z mislijo, kako pregnati iz hiš trohno in vanje dobiti svež zrak. Največji naročniki so bili meščani, ki so svoje spalnice preselili v prvo nadstropje sredi drugih sob, od katerih so se ločile le po pohištvu. To naenkrat ni bilo več znamenje bogastva, ampak zbirka uporabnih predmetov. Znebili so se velikih omar in predalnikov v sobah ter perja, blazin in pernec v posteljah. Postelje so bile sedaj premične, iz železnega ogrodja in z mrežastim dnom. Nad meščani, ki so živeli »spodaj«, so v »6. nadstropju« živeli revnejši sloji, pri katerih so zaradi nečistoče še vedno razsajale razne pljučne bolezni, jetika, bledikavost itn. V priročnikih o higieni tistega časa se vidi, da so prav povsod razsajale uši, bolhe in stenice, tako da so bili priročniki polni zanimivih nasvetov, kako se jih znebiti. Prebujanje na deželi je bilo odvisno predvsem od letnih časov, sončnih vzhodov in zahodov ter ptičjega petja, v mestu pa si je prebivalec že v začetku 15. stoletja omissil buditko. Čas je na ta način dobil novo veljavo.

S to mislijo je Pascal Dibie zaključil prvo veliko poglavje, bralec pa se tako lahko pripravi na *horizontalno* proučevanje sodobne družbe in njenih spalnic. Že takoj na začetku Pascal upravičeno toži, ko pravi: »Čemu smo se gnali za zakonom, družino, zaupnostjo, ko smo pa danes nagnjeni, stlačeni in ponižani v betonskih kletkah!«² Sodobna družba je namreč standardizirala vse, kar je povezano s človekom, tudi spalnico. Če je bila v 50-ih idealno velika spalnica 9 kvadratnih metrov, se je spalni prostor 30 let kasneje skrčil na 3,7 kvadratnih metrov. Če si sodobni »civilizirani« človek želi trdno žimnico in široko, nizko, zdravo in zračno posteljo, nas Dibie za primerjavo popelje tudi v spalnice ameriških Indijancev, Afričanov, Laponcev, Eskimov, Indijcev in drugih. Severnoameriški Indijanci na primer spijo v okroglem tipiju, v krogu okoli vira toplote na posteljah iz povezanih debel in živalskih kož, in sicer vzporedno s steno ali pa drug ob drugem z glavo ob nogah, da privarčujejo prostor. Za Afričane postelja ni nujna. Najprej poskrbijo za orodje, orožje in posodo. Tako največkrat spijo na koži, ki so jo razgrmejo čez rogoznicu ali nastlano listje ali lubje. Drugače so med Afričani najbolj razširjene postelje na kolih, ki jih čez dan uporabljajo za odlaganje skled s hrano. Na Laponskem spijo na tleh v krogu okoli kolibe na lisičjih kožah, ki jih razgrmejo čez posebno vrsto vej, pokrijejo pa se z odejami ali z losovimi kožami. Eskimi, ki pozimi spijo neprimerno več kot poleti, spijo v iglujju na preprogi iz vejevja, podloženi s senom in prekriti s tjunovimi kožami. Pri tropskih Indijancih se spi v visečih mrežah imenovanih *hamakas*, s katerimi ponekod simbolno zaznamujejo poroko, ob smrti pa vanj zavijejo truplo. V velikih indijanskih skupnih hišah visijo viseče mreže različno visoko, kar kaže na to, da tam vsaka raven, v navpični ali vodoravni smeri, priča o starosti, spolu in družinskih povezavah. Spodaj, na primer, spijo ženske, nad njimi moški, nad njimi otroci in pod streho na vrhu mladi samski moški. V Indiji vroče noči preženejo svoje prebivalce s prenosljivo posteljo vred iz hiše na pločnik ali pod vnožje dreves. Postelja je pri njih iz lesa na štirih nogah. Dno izdelajo iz bombaža ali trstičja. V posteljah smejo hindujci spat, ne smejo pa se v njej, tako kot so to nekoč počeli Rimljani, roditi, ljubiti in umreti. Za to je namreč potreben stik z zemljo. Na Kitajskem je vsaka stvar v hiši, vsaj na deželi, dobro premišljena in v skladu z geomantiko, s pomočjo katere ugotavljajo skrivno ureditev kraja in vpliv naravnih elementov vetra in vode. Spalnica je ponavadi na koncu stavbe. Nudi le malo udobja, saj je pozimi mrzla, poleti pa slabo prezračena in ves čas temačna. Seveda pa se je vse to spremenilo z revolucijo na Kitajskem, ko so bivalni standardi določili, da so človeku v mestu trije kvadratni metri dovolj. Na Japonskem je ponekod spalnica še danes spalnica samo zaradi tako ali drugače razporejenih predelnih sten iz papirja in zaradi zelo omejene količine pohištva.

Toliko torej o speči človeški zgodovini, o modnih posebnostih spalnega perila, o drugačnih spalnih navadah zaradi socialnih razlik ali razlik v spolu, o skrbi za higieno v postelji, o spalničnem pohištvu,

² Prav tam, str. 178.

njegovi namembnosti in estetskih vrednotah, o vsem, kar nam niti na misel ne pride, ko se zvečer udobno namestimo v svojo posteljo in utrujeno zdrknemo v spanec.

Seveda pa ne moremo mimo spremne besede, v kateri nam dr. Andrej Studen približa kulturo spanja na Slovenskem v 19. in 20. stoletju. V njej se osredotoči predvsem na socialno neenakost razmer, v kateri so spali Slovenci v preteklosti. Zaradi tega je ta knjiga za nas še toliko bolj privlačna.

Maja Gombač

Peter Schubert, **Piava 1918 : Zadnja bitka avstro-ogrske monarhije**. Prev. Tone Perčič. Celovec, Ljubljana, Dunaj : Mohorjeva, 2001. 163 strani.

Mohorjeva družba iz Celovca je v zadnjih letih predstavila vrsto del, ki se ukvarjajo z zgodovino 1. svetovne vojne. Pred nekaj meseci so tako poleg druge, dopolnjene izdaje *Plavega križa*, hišnega avtorja Vasje Klavore, predstavili dopoljnjeni prevod dela avstrijskega založnika in publicista Petra Schuberta, *Piava 1918*.

Knjiga opisuje boje med avstroogorskimi in zavezniškimi četami, ki so na Piavi potekali v zadnjem letu vojne. V uvodnem poglavju avtor opiše 12. soško bitko, ki je prinesla nepričakovano katastrofo italijanske armade in njen umik za reko Piavo. Osrednji del knjige je namenjen popisu zadnje avstrijske ofenzive, ki se je začela junija 1918. Po začetnih uspehih – avstroogrske čete so na zahodnem bregu Piave vzpostavile nekaj mostišč – je bilo poveljstvo prisiljeno ukazati umik na izhodiščne položaje. Napad, ki naj bi izločil Italijo iz vojne, se je tako pridružil drugim grandioznim avstrijskim ofenzivam, ki so se praviloma končevale z neuspehi in velikimi izgubami ljudi ter materiala. Vsega tega si monarhija sredi leta 1918, ko je izčrpala svoje zadnje rezerve vojakov, hrane in opreme, še zdaleč ni mogla privoščiti.

Po neuspelem napadu so avstroogrski poveljniki v naslednjih mesecih lahko le še spremljali krepitev italijanskih, francoskih in britanskih čet na drugem bregu reke in upali, da bodo lahko odbili neizogibni napad. Zasedena Benečija je bila namreč pomemben adut, ki bi ga diplomacija lahko izigrala v prihajajočih mirovnih pogajanjih. Tudi zato so bili Italijani odločeni, da v protinapadu porazijo nasprotnika in mu odvzamejo zadnje upanje za dostojen mir. Četrto poglavje opisuje prav oktobrsko zavezniško ofenzivo čez reko in dokončni zlom avstrijskih čet. Sestradane in razcapane enote, ki jim je primanjkovalo tudi opreme in oborožitve in ki so iz zaledja dobivale novice o razpadanju države, so se premočnim napadalcem upirale le v začetku, pozneje pa se je nameravani umik za Tilment spremenil v razpad armade in veliki triumf zaveznikov. Zadnje poglavje je bolj turistične narave, saj opisuje vrsto poti po bojiščih na Piavi. Na koncu knjige so še seznam literature in virov ter krajevno in imensko kazalo.

Schubertovo zgodovino bojev na Piavi bi lahko uvrstili v vojaškozgodovinski žanr, ki mu v angleščini rečemo *battle piece*. Gre za pripoved, ki se osredotoča na opis premikov in spopadov enot; te se po bojišču gibljejo kot po veliki šahovnici, ne da bi bralec izvedel, kako so to storile in kaj so pri tem počeli vojaki, bolničarji, tovarne živali ali civilisti, ki so bili v bližini. Ob branju se vojna zdi nekako neživljenjska, čista in elegantna. Toda vse od knjige angleškega zgodovinarja Johna Keegana *The Face of Battle* vemo, da je mogoče bitko prikazati tudi drugače, tako rekoč iz jarka, štabnega šotora ali zaledne železniške postaje. Nova vojaška zgodovina je prinesla inovativen, bolj totalen pogled na bojišče in zdi se, da je ta bliže resnici. Podoba vojne, ki jo ponuja, je namreč živa, umazana in krvava – skratka trirazsežna. Povezana je z ranami, znojem, utrujenostjo in seveda z ubijanjem. Od objave zadnje knjige angleške zgodovinarke Joanne Bourke (*An Intimate History of Killing*, 1999) ima v novi vojaški zgodovini svoje mesto celo užitek pri bojevanju in ubijanju.

V knjigi *Piava 1918* vsega tega ni, težijo jo prav vse slabosti tradicionalnega vojaškega zgodovino-pisja. V njej najdemo le malo informacij o tako pomembnih stvareh, kot so oskrba enot, njihovo številčno stanje, njihova oprema ali fizična pripravljenost sestradanih vojakov. Skopo so predstavljeni motivi za posamezne operacije in njihovo načrtovanje, le malo izvemo o načinih bojevanja. Prav tako pogrešamo natančnejšo predstavitev nasprotnika, torej zlasti italijanskih pa tudi francoskih in britanskih enot. Seveda mrtvih in ranjenih v takšnem opisu prav tako ni.

Vse to ne pomeni, da pristop, ki ga je izbral Peter Schubert, nima svojih dobrih strani. Tradicionalno vojaško zgodovinopisje gotovo še ima svoj smisel in publiko. Le-to bo gotovo navdušila tekoča in jasna pripoved, bogato slikovno gradivo ter številni zemljevidi (žal se je pri enem zataknilo in tako na njem namesto *Čedada* najdemo *edad*, namesto *Soče* pa *So, o*). Mnogi se bodo odpravili na ogled prizorišč in si pri tem pomagali s Schubertovimi itinerarji. Zahtevnejši bralci bodo seveda pogrešali opombe in obširnejši seznam literature. Slednji, žal, ne vsebuje številnih odličnih novejših del o prvi svetovni vojni, ki so izšla v angleščini. Poleg tega so podatki o marsikaterem delu pomanjkljivi, prevajalec pa je pozabil prevesti oznako o.J., ki pomeni brez leta (*ohne Jahr*). V celoti lahko torej zapišemo, da je knjiga Petra Schuberta primerna za nezahtevne, ljubiteljske bralce, sicer pa le kot prva informacija in korekten dogodkovni pregled.

Rok Stergar

Kärntner Landesgeschichte und Archivwissenschaft : Festschrift für Alfred Ogris zum 60. Geburtstag. Klagenfurt : Geschichtsverein für Kärnten, 2001. 750 strani. (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie ; 84).

Alfredu Ogrisu, ki ga je v uvodnem prispevku urednik zbornika Wilhelm Wadl predstavil kot vsestransko osebnost: arhivista, zgodovinarja, univerzitetnega učitelja, redaktorja, upravnega uradnika in kulturnega menedžerja, je ob njegovi 60 letnici posvetilo Koroško zgodovinsko društvo zajeten zbornik s prispevki 50 avtorjev. Jubilant je preživel mladost v Borovljah, kamor se je mati, potem ko je oče leta 1944 padel na fronti v Belgiji, preselila z Dunaja zopet v svoj domači kraj. Po končanem učiteljskem študiju v Celovcu (usposobil se je za dvojezični pouk na osnovnih šolah), je leta 1963 vpisal zgodovino in germanistiko na Dunajski univerzi ter nato leta 1967 promoviral za doktorja zgodovine. Tu se je tudi habilitiral in pri tem posebej izpostavil deželno zgodovino kot pomemben del avstrijske zgodovine. Potem ko se je zaposlil v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu in se usposabljal na Inštitutu za avstrijsko zgodovinopisje na Dunaju, je leta 1981 postal njegov direktor (in bil na tem mestu celih dvajset let). Ob strokovnem delu si je zastavil kot glavni cilj postavitev sodobne zgradbe za deželni arhiv, kar mu je po dolgoletnih prizadevanjih tudi uspelo. Sicer pa so ga močno zaposlovala avstrijsko-jugoslovanska arhivska pogajanja. Pri nastajanju koroškega deželnega arhivskega zakona (sprejetega leta 1997), sploh prvega arhivskega zakona v Avstriji, je bil prav tako v veliko strokovno oporo.

V vsem času je bil Ogris zelo dejaven v koroškem kulturnem življenju. Razen tega ga je deželna vlada pritegnila kot eksperta pri vprašanih povezanih s slovensko manjšino na Koroškem, med drugim pri določanju uradnih dvojezičnih krajevnih imen ter glede dvojezičnega šolstva; pri tem se često ni strinjal s slovenskimi uradnimi stališči. Ogrisovo znanstveno delo je povezano s Koroško, predvsem z zgodovino mest, krajevnih imen, medetničnih odnosov ter sodobno zgodovino. Zbornik, posvečen jubilanu, vsebuje predvsem prispevke iz koroške deželne zgodovine. Paul Gleirscher obravnava obrambne naprave na Gosposvetskem griču ter vprašanje lokalizacije in značaja Noreje. Pri tem se nagiba za lokalizacijo v spodnji Koroški. Herwig Wolfram razpravlja o domovini "transalpskih Keltov", od koder so prišli v Italijo in kamor so se kasneje vrnili. Problem povezuje z najstarejšo etnogenezo znotraj Alp. Heinz Dieter Pohl analizira gorska imena v koroškem delu Karnijskih Alp. Prispevek Ferdinanda Oppla prikazuje odnos koroških spanheimskih vojvod in države v 12. stoletju (1122-1190). Wilhelm Neumann polemizira z mnenji Karla Dinklageja in Heinza Dopscha glede urbanističnega razvoja Beljaka v 13. stoletju. Reinhard Härtel obravnava, kako je patriarh Bertold iz Ogleja v praksi izvajal oblast. Patriarh ni le prenesel sedeža cerkvenega območja iz Ogleja v Videm (Udine), bil je tudi zadnji patriarh, ki se je dodatno angažiral na slovenskem območju. Heinz Dopsch obravnava vlogo koroških palatinskih grofov in s tem v zvezi čas nastanka vojvodskega stola. Winfried Stelzer poroča o najdbi treh listov "Koroške kronike", ki jih je lastnoročno napisal vetrinjski opat Janez in ki so jih pogrešali od 18. stoletja dalje. Najdba je pomembno obogatila vedenje o nastanku kronike in načinu dela njenega avtorja. Karl Heinz Burmeister prikazuje dejavnost grofa Štefana I. Montfort-Bregenz-Pfannberga, ki je umrl leta 1437 in se sprašuje, ali je bil dejansko koroški deželni glavar. Gospodje Lichtenstein-Murau so dominirali v zgornji dolini Mure.

Prispevek Walterja Brunnerja obravnava njihove gilde, urbarialno posest in fevde na Koroškem. Wilhelm Wadl prikazuje na podlagi trškega reda za Feldkirchen iz leta 1468 meščanski delavnik v poznem srednjem veku. Friedrich W. Leitner obravnava sorodstvene vezi ter dejavnost gospodov Erna. Na Koroškem so uživali velik ugled ter so zasedali v 16. in 17. stoletju tudi najpomembnejše stanovske urade. V času protireformacije se je v letih 1629 in 1630 družina izselila iz Koroške. Wilhelm Deuer ugotavlja, kako so reprezentančne gradnje Welzerjev v 16. stoletju pripomogle, da je postal Celovec deželno glavno mesto. Helfried Valentinitich prikazuje na primeru gospodstev Paternion ter Biberstein odnose med zemljiškim gospodom in podložniki na Koroškem v času protireformacije. Hans pl. Khevenhüller, eden najbogatejših in najbolj uglednih koroških plemičev, je namreč naložil podložnikom, ki so bili v veliki meri evangeličani, pred svojim izgonom iz Koroške leta 1629, nova bremena, da bi zvišal vrednost svojih gospodstev, to pa je seveda naletelo na njihov odpor. Peter G. Tropper je na podlagi poročil o krški škofiji iz let 1668 in 1696 podal splošno stanje škofije ter prikaz po župnijah. Christine Tropper je opisala delovanje ter člane bratovščine sv. Rožnega venca v zgodnjem novem veku v Gospej Sveti (obstajala je od leta 1644). Na merkantilistično politiko Karla VI. se nanaša prispevek Ugota Cove. Koroški deželni glavar Johann Anton pl. Goess je bil namreč mnenja, da je ta škodljiva za deželo; zlasti je nasprotoval temu, da bi imelo tržaško pristanišče prednosti. S tem v zvezi je takratni komerčni svetnik tržaške intendance in kasnejši predsednik komerčnega konsesa v Ljubljani Franc baron Raigersfeld sestavil obsežen ugovor. Marianne Klemun opisuje življenje in delo Heinricha Johanna Nepomuka Crantza (1722-1797). Bil je profesor na medicinski fakulteti na Dunaju in avtor knjige o porodništvu, objavil je tudi več del iz botanike ter proučeval mineralne vode in kopaljšča. Leta 1784 se je začel udeleževati tudi v fužinarstvu na Koroškem. Werner Drobesh je prispeval opis bogatega historiografskega knjižnega fonda celovških jezuitov v času njihovega razpusta leta 1773. Joachim Eichert ugotavlja datum velikega požara v Borovljah leta 1779. Karl Frick in Hans Viertler obravnavata zdravilne izvire na Koroškem, ki so jim pripisovali sakralno moč. Prispevek Hermanna Rumschöttla ima za osnovo nastanek župnijske karte za Lungau na Salzburškem, ki jo je izdelal leta 1784 Gregor Lederwasch. Friederike Zaisberger opisuje industrijsko pomembno pridobivanje solitra na Salzburškem in Koroškem okoli leta 1800. Kako so se prizadevali na začetku 19. stoletja deželni stanovi, ko so bili že brez vsake moči, da bi smeli ob svečanostih nositi posebne uniforme, govori prispevek Georga Heilingsetzerja. Prikazuje tudi oblike teh unifom. Prispevek Dieter Neumanna se nanaša na nastanek koroške deželne himne. Ernst Hanisch obravnava razvoj liberalnih idej ter vprašanje njihove uresničitve v revoluciji leta 1848/1849 v Avstriji. Kako je začel leta 1853 po Vrbskem jezeru od Celovca do Vrbe voziti parnik Maria Wörth ter škodo, ki jo je povzročal na obrežju Lend kanala, opisuje Evelyn Webernig. Parnik je zgradil Georg Strudhoff v Dresdenu in je bil sprva namenjen za plovbo po Savi. Lothar Höbelth analizira stališča koroških liberalcev v liberalnem obdobju 1861 do 1879. V političnem življenju dežele so ti večinoma prevladovali in so veljali za levčarje, ker se politični katolicizem tu ni mogel ustaliti. Toda njihovi poslanci v državnem zboru na Dunaju so tvorili na levici desno krilo. Koroški študentje v Gradcu so ustanovili svoje društvo leta 1869. Günter Cerwinka opisuje spremembe v društvu ter članstvo v prvem desetletju njegovega obstoja. Ulfried Burz govori o gibanju "Proč od Rima" na Koroškem, ki je nastalo kot reakcija na Badenijske jezikovne uredbe (1897). V njih so videli veliko slovansko nevarnost, klerikalizem pa naj bi bil glavni zaveznik Slovanov. Sledili so izstopi iz katoliške Cerkve, ki jih avtor spremlja do prve svetovne vojne. Hellwig Valentin ocenjuje Karla Rennerja ponudbo kulturne avtonomije koroškim Slovincem leta 1925. Ugotavlja, da je bila ponudba v duhu splošnih stališč tradicionalnega delavskega gibanja glede nacionalnega vprašanja, še posebej avstrijske socialne demokracije. To je poudarjalo internacionalistično držo, prerekanja nacionalne vrste pa obsojalo, ker so škodljiva na poti v socializem. Prispevek Johanna Rainerja govori o vojnih ujetnikih v času druge svetovne vojne na splošno, posebej pa o francoskih, angleških, belgijskih, sovjetskih in jugoslovanskih vojnih ujetnikih, ki so jih Nemci zaposlili v taboriščih vojnih ujetnikov na Salzburškem, Štajerskem, Koroškem, Tirolskem in v Vorarlbergu od leta 1941 dalje. Stefan Karner je prikazal delovanje izredne državne komisije, ki jo je ustanovil prezidij vrhovnega sovjeta SSSR za ugotavljanje in preiskavo zločinov in škode, ki so jo povzročili nemško-fašistični okupator in njegovi sodelavci meščanom, kolhozom, javnim organizacijam, državnim podjetjem in ustanovam v državi. V drugem delu prispevka pa govori o poteku, kako je prišla resnica o masakrih NKVD v Katynu, pri Har'kovu ter pri Mednoe (pri Tver'u) v letu 1940, na dan. Maria Hornung je leta 1942 proučevala narečja na gornjem Koroškem in se ob tem dodobra seznanila z življenjem kmetov v dolini Möll (Mölltal) med drugo svetovno vojno. Irmtraud Koller-Neumann in Fritz Koller

opisujeta stike koroškega slikarja Antona Koliga, ki je umrl leta 1950, s salzburškim trgovcem z umetninami Friedrichom Welzem. Med prispevki iz sodobnosti obravnava August Walzl regijo Alpe-Adrija kot interesno sfero velesil ter pod tem vidikom ozemeljska preurejanja in aspiracije po letu 1943, posebej še v zvezi s Koroško. Valentin Inzko ocenjuje prispevek krščanskih Slovencev na Koroškem za Avstrijo od ustanovitve sveta Koroških Slovencev leta 1949. Pri tem se naslanja na govor dr. Klause na proslavi ob desetletnici avstrijske državne pogodbe (1965) ter na program sveta Koroških Slovencev iz leta 1968. Josef Lausegger obravnava nemško-slovenske odnose na Koroškem. Prihodnost vidi v upadanju ene kot druge nacionalne zavesti v korist skupne evropske, avstrijske in deželne zavesti. Claudia Fräss-Ehrfeld razglablja, kako se je manifestirala koroška deželna zavest od začetka 19. stoletja ter odnos do nje. Peter Ibounig pa govori o predvidevanjih življenjskih pogojev in demografskem staranju na Koroškem. Med prispevki s področja arhivske znanosti prikazuje Gerhard Pferschy pisarniški, registraturni in arhivski red za kameralna posestva iz leta 1787. Siegfried Haider opozarja na vprašanja, povezana z etičnimi načeli, ki se pojavljajo pri delu v arhivu. Peter Csendes podaja avstrijske poglede na kvalifikacijski profil v arhivski službi. V zvezi s predvideno odpravo rudarskih glavarstev v Avstriji se Heinz Tichy sprašuje, kaj bo s fondom rudarskega glavarstva v Celovcu, glede katerega naj bi bili Avstrijci v pogajanjih z Jugoslovani preveč popustljivi, sedaj pa naj bi prišel v Avstrijski državni arhiv na Dunaju ali pa v Koroški deželni arhiv, kar naj bi bilo po njegovem pravilneje. Peter Dusek poroča o razvoju ORF arhiva na Dunaju ter o problematiki, povezani z javno uporabo avdiovizualnega gradiva. Miroslav Novak govori o arhivski vedi v informacijski dobi in pri tem razpravlja o definiciji arhivistike. Zbornik zaključujejo prispevki pod naslovom osebne zahvale. Peter Pavel Klasinc in Marijan Gerdej poročata o stikih in srečanjih z Alfredom Ogrisom, Thomas Partl o udejstvovanju Alfreda Ogrisa v nogometnem klubu ATUS Borovlje, Josef Höck pa je pripravil bibliografijo jubilaranta. Zbornik vsebuje zelo raznoliko, zanimivo in pestro tematiko, ki jo obravnavajo številna znana imena. V splošnem pregledu jo je bilo mogoče samo nakazati. Posvečeni so jubilarantu, ki je dal pomemben pečat sodobnemu koroškemu kulturnemu življenju, in s katerim me vežejo prijetni spomini ob sodelovanju arhivov. Kot raziskovalec preteklosti ostaja Ogris zvest tradiciji koroškega zgodovinopisja, pa vendar išče pogosto svoja pota.

Jože Žontar

<p>BRATOŽ Rajko, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1001 Ljubljana, Aškerčeva 2.</p> <p>UDK 276/05"</p> <p>Yenančiji Fortunat in shizma Treh poglavij</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 149–176, 140 cit.</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: Ravenna, Oglej, Istrra, škof Vitalijs, oglejski patriarh Pavlin, cesar Justin II.</p> <p>Čeprav je podlaga za raziskovanje odnosa Yenančija Fortunata do shizme Treh poglavij skromna (v celoti nekaj desetih verzov v njegovem pesniškem opusu), pa le razodeva pesnikovo versko-politično opredelitev ob tem sporu. Pesnik je na zelo spoštljiv in naklonjen način prikazal oglejskega patriarha Pavlina, ki je bil voditelj oglejske shizmatične cerkve. Na najbolj neposreden način je izrazil svoj odnos do verskega spora v zahvalni pesmi v čast Justina II. in Sofije. V njej je izrazil navdušenje nad novim cesarjem, ki je ob nastopu vlade ukinal odloke svojega predhodnika Justinijana proti shizmatičnim škofom. Pesnik se razodeva kot zmeren privrženec shizme. Svojo opredelitev v verskem sporu je razodel na indirekten in nepolnleten način: v obliki pohvale osebnosti, ki so bile pomembne za obstoj shizmatične cerkve, po drugi strani pa se je izognil omenbi tistih, ki so to cerkev ogrozili.</p> <p>Avtorski izvleček</p>	<p>SMEJ Jožef, dr., mariborski pomožni škof, SI-2000 Maribor, Slomškov trg 19</p> <p>UDK 133.4(497.4)Kantčevci"1651"</p> <p>Primer čarovništva v čupnji Sv. Benedikta v Kantčevih iz leta 1651</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 223–230, 11 cit.</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: Dora Balter, čarovnice, človeška lobanja, kamni dež (toča)</p> <p>Dora Balter je iz cerkve Sv. Benedikta v Kantčevih vzela človeško lobanjo in jo kuhala. S to čarovnijo naj bi 24. junija 1651 naredila kamni dež (točo). V rakičanskem gradu je bilo glede tega 4. julija 1652 zaslišanih 15 prič. Doro Balter niso mučili niti je niso obsodili na smrt, ker v Pekumunju čarovnice niso šteli za satanove neveste, čarovnikov pa ne za hereške.</p> <p>Avtorski izvleček</p>
<p>BIZJAK Matjaž, mag., asistent, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4.</p> <p>UDK 332.2(497.4)"13/14"</p> <p>Poznorsrednjeveška finančna dokumentacija in knjigovodstvo zemljiških gospodarstev in uradov v osrednjejslovenskih deželah</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 177–222, 153 cit.</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: finančna dokumentacija, knjigovodstvo, zemljiška gospodarstva</p> <p>V prvem delu razprave avtor sistematično obravnava ohranjenne srednjeveške računске vire teritorialnih in urbanih oblasti z ozirom na njihovo vsebino in strukturo. V drugem delu skuša na podlagi treh vzorčnih primerov (freisinskega loškega gospodarstva, gonjnegrajskega gospodarstva ljubljanske škofije in ljubljanskega stolnega kapitulja) v osnovnih obrihsih rekonstruirati tedanjo knjigovodsko prakso.</p> <p>Avtorski izvleček</p>	<p>STIPLJOVŠEK Miroslav, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI - 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>UDK 352/354(497.4)"1933"</p> <p>Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udeležanje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 231–253, 78 cit.</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: Banski svet Dravske banovine, banovinska samouprava, upravná decentralizacija</p> <p>Razprava prikazuje zlasti po stenografskih in uradnih zapisnikih potek III. rednega in IV. izrednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, posvetovalnega organa bana, leta 1933. Ob sprejetanju banovinskega protačuna za leto 1933/34 je banski svet uspel, mimo pravnih določil, povečati svoj vpliv na določitev izdatkov in dohodkov. V okviru razprave o protačunu, s katerim si je prizadeval čim bolj omiliti hude socialne posledice velike gospodarske krize, je v posebnih resolucijah zahteval čimprejšnjo uveljavitev ustavnih določil o banovinski samoupravi in izvedbo upravné decentralizacije, opredelili pa se je tudi do aktualnega političnega dogajanja ter odločno zavrnili federalistične državopravne zahteve v punktacijah prepovedane Slovenske ljudske stranke. Na izrednem zasedanju je v zvezi z izvedbo občinskih volitev razširil svoje pristojnosti tudi na uredbodajno področje, kar v pravnih o njegovem delovanju iz leta 1930 ni bilo določeno.</p> <p>Avtorski izvleček</p>

<p>SMELJ Jožef, PhD, Auxiliary Bishop of Maribor, SI-2000 Maribor, Slomškov trg 19 UDC 133..4(497.4 Kančevci)"1651" A Case of Witchcraft at the St. Benedict Parish in Kančevci in 1651 Key Words: witches, human skull, stone rain (hail)* (the original report on questioning uses the term stone rain for hail) Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (123), pp. 223–230, 11 notes Language: Sn. (De., Sn., En.) On June 24, 1651 Dora Heller stole a human skull from St. Benedict's church. By cooking it, she supposedly used the magic in order to procure stone rain (hail). On July 4, fifteen witnesses were called to the Rakičan castle to testify. Since in the region of Prekmurje witches were not viewed as Satan's brides nor wizards as heretics, Dora Heller was neither tortured nor sentenced to death. Author's Abstract</p>	<p>UDC 276"05" BRATOŽ Rajko, PhD, Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Venancij Fortunat and the Three Chapter Schism Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (123), pp. 149–176, 140 notes Language: Sn. (De., Sn., En.) Even though the basis for the research of Venancij Fortunat's relation to the Three Chapter schism is rather modest (only several verses in his poetic opus), it does reveal the poet's religious and political preferences in this dispute. In a respectful, benevolent manner the poet depicts Aquileia's patriarch Pavlin, leader of the schismatic church in Aquileia. In his thanksgiving poem honoring Justinian II and Sophie, Fortunat expresses his enthusiasm over the new emperor who had, upon starting his office, abolished the decrees of his predecessor against schismatic bishops. The poet was obviously a moderate adherent of the schism. He has expressed his opinion in an indirect, noncontroversial manner, by praising those who were important for the existence of the schismatic church, and by avoiding to mention those representing a threat to its existence. Author's Abstract</p>
<p>UDC 352/354(497.4)"1933" STIPLOVŠEK Miroslav, PhD, Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Efforts of the Drava Province Council to Realize Provincial Autonomy, Decentralize Administration, and Expand Its Competences Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (123), pp. 231–253, 78 notes Language: Sn. (De., Sn., En.) Key Words: Drava Province Council, provincial autonomy, administrative decentralization Based mainly on shorthand and official minutes, the paper focuses on the course of the 3rd regular and the 4th extraordinary meetings of the Drava Province council, the provincial governor's advisory body, in 1933. By circumventing legal provisions, the provincial council managed to increase its influence on stipulating expenditure and revenues when passing the 1933/34 provincial budget. During the discussion of the budget, with which it tried to mitigate harsh social circumstances that were the result of the great depression, it proposed special resolutions, demanding immediate implementation of constitutional provisions regarding provincial autonomy and administrative decentralization. It also firmly rejected the tendencies of the banned Slovenska ljudska stranka (Slovene People's Party) to attain national autonomy. When discussing municipal elections at the extraordinary session, the council extended its competence to the regulatory sphere as well, which had not been provided in the 1930 regulations on its activities. Author's Abstract</p>	<p>UDC 332..2(497.4)"13 /14" BIZJAK Matjaž, MA, Assistant, Scientific Research Centre of the Slovene Academy of Science and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4 Late Middle Age Financial Documentation and bookkeeping of Estates and Offices in Central Slovene Lands Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (123), pp. 177–222, 153 notes Language: Sn. (De., Sn., En.) In the first half of the paper the author analyzes the preserved Middle Age accounting records of territorial and urban authorities with regard to their contents and structure. In the second part, he attempts to outline a reconstruction of the bookkeeping practice, based on three examples (the Freising Loka estate, the Ljubljana diocese Gornji Grad estate, and the Ljubljana chapter). Author's Abstract</p>

<p>UDK 371.3:930.001.36 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>TRŠKAN Danijela, dr., asistentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000</p> <p>Didaktično-metodična struktura sodobnih učnih načrtov za srednješolsko zgodovino v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in mednarodnih šolah</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 255–268, 53 cit.</p> <p>1,01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn, (En., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: srednješolska zgodovina, učni načrti, učna vsebina, učni cilji</p> <p>Avtorica predstavlja didaktično-metodično strukturo sodobnih učnih načrtov, še posebej pa izpostavlja načrtovanje učnih načrtov, zlasti vsebine in ciljev. Pri vsebinskem načrtovanju učnega načrta izpostavlja sporočnost, obseg, poglobljenost, starostno stopnjo učencev, težavnost, redakcija, izbor, razporeditev učne vsebine in tematizacijo vsebine. Pri učno-ciljnem načrtovanju učnega načrta pa predstavlja različne vidike in vrste učnih ciljev s konkretnimi primeri za srednješolsko zgodovino (v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in mednarodnih šolah). Sistematično načrtovanje učnih načrtov, ki vključuje namen, cilje, tematizacijo vsebine, načine učenja in poučevanja, učna sredstva, načine preverjanja in ocenjevanja znanja ter navodila, pa je izrednega pomena za učitelje, saj z njihovo pomočjo izvajajo vzgojno-izobraževalno delo.</p> <p>Avtorski izvleček</p>	<p>UDK 929 Trojar Š. Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>TRŠKAN Danijela, dr., asistentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000</p> <p>Štefan Trojar – sedemdesetletnik</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 275–276</p> <p>Jeziški Sn, (Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: didaktika zgodovine, metodika pouka zgodovine, Štefan Trojar, Filozofska fakulteta</p> <p>Štefan Trojar, rojen 19. septembra 1931 v Celju, je leta 1955 diplomiral iz zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Od leta 1956 do leta 1977 je poučeval različne družboslovne predmete na srednjih šolah na Primorskem in v Ljubljani. Od leta 1977 je predavatelj predmeta Metodika pouka zgodovine na Filozofski fakulteti. Doktor pedagoških znanosti (metodika zgodovinskega pouka) je postal leta 1991 z disertacijo <i>Metodološke in didaktične strukture učnega načrta zgodovine v skupnih vzgojno-izobraževalnih osnovah in njihov vpliv na zasnovo in potek pouka</i>. Njegovo delo je povezano z razvojem pouka zgodovine v osnovnih in srednjih šolah (pisanje učbenikov in člankov, recenzija učbenikov, delovnih zvezkov in priručnikov, uredništvo revije itd.). Najpomembnejše delo pa je knjiga <i>Sodobni pogledi zgodovine - Reformne težnje pri družboslovnih predmetih</i>, ki je izšla leta 1993.</p> <p>Avtorski izvleček</p>
---	---

<p style="text-align: right;">UDC 929 Trojar Š.</p> <p>TRŠKAN Danijela, PhD, Assistant, University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI- 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>Dr. Štefan Trojar – Septuagenarian</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (123), pp. 275–276</p> <p>Language: Sn. (Sn., En.)</p> <p>Key Words: history didactics, methods of teaching history, Štefan Trojar, Faculty of Arts</p> <p>Born on September 19, 1931 in Celje, Štefan Trojar received his B.A. in history from the Ljubljana Faculty of Arts in 1955. Between 1956 and 1977 he was teaching social sciences in secondary schools in the Primorsko region and in Ljubljana. He has been lecturing the subject titled <i>Methods of Teaching History</i> at the Faculty of Arts in Ljubljana since 1977. He received his doctorate of pedagogics with the dissertation <i>Methodological and Didactic History Curriculum Structures in Common Educational Groundwork and their Influence on the Design and Planning of Classes</i>. His work focused mainly on the development and design of history classes in primary and secondary schools. Trojar is the author of numerous articles and textbooks, textbook, workbook and manual reviews, and also worked as editor. His most important publication, published in 1993, is titled <i>Contemporary Historic Views – Reformatory Aspirations in Social Sciences</i>.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p style="text-align: right;">UDC 371.3:930.001.36</p> <p>TRŠKAN Danijela, PhD, Assistant, asistentka, University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI- 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>Didactic and Methodical Structures of Contemporary Curriculums for Secondary-School History in Slovenia, France, Great Britain, and in International Schools</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (123), pp. 255–268, 53 notes</p> <p>Language: Sn. (En., Sn., En.)</p> <p>Key Words: secondary-school history, curriculums, educational contents, educational goals</p> <p>The author analyzes didactic and methodic structures of contemporary curriculums, emphasizing curriculum design, contents and objectives. The contents must contain valid messages; it is also necessary to consider the extent of instruction, pupils' age, requirement degree, reduction, selection, organization of educational contents and contents thematization. Presented will be different aspects and kinds of teaching objectives with concrete examples from secondary-school history (in Slovenia, France, Great Britain and in international schools). In the course of the learning process, systematically designed curriculums, which encompass goals, objectives, contents thematization, teaching and learning methods, teaching aids, manners of verifying and grading knowledge and instructions, are of essential importance for teachers.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>
--	---

UDC 352/354(497.4)"1933"

STIPLOVŠEK Miroslav,

Efforts of the Drava Province Council to Realize Provincial Autonomy, Decentralize Administration, and Expand Its Competences

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (123), pp. 231–253, 78 notes

Language: Sn. (De., Sn., En.)

Key Words: Drava Province Council, provincial autonomy, administrative decentralization

Based mainly on shorthand and official minutes, the paper focuses on the course of the 3rd regular and the 4th extraordinary meetings of the Drava Province council, the provincial governor's advisory body, in 1933. By circumventing legal provisions, the provincial council managed to increase its influence on stipulating expenditure and revenues when passing the 1933/34 provincial budget. During the discussion of the budget, with which it tried to mitigate harsh social circumstances that were the result of the great depression, it proposed special resolutions, demanding immediate implementation of constitutional provisions regarding provincial autonomy and administrative decentralization. It also firmly rejected the tendencies of the banned Slovenska ljudska stranka (Slovene People's Party) to attain national autonomy. When discussing municipal elections at the extraordinary session, the council extended its competence to the regulatory sphere as well, which had not been provided in the 1930 regulations on its activities.

Author's Abstract

UDK 332..2(497.4)"13 /14"

BIZJAK Matjaž, mag. asistent, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4.

Poznosrednjeveška finančna dokumentacija in knjigovodstvo zemljiških gospostev in uradov v osrednjeslovenskih deželah

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 177–222, 153 cit.

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)

Ključne besede: finančna dokumentacija, knjigovodstvo, zemljiška gospodstva

V prvem delu razprave avtor sistematično obravnava ohranjene srednjeveške računске vire teritorialnih in urbanih oblasti z ozirom na njihovo vsebino in strukturo. V drugem delu skuša na podlagi treh vzorčnih primerov (freisinškega loškega gospodstva, gornjegrajskega gospodstva ljubljanske škofije in ljubljanskega stolnega kapitlja) v osnovnih obrisih rekonstruirati tedanjo knjigovodsko prakso.

Avtorski izvleček

UDK 929 Trojar Š.

TRŠKAN Danijela, mag., asistentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Štefan Trojar – sedemdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 275–276

Jezik Sn. (Sn., En.)

Ključne besede: didaktika zgodovine, metodika pouka zgodovine, Štefan Trojar, Filozofska fakulteta

Štefan Trojar, rojen 19. septembra 1931 v Celju, je leta 1955 diplomiral iz zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Od leta 1956 do leta 1977 je poučeval različne družboslovne predmete na srednjih šolah na Primorskem in v Ljubljani. Od leta 1977 je predavatelj predmeta Metodika pouka zgodovine na Filozofski fakulteti. Doktor pedagoških znanosti (metodika zgodovinskega pouka) je postal leta 1991 z disertacijo *Metodološke in didaktične strukture učnega načrta zgodovine v skupnih vzgojno-izobraževalnih osnovah in njihov vpliv na zasnovano in potek pouka*. Njegovo delo je povezano z razvojem pouka zgodovine v osnovnih in srednjih šolah (pisanje učbenikov in člankov, recenzija učbenikov, delovnih zvezkov in priročnikov, uredništvo revije itd.). Najpomembnejše delo pa je knjiga *Sodobni pogledi zgodovine - Reformne težnje pri družboslovnih predmetih*, ki je izšla leta 1993.

Avtorski izvleček

UDC 332..2(497.4)"13 /14"

BIZJAK Matjaž,

Late Middle Age Financial Documentation and bookkeeping of Estates and Offices in Central Slovene Lands

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 55/2001, No. 1 (123), pp. 177–222, 153 notes

Language: Sn. (De., Sn., En.)

In the first half of the paper the author analyzes the preserved Middle Age accounting records of territorial and urban authorities with regard to their contents and structure. In the second part, he attempts to outline a reconstruction of the bookkeeping practice, based on three examples (the Freising Loka estate, the Ljubljana diocese Gornji Grad estate, and the Ljubljana chapter).

Author's Abstract

UDK UDK 133.4(497.4 Kančevci)1651"

SMEJ Jožef, dr., mariborski pomožni škof, SI-2000 Maribor, Slomškov trg 19

Primer čarovništva v čupnji Sv. Benedikta v Kančevcih iz leta 1651

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 223–230, 11 cit.

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)

Ključne besede: Dora Baller, čarovnice, človeška lobanja, kameni dež (toča)

Dora Baller je iz cerkve Sv. Benedikta v Kančevcih vzela človeško lobanjo in jo kuhala. S to čarovnijo naj bi 24. junija 1651 naredila kameni dež (točo). V rakičanskem gradu je bilo glede tega 4. julija 1652 zaslišanih 15 prič. Doro Baler niso mučili niti je niso obsodili na smrt, ker v Prekmurju čarovnic niso šteli za satanove neveste, čarovnikov pa ne za heretike.

Avtorski izvleček

UDK 352/354(497.4)1933"

STIPLOVŠEK Miroslav, dr., redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI - 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacijo uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 231–253, 78 cit.

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (De., Sn., En.)

Ključne besede: Banski svet Dravske banovine, banovinska samouprava, upravna decentralizacija

Razprava prikazuje zlasti po stenografskih in uradnih zapisnikih potek III. rednega in IV. izrednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine, posvetovalnega organa bana, leta 1933. Ob sprejemanju banovinskega proračuna za leto 1933/34 je banski svet uspel, mimo pravnih določil, povečati svoj vpliv na določitev izdatkov in dohodkov. V okviru razprave o proračunu, s katerim si je prizadeval čim bolj omiliti hude socialne posledice velike gospodarske krize, je v posebnih resolucijah zahteval čimprejšnjo uveljavitev ustavnih določil o banovinski samoupravi in izvedbo upravne decentralizacije, opredelil pa se je tudi do aktualnega političnega dogajanja ter odločno zavrnil federalistične državnopravne zahteve v punkcijah prepovedane Slovenske ljudske stranke. Na izrednem zasedanju je v zvezi z izvedbo občinskih volitev razširil svoje pristojnosti tudi na uredbodajno področje, kar v pravilih o njegovem delovanju iz leta 1930 ni bilo določeno.

Avtorski izvleček

UDK 371.3:930.001.36

TRŠKAN Danijela, mag. asistentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI- 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Didaktično-metodična struktura sodobnih učnih načrtov za srednješolsko zgodovino v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in mednarodnih šolah

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 55/2001, št. 1 (123), str. 255–268, 53 cit.

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: srednješolska zgodovina, učni načrti, učna vsebina, učni cilji

Avtorica predstavlja didaktično-metodično strukturo sodobnih učnih načrtov, še posebej pa izpostavlja načrtovanje učnih načrtov, zlasti vsebine in ciljev. Pri vsebinskem načrtovanju učnega načrta izpostavlja sporočilnost, obseg, poglobljenost, starostno stopnjo učencev, težavnost, redukcijo, izbor, razporeditev učne vsebine in tematizacijo vsebine. Pri učno-ciljnem načrtovanju učnega načrta pa predstavlja različne vidike in vrste učnih ciljev s konkretnimi primeri za srednješolsko zgodovino (v Sloveniji, Franciji, Veliki Britaniji in mednarodnih šolah). Sistematično načrtovanje učnih načrtov, ki vključuje namen, cilje, tematizacijo vsebine, načine učenja in poučevanja, učna sredstva, načine preverjanja in ocenjevanja znanja ter navodila, pa je izrednega pomena za učitelje, saj z njihovo pomočjo izvajajo vzgojno-izobraževalno delo.

Avtorski izvleček

